მიხეილ სვანიძე

თურქეთის ისტორია 1923-2000 წწ.

(რესპუბლიკის პერიოდი)

III

თბილისი — 2005

ამ წიგნის პირველი ორი ტომი გამოვიდა სათაურით „ოსმალეთის ისტორია", რადგან იმ დროს ამ სახელმწიფოს ასე ეწოდებოდა, ხოლო რესპუბლიკის გამოცხადების შემდეგ — თურქეთი.

წიგნში განხილულია თურქეთის უახლესი ისტორიის საკითხები — სასულთნოს გაუქმებისა და რესპუბლიკის დამყარების შემდეგ 2000 წლამდე.

წიგნი გათვალისწინებულია აღმოსავლეთმცოდნე ისტორიკოსებისათვის, სტუდენტებისათვის და თანამედროვე თურქეთის ისტორიით დაინტერესებულ სპეციალისტებისა და მკითხველთა ფართო წრისათვის.

რედაქტორი

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი

გიული ალასანია

რეცენზენტები:

გიორგი სანიკიძე

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი

გოჩა ჯაფარიძე

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი

© მიხეილ სვანიძე.

გარეკანზე: სტამბოლი

შესავალი

თურქეთის დამარცხება მსოფლიო ომში

ოსმალეთი ჩაება მსოფლიო ომში გერმანიის მხარეზე. ახალგაზრდა თურქეთის ლიდერები იმედოვნებდნენ, რომ გერმანიის დახმარებით განახორციელებდნენ თავიანთ ამბიციურ გეგმებს: ხელი იგდებდნენ არა მარტო კავკასიას, ყირიმს, ვოლგისპირეთსა და შუა აზიას, არამედ აღადგენდნენ თავიანთ ბატონობას აფრიკის დაკარგულ სამფლობელოებზე.

ომში ჩაბმისთანავე ოსმალეთმა სასტიკი დამარცხება განიცადა კავკასიის ფრონტზე, სარიყამიშთან და ამის შემდეგ თურქეთის ჯარები უკან იხევდნენ რუსეთის დარტყმების შედეგად.

მარცხით დამთავრდა ოსმალეთის ცდა, ხელთ ეგდო სუეცის არხი და დაეკავებინა ეგვიპტე და აღედგინა აქ თავისი ბატონობა.

ასეთივე კრახით დამთავრდა ოსმალეთის ჯარების შეჭრა როგორც ჩრდილოეთ, ისე სამხრეთ ირანში და სხვა.

ომის დაწყებისთანავე ანტანტის სახელმწიფოებმა დაიწყეს მოლაპარაკება ოსმალეთის სამფლობელოების ურთიერთ დანაწილების შესახებ.

1915 წელს რუსეთ-საფრანგეთ-ინგლისს შორის მოხდა შეთანხმება კონსტანტინოპოლისა და სრუტეების დანაწილების შესახებ, ხოლო 1916 წელს ოსმალეთის აზიური ტერიტორიების — თაობაზე და სხვა.

ერთი სიტყვით, ანტანტის სახელმწიფოების გამარჯვების შემთხვევაში ოსმალეთის იმპერიის კრახი გარდაუვალი იყო.

1917 წლის 4 აპრილს ამერიკის შეერთებულმა შტატებმა ომი გამოუცხადა გერმანიას, ხოლო 13 აპრილს დიპლომატიური ურთიერთობა გაწყვიტა ოსმალეთთან. ამან საგრძნობლად შეცვალა ძალთა თანაფარდობა ანტანტის სასარგებლოდ. 1918 წლის სექტემბრის შუა რიცხვებში უკვე არავის ეჭვი არ ეპარებოდა, რომ გერმანია და მისი მოკავშირეები დამარცხდებოდნენ. 15 სექტემბერს მოკავშირეთა ჯარებმა გაარღვიეს თურქეთ-ბულგარეთის ფრონტი მაკედონიაში. 19 სექტემბერს პალესტინაში ინგლისის ჯარებმა გენერალ ალენბის სარდლობით გაარღვიეს ფრონტი და დაიწყეს წარმატებით წინსვლა. 25 სექტემბერს „ილდირიმის" არმიამ, გენერალ ლიმან ფონ სანდერსის სარდლობით განიცადა დამარცხება, 1 ოქტომბერს ინგლისელებმა ხელთ იგდეს დამასკო. შემდეგ — ალეპო.

ოქტომბრის შუა რიცხვებში ინგლისის არმია, გენერალ მარშალის სარდლობით. მიუახლოვდა მოსულს და 3-8 ნოემბერს დაიკავა მოსული და მოსულის რაიონი.

სექტემბერ-ოქტომბერში, მესოპოტამიის ფრონტზე ბრძოლების შედეგად ინგლისელებმა ხელთ იგდეს 75 ათასი ტყვე და დიდძალი სამხედრო იარაღი.

29 სექტემბერს ბულგარეთმა თავი დამარცხებულად გამოაცხადა, ინგლისის ჯარები პალესტინაში განაგრძობდნენ შეტევას, შეიჭრნენ სირიაში და 1 სექტემბერს დაიკავეს დამასკო, ხოლო 8 ოქტომბერს – ბეირუთი.

ოქტომბრის ბოლოსათვის ინგლისის ჯარებმა მთლიანად დაიკავეს პალესტინა, იორდანია, სირია და ერაყი, მოსულის რაიონის გამოკლებით.

1918 წლის 15 სექტემბერს მოკავშირეთა ჯარებმა მაკედონიაში გაარღვიეს ფრონტის ხაზი და უშუალოდ საფრთხე შეუქმნეს სტამბოლს. ახალგაზრდა თურქთა ლიდერებმა დაინახეს რა,რომ გამოუვალ მდგომარეობაში იმყოფებოდნენ, 4 ოქტომბერს მოკავშირეებს ზავი შესთავაზეს, მაგრამ მოკავშირეებმა არ ისურვეს მათთან მოლაპარაკება.

7 ოქტომბერს ენვერ ფაშა, თალაათ ფაშა და ჯემალ ფაშა გადადგნენ და გერმანიაში წავიდნენ ემიგრაციაში[1], თურქეთის ახალ მთავრობას სათავეში მარშალი ამმედ იზეთ ფაშა ჩაუდგა, ახალმა მთავრობამ ანტანტას ზავი სთხოვა.

1918 წლის 30 ოქტომბერს მუდროსის ყურეში, ინგლისის სამხედრო გემზე „აგამემნონზე" თურქეთის დელეგაციამ ხელი მოაწერა კაპიტულაციის აქტს და დანებდა გამარჯვებულ ანტანტის სახელმწიფოებს.

გერმანია იმედოვნებდა, რომ ელეფისებური ომის შედეგად შეძლებდა თავისი მოწინააღმდეგეების დამარცხებას და ომის სწრაფად დამთავრებას, მაგრამ მისი გეგმები ჩაიშალა, ომმა გაჭიანურებული ხასიათი მიიღო და მისი დამარცხება გარდაუვალი იყო.

გერმანია თურქეთს განიხილავდა, როგორც თავის სატელიტს და ცდილობდა მისგან რაც შეიძლება მეტი რესურსები ამოექაჩა, ხოლო თურქი ჯარისკაცები გამოეყენებინა საზარბაზნე ხორცად.

---

[1] ტრიუმვირატის წევრებმა ტრაგიკულად დაასრულეს თავიანთი ცხოვრება, დაშნაკი ტერორისტების მიერ თალათ ფაშა მოკლულ იქნა 1921 წელს ბერლინში, ხოლო ჯემალ ფაშა – თბილისში, 1922 წელს. ენვერ ფაშა კი 1922 წელს დაიღუპა ბურახის ბანდებთან ბრძოლაში.

გერმანელებს თურქეთიდან გაპქონდათ არა მარტო სტრატეგიული ნედლეული, არამედ დიდი რაოდენობით სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტებიც, რაც აუარესებდა თურქეთის მოსახლეობის მდგომარეობას.

კიდევ უფრო მეტი: მიუხედავად იმისა, რომ თურქეთი თავის ფრონტზე განიცდიდა ჯარისკაცების ნაკლებობას, გერმანიის სარდლობამ მოითხოვა, რომ თურქი ჯარისკაცები გაეგზავნათ ევროპაში საბრძოლველად. 1916 წელს, ენვერ ფაშასთან საიდუმლო მოლაპარაკების შედეგად, 120 ათასი რჩეული თურქი ჯარისკაცი გაგზავნილი იქნა გერმანიისა და ავსტრიის ფრონტებზე.

თურქეთში იზრდებოდა უკმაყოფილება გერმანელების მიმართ. 1917 წლის ზაფხულში თურქეთის სამხედრო და პოლიტიკური მოღვაწეების დიდი ნაწილი დარწმუდნა, რომ გერმანიასთან კავშირი ქვეყანას მიიყვანდა სრულ კატასტროფამდე.

მხოლოდ ენვერ ფაშა, თალაათ ფაშა და მათი უახლოესი გარემოცვა გერმანიას მიიჩნევდა თავისი დიქტატურის დასაყრდენად და განაგრძნობდნენ ძველი პოლიტიკის გატარებას.

გერმანელებმა კარგად დაინახეს, რომ თურქეთი შესაძლებელია მათ ჩამოაშორეს. ამიტომ გადაწვიტეს გამოეცოცხლებინათ თურქეთთან კავშირი. ამ მიზნით 1917 წლის ოქტომბერში სტამბოლში მეგობრული ვიზიტით ჩავიდა ვილჰემ II. ამ ნაბიჯს დადებითი შედეგი არ მოჰყოლია. 1917-1918 წლის ზამთარში გერმანიაში საპასუხო ვიზიტით ჩავიდა თურქეთის უფლისწული ვაჰიდ-ედინი. მის ამალაში იმყოფებოდა მუსტაფა ქემალ ფაშა. მან დაათვალიერა სამხედრო ობიექტები, იყო ფრონტის ხაზზე და მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ გერმანიამ ომი წააგო და რომ თურქეთი უნდა ჩამოსცილდეს გერმანიას.

თავი I

ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლა თურქეთში 1919-1922 წლებში

I. მუდროსის დროებითი ზავი და თურქეთის ტერიტორიის ოკუპაცია ანტანტის ჯარების მიერ

მუდროსის ზავი თურქეთისათვის მეტად მძიმე იყო. საზავო პირობების მიხედვით, ოსმალეთი მთლიანად გამარჯვებული სახელმწიფოების გაელენის ქვეშ მოექცა.

მუდროსის ხელშეკრულება შედგებოდა 25 მუხლისაგან. პირველი მუხლი ითვალისწინებდა სრუტეების გახსნას მოკავშირეთა ფლოტისათვის და მათ მიერ შავი და მარმარილოს ზღვებისა და სრუტეების ფორტების ოკუპაციას.

მე-2-3 მუხლებით ოსმალეთს უნდა ეჩვენებინა მოკავშირეებისათვის თურქეთის ტერიტორიული წყლებში ნაღმების ადგილმდებარეობა.

მე-5 მუხლით ოსმალეთი ვალდებული იყო დაუყოვნებლივ მოეხდინა არმიის დემობილიზაცია.

მე-7 მუხლით ანტანტის სახელმწიფოებს, საჭიროების შემთხვევაში, უფლება ეძლეოდათ მოეხდინათ თურქეთის ნებისმიერი ტერიტორიის ოკუპაცია.

მე-8-9 მუხლები ითვალისწინებდა ანტანტის სახელმწიფოებისათვის თურქეთისა და გერმანიის გემების ჩაბარებას.

მე-10 და მე-12 მუხლებით მოკავშირეებს ეძლეოდათ უფლება მოეხდინათ ოკუპაცია და დაეცვათ ტავრის გვირაბები, აგრეთვე სატელეგრაფო სადგურები და მიწისზედა გამავალი კაბელები.

მე-13 მუხლით ოსმალეთის ხელისუფლებას ეკრძალებოდა გაეფუჭებინა ან გაენადგურებინა თურქეთის ნავსადგურებში მდებარე სამხედრო ან საკაჭრო ობიექტები.

მე-16 მუხლი ავალდებულებდა პორტას ჩაებარებინა თავისი გარნიზონები ჰიჯაზში, იემენში და სხვა არაბულ ქვეყნებში, მოეხდინა ოსმალეთის ჯარების ევაკუაცია კილიკიიდან.

მე-19 მუხლით პორტას ევალებოდა ერთი თვის განმავლობაში თავისი ტერიტორიიდან მოეხდინა გერმანიისა და ავსტრიის სამხედრო და სამოქალაქო ქვეშევრდომების ევაკუაცია და შეეწყვიტა ყოველგვარი ურთიერთობა ცენტრალურ სახელმწიფოებთან.

მე-20 მუხლი პორტას ავალდებულებდა ჩაებარებინა მოკავშირეებისათვის მთელი სამხედრო შეიარაღება და სამხედრო აღჭურვილობა.

22-ე მუხლით პორტას უნდა გადაეცა მოკავშირეებისათვის სამხედრო ტყვეები, ხოლო თურქი ტყვეები უნდა დარჩენილიყვნენ მოკავშირეთა განკარგულებაში.

23-ე მუხლი ითვალისწინებდა საომარი მოქმედების შეწყვეტას. 1918 წლის 31 ოქტომბერის ნაშუადღევს ადგილობრივი დროით.

მუდროსის ხელშეკრულების რიგი მუხლები ეხებოდა ამიერკავკასიას: ასე, მაგალითად თანახმად მე-11 მუხლისა, თურქეთის ჯარებს უნდა დაეტოვებინა დაღესტანი, აზერბაიჯანი, სომხეთი და საქართველო. ეს ტერიტორიები ოკუპირებული იქნებოდა ინგლისის ჯარების მიერ.

მე-15 მუხლის მიხედვით, ინგლისის ჯარებს უფლება ეძლეოდა მოეხდინა ბათუმის, ბაქოსა და ამიერკავკასიის სხვა ქალაქების ოკუპაცია, ხოლო პორტას ამ საქმეში მისთვის ყოველგვარი დახმარება უნდა აღმოეჩინა

ასეთი იყო, ძირითადად, მუდროსის საზავო ხელშეკრულების პირობები.

მუდროსის ზავის დადების მეორე დღეს ინგლისმა, ვითომდა კომუნიკაციების დაცვის უზრუნველყოფის მიზნით, მოახდინა მოსულის რაიონისა და ალექსანდრიეტას ოკუპაცია.

1918 წლის 13 ნოემბერს მოკავშირეთა სამხედრო-საზღვაო ესკადრები (ინგლისის, საფრანგეთის, იტალიის, საბერძნეთისა და უფრო გვიან აშშ-ის) ოქროს ყურეში შეეიდნენ და ღუზა თურქეთის სულთნის სასახლის წინ ჩაუშვეს.

ანტანტის სახელმწიფოები ვარაუდობდნენ, რომ ისინი შეძლებდნენ საბოლოოდ მოეხდინათ ოსმალეთის მთლიანი დანაწილება. დრო მათთვის მეტად ხელსაყრელი იყო, რადგან ოსმალეთის ერთ-ერთი თავგამოდებული მოსარჩლე მეფის რუსეთი მწყობრიდან იყო გამოსული.

ამ დროს ახლო და შუა აღმოსავლეთის რეგიონში მთავარ როლს ინგლისი ასრულებდა. ინგლისი მსოფლიო ომის ბოლოს გახდა ახლო აღმოსავლეთის ფაქტიური ბატონ-პატრონი.

მალე ინგლისის კონტროლის ქვეშ აღმოჩნდა მთელი ანატოლია: სამხრეთ-აღმოსავლეთი, სამხრეთ ანატოლია და კილიკია. ინგლისის ჯარები კონტროლს უწევდნენ აგრეთვე ერაყსა და სირიას; აღმოსაველთი ანატოლია ემორჩილებოდა კავკასიაში მყოფ ინგლისის საოკუპაციო ჯარებს, ხოლო ცენტრალური და დასავლე-

თი ანატოლია – ინგლისის ჯარის მთავარსარდალს თურქეთსა და კავკასიაში გენერალ მილნას. ამის გარდა, ინგლისმა დაამყარა თავისი ხელისუფლება ბაღდადის რკინიგზაზე.

შავი და ხმელთაშუა ზღვების ნავსადგურზე კონტროლს ახორციელებდა ინგლისის ფლოტი. ტრაპიზონსა და სამსუნში გადასხმულ იქნა ინგლისის სამხედრო რაზმები.

საფრანგეთის ჯარებმა დაიკავეს ადანის ოლქი და აღმოსავლეთ თრაკის დიდი ნაწილი.

სულთანი და მისი მთავრობა ინგლისისა და საფრანგეთის მონა-მორჩილი იყო.

1918 წლის 21 დეკემბერს გამოვიდა სულთნის ბრძანებულება ოსმალეთის დეპუტატთა პალატის (მეჯლისი) დათხოვნის შესახებ.

1919 წლის მარტის დასაწყისში ოსმალეთის მთავრობის მეთაური გახდა „თავისუფლებისა და თანხმობის" პარტიის ლიდერი, სულთნის სიძე ფერიდ ფაშა.

1919 წლის იანვარში პარიზში გაიხსნა სამშვიდობო საზავო კონფერენცია, რომელსაც უნდა შეემუშავებინა სამშვიდობო საზავო ხელშეკრულებები დამარცხებულ სახელმწიფოებთან და მათ შორის ოსმალეთთან.

1919 წლის 30 იანვარს საბერძნეთის მთავრობამ პარიზის კონფერენციას გაუგზავნა მემორანდუმი, რომელშიც ნათქვამი იყო, რომ ანატოლიაში ცხოვრობს 2,5 მილიონი ბერძენი, რომლებიც ოცნებობენ საბერძნეთთან გაეთიანებაზე, ხოლო შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ რაიონში მცხოვრებ ბერძნებს სურთ შექმნან პონტოს სახელმწიფო, საბერძნეთის პროტექტორატის ქვეშ. საბერძნეთი მოითხოვდა, აგრეთვე გადაეცათ მისთვის იზმირი და კონსტანტინოპოლზე დაეწესებინა ერთა ლიგის კონტროლი.

პარიზის კონფერენციაზე იტალიის წარმოამდგენელმა ორლანდომ პროტესტი განაცხადა და აღნიშნა,რომ ლონდონის ხელშეკრულებით იზმირი იტალიას უნდა გადასცემოდა.

იტალიელებმა, როდესაც გაიგეს, რომ საბერძნეთს უნდა გადასცემოდა იზმირი, გადაწყვიტეს დაესწროთ ბერძნებისათვის და 1919 წლის 4 მაისს იტალიის ჯარები გადასხეს კუშადასიში იზმირიდან 60 კილომეტრის დაშორებით. მალე მათ დაიკავეს იზმირის ახლო-მახლო მდებარე ადგილები.

იტალიელებს არც ბერძნები ჩამორჩნენ. 15 მაისს დაიწყო საბერძნეთის არმიის გადასხმა იზმირში. 15 დღის განმავლობაში ოკუპირებული იქნა მთელი იზმირის ვილაიეთი.

1919 წლის 22 მაისს მოხდა ინგლის-საფრანგეთის შეთანხმება

საიქს-პიკოს ხელშეკრულების დაზუსტების მიზნით, რომლის მიხედვითაც, პალესტინა და მოსულის ვილაიეთი გადადიოდა ინგლისის გავლენის სფეროში, თავის მხრივ, ინგლისი ვალდებულებას იღებდა გაეყვანა ჯარები სირიიდან და კილიკიიდან და ამ ტერიტორიაზე შეყვანილი იქნებოდა საფრანგეთის ჯარი. ინგლისმა აგრეთვე იცნო ფრანგების მიერ ზონგულდაქის ქვანახშირის მდიდარი რაიონის ოკუპაცია.

29 ივლისს ინგლისის მონაწილეობით მიაღწიეს შეთანხმებას იტალიასა და საბერძნეთს შორის – ანატოლიასა და ბალკანეთში გავლენის სფეროების განაწილების შესახებ.

ანტანტის სახელმწიფოების მიერ, ფაქტიურად, ოსმალეთის ბედიღბალი გადაწყვეტილი იყო. ანტანტის სახელწიფოებს თავიანთი გეგმების რეალიზაციის მიზნით თურქეთის ტერიტორიაზე ჰყავდათ 100-ათასიანი არმია.

2. ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის დაწყება, არზრუმისა და სივასის კონგრესები

ოსმალეთის კაპიტულაციის შემდეგ ქვეყნის სხვადასხვა რაიონებში დაიწყო (ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად) სხვადასხვა პოლიტიკური ორგანიზაციების დაარსება. ისინი იქმნებოდნენ ქვეყნის ცალკეული რაიონების ტერიტორიების დაცვის მიზნით. 1918 წლის ბოლოს უფლებათა დაცვის საზოგადოება შეიქმნა თრაკიაში, იზმირსა და კილიკიაში. აგრეთვე დაარსდა აღმოსავლეთის ვილაიეთების ეროვნული უფლებების დაცვის საზოგადოება. ტრაპიზონის ვილაიეთის დეცენტრალიზაციის საზოგადოება, ეროვნული კონგრესი და სხვ. სტამბოლში განახლდა პოლიტიკური პარტიების საქმიანობა, რომლებიც ცდილობდნენ შეექმნათ ეროვნული ბლოკი თურქეთის ერთიანობის დაცვისათვის.

1919 წლის დამდეგამდე ამ საზოგადოებებისა და ორგანიზაციების უმრავლესობა განიცდიდა პაციფისტურ გავლენას. ისინი იმედოვნებდნენ „სამართლიანი“ სამშვიდობო ხელშეკრულების დადებას, რომელიც დამყარებული იქნებოდა აშშ-ის პრეზიდენტ ვილსონის დეკლარაციის თოთხმეტ პუნქტზე. ამიტომ მათი საქმიანობა არ იყო მიმართული შეიარაღებული ბრძოლისაკენ ოკუპანტების წინააღდმეგ. არამედ, კმაყოფილდებოდა მიტინგების ჩატარებითა და პოლიტიკური პამფლეტების გამოცემით, მაგრამ მათი ილუზიები მალე დაიმსხვრა ვითარების გაუარესების გამო. საჭირო იყო

დაწყებულიყო ანტიიმპერიალისტური სახალხო მოძრაობა. მაგრამ ამ დროს თურქეთის ბურჟუაზიას არ ჰყავდა ჯერ კიდევ ერთიანი ორგანიზაცია, რომელიც შეიძლება სათავეში ჩადგომოდა ამ მოძრაობას.

ასეთი ორგანიზაციის შექმნა მიზნად დაისახა მუსტაფა ქემალ ფაშამ.

მუსტაფა ქემალ ფაშა (ათათურქი) დაიბადა 1881 წელს სალონიკში, მოსამსახურის ოჯახში. 1893 წელს მუსტაფა ქემალი შეეიდა სამხედრო სასწავლებელში. შემდეგ სწავლა განაგრძო გენერალური შტაბის სამხედრო აკადემიაში (სტამბოლში), რომელიც დაამთავრა 1905 წელს, მიიღო კაპიტნის ჩინი და ჩაირიცხა სამხედრო ნაწილში. მალე იგი დააპატიმრეს საიდუმლო პატრიოტულ წრეში მონაწილეობის გამო, მას ბრალად ედებოდა ნამიქ ქემალის აკრძალული პიესის „სამშობლოს“ წაკითხვა.

სამი თვის პატიმრობის შემდეგ მუსტაფა ქემალი დანიშნეს დამასკოში საკავალერიო ნაწილში. დამასკოში ახალგაზრდა ოფიცერთა მიერ დაარსებულ იქნა „სამშობლოსა და თავისუფლების“ წრე, რომელშიც აქტიურ მონაწილეობას ღებულობდა მუტაფა ქემალი. ეს წრე ეწეოდა პროპაგანდას აბდულ-ჰამიდის რეაქციული რეჟიმის დასამხობად. დამასკოდან მუსტაფა ქემალი საიდუმლოდ მაკედონაიში გაემგზავრა, სადაც ამ დროს იმყოფებოდა ახალგაზრდა თურქების შტაბი. აქ მან კონტაქტი დაამაყარა ახალგაზრდა თურქების ლიდერებთან. 1907 წელს მუსტაფა ქემალი გადაიყვანეს მაკედონიაში. 1908 წელს მან მონაწილეობა მიიღო ახალგაზრდა თურქთა რევოლუციაში. მაგრამ ახალგაზრდა თურქთა ლიდერებთან უთანხმოების გამო იგი გამოვიდა პარტიის რიგებიდან და ჩამოსცილდა პოლტიკურ მოძრაობას. 1911-1912 წლებში მუსტაფა ქემალი მონაწილეობდა ტრიპოლიტანიის ომში, ხოლო 1912-1913 წლებში – ბალკანეთის ომში.

1911 წელს მუსტაფა ქემალი მაიორი გახდა, ხოლო 1914 წელს, როდესაც იგი იყო სამხედრო ატაშე ბელგრადში, მიიღო პოდპოლკოვნიკის ჩინი.

პირველი მსოფლიო ომის დროს იგი იყო ერთ-ერთი გამოჩენილი მხედართმთავარი.

მსოფლიო ომში ჩაბმის შემდეგ მუსტაფა ქემალი დაინიშნა მე-19 ქვეითი დივიზიის მეთაურად. იგი მონაწილეობდა დარდანელის დაცვაში მიიღო პოლკოვნიკის ჩინი და სახელიც გაითქვა ამ ბრძოლებში.

1916 წლის აგვისტოში იგი მეთაურობდა ოპერაციებს ბითლისსა და მუნში.

1916 წლის აპრილში კავკასიის ფრონტზე მუსტაფა ქემალს ებოძა ბრიგადის გენერლის ჩინი და ფაშის ტიტული.

1917 წლის ზაფხულში იგი სარდლობდა მე-7 არმიას, რომელიც ბაღდადსა და მესოპოტამიის რაიონში იყო განლაგებული.

1917 წლის 20 სექტემბერს მას კონფლიქტი მოუვიდა გერმანელ გენერალ ფალკენჰეინთან.

1917 წლის 15 დეკემბრიდან 1918 წლის 5 იანვრამდე მუსტაფა ქემალი ბერლინში თან ახლდა უფლისწულ ვაჰიდედინს.

1918 წლის აგვისტოში მუსტაფა ქემალი კვლავ დანიშნეს მე-7 არმიის სარდლად, აქ მას მოუსწრო დაზავებამ. მუდროსის ზავის შემდეგ მან მოახდინა ჯარების ევაკუაცია კილიკიაში და ცდილობდა გაეწია წინააღმდეგობა ინგლისის ჯარებისათვის, რომლებმაც მოსული დაიკავეს, მაგრამ არ მიიღო მხარდაჭერა მთავრობისაგან და გადადგა, 1918 წლის 10 ნოემბერს იგი სტამბოლში დაბრუნდა.

სტამბოლში ყოფნის დროს მუსტაფა ქემალმა დაიწყო თავის გარშემო იმ პირების შემოკრება, რომლებიც უკმაყოფილო იყვნენ ოკუპანტების საქმიანობით. სულთნის მთავრობის შემრიგებლური პოლიტიკით. იმ დროს მუსტაფა ქემალს იმედი ჰქონდა, რომ ოსმალეთის კრიტიკული მდგომარეობიდან გამოსვლა შესაძლებელი იქნებოდა, თუ შეიქმნებოდა ახალი ქმედითი მთავრობა და მას უნარი ექნებოდა გადამწყვეტი ზომები მიეღო ქვეყნის ეროვნული ინტერესების დასაცავად. მაგრამ სულთნის გარშემო მოკალათებულმა დიდმოხელეებმა ყურად არ იღეს მუსტაფა ქემალის პატრიოტული მოწოდებანი.

მუსტაფა ქემალმა მიიღო სწორი გადაწვეტილება, რომ ინტერვენტების წინააღმდეგ საბრძოლველად ძალების გაერთიანება და დარაზმვა უნდა დაწყებულიყო ანატოლიდან, სადაც საამისოდ მეტად ხელსაყრელი პირობები იყო.

1919 წლის მაისში, თავისი მეგობრებისა და დაახლოებული პირების დახმარებით, მუსტაფა ქემალ ფაშა დაინიშნა ანატოლიაში მე-9 არმიის ინსპექტორად.

1919 წლის 19 მაისს ქემალი ჩავიდა სამსუნ'ში. თურქულ ისტორიოგრაფიაში 19 მაისი ითვლება ეროვნულ-განმანთავისუფლებელი მოძრაობის დაწყების თარიღად. ხოლო მუსტაფა ქემალს როდესაც ეკითხებოდნენ, თუ რომელ დღეს დაიბადა იგი ხუმრობით ამბობდა: „19 მაისს“.

იმ დროს მუსტაფა ქემალს მიაჩნდა, რომ განმათავისუფლებელი ბრძოლა უნდა დაწყებულიყო „ფადიშაჰის წმიდა დროშით", სულთან მეჰმედ VI-ის მეთაურობით.

თურქეთში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის მთავარი მამოძრავებელი ძალა იყო გლეხობა, მას შეუერთდა მუშათა კლასი, მაგრამ, იგი ამ დროს მეტად მცირერიცხოვანი და სუსტი იყო. ასეთ ვითარებაში ანტიიმპერიალისტური მოძრაობის ხელმძღვანელობა გადაეიდა ეროვნულ ბურჟუაზიის, უმთავრესად ანატოლიის სამრეწველო და სავაჭრო ბურჟუაზიის ხელში. ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის მთავარი ცენტრი ანატოლია იყო. იქ ცხოვრობდნენ თურქი გლეხობის ძირითადი მასა. წვრილი მემამულეები, სამრეწველო და სავაჭრო ბურჟუაზიის უმრავლესობა.

ანატოლიაში ჩასვლის შემდეგ მუსტაფა ქემალი ენერგიულად შეუდგა განმათავისუფლებელი მოძრაობის ორგანიზაციას. მან მიზნად დაისახა გააერთიანებინა იმ დროს თურქეთში არსებული სხვადასხვა ბურჟუაზიული პარტიები და ორგანიზაციები, რათა შეექმნა ანატოლიისა და თრაკიის უფლებათა დაცვის ორგანიზაციის ერთიანი ხელმძღვანელი ორგანო.

მუსტაფა ქემალი მოუწოდებდა: „სამშობლოს ხელშეუვალობა და დამოუკიდებლობა საფრთხეშია, ცენტრალური მთავრობა ვერ ასრულებს თავის მოვალეობას, ამის გამო საჭიროა მოვიწვიოთ ეროვნული ყრილობა, რომელიც დამოუკიდებელი იქნება ყოველგვარი გავლენისა და კონტროლისაგან".

დივიზიებისა და კორპუსების შტაბების წარმომადგენლებისა და ზოგიერთი გუბერნატორის დახმარებით იგი დაუკავშირდა ყველა ორგანიზაციასა და საზოგადოებას, აგრეთვე სასულიერო პირებს, გავლენიან მემემულებსა და ვაჭრებს. თავის მოწოდებებში ქემალი მიისწრაფვოდა დაემტკიცებინა, რომ თურქეთის პოლიტიკური და ეროვნული არსებობა არ შეწყვეტილა და რომ ხალხი მზადაა დაიცავს თავისუფლება და დამოუკიდებლობა.

1919 წლი 20 ივნისს ამასიაში შედგა საიდუმლო თათბირი, რომელშიც მონაწილეობა მიიღეს მუსტაფა ქემალმა, ყოფილმა საზღვაო მინისტრმა ჰუსეინ რაუფ ბეიმ, მე-20 კორპუსის მეთაურმა ალი ფუად ფაშამ და პოლკოვნიკმა ქიაზიმ ბეიმ, სამშობლოს დაცვის მიზნით თათბირის მონაწილეებმა გადაწყვიტეს მოეწვიათ სივასში სრულიად თურქეთის კონგრესი, სადაც წარმოდგენელი იქნებოდა ყველა პარტია და საზოგადოება. ამ კონგრესზე უნდა შემუშავებულიყო მოქმედების პროგრამა. თათბირმა მხარი დაუჭირა აღმოსავლეთის ვილაიეთების უფლებათა დაცვის ორგანიზაციების ინი-

ციატივას — ჩაეტარებინათ არზურუმის კონგრესი. თათბირის ოქმს ხელი მოაწერა მე-3 კორპუსის მეთაურმა რეფეტ ბეიმ, მე-15 კორპუსის მეთაურმა ქიაზიმ ყარაბექირ ფაშამ, და მე-13 კორპუსის მეთაურმა ჯემალ ფაშამ.

ამრიგად, ამასიაში თათბირის დროს შეიქმნა საინიციატივო ჯგუფი, რომელმაც თავის თავზე აიღო პატრიოტული ძალების გაერთიანება და ერთიანი ფრონტის შექმნა თურქეთის დამოუკიდებლობის დასაცავად.

1919 წლის 22 ივნისს მუსტაფა ქემალმა ამ ჯგუფის სახელით გაუგზავნა მიწვევა არმიის კორპუსების მეთაურებს, გუბერნატორებს სხვადასხვა საზოგადოებებს, პოლიტიკურ და რელიგიურ მოღვაწეებს, ქალაქის გამგებლებს მონაწილეობა მიეღოთ სივასის კონგრესის მუშაობაში.

მუსტაფა ქემალის საქმიანობა ცნობილი გახდა სტამბოლ'ში და მოკავშირეთა მთავარსარდალმა ინგლისელმა გენერალმა მილნმა მოთხოვა თურქეთის სამხედრო მინისტრს დაუყოვნებლივ დაებრუნებინა მუსტაფა ქემალი დედაქალაქში, რაზედაც მან უარი მიიღო მუსტაფა ქემალისაგან.

1919 წლის 8 ივლისს მუსტაფა ქემალი გადადგა თავისი თანამდებობიდან და სულთნის მთავრობამ იგი „მეამბოხე გენერალად" გამოაცხადა.

1919 წლის 23 ივლისიდან 7 აგვისტომდე არზურუმში ჩატარდა აღმოსავლეთის ვილაიეთების კონგრესი. მას 35 დელეგატი დაესწრო, კონგრესმა ერთსულოვნად მიიღო დადგენილება დაეცვათ აღმოსავლეთის ვილაიეთების დამოუკიდებლობა. ამასთანავე კონგრესის მონაწილეებმა აღიარეს თავიანთი ერთგულება თურქეთის სულთნისა და ხალიფათისადმი.

არზურუმის კონგრესმა მოამზადა ნიადაგი ერთიანი ცენტრის შესაქმნელად განმათავისუფლებელი ბრძოლის პროცესში. კომიტეტის თავმჯდომარედ აირჩიეს მუსტაფა ქემალი.

სტამბოლის ნაციონალისტების საწინააღმდეგოდ, რომლებიც იბრძოდნენ თურქეთზე ამერიკის მანდატის შემოღებისათვის, არზრუმის კონგრესმა უარი თქვა აღმოსავლეთ ანატოლიაზე ყოველგვარი მანდატის დაწესებაზე.

1919 წლის 4-12 სექტემბერს სივასში ჩატარდა სრულიად თურქეთის კონგრესი, მასში მონაწილეობა მიიღეს მსხვილმა მიწისმფლობელებმა, ვაჭრებმა, შეიხებმა, მოლებმა, ოფიცრებმა. მოხელეებმა, ექიმებმა, იურისტებმა, ჟურნალისტებმა, მასწავლებლებმა და

აგრეთვე სტამბოლის სავაჭრო ბურჟუაზიის წარმომადგენლებმა.

სივასის კონგრესის მუშაობა მეტად დაძაბულ ვითარებაში ჩატარდა.

დასავლეთ ანატოლიაში ბერძენთა არმია უფრო მეტად მიიწევდა წინ ქვეყნის სიღრმეში. მერსინში გადასხმულ იქნენ საფრანგეთის ჯარები, შავი ზღვის ანატოლიის სანაპიროზე ინგლისისა და საფრანგეთის ფლოტი ბატონობდა, საბერძნეთის ფლოტი აწვდიდა იარაღს „პონტოს სახელმწიფოს" დაარსების მომხრეებს.

30 ივლისს გამოქვეყნდა სულთნის ბრძანება მუსტაფა ქემალის სამხედრო ტრიბუნალში გადაცემის შესახებ, 9 აგვისტოს სამხედრო ტრიბუნალმა იგი „მეამბოხედ" გამოაცხადა, გარიცხა არმიის რიგებიდან და ჩამოართვა ყოველგვარი ტიტული და ჩინი. სტამბოლიდან სივასში გაიგზავნა სპეციალური რაზმი მის დასაპატიმრებლად.

ხარფუტის გუბერნატორს დაევალა მოეწყო ქურთების შეიარაღებული გამოსვლა სივასის კონგრესის მონაწილეების წინააღმდეგ.

ინგლისელები, რომლებიც შეშფოთებული იყვნენ განმათავისუფლებელი მოძრაობის გაფართოებით, ცდილობდნენ არ დაეშვათ სივასის კონგრესის გახსნა.

არც ფრანგები იყვნენ გულხელდაკრეფილნი. მათ სივასში გაგზავნეს სპეციალური მისია, რომელიც შედგებოდა კილიკიაში მყოფი ფრანგი ოფიცრებისაგან, ფრანგებმა გაავრცელეს ხმები, რომ

სივასის კონგრესის მონაწილეები

ისინი აპირებდნენ სივასის ოკუპაციას.

სივასში ჩავიდნენ აგრეთვე იტალიის წარმომადგენლები, მაგრამ, ისინი უკან გააბრუნეს სახალხო რაზმელებმა.

მიუხედავად ყოველივე ამისა, სივასის კონგრესი მაინც ჩატარდა, სწორედ ამ დროს თურქეთში დიდი გამოხმაურება გამოიწვია იმან, რომ აშშ-ისათვის უნდა გადაეცათ თურქეთი, როგორც სამანდატო ტერიტორია.

თურქეთის პოლიტიკური მოღვაწეების დიდი ნაწილი მომხრე იყო თურქეთზე გავრცელებულიყო აშშ-ის მანდატი. ისინი ამას იმით ასაბუთებდნენ, რომ უმჯობესია თურქეთზე დამყარებულიყო ამერიკის მანდატი, ვიდრე მომხდარიყო თურქეთის დანაწილება ანტანტის სახელმწიფოების მიერ. აშშ-ის მანდატის მომხრეები სივასის კონგრესის მონაწილეებს შორისაც იყვნენ. სივასის კონგრესზე ჩავიდნენ აშშ-ის წარმომადგენლები, რომლებიც მანდატის სასარგებლოდ აგიტაციას ეწეოდნენ. მუსტაფა ქემალი აშკარად არ გამოვიდა აშშ-ის მანდატის წინააღმდეგ, რადგან ამას შეეძლო გამოეწვია გათიშვა კონგრესის მონაწილეებს შორის.

სივასის კონგრესი, ისევე როგოროც არზრუმისა, ჩატარდა უცხოელებისაგან ქვეყნის გადარჩენის ლოზუნგით. კონგრესმა შეიმუშავა ბრძოლის ძირითადი პრინციპები და მიიღო გაფართოებული პროგრამა. გამოაცხადა, რომ თურქეთის ტერიტორია 1918 წლის მუდროსის ზავის ტერიტორიულ ფარგლებში უნდა დარჩენილიყო.

კონგრესმა მოთხოვა სულთანს დაუყოვნებლივ მოეწვია ეროვნული მეჯლისი და გადაეყენებინა დამად ფერიდი ფაშას მთავრობა.

კონგრესმა აირჩია წარმომადგენლობითი კომიტეტი 13 კაცის შემადგენლობით, მუსტაფა ქემალი თავმჯდომარედ, წევრებად ჰუსეინ რაუფ ბეი, რეფეტ ბეი, ბექირ სამი ბეი და სხვა.

სივასის კონგრესმა გამოხატა თავისი ერთგულება სულთნის მიმართ და გაუგზავნა მას სპეციალური მიმართვა.

აგრეთვე მიმართვა გაუგზავნა დიდი სახელმწიფოების დიპლომატიურ და პოლიტიკურ წარმომადგენლებს სტამბოლში. ამ დოკუმენტში დასაბუთებული იყო ანატოლიაში ეროვნული მოძრაობის კანონიერი ხასიათი.

3. სტამბოლში მეჯლისის (პარლამენტის) მოწვევა

სივასის კონგრესის გადაწყვეტილების შესაბამისად, წარმომადგენლობითმა კომიტეტმა მიიღო დადგენილება: 1919 წლის 12 სე-

ქტემბერს გაეწყვიტა ყოველგვარი ურთიერთობა დამად ფერიდ ფაშას მთავრობასთან. ერთდროულად კომიტეტმა მიმართა სულთანს, მოკავშირეთა უმაღლეს კომისარს, გადაეყენებინათ დამად ფირიდ ფაშას მთავრობა და მოეწვიათ პარლამენტი.

სულთანმა უარი განაცხადა დაეკმაყოფილებინა მათი მოთხოვნა. თურქეთში დღითიდღე იზრდებოდა მთავრობის საწინააღმდეგო გამოსვლები. ასეთ ვითარებაში სულთანი იძულებული გახდა წასულიყო დათმობაზე და გადაეყენებინა დამად ფერიდ ფაშას მთავრობა, რომელმაც სახელი გაიტეხა ხალხის თვალში, და კონტაქტი დაემყარებინა ქემალისტებთან.

1919 წლის 2 ოქტომბერს დამად ფერიდ ფაშას მთავრობა გადადგა და შეიქმნა ახალი მთავრობა ალი რიზა ფაშას მეთაურობით.

სულთნის ვარაუდით, ალი რიზა ფაშას უნდა გაეუქმებინა უფლებათა დაცვის ორგანიზაციები, დაეშალა პარტიზანული რაზმები, ჩაეტარებინა არჩევნები პარლამენტში და ხელი მოეწერა მოკავშირეთა მიერ შემუშავებულ საზავო ხელშეკრულებაზე.

1919 წლის 20-დან 22 ოქტომბრამდე ამასიაში მიმდინარეობდა მოლაპარაკება სულთნის მთავრობის დელეგაციასა და წარმომადგენლობითი კომიტეტის ხელმძღვანელებს 'მორის, მოლაპარაკებაში მონაწილეობას ღებულობდნენ მუსტაფა ქემალი, რაუფ ბეი და ბექირ სამი ბეი. მოლაპარაკების შედეგად მიღწეულ იქნა შეთანხმება, შედგენილი იქნა ხუთი ოქმი. აქედან სამს ხელი მოაწერეს ორივე მხარის წარმომადგენლებმა, ხოლო ორს — სულთნის მთავრობის დელეგაციამ.

ამ ოქმების შესაბამისად, ქემალისტებმა უარი თქვეს აქტიურ საომარ ოპერაციებზე ოკუპანტების წინააღმდეგ, სანამ დეპუტატთა პალატა ხელში არ აიღებდა ქვეყნის ხელისუფლებას, ხოლო სულთნის მთავრობა ვალდებულებას იღებდა დაეცვა თურქეთის საზღვრები მუდროსის ხელშეკრულების შესაბამისად.

საკამათო გახდა თურქეთის პარლამენტის მოწვევის ადგილი. მუსტაფა ქემალი მოითხოვდა, რომ პარლამენტი მოწვეული ყოფილიყო ანატოლიის რომელიმე ქალაქში, სულთნის წარმომადგენლები კი სტამბოლს ასახელებდნენ. სულთნის მთავრობის დაჟინებული მოთხოვნით ქემალი დათმობაზე წაიდა.

სულთნის მთავრობასთან კავშირის დამყარების მიზნით სტამბოლში გაიგზავნა წარმომადგენლობითი კომიტეტის დელეგაცია რაუფ ბეის, ყარა ვასიფ ბეისა და ბექირ სამი ბეის შემადგენლობით.

1919 წლის ნოემბერ-დეკემბერში ჩატარდა არჩევნები პარლამენ-

ტში (მეჯლისი). 175 დეპუტატიდან 116 დეპუტატი მუსტაფა ქემალის მომხრე იყო.

სტამბოლში გამგზავრებამდე ქემალისტი დეპუტატები 27 დეკემბერს 'შეიკრიბნენ ანკარაში საერთო პროგრამის შემუშავების მიზნით. მათ შეიმუშავეს მოქმედების გეგმა და გადაწყვიტეს პარლამენტში შეექმნათ უფლებათა დაცვის ფრაქცია. მუსტაფა ქემალმა სტამბოლ'ში პარლამენტის მუშაობაში არ მიიღო მონაწილეობა.

1920 წლის 12 იანვარს გაიხსნა პარლამენტის პირველი სხდომა. 28 იანვარს ქემალისტმა დეპუტატებმა წარადგინეს თავიანთი „ეროვნული აღთქმა", რომელიც წარმოადგენდა დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის პროგრამას. იგი ითვალისწინებდა თურქეთის ტერიტორიულ მთლიანობას თურქული ტერიტირიების ფარგლებში (ანატოლია. სრუტეების ზონა, აღმოსავლეთი თრაკია) ამ გეგმამ მოიპოვა პარლამენტის ერთსულოვანი მხარდაჭერა, ხოლო მოკავშირე სახელმწიფოების წარმომადგენლები მას უარყოფითად შეხვდნენ.

1920 წლის თებერვალში ლონდონში მიმდინარეობდა მოლაპარაკება მოკავშირე სახელმწიფოებს შორის თურქეთის საკითხთან დაკავშირებით. მიღებულ იქნა შემდეგი გადაწვეტილება: 1. სტამბოლი დარჩებოდა სულთნის ხელისუფლების ქვეშ. 2. მოხდებოდა სრუტეების ინტერნაციონალიზაცია და ნეიტრალიზაცია. 3. თურქეთს არ ჰქონდა უფლება განეხორციელებინა მმართველობა არათურქ მოსახლეობაზე. ამავე დროს ანტანტის წარმომადგენლებმა შეათანხმეს თურქეთთან საზაეო ხელშეკრულებების ძირითადი პირობები.

მოკავშირე სახელმწიფოებს და განსაკუთრებით ინგლისს არ მოსწონდათ პარლამენტის მიერ მიღებული დადგენილებები და გადაწყვიტეს იარაღის ძალით ჩაეშალათ მისი საქმიანობა. თებერვალსა და მარტის განმავლობაში ანატოლიაში გადასროლილ იქნა საბერძნეთის რეგულარული სამხედრო ნაწილები.

1920 წლის 16 მარტს სტამბოლში გადასხმულ იქნენ ინგლისის ჯარები, რომლებმაც დაიკავეს მთავრობის დაწესებულებები. ინგლისელებმა დაარბიეს პარლამენტი, დეპუტატების ნაწილი დააპატიმრეს, ნაწილმა გაქცევით უშველა თავს. დაპატიმრებული დეპუტატები კუნძულ მალტაზე გადაასახლეს.

5 აპრილს, ინგლისელების მოთხოვნით, შეიქმნა ახალი მთავრობა დამამ ფერიდ ფა'შას მეთაურობით. სტამბოლში საოკუპაციო რეჟიმი დამყარდა. დაიწყო ძალების გადანაწილება, ანატოლიაში

წავიდნენ ისინი, ვინც დაინტერესებული იყო თურქეთის დამოუკიდებლობით, ხოლო სტამბოლში თავს იყრიდნენ რეაქციული ძალები. სტამბოლში, აგრეთვე სხვა ქალაქებსა და სოფლებში დაიწყო გამოსვლები ოკუპანტების წინააღმდეგ.

4. ანკარაში თურქეთის დიდი ეროვნული კრების მოწვევა

1920 წლის 19 მარტს წარმომადგენლობითმა კომიტეტმა მიიღო გადაწყვეტილება ახალი მეჯლისის მოწვევის შესახებ. ეს გამოწვეული იყო შემდეგი მიზეზებით: 1. დეპუტატთა პალატა სტამბოლში დათხოვნილ იყო და საკანონმდებლო ხელისუფლება აღარ არსებობდა. 2. აღმასრულებელი ხელისუფლება იმყოფებოდა ანტანტის კონტროლის ქვეშ. ამიტომ დამამ ფერიდ ფაშას მთავრობა ცხადდებოდა ხალხის მოღალატედ და ამ დღიდან კომიტეტი წყვეტდა მასთან ყოველგვარ ურთიერთობას. 3. სასამართლო ხელისუფლება აღარ სარგებლობდა არავითარი დამოუკიდებლობით, ამის დამადასტურებელი იყო ის, რომ სტამბოლში უმიზეზოდ დააპატიმრეს ასობით მოქალაქე ყოველგვარი დასაბუთების გარეშე.

ამრიგად, ანტანტის მიერ სტამბოლის ოკუპაციამ დააჩქარა სახელმწიფო ხელისუფლების გადასვლა ეროვნული ბურჟუაზიის ხელში.

ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის მტრები ცდილობდნენ, რომ ოკუპანტების დახმარებით ჩაეშალათ ახალი მეჯლისის მოწვევა. სულთნის აგენტების აგიტაციის გავლენის შედეგად ზოგიერთმა ვილაიეთმა არ მოისურვა თავისი დეპუტატების გაგზავნა მეჯლისში იმ საბაბით, რომ მათ თითქმის არ პქონდათ მიღებული სულთნისაგან ნებართვა ანკარაში მეჯლისის მუშაობაში მონაწილეობაზე.

სულთანმა გამოსცა მანიფესტი ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის წინააღმდეგ ბრძოლის განახლების შესახებ. სულთნის მთავრობა შეუდგა „ხალიფათის არმიის“ დაკომპლექტებას და მათ წინააღმდეგ ომის სამზადისს.

ახალი მეჯლისი, რომელმაც მიიღო თურქეთის დიდი ეროვნული კრების სახელწოდება, ძველისაგან განსხვავებით, შედგებოდა ერთი პალატისაგან. არჩევნები ჩატარდა ორსაფეხურიანი სისტემით, ძველი საარჩევნო კანონის საფუძველზე. ყოველი სანჯაყი

(ლივა) ხუთ დეპუტატს ირჩევდა.

1920 წლის 23 აპრილს ანკარაში გაიხსნა თურქეთის დიდი ეროვნული კრება, პირველი მოწვევის მეჯლისი შედგებოდა 338 დეპუტატისაგან, აქედან 105 დეპუტატი სტამბოლიდან ჩავიდა. პარლამენტის დეპუტატთა შორის იყვნენ მემამულეები, ვაჭრები, სასულიერო პირები, ოფიცრები, ინტელიგენციის წარმომადგენლები (ექიმები, იურისტები, ჟურნალისტები, მწერლები, მასწავლებლები). მეჯლისის შემადგენლობაში არ იყვნენ მუშათა და გლეხთა წარმომადგენლები.

ფიცის მიღების შემდეგ თურქეთის დიდმა ეროვნულმა კრებამ აირჩია პრეზიდიუმი, რომლის პირველი თავმჯდომარე გახდა მუსტაფა ქემალ ფაშა.

3 მაისს შეიქმნა მინისტრთა საბჭო, მის თავმჯდომარედ აირჩიეს მუსტაფა ქემალი, საგარეო საქმეთა მინისტრად – ბექირ სამი ბეი, შინაგან საქმეთა მინისტრად – ჯაბი ბეი, გენერალური შტაბის უფროსად დაინიშნა პოლკოვნიკი ისმეთ ბეი.

თურქეთის დიდმა ეროვნულმა კრებამ გამოაცხადა დამოუკიდებლობა და თურქეთის ტერიტორიული მთლიანობა, მან თავისი თავი გამოაცხადა ქვეყნის ერთადერთ კანონიერ ხელისუფლებად.

1920 წლის 23 აპრილს ანკარაში გაიხსნა თურქეთის დიდი ეროვნული კრების პირველი სხდომა

1920 წლის 7 ივნისის კანონით თურქეთის დიდმა ეროვნულმა კრებამ გააუქმა ყველა ხელშეკრულება, კონვენცია და სხვა სახის აქტები, რომლებიც სულთნის მთავრობამ დადო უცხოეთის სახელმწიფოებთან. სულთნის მთავრობა კანონგარეშედ იქნა გამოცხადებული, ხოლო სულთანი „ურჯულოების ტყვედ“.

ფაქტობრივად, თურქეთში შეიქმნა ორხელისუფლებიანობა: სტამბოლში სულთნის მთავრობა – ანტანტის სახელმწიფოების მონა-მორ-

ჩილი და ანკარაში – ქემალისტების მთავრობა.

ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის მტრები ყოველნაირად ცდილობდნენ ჩაეშალათ თურქეთის დიდი ეროვნული კრების საქმიანობა.

1920 წლის აპრილში დაიწყო რეაქციული აჯანყება ანკარის მთავრობის წინააღმდეგ. 9 აპრილს ინგლისის სამხედრო გემიდან ბანდირმაში გადასხმულ იქნა 1000-ზე მეტი კაცი ამ რეგიონში ხელისუფლების აღსადგენად. გაერთიანებული პარტიზანული ჯგუფების მოქმედების შედეგად ეს რაზმი განადგურებულ იქნა.

13 აპრილს ბოლუსა და დუზდეჯეში დაიწყო ჩერქეზებისა და აბაზინების ფეოდალთა აჯანყება. ისინი სულთნის სამსახურში იმყოფებოდნენ და რიგი პრივილეგიებით სარგებლობდნენ. აჯანყებულთა რიცხვმა 4 ათასს მიაღწია, აჯანყებულებს ადარფაზარის რაიონში შეუერთდნენ „ხალიფათის არმიის“ ნაწილები და მათ ხელში აღმოჩნდა ჩრდილო-დასავლეთ ანატოლის დიდი ნაწილი. კონტრრევოლუციური აჯანყების ჩახშობის მიზნით, მობილიზებულ იქნა ერთდროულად ძალები, რომლებიც ბერძნების წინააღმდეგ იბრძოდნენ. ივნისის ბოლოს მათ შეძლეს „ხალიფათის არმიის“ განადგურება და კონტრრევოლუციური აჯანყების ჩაქრობა.

1920 წლის პირველ ნახევარში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის წარმატებებმა საფრთხის ქვეშ დააყენა ინგლისისა და საფრანგეთის ბატონობა ამ ქვეყანაში. მოკავშირეებმა გადაწყვიტეს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის წინააღმდეგ გამოეყენებინათ საბერძნეთის არმია, რომელიც შეაიარაღეს თანამედროვე სამხედრო ტექნიკით.

1920 წლის 22 ივნისს საბერძნეთის არმია შეტევაზე გადავიდა მთელი ფრონტით. შეტევა დაიწყო სამი მიმართულებით, სამი ბერძნული დივიზია გადასროლილ იქნა აკჰისარ-სომას მიმართულებით, ორი დივიზია – აიდინის წინააღმდეგ. პარტიზანებმა და რეგულარული ჯარის ნაწილებმა ვერ გაუძლეს საბერძნეთის არმიის მოულოდნელ შეტევას და დაიწყეს ყველა მიმართულებით უკან დახევა. საბერძნეთის არმიის წარმატება განპირობებული იყო ჯარის რიცხობრივი უპირატესობითა და კარგი ტექნიკით. პარტიზანული რაზმები ცუდად იყვნენ შეიარაღებული და მოქანცული „ხალიფათის არმიის“ წინააღმდეგ ომით.

ჩრდილოეთის ჯგუფმა 10 დღის ბრძოლის შედეგად, 30 ივნისს დაიკავა ბალიქესირი, ხოლო 2 ივლისს – კერმატა და ყარაჯაბეი, ბურსის მახლობლად. 25 ივნისს ინგლისელებმა დესანტები გადასხეს მუდანიაში, ხოლო 2 ივლისს – ბანდირმაში. მათ დახმარება

აღმოუჩინეს საბერძნეთის ჯარებს მარმარილოს ზღვის სანაპიროდან; სამხედრო გემებიდან შორსმსროლელი არტილერიის მეშვეობით, ამის შედგად ინგლის-საფრანგეთის ხელთ აღმოჩნდა ტერიტორია ქუდარიდან დარდანელამდე. 1920 წლის ივლისის დასაწყისისათვის ინგლისის ჯარებმა გაწმინდეს იზმირის ნახევარკუნძული პარტიზანებისაგან. 8 ივლისს ოკუპანტებმა დაიკავეს ბურსა და ალაშეჰირი. ბურსას დატოვების შემდეგ თურქეთის ჯარებმა დაიხიეს ესქიშეჰირისაკენ და შეძლეს ფრონტის სტაბილიზაცია.

სალიჰლის მიმართულებით ოკუპანტები მიისწრაფოდნენ ხელთ ეგდოთ აფიონყარაჰისარი და ქუთაჰია, მაგრამ ამის განხორციელება ვერ შეძლეს. სამი თვის ცხარე ბრძოლების შედეგად მათ დაიკავეს უშაქი, გედიზი და მივიდნენ დოლმუ-ფინარამდე.

აიდინის მიმართულებით საბერძნეთის ჯარებმა დაიკავეს ნაზილი, მაგრამ მათი შემდგომი წინსვლა შეჩერებული იქნა.

შეტევითი ოპერაციების შედეგად ინგლის-საბერძნეთის ჯარებმა დაიკავეს დასავლეთ ანატოლიის მნიშვნელოვანი ნაწილი,

ივლისში განახლდა საომარი ოპერაციები კილიკიაში. 1920 წლის ზაფხულში სულთნის აგენტების მიერ პროვოცირებულ იქნა გამოსვლები ანატოლიაში ანკარის მთავრობის წინააღმდეგ. ამის გამო მთავრობა იძულებული შეიქმნა ფრონტიდან მოეხსნა ჯარის ნაწილები აჯანყების ჩასაქრობად.

მოკავშირეთა შეტევის შედეგად მძიმე მდგომარეობა შეიქმნა თრაკიაში, რომელიც ფაქტობრივად ინგლის-საფრანგეთის ოკუპაციის ქვეშ იმყოფებოდა. იქ საფრანგეთის საოკუპაციო ჯარებს სარდლობდა ფრანგი გენერალი დ'ესპერე.

თრაკიაზე პრეტენზიას აცხადებდა საბერძნეთი. 1920 წლის 20 ივლისს თექინდაღში გადასხმულ იქნა საბერძნეთის ერთი დივიზია და ბერძნებმა დაიწყეს შეტევა ედირნეს (ანდრიანოპოლის) მიმართულებით, მეორე ბერძნული არმია შეტევაზე გადავიდა დასავლეთ თრაკიიდან, გადალახა მდ. მარიცა. ივლისის დამდეგისათვის საბერძნეთის არმიამ დაიკავა მთელი აღმოსავლეთ თრაკია.

ამრიგად, საბერძნეთის ჯარების შეტევითი ოპერაციების შედეგად აღმოსავლეთ თრაკია და დასავლეთ ანატოლიის მნიშვნელოვანი ნაწილი ინგლის-საბერძნეთის ხელთ აღმოჩნდა.

5. სევრის საზავო ხელშეკრულება

1919 წლის 17 ივნისს პარიზში ჩავიდა თურქეთის დელეგაცია, დიდი ვეზირის დამად ფერიდ ფაშას მეთაურობით. მან პარიზის კონფერენციის მეთაურების სხდომაზე განაცხადა, რომ 1913 წლიდან, ენვერ ფაშას გადატრიალების შემდეგ, თურქეთის პოლიტიკას წარმართავდნენ ითიპთისტები (ახალგაზრდა თურქები), ამიტომ სულთნის მთავრობას არ შეუძლია მთლიანად აიღოს პასუხისმგებლობა ამ პოლიტიკაზე. მოკავშირეებმა არ უნდა დააკისრონ თურქეთს ზავის მკაცრი პირობები. ფერიდ ფაშამ ხაზი გაუსვა იმას, რომ იგი გამოდის არა მარტო თურქების, არამედ მთელი 300 მილიონი მუსლიმური სამყაროს სახელით და რომ თურქებზე მძიმე პასუხისმგებლობის დაკისრებით, ისინი ამით კონფლიქტურ მდგომარეობაში აღმოჩნდებიან მთელ მუსლიმანურ სამყაროსთან. ასეთი მოწოდებები, რომლებიც მოკავშირეებს სულგრძელობისაკენ მოუწოდებდნენ, მკეთრად იქნა დაგმობილი.

მოკავშირეებმა განაცხადეს, რომ ისინი თვითონ განიხილავდნენ თურქეთის საკითხს და რომ თურქეთის დელეგაციის ყოფნა კონფერენციაზე უსარგებლოა და წინადადება მისცეს დაეტოვებინა პარიზი.

1919 წლის ივლისის შუა რიცხვებში თურქეთის დელეგაცია სტამბოლში დაბრუნდა.

1920 წლის 26 აპრილს სულთნის მთავრობამ შეადგინა ახალი დელეგაცია თევფიქ ფაშას მეთაურობით. 11 მაისს საფრანგეთის პრემიერ-მინისტრმა მილერანმა თურქეთის დელეგაციას გადასცა მოკავშირეთა მიერ შემუშავებული საზავო ხელშეკრულების პროექტი (თურქეთთან საზავო ხელშეკრულების საბოლოო პირობები შეთანხმებულ იქნა სანრემოში 1920 წლის 20 აპრილს) და სულთნის დელეგაციას პასუხის ვადად დაენიშნა 11 ივნისი.

ანტანტის სახელმწიფოებმა ისარგებლეს 1920 წელს საბერძნეთის არმიის წარმატებით თურქეთის ტერიტორიის ოკუპაციის საქმეში და ოსმალეთს თავს მოახვიეს კაბალური საზავო ხელშეკრულება, რომლითაც ოფიციალურად გააფორმეს ოსმალეთის იმპერიის დანაწილება გამარჯვებულ სახელმწიფოებს შორის.

1920 წლის 10 აგვისტოს ქ. სევრში, პარიზის მახლობლად, ოსმალეთთან ხელმოწერილ იქნა სამშვიდობო საზავო ხელშეკრულება. სევრის ხელშეკრულება წარმოადგენს ვერსალის ხელშეკრულების შემადგენელ ნაწილს.

სევრის ხელშეკრულება შედგებოდა 13 ნაწილისა და 433 მუხლისაგან. პირველი ნაწილი შეიცავდა ერთა ლიგის წესდებას. მე-2 ნაწილში დადგენილი იყო თურქეთის ახალი საზღვრები: ევროპაში აღმოსავლეთი თრაკია, სტამბოლისა და მიმდებარე რაიონების გამოკლებით, საბერძნეთს გადაეცა.

ანატოლიაში საბერძნეთის ხელისუფლების ხელში გადადიოდა იზმირი, მიმდებარე რაიონებით.

კილიკია და მარაშის, ურფას, ანთეფეს ვილაიეთების ნაწილი გადადიოდა საფრანგეთის მფლობელობაში. მოსულის ვილაიეთი, დიარბექირისა და ჰაქიარის ვილაიეთების ნაწილი გადადიოდა ინგლისის ხელში, სამხრეთ-დასავლეთ ანატოლია იტალიის გავლენის სფეროდ ცხადდებოდა.

აღმოსავლეთ ანატოლიის ნაწილი დაშნაკური სომხეთის ხელში გადადიოდა. საზღვარი თურქეთსა და სომხეთს შორის დადგენილ იქნა 1920 წლის ნოემბერში აშშ-ის პრეზიდენტის ვილსონის მიერ. საზღვარი გადიოდა შავი ზღვის სანაპიროზე ქ. გირესუნ-ტიდან ერზინჯანი-მუში-ბითლისი-ვანის ტბა. სამხრეთ-აღმოსავლეთი ანატოლია, ძირითადად ქურთებით დასახლებული, ვანის ტბიდან მოყოლებული — ელიაზიგი-მალათია-მარაში მიიღებდა ავტონო-

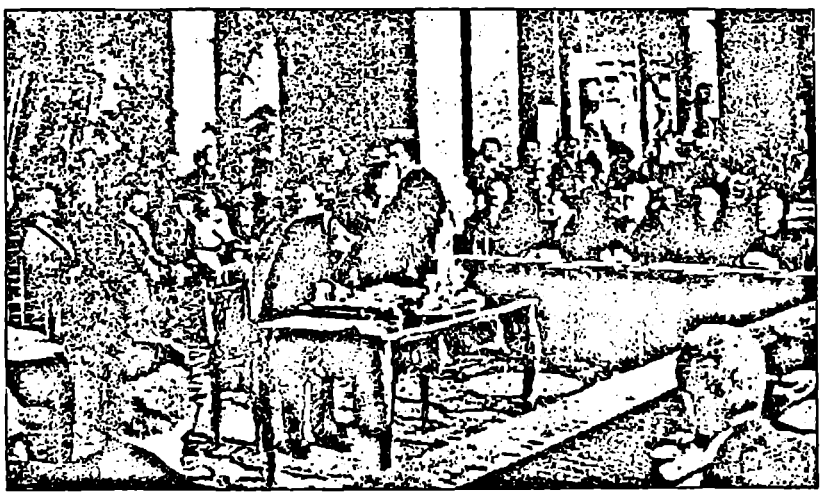

1920 წლის 10 აგვისტო. თურქეთის დელეგაცია ხელს აწერს სევრის საზავო ხელშეკრულებას.

მიას, ხოლო შემდგომ დამოუკიდებლობას ინგლისის პროტექტორატის ქვეშ.

თურქეთი კარგავდა მთელ თავის კუნძულებს: იმროზი, ტენედოსი გადადიოდა საბერძნეთის ხელში, დოდეკანეზის კუნძულები – იტალიის ხელში, კეიპროსი – ინგლისს რჩებოდა.

სრუტეების ზონა გადადიოდა საერთაშორისო კომისიის ხელში, რომლის წევრებიც დიპლომატიური იმუნიტეტით სარგებლობდნენ, სრუტეების კომისიას ჰქონდა თავისი დროშა, ჰყავდა მომსახურე აპარატი, პოლიცია და ერთგვარად წარმოადგენდა სახელმწიფოს სახელმწიფოში. უნდა მომხდარიყო სრუტეების დემილიტარიზაცია. სრუტეებით სარგებლობა თავისუფალი იქნებოდა ყველასათვის (როგორც სამხედრო ისე საავაჭრო გემებისათვის) ომისა და მშვიდობიანობის დროს.

სევრის ხელშეკრულებით თურქეთს რჩებოდა ცენტრალური ანატოლია. დედაქალაქად რჩებოდა სტამბოლი.

თურქეთი ცნობდა მანდატს სირიაზე, ერაყსა და პალესტინაზე, აღიარებდა ჰიჯაზს დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ, ცნობდა ინგლისის პროტექტორატს ეგვიპტეზე, ინგლის-ეგვიპტის სუდანზე, საფრანგეთის პროტექტორატს მაროკოსა და ტუნისზე, აგრეთვე უარს ამბობდა ლიბიაზე.

თურქეთის შეიარაღებული ძალების რაოდენობა განისაზღვრა 50700 კაცით. თურქეთი ვალდებული იყო ექვსი თვის განმავლობაში მოეხდინა თავისი არმიის დემობილიზაცია.

თურქეთზე ფინანსური კონტროლის დაწესების მიზნით იქმნებოდა სპეციალური კომისია ინგლისის, საფრანგეთისა და იტალიის წარმომადგენლების მონაწილეობით, ხოლო თურქეთის დელეგატებს ჰქონდათ სათათბირო უფლება. კომისია განაგებდა თურქეთის შემოსავალსა და გასავალს. იგი აკმაყოფილებდა მოკავშირე სახელმწიფოთა ფინანსურ პრეტენზიებს და იხდიდა თურქეთის ვალებს, ამტკიცებდა საოკუპაციო ჯარების ხარჯებს.

სევრის ზაკით მთლიანად აღდგენილ იქნა კაპიტულაციების რეჟიმი. საბაჟო ტარიფები 8 პროცენტს შეადგენდა. აღდგენილ იქნა საკონსულო სასამართლოები.

თურქეთს ეკრძალებოდა რაიმე კონცესის გაცემა მოკავშირეთა ფინანსური კომისიის ნებართვის გარეშე. აღდგენილ იქნა მოკავშირე სახელმწიფოების მოქალაქეთა საკონცესიო უფლებები და უქმდებოდა გერმანიასა და ავსტრიისათვის ბოძებული კონცესიები.

პირველი მსოფლიო ომის შემდეგ, დადებულ ხელშეკრულებებს შორის, სევრის საზავო ხელშეკრულება იყო ყველაზე უფრო მეტად

კაბალური და მტაცებლური. ამის გამო თურქეთში უფრო მეტად გაძლიერდა ეროვნულ-გამანთავისუფლებელი ბრძოლა ანტანტის სახელმწიფოების წინააღმდეგ.

სევრის ზავის პირობებმა დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია მთელ თურქეთში და სულთნის მთავრობამ ვერ გაბედა მისი რატიფიკაცია.

6. დიპლომატიური ურთიერთობის დამყარება საბჭოთა რუსეთთან

თურქეთის ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაზე გარკვეული გავლენა მოახდინა საბჭოთა რუსეთის წარმატებებმა ანტანტის სახელმწიფოების წინააღმდეგ ომში. ანკარის მთავრობა დიდად კმაყოფილი იყო იმით, რომ საბჭოთა რუსეთის მთავრობამ გამოაცხადა, რომ მეფის რუსეთის საიდუმლო ხელშეკრულებები კონსტანტინოპოლისა და სრუტეების დანაწილების შესახებ გაუქმებულია.

საბჭოთა რუსეთის მთავრობამ გამოაცხადა, რომ იგი ცნობს ანკარის მთავრობას და მზადაა დაამყაროს მასთან დიპლომატიური ურთიერთობა. ყოველივე ამან ხელი შეუწყო ორ ქვეყანას შორის დაახლოებასა და მეგობრული ურთიერთობის დამყარებას.

1920 წლის 26 აპრილს მუსტაფა ქემალმა ოფიციალური წერილი გაუგზავნა ლენინს,რომელშიაც იგი გამოთქვამდა სურვილს დაემყარებინა დიპლომატიური ურთიერთობა საბჭოთა რუსეთთან და სთხოვდა მას აღმოეჩინა თურქეთისათვის დახმარება ინტერვენტების წინააღმდეგ ბრძოლის საქმეში.

ჯერ კიდევ 1919 წლის ოქტომბერში საბჭოთა რუსეთთან არაოფიციალური კავშირის დამყარების მიზნით მოსკოვში გამოგზავნილ იქნა ჰალილ ფაშა, რომელმაც რუსეთის დედაქალაქში ჩასვლა შესძლო მხოლოდ 1920 გაზაფხულზე. მან საბჭოთა რუსეთის მთავრობას გააცნო თურქეთის მძიმე მდგომარეობა, რომელიც შეიქმნა ანტანტის სახელმწიფოების აგრესიის შედეგად. მან აგრეთვე განაცხადა, რომ უახლოეს დროში ანატოლიაში შეიქმნებოდა ეროვნული მთავრობა, რომელიც მზადაა ხელი მოაწეროს საბჭოთა რუსეთთან ხელშეკრულებას „მეგობრობისა და კავშირის“ შესახებ.

სწორედ ამის გამო იყო, რომ 1920 წლის 26 აპრილს მუსტაფა ქემალმა გაუგზავნა წერილი ლენინს,რომელშიაც იგი გამოთქვამდა სურვილს გაეერთიანებინათ ბრძოლა საბჭოთა რუსეთთან ერ-

საბჭოთა რუსეთის ელჩი ანკარაში ბუდუ მდივანი

თად ანტანტის სახელმწიფოების წინააღმდეგ. წერილში აგრეთვე ჩამოყალიბებული იყო თურქეთის ახალი მთავრობის საგარეო პოლიტიკის პრინციპები.

მუსტაფა ქემალის მიმართვა მოსკოვში 1 ივნისს მიიღეს და ბოლშევიკური მთავრობა ამ მიმართვას დადებითად შეხვდა, გადაწყდა დამყარებულიყო დიპლომატიური ურთიერთობა ორ ქვეყანას შორის.

თურქეთის დელეგაცია ანკარიდან გამოემგზავრა და 1920 წლის 13 ივლისს მოსკოვში ჩავიდა. თურქეთის დელეგაციის შემადგენლობაში შედიოდნენ საგარეო საქმეთა მინისტრი ბექირ სამი ბეი, ეკონომიკის მინისტრი იუსუფ ქემალ ბეი და დეპუტატი ოსმან ბეი.

24 ივლისს თურქეთის დელეგაცია მიიღო რუსეთის საგარეო

ანკარაში საბჭოთა რუსეთის საელჩოს თანამშრომლები

საქმეთა კომისარმა გ. ჩიჩერინმა, ხოლო 14 აგვისტოს — ლენინმა.

დაიწყო მოლაპარაკება. 1920 წლის 24 აგვისტოს საბჭოთა და თურქეთის დელეგაციებმა შეიმუშავეს საბჭოთა კავშირ თურქეთის ხელშეკრულება მეგობრობის შესახებ, რომელიც შვიდი მუხლისაგან შედგებოდა. ხელშეკრულების აქტი პარაფირებულ იქნა ორივე დელეგაციის მიერ და ყველა ეს მუხლი შევიდა 1921 წლის 16 მარტის საბჭოთა კავშირ თურქეთის ხელშეკრულებაში. ამავე დროს მოსკოვში გაიხსნა თურქეთის საელჩო.

მოლაპარაკების დროს აგრეთვე მიღწეულ იქნა შეთანხმება საბჭოთა რუსეთის მიერ თურქეთისათვის დახმარების აღმოჩენის შესახებ იარაღით, სამხედრო აღჭურვილობით და ოქროთი. მართალია, იმ დროს საბჭოთა რუსეთს არ შეეძლო მთლიანად დაეკმაყოფილებინა თურქეთის მოთხოვნები, მაგრამ მან თურქეთს მიაწოდა სამხედრო ტექნიკის დიდი ნაწილი. 1920 წლის ზაფხულში საბჭოთა რუსეთის მთავრობამ გაუგზავნა თურქეთს იარაღის პირველი პარტია: 6000 შაშხანა, 5 მილიონზე მეტი ვაზნა, 18 ათასამდე საარტილერიო ჭურვი. მაშინვე აღმოუჩინა საბჭოთა რუსეთმა თურქეთს დახმარება — 5 მილიონი მანეთი ოქროთი. 1921 წლის სექტემბერში საბჭოთა რუსეთის მთავრობამ თურქეთის წარმომადგენლებს არზრუმში გადასცა 200,6 კგ. ოქრო ზოდებით.

1920 წლის ოქტომბრის დამდეგს ანკარაში ჩავიდა საბჭოთა რუსეთის დიპლომატიური მისია. ოქტომბრის რევოლუციის სამი წლის თავზე ანკარაში, საზეიმო ვითარებაში, გაიხსნა საბჭოთა რუსეთის საელჩო. ეს იყო პირველი დიპლომატიური წარმომადგენლობა ანკარაში. რუსეთის სრულუფლებიანი წარმომადგენლის შალვა ელიავას ავადმყოფობის გამო დროებით მის მოვალეობას ასრულებდა საელჩოს მდივანი უმპალი. 1920 წლის ბოლოს ანკარაში ჩავიდა რუსეთის საგანგებო და სრულუფლებიანი ელჩი ბუდუ მდივანი.

7. ომი სომხეთთან

1920 წლის ზაფხულში გამწვავდა ურთიერთობა ანკარის მთავრობასა და სომხეთის მთავრობას შორის.

1920 წლის 9 ივნისს შეიქმნა აღმოსავლეთის ფრონტი და გამოცხადდა აღმოსავლეთის ვილაიეთების მოსახლეობის მობილიზაცია. აღმოსავლეთის ფრონტის მთავარსარდლად დაინიშნა მე-15 კორპუსის მეთაური გენერალი ქიაზიმ ყარაბექირ ფაშა. აღმო-

საველეთის ფრონტის განკარგულებაში იმყოფებოდა 69 ზარბაზანი და 200 ტყვიამფრქვეელი, არმია შედგებოდა 4 ქვეითი დივიზიისაგან, რომლებიც დისლოცირებულნი იყვნენ არზრუმში, ბაიაზიდსა და ტრაპიზონში.

ამ დროს თურქეთის მთავრობა პოლიტიკური და სამხედრო მოსაზრებებით უფრო მეტ მნიშვნელობას ანიჭებდა აღმოსავლეთის ფრონტს, ვიდრე დასავლეთისას. ამიტომაც მან მთელი თავისი ყურადღება მიაპყრო აღმოსავლეთის ფრონტს, თუმცა მისი არსებობის საკითხი წყდებოდა დასავლეთის ფრონტზე.

მუსლიმანური მოსახლეობის დაცვის საბაბით, 1920 წლის 7 ივლისს, თურქეთის მთავრობამ სომხეთის მთავრობას გაუგზავნა ნოტა, რომელშიაც ბრესტისა და ბათუმის ხელშეკრულებებზე დაყრდნობით მოითხოვდა სომხეთის ჯარების გაყვანას ამ ხელშეკრულებით დადგენილ საზღვრებს იქით.

საბჭოთა რუსეთის მთავრობა არ იყო დაინტერესებული მათ შორის საომარი მოქმედების დაწყებით და ურჩია თურქეთის მთავრობას, რომ მშვიდობიანი მოლაპარაკების გზით დაედგინათ საზღვარი სომხეთსა და თურქეთს შორის. მაგრამ ანტანტის სახელმწიფოების ჩარევის შედეგად მათ შორის ურთიერთობა კიდევ უფრო დაიძაბა.

1920 წლის 24 სექტემბერს დაიწყო ომი სომხეთსა და თურქეთს შორის. სომხეთის ჯარები მიისწრაფოდნენ ხელთ ეგდოთ ის ტერიტორია, რომელიც სევრის ზავით სომხეთს გადაეცა. მაგრამ ორი დღის შეტევის შემდეგ მათ ვერ შეძლეს წარმატების მიღწევა. თურქებმა უკუაგდეს სომხეთის იერიშები, თვითონ გადავიდნენ შეტევაზე და 28 სექტემბერს დაიკავეს სარიყამიში და მერდენიქი.

საომარი ოპერაციების დაწყების შემდეგ საბჭოთა რუსეთის მთავრობამ კვლავ მიმართა შუამავლობის წინადადებით მეომარ მხარეებს. საბჭოთა რუსეთის მთავრობამ წამოაყენა ძველი თურქეთის საზღვრის რეტროფიკაციის პრინციპი, რომლის მიხედვითაც, ის ტერიტორია, რომელზედაც უმრავლესობას მუსლიმები შეადგენდნენ, უნდა გადასცემოდა თურქეთს, ხოლო ტერიტორია, სადაც 1914 წლამდე მეტწილად სომხები ცხოვრობდნენ — სომხებს. მაგრამ საბჭოთა რუსეთის ამ კომპრომისულ წინადადებას მათ მხარი არ დაუჭირეს და მოლაპარაკება უშედეგოდ დამთავრდა.

19 ოქტომბერს საბჭოთა რუსეთის მთავრობამ ნოტა გაუგზავნა სომხეთს, რომელშიაც აღნიშნული იყო: 1. სომხეთმა უნდა გაატაროს თავის ტერიტორიაზე საბჭოთა რუსეთის ჯარი მუსტაფა ქემალ ფაშას ოსმალთა ჯართან შესახვედრად ანტანტასთან ბრძო-

ლის მიზნით. 2. სომხეთმა ხელი უნდა აიღოს სევრის ხელშეკრულებაზე.

ამავე დროს საბჭოთა რუსეთის ჯარები აზერბაიჯანიდან შეიჭრნენ სომხეთში და დაიწყეს შეტევა. სომხეთის მთავრობა ორ ცეცხლს შორის აღმოჩნდა.

თურქეთის ჯარები ოქტომბრის ბოლოს შეტევაზე გადავიდა და 30 ოქტომბერს დაიკავეს ყარსი, ხოლო 7 ნოემბერს — ალექსანდროპოლი. ამავე დროს აღმოსავლეთიდან საბჭოთა რუსეთის ჯარმა შეუტია დაშნაკებს.

ასეთ ვითარებაში დაშნაკების სომხეთი იძულებული გახდა ეთხოვა ზავი, მაგრამ თურქებმა ზავის მეტად მძიმე პირობები წამოაყენეს.

26 ნოემბერს სომხეთის მთავრობამ ხელი მოაწერა დეკლარაციას, რომლითაც უარს აცხადებდა სევრის ხელშეკრულებაზე, ხოლო 2 დეკემბერს ალექსანდროპოლში (გუმრი) დაიდო ზავი თურქეთსა და სომხეთის დაშნაკურ მთავრობას შორის. ხელშეკრულებით სომხეთის ტერიტორია იფარგლებოდა ერევნის რაიონითა და გოგჩის ტბით, ნახიჭევანი, შარური და შაჰთახთი კი ოსმალეთის მფარველობის ქვეშ გადადიოდა. ოსმალეთი კისრულობდა დახმარება გაეწია დაშნაკებისათვის, როცა ამას მოითხოვდა საგარეო ან საშინაო ვითარება, ან როცა სომხეთის რესპუბლიკა სთხოვდა.

29 ნოემბერს რუსეთის წითელი არმიის დახმარებით სომხეთში საბჭოთა ხელისუფლება დამყარდა.

1920 წლის 10 დეკემბერს საბჭოთა სომხეთის მთავრობამ მიმართა თურქეთის მთავრობას წინადადებით — გაეუქმებინა ალექსანდროპოლის ხელშეკრულება და დაედო ახალი ხელშეკრულება. ეს წინადადება თურქეთმა არ მიიღო.

8. დიპლომატიური ურთიერთობის დამყარება საქართველოსა და ანკარის მთავრობებს შორის

1920 წლის 24 სექტემბერს ოსმალეთსა და სომხეთს შორის დაიწყო ომი. ეს ომი ოსმალეთის უპირატესობით მიმდინარეობდა.

სომხეთზე მოპოვებული სამხედრო გამარჯვების შედეგად თურქეთის ჯარები მოადგნენ საქართველოს საზღვრებს. შეიქმნა თურქეთის ჯარების საქართველოში შემოჭრის საშიშროება. საქართველომ მობილიზაცია გამოაცხადა.

14 ნოემბერს ბათუმში გამართულ მიტინგზე ნ. რამიშვილმა განაცხადა: „ქემალ ფაშას ჯერაც არ უთქვამს უარი ბრესტის ზავის საზღვრებზე და, კერძოდ, ბათუმის ოლქზე, ამიტომ რესპუბლიკის მთავრობამ მიიღო ზომები სახელმწიფოს საზღვართა დასაცავად“.

22 ნოემბერს საქართველოს საგარეო საქმეთა მინისტრის მოადგილე კონსტანტინე საბახტარაშვილი საქართველოს წარმომადგენლებს საზღვარგარეთ აცნობებდა: „ქემალ ფაშას ჯარის სომხეთში შემოჭრამ ჩვენს საზღვრებს უშუალოდ დაუახლოვა გარეშე საფრთხე და ამ საფრთხის თავიდან ასაცილებლად ამოძრავდა მთელი ენერგია ჩვენი ქვეყნისა... ვინაიდან ჩვენთვის არ არის საბოლოოდ გარკვეული ქემალისტების განზრახვები. ჩვენ ვლებულობთ თადარიგს ჩვენი საზღვრების დასაცავად“.

ამრიგად, საქართველოს ოსმალეთის მხრიდან საფრთხე დაემუქრა. ასეთ ვითარებაში დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, თუ როგორ პოზიციას დაიკავებდა რუსეთი. საქართველოს ელჩი რუსეთში გ. მახარაძე შეხვდა საბჭოთა რუსეთის საგარეო საქმეთა კომისარ გ. ჩიჩერინს, რომელმაც განაცხადა, რომ რუსეთს არავითარი აგრესიული ზრახვები არა აქვს საქართველოს მიმართ. ამასთან ერთად რუსეთის ცენტრალურმა კომიტეტმა მიიღო გადაწყვეტილება სტალინი საგანგებო რწმუნებით ბაქოში გაეგზავნა, ამიერკავკასიაში მდგომარეობის გასარკვევად. ბაქოში მყოფი სტალინი ამზადებდა გეგმას რუსეთის ჯარის საქართველოში შესაჭრელად. ნოემბრის შუა რიცხვებში სტალინს აცნობეს, რომ გადაწყვეტილების მიღება საქართველოს საზღვრებში შესვლის შესახებ ნაადრევია“. ნოემბრის ბოლოს სტალინი მოსკოვში დაბრუნდა.

მართალია, საქართველოს წინააღმდეგ შეტევის დაწყება გადაიდო, მაგრამ რუსეთი არ აპირებდა, როგორც ეს 1918 წელს მოხდა, დაეთმო ამიერკავკასია ოსმალეთისათვის. 1920 წლის აპრილის ბოლოს რუსეთის ჯარის დახმარებით აზერბაიჯანში დამყარდა საბჭოთა ხელისუფლება. ამის შემდეგ იმავე მიზნით რუსეთის ჯარი სომხეთში შეიჭრა. ცხადია, ასეთ ვითარებაში რუსეთი არ დაუშვებდა ოსმალეთის მიერ ბათუმის დაკავებას. ოსმალეთის ჯარი საქართველოს საზღვარზე იყო მომდგარი. ანკარის მთავრობამ დაინახა, რომ საქართველოში შეჭრის შემთხვევაში მოსალოდნელი იყო რუსეთის ჯართან შეტაკება. ეს კი მის გეგმაში არ შედიოდა. ქემალის მთავრობამ საქართველოს წინააღმდეგ ომის დაწყება არამიზანშეწონილად ჩათვალა და თბილისში თავისი წარმომადგენელი გამოგზავნა.

13 ნოემბერს თბილისში ჩამოვიდა ანკარის მთავრობის ოფიციალური წარმომადგენელი პოლკოვნიკი ქიაზიმ ბეი. მის ჩამოსვლას საქართველოში დადებითად შეხვდნენ. კორესპონდენტებთან შეხვედრისას ქიაზიმ ბეიმ თავისი მისიის შესახებ განაცხადა: „საქართველოს მთავრობასთან კეთილი განწყობილებისა და მეგობრული კავშირის მიზნით, ჩემმა მთავრობამ დამავალა საქართველოს მთავრობასთან სრულუფლებიანი წარმომადგენლობა.

ანგორის მთავრობის ერთ-ერთი ძირითადი ინტერესია, ნახოს საქართველო დამოუკიდებელი და ძლიერი. დამოკიდებულება საქართველოსა და ანგორას მთავრობას შორის უმთავრესად ამ ძირითადი ინტერესებით განისაზღვრება“.

საქართველო-ოსმალეთის ურთიერთობასთან დაკავშირებით მან თქვა: „ანატოლიის მთავრობა აფასებს საქართველოს მთავრობის შორსმჭვრეტელურ პოლიტიკას. ოსმალეთმა უკვე დაიწყო ოფიციალური ურთიერთობა საქართველოს მთავრობასთან, რომლის პირდაპირი და მტკიცე პოლიტიკა ეთანხმება მის ძირითად პრინციპებს.

საქართველოში მცხოვრები მუსულმანები საუკუნეებით განმტკიცებულ პატივისცემას იზიარებდნენ. ჩვენ ძალიან კმაყოფილი ვართ საქართველოში მცხოვრებ მუსლიმანთა მშვიდობიანი ცხოვრებით. ეს გონიერი პოლიტიკა დააახლოებს საქართველოსა და ოსმალეთის მთავრობებს და უფრო განამტკიცებს მათ მეგობრულ კავშირს“.

შემდეგ ქიაზიმ ბეი შეეხო საზღვრების პრობლემას. „რაც შეეხება საზღვრების საკითხს, — განაცხადა მან, ამ შემთხვევაში მე ჩემს მთავრობასთან ვაწარმოებ მოლაპარაკებას. ჩვენ და საქართველოს გვაქვს საერთო ინტერესები, რომელნიც მიუხედავად პროპაგანდისტების კიჟინისა და მტრების ცდისა, გადაწყდება მშვიდობიანად და ადგილი არ ექნება არავითარ ექსცესებს.

მე ამაში დარწმუნებული ვარ, მითუმეტეს, რომ საქართველოსა და ჩვენ შორის არ არსებობს არავითარი ფრონტი, რამაც შეუძლია შექმნას გაუგებრობა და შუღლი. საქართველომ ბევრი რამით დაიმსახურა ჩვენი სიმპათია...“.

დასასრულს ქიაზიმ ბეიმ აღნიშნა: „მე იმედი მაქვს, ჩვენს გულწრფელობაზე საქართველოს მთავრობაც გულწრფელობითვე გვიპასუხებს და სამართლიანად გადაწყდება ყოველი საკითხი ამ ორ სახელმწიფოს შორის, რასაც ხელს შეუწყობს პოლიტიკური რჩევა და მოლაპარაკებებიც“.

საქართველოში კეთილგანწყობილად შეხვდნენ თურქეთის

მთავრობის წარმომადგენლის ჩამოსვლას და მის განცხადებას. გაზეთმა „საქართველომ“ მოათავსა მოწინავე წერილი – „ჩვენ და ოსმალეთი“, რომელშიც წერდა: „ჩვენ დიდის კმაყოფილებით შევიტყვეთ ანგორის მთავრობის წარმომადგენლის გამოსვლები მისი საქართველოსთან დამოკიდებულების შესახებ.

არ გამოვუდგებით, თავისთავად ცხადია, იმას, თუ რა განწყობილება სუფევდა ისტორიულად საქართველოსა და ოსმალეთს შორის. ავი იყო, თუ კარგი ჩვენი ისტორიული მეზობლობა, ეს ისტორიას ჩაბარდა და წარსული მოტივებით დღევანდელს ურთიერთობას ვერ დავასაბუთებთ. საქართველოს ესაჭიროება მცირე რამ კეთილგანწყობილების დასამყარებლად მეზობელ სახელმწიფოსთან: მას უნდა გარანტიები ხელშეუვალობისა.

მუსტაფა ქემალ ფაშას რწმუნებულის აღთქმანი მნიშვნელობას არ არის მოკლებული! ანგორა მეგობრული კილოთი გველაპარაკება და, ცხადია, ამ მეგობრობის განზრახვებს ჩვენის მხრით მხოლოდ გულწრფელობა შეეგებება. ქიაზიმ ბეიმ კარგად უწყოს, რა აუტანელ პირობებში იწყებს საქართველო თავის სახელმწიფოებრიობას. ცხადია, მობილიზაცია საქართველოს ლაშქრისა, ერისა და სახელმწიფოს მყუდროების მოტივით არის გამოწვეული განსაკუთრებით. ამ ზომების აუცილებლობაში ვერავინ შემოგვედავება.

ანგორის დაპირებანი გვჯერა. მეგობრულად გამოწვდილი ხელი მუსტაფა ქემალ ფაშისა ჰაერში არ დაეკიდება...“.

შემდეგ გაზეთში აღძრულია საქართველოსათვის მეტად მტკივნეული საკითხი: „ანგორის მთავრობა ოფიციალურად უარყოფს ლონდონის გაზეთ „ტაიმსის“ ცნობას, თითქოს ოსმალეთს განუსრახავს საქართველოზე თავდასხმა და ბათუმის და სამუსლიმანო საქართველოს მიერთება. გვახარებს ოსმალეთის განცხადება, მხოლოდ ჩვენ იმის მოლოდინშიც ვართ, რომ იმავე ანგორის მთავრობა ოფიციალურად დაგმობს ოსმალო ემისრების პროვოკაციულ მოქმედებას აჭარაში და საჯაროდ განაცხადებს, რომ საქართველოზე წამქეზებლებთან ანგორის ხელისუფლებას არაფერი აერთიანებს“.

შემდეგ საუბარია იმაზე, თუ რა დიდი მნიშვნელობა აქვს ანკარასთან კეთილმეზობლური ურთიერთობის დამყარებას: „მუსტაფა ქემალ ფაშას მთავრობის მნიშვნელობა დღითიდღე იზრდება ოსმალეთში. ანგორის სახით დღეს საქართველოსთან მოლაპარაკებას იწყებს ოსმალეთის იმპერია. ეს მოვლენა დიდი ყურადღების ღირსია და ჩვენ დაგვრჩენია მხოლოდ ვისურვოთ, რომ გაუგებრობა ჩვენს შორის დროზე გაიფანტოს კეთილმეზობლური განწ-

ყობილების დამყარებით ოსმალეთთან. ამას ობიექტური პირობები გვიკარნახებენ“.

უფრო ზომიერი, თავშეკავებული და პრაგმატული იყო საქართველოს პარლამენტის სხდომაზე კონსტანტინე საბახტარაშვილის გამოსვლა: „თბილისში ჩამოვიდა ანგორის მთავრობის წარმომადგენელი ქიაზიმ ბეი, რომელსაც აქვს მინდობილი საქართველოს მთავრობასთან მეგობრული ურთიერთობის დასამყარებლად მოლაპარაკების გამართვა. სიტყვიერად და გაზეთებში დაბეჭდილი განცხადებებით ანგორის მთავრობის წარმომადგენელი გვპირდება კეთილმეზობლობას, მაგრამ ჩვენ ეს სიტყვები ნაკლებად გვჯერა, რადგანაც არა გვაქვს არავითარი გარანტია, რომ ქემალის ჯარი როცა სომხეთში თავის განზრახვას სისრულეში მოიყვანს, ჩვენს საზღვარსაც არ გადმოლახავს, რამდენადაც გულწრფელი იქნება ანგორის მთავრობასთან გადადგმული მეგობრული ნაბიჯი, ჩვენ ამას სიხარულით მივიღებთ, მაგრამ ყოველგვარი მოლაპარაკების აუცილებელ საფუძვლად ჩვენ მოვითხოვთ მისგან ყოველი პირობის გარეშე საქართველოს დამოუკიდებლობის აღიარებას იმ საზღვრებში, რომელიც ცნობილია რუსეთთან 1920 წლის 7 მაისს დადებული სამშვიდობო ხელშეკრულებით“.

ბოლოს კ. საბახტარაშვილმა განაცხადა, რომ ქიაზიმ ბეის მოლაპაკებიდან რამდენადმე ჩანს, რომ ანგორის მთავრობას აქვს პრეტენზიები ბათუმის ოლქზე.

ამრიგად, ოსმალეთის მთავრობამ თავისი ინიციატიით დაამყარა დიპლომატიური ურთიერთობა საქართველოსთან,რასაც ჩვენი ქვეყნისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა.

თბილისში ქიაზიმ ბეის ჩამოსელის შემდეგ მოიხსნა საქართველოში ოსმალეთის ჯარის შემოჭრის საფრთხე. მაგრამ, სამწუხაროდ, საქართველოს ვერ ეღირსა სანატრელი სიმშვიდე. მალე მდგომარეობა კვლავ გამწვავდა.

29 ნოემბერს საბჭოთა რუსეთის ჯარის დახმარებით სომხეთში საბჭოთა ხელისუფლება დამყარდა, რის შემდეგაც საქართველო ბოლშევიკური რუსეთის რკალში აღმოჩნდა. ბოლშევიკები შეუდგნენ საქართველოს დაპყრობის გეგმის შემუშავებას.

ამ დროს რუსეთისა და ანკარის მთავრობები ომს აწარმოებდნენ ანტანტის სახელმწიფოების წინააღმდეგ და დაინტერესებული იყვნენ ურთიერთშორის თანამშრომლობითა და მეგობრული ურთიერთობის დამყარებით.

1920 წლის ოქტომბრის დამლეევს ანკარაში ჩავიდა საბჭოთა რუსეთის დიპლომატიური მისია,ხოლო 7 ნოემბერს გაიხსნა რუსე-

ბექირ სამი ბეი — ანკარის მთავრობის საგარეო საქმეთა მინისტრი

თის საელჩო. აღსანიშნავია, რომ რუსეთის წარმომადგენლად დაინიშნა შალვა ელიავა, მაგრამ ავადმყოფობის გამო მან ვერ შეძლო ანკარაში ჩასვლა და დეკემბრის ბოლოს რუსეთის ელჩად დაინიშნა ბუდუ მდივანი. ჩვენი აზრით, ანკარაში რუსეთის ელჩებად მათი დანიშვნა ი. სტალინის რეკომენდაციით უნდა მომხდარიყო, რაც აიხსნება იმით, რომ ამ დროს თურქეთთან ურთიერთობაში მწვავედ იდგა ამიერკავკასიისა, განსაკუთრებით კი, საქართველოს საკითხი და ამ პრობლემის მოგვარებაში უფრო მეტად კომპეტენტური იქნებოდნენ. ასე, მაგალითად, ბ. მდივანი კავბიუროს და რევკომის წევრი იყო.

საქართველოს მთავრობისათვის კარგად იყო ცნობილი ბოლშევიკების ზრახვები საქართველოს მიმართ, ამიტომ შექმნილ ვითარებაში საქართველოს მთავრობა დაინტერესებული იყო თურქეთთან კარგი ურთიერთობის დამყარებით.

დეკემბრის შუა რიცხვებში თბილისში ჩამოვიდა ანკარის მთავრობის საგარეო საქმეთა მინისტრი ბექირ სამი ბეი. იგი, მოსკოვიდან მომავალი, ჩრდილოეთ კავკასიასა და ბაქოზე გავლით, თბილისში შეჩერდა. აქ მას შეხვედრა ჰქონდა საქართველოს მთავრობასთან, რის შემდეგაც გადაწყდა საქართველოს თავისი საელჩო გაეხსნა ანკარაში.

საქართველოს სრულუფლებიან წარმომადგენლად ანკარაში დაინიშნა სეიმონ მდივანი, საქართველოს დამფუძნებელი კრების თავმჯდომარის მოადგილე. აქ საჭიროა შევნიშნოთ, რომ სეიმონ მდივანი ბუდუ მდივნის ძმა იყო. მსგავსი პრეცედენტი დიპლომატიის ისტორიაში უცნობია, როდესაც ორი ძმა დაახლოებით ერთდროულად, ერთსა და იმავე სახელმწიფოში სხვადასხვა სახელმწიფოს ელჩებად დაინიშნენ.

საქართველოს საელჩოს შემადგენლობაში შევიდნენ: გენერალ-მაიორი ალექსანდრე ერისთავი სამხედრო მრჩეველი, არისტო ჯუმბაძე საელჩოს საქმეთა მწარმოებელი, სამხედრო ატაშე მელიტონ ქარცივაძე, საგანგებო დავალებათა ოფიცრები ემუხვარი და ლეიტენანტი დიმიტრი შალიკაშვილი, აგრეთვე ორი ჯარისკაცი შიკრიკებად. ბათუმში მათ უნდა შეერთებოდა ზია ბეგ აბაშიძე, რომელსაც

თარჯიმნობა ევალებოდა, მაგრამ სხვადასხვა მიზეზის გამო, იგი თურქეთში ვერ გაემგზავრა. საქართველოს მისიას ანკარაში ჩასვლამდე მთელი მოგზაურობის დროს თან ახლდა ანკარის მთავრობის საგარეო საქმეთა მინისტრი ბექირ სამი ბეი.

27 დეკემბერს საქართველოს დიპლომატიური მისია თბილისიდან გაემგზავრა, ბათუმში ჩავიდა, იქიდან კი – ოსმალეთში, სადაც მას პატივით შეხვდნენ. ტრაპიზონში ადგილობრივმა ხელისუფლებამ მიიწვია ჩვენი დელეგაცია, რომელიც იქ დაესწრო ოსმალეთის დამოუკიდებლობის დღესასწაულს, შემდეგ მის პატივსაცემად გამართულ სადილს. ასევე დიდი პატივით მიიღეს ქართველები სამსუნში. მეორე დღეს მუნიციპალიტეტში გაიმართა სადილი,რომელსაც ადგილობრივი ხელისუფლება და ინტელიგენცია დაესწრო. სვიმონ მდივანი საქართველოს საგარეო საქმეთა მინისტრის სახელზე გაგზავნილ წერილში მოგვითხრობს: „საზოგადოდ, უნდა აღინიშნოს, ყველგან, სადაც კი შემთხვევა გვქონდა, ოსმალნი ჩვენდამი დიდს პატივისცემასა და სტუმართმოყვარეობას იჩენდნენ, თანაც ოფიციალურსა და კერძო საუბარში ხაზგასმით აღნიშნავდნენ ოსმალეთ-საქართველოს კეთილმეზობლობისა და მეგობრობის საჭიროებას. ამ გეზს განსაკუთრებით უჩვენებს თვით ბექირ სამი ბეი“.

შემდეგ სვიმონ მდივანი, თავის საკუთარ შთაბეჭდილებებზე დაყრდნობით, აკეთებს მართებულ დასკვნას ქემალის მთავრობის წარმატების თაობაზე ქვეყნის გაერთიანების საქმეში. „ჩემი საერთო შთაბეჭდილება, – წერდა იგი, – ისეთია, რომ ანგორის მთავრობა ეხლა იწყებს ნაციონალური ცხოვრების აღორძინებას. ამ მხარეში... აშკარად ვხედავთ და ვგრძნობთ თუ რამდენად უძლურუმნი'შვნელო ყოფილა კონსტანტინოპოლის მთავრობა, რომელსაც მხოლოდ ქალაქი (სტამბოლი – მ.ს.) ემორჩილება. დიდიან-პატარიანად აქ ყველა დარწმუნებულია, რომ სულ მოკლე ხნის განმავლობაში ანგორის მთავრობა სამშობლოს გაათავისუფლებს დ. გაამთელებს...“.

1921 წლის 31 იანვარს ღამით საქართველოს ელჩობა ანკარაში ჩავიდა. 2 თებერვალს სვიმონ მდივანმა ინახულა თურქეთის საგარეო საქმეთა მინისტრი. მან აცნობა სვიმონ მდივანს, რომ პირველი ოფიციალური შეხვედრა და რწმუნების სიგელის გადაცემა მოხდება 8 თებერვალს.

ანკარაში ჩასვლის შემდეგ, საქართველოს მისიამ შეიტყო სასიხარულო ცნობა: წამყვანმა სახელმწიფოებმა – ინგლისმა, საფრანგეთმა, აშშ-მა, გერმანიამ, იტალიამ, ესპანეთმა და სხვებმა იცნეს საქართვე-

ლო დეკიურედ და გამოთქვეს სურვილი,დაემყარებინათ მასთან დიპლომატიური ურთიერთობა.

8 თებერვალს 15 საათზე დაინიშნა მუსტაფა ქემალ ფაშასთან ოფიციალური აუდიენცია. ამ ვიზიტის შესახებ ოფიციალურ მასალასთან ერთად, მეტად საყურადღებო ცნობებს გვაწვდის ამ შეხვედრის მონაწილე დიმიტრი შალიკაშვილი (მისი ვაჟები ამჟამად აშშ-ში ცხოვრობენ – ოთარი პოლკოვნიკის წოდებით გავიდა თადარიგში, ხოლო ჯონი გენერალია).

სვიმონ მდივანი — საქართველოს ელჩი ანკარაში.

ორ საათზე საქართველოს საელჩოში მოვიდნენ იქმეთ ბეი და ქემალ ფაშას ადიუტანტი. ეს უკანასკნელი აღმოჩნდა ანჩაბაძე, რომლის მამა დიდი ხანია თურქეთში გადასახლებულა. სამის ნახევარზე გაემგზავრნენ მისიის შენობიდან და სამი საათისათვის მივიდნენ მთავრობის სასახლეში. შეხვედრა მოხდა მუსტაფა ქემალის კაბინეტში. მისი ოთახი ანკარას კვალობაზე ძვირფასად იყო მოწყობილი. ამ შეხვედრას საქართველოს წარმომადგენლობის მთელი შემადგენლობა დაესწრო. იგი საათ-ნახევარს გაგრძელდა.

ოფიციალური სიტყვების შემდეგ გაიმართა მოლაპარაკება. ქემალ ფაშა ლაპარაკობდა თურქულად და თარგმნიდა იქმეტ ბეი. სვიმონ მდივანი ლაპარაკობდა ქართულად და ფრანგულად თარგმნიდა არისტო ჭუმბაძე, შემდეგ იქმეთ ბეი ფრანგულიდან თურქულად (როგორც ზემოთ ითქვა ჩვენს წარმომადგენლობას არ ჰყავდა თურქული ენის თარჯიმანი, რაც გარკვეულ სირთულეს იწვევდა), თარგმნისას იქმეტ ბეის ზოგჯერ აჩერებდა მუსტაფა ქემალი და აზუსტებდა აზრს. საერთოდ, ჩანს, რომ ქემალი ამ საუბარს სერიოზულ მნიშვნელობას ანიჭებდა.

დიმიტრი შალიკაშვილი თურქეთის მთავრობის მეთაურს შემდეგნაირად ახასიათებს: „ქემალ ფაშა საშუალო ტანის კაცია. გამხდარი სახისა, ნაზი და საინტერესო ნაკვთებით. შეჭრილი ულვაშები, ჭკვიანი სახე, ნებისყოფის მაჩვენებელი“.

სვიმონ მდივანმა მუსტაფა ქემალს გადასცა რწმუნების სიგელი და მისალმების შემდეგ გაიმართა საუბარი. სვიმონ მდივანმა

თქვა: „დიპლომატი არა ვარ,ამ სიტყვის ძველი მნიშვნელობით,არ ვიცი წესები საიდუმლო დიპლომატიისა და გამოგზავნილი ვარ აქ, რადგან ყველაფერი აქაურ მოლაპარაკებაში გულწრფელობაზე იქნება დაფუძნებული“.

მუსტაფა ქემალმა ასეთი გულწრფელობისათვის მადლობა მოახსენა და, თავის მხრივ, დასძინა, რომ მისთვის ძალზე სასიამოვნოა, აწარმოოს მოლაპარაკება ასეთ გულწრფელ ვითარებაში. თავდაპირველად მან მიულოცა სვიმონ მდივანს საქართველოს დამოუკიდებლობის იურიდიული აღიარება და აღნიშნა, რომ ეს სასიამოვნოა თურქეთისათვის, „ჩვენ, თქვა ქემალმა, გვაერთიანებს საქართველოსთან არამცთუ მარტო სიმპათია, არამედ მიზანთა ერთობაც. ჩვენ გვყავს ძლიერი მტერი დასავლეთით და გვესაჭიროება ძლიერი აღმოსავლეთი. განსაკუთრებით გვჭირდება ძლიერი კავკასია და კავკასიაში კი — ყველაზე მნიშვნელოვანი ერი, ჩვენ გვჭირდება საქართველო, ძლიერი და დამოუკიდებელი. საქართველომ და თურქეთმა იმაზე უნდა იზრუნონ, რომ კავკასიის სხვა სახელმწიფოებიც გახდნენ თავისუფალნი“.

თავის საპასუხო სიტყვაში სვიმონ მდივანმა განაცხადა: „აღმოსავლეთში გვჭირდება ძლიერი თურქეთი და საქართველო. საქართველომ კარგად იცის, რაა უცხოელთა ბატონობა, ვინაიდან იგი 117 წლის განმავლობაში ცარიზმის უღლის ქვეშ იყო, იბრძოდა დამოუკიდებლობისათვის, და აი, ანტანტის იურიდიულად აღიარებასთან დაკავშირებით, მისი ღვაწლი წარმატებით დაგვირგვინდა. საქართველოს მარტო არ შეუძლია გააკეთოს რამე კავკასიაში. ამ საქმეში მას თურქეთი უნდა დაეხმაროს. 1918 წელს საქართველომ ვერ მოახერხა მოეწყო კავკასია თავისი გეგმის მიხედვით. მას სურდა გაეერთიანებინა კავკასიური სახელმწიფონი კონფედერაციით; მაგრამ ზოგ შინაგან და გარეგან ძალთა წყალობით, იგი დაირღვა“.

შემდეგ საუბარში მუსტაფა ქემალმა შენიშნა, რომ „საქართველოში სოციალ-დემოკრატიული პარტიაა, რომლის პროგრამა და მოღვაწეობა ჰგავს თურქეთის ეროვნული ყრილობის პროგრამას და ამას შეუძლია დაკავშირებაში სამსახურის გაწევა“. სვიმონ მდივანმა თავის მხრივ აღნიშნა, რომ საქართველოში სოციალ-დემოკრატიული პარტიის გარდა სხვებიც არსებობს, მაგრამ დამოუკიდებლობის საკითხში ყველა მასთან თანახმა არის“.

ქემალ ფაშა მიესალმა გენერალ ერისთავს და მისი სახელით ქართულ ჯარს. გენერალმა ამისათვის მადლობა გადაუხადა ქემალს. საუბრის დროს განიხილეს სხვა საკითხებიც. მაგალითად,

კავკასიის საკითხი. შეხვედრა მეგობრულ ვითარებაში ჩატარდა, გაუმასპინძლდნენ ყაენთ. გამოთხოვებისას ქემალმა ფრანგულად უთხრა ს. ზდივანს გამოსამშვიდობებელი სიტყვა. როგორც ვხედავთ, მუსტაფა ქემალი დაინტერესებული იყო ამიერკავკასიაში დამოუკიდებელი და ძლიერი საქართველოს არსებობით და მასთან დიპლომატიური ურთიერთობის დამყარებით. ორ მეზობელ სახელმწიფოს შორის დიპლომატიური ურთიერთობის დამყარებას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, მათ შორის პოლიტიკური, ეკონომიკური და კულტურული ურთიერთობის განვითარების საქმეში.

ამრიგად 1921 წლის 8 თებერვალს ანკარის მთავრობამ ცნო საქართველო დე-იურედ და დაამყარა მასთან დიპლომატიური ურთიერთობა.

9. საქართველოს საკითხი მოსკოვის რუსეთ-თურქეთის მოლაპარაკების დროს

მოსკოვში საბჭოთა რუსეთსა და ანკარის დელეგაციებს შორის მოლაპარაკების შედეგად შემუშავებულ იქნა ხელშეკრულება მეგობრობის შესახებ, რომელიც 1920 წლის 24 აგვისტოს პარაფირებულ იქნა ორივე მხარის მიერ. ხელშეკრულების საბოლოო ტექსტი არ იქნა გაფორმებული იმის გამო, რომ ამ დროს არ იყო დადგენილი ამიერკავკასიაში რუსეთ-თურქეთის საზღვარი და ანკარის დელეგაცია სამშობლოში გაემგზავრა.

1921 წლის იანვარის დამდეგს საბჭოთა რუსეთის მთავრობამ შესთავაზა ანკარის მთავრობას განახლებულიყო მოლაპარაკება. 1921 წლის 14 იანვარს ანკარის დელეგაცია თურქეთიდან გამოემგზავრა ყარსის, თბილისის, ბაქოსა და ხარკოვზე გაელით 18 თებერვალს მოსკოვში ჩაეიდა. ორივე მხარე არ ჩქარობდა მოლაპარაკების დაწყებას.

რაში იყო საქმე, რატომ აჭიანურებდნენ მოლაპარაკების დაწყებას?

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ხელშეკრულების ძირითადი ტექსტი მომზადებული იყო ჯერ კიდევ 1920 წლის 24 აგვისტოს. დასადგენი იყო ორ ქვეყანას შორის საზღვარი. 1920 წლის 29 ნოემბერს სომხეთში, წითელი არმიის დახმარებით, საბჭოთა ხელისუფლება დამყარდა. მაგრამ სომხეთის საბჭოთა მთავრობამ არ იცნო 1920 წლის 2 დეკემბერს გუმბრის (ალექსანდროპოლის) ხელშეკრულება,

რომელიც დაიდო ანკარის მთავრობასა და დაშნაკურ სომხეთს შორის. ახალი მთავრობა მოითხოვდა მის გადასინჯვას. საბჭოთა რუსეთის მთავრობამ მხარი დაუჭირა სომხეთის ამ მოთხოვნას. მოსკოვში მიიწვია საბჭოთა სომხეთის დელეგაცია, რომელსაც მონაწილეობა უნდა მიეღო თურქეთთან მოლაპარაკებაში.

ერთ-ერთი მთავარი პრობლემა საქართველოს საკითხი იყო. საქართველოს რესპუბლიკის მთავრობამ მიმართა რუსეთის მთავრობას წინადადებით მონაწილეობა მიეღო მოსკოვის მოლაპარაკებაში, მაგრამ ეს წინადადება უარყოფილი იქნა. საქართველოს საკითხი მოსკოვის მოლაპარაკების დროს წყდებოდა საქართველოს რესპუბლიკის წარმომადგენლის გარეშე.

ამ დროს საბჭოთა რუსეთს გადაწყვეტილი ჰქონდა საქართველოს ოკუპაცია მოეხდინა. თავის მხრივ, ანკარის მთავრობასაც ტერიტორიული პრეტენზიები ჰქონდა საქართველოს მიმართ...

ასეთ ვითარებაში რუსეთმა და თურქეთმა, ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად, გადაწყვიტეს მოლაპარაკების დაწყებამდე ხელთ ეგდოთ საქართველოს ტერიტორია და შედეგები გაეფორმებინათ ხელშეკრულებით.

ორივე მხარე შეუდგა თავისი გეგმების რეალიზაციას:

ჯერ კიდევ 1920 წლის 18 დეკემბერს მე-11 არმიის სარდალმა ა. ჰეკერმა შეადგინა საქართველოზე თავდასხმის საიდუმლო გეგმა და ბოლშევიკები მისი განხორციელებისათვის ხელსაყრელ დროს ელოდნენ. აზერბაიჯანსა და სომხეთში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ, ბოლშევიკები შეუდგნენ საქართველოს წინააღმდეგ ომის სამზადისს.

საქართველოს წინააღმდეგ ომის დროს უაღრესად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა თუ როგორ პოზიციას დაიკავებდა ანკარის მთავრობა. ჰეკერის მიერ შემუშავებულ გეგმაში ვკითხულობთ: „საქართველოს წინააღმდეგ ოპერაციები შესაძლებელია მხოლოდ იმ პირობებში, თუ ქიაზიმ ყარაბექირის ჯარები (თურქი სარდალი) დაიკავებენ გარკვეულ მეგობრულ ნეიტრალიტეტს. ამ ოპერაციისათვის დაინიშნებიან მეთერთმეტე არმიის გარდა, მთლიანად მეცხრე არმია და მეორე არმიის კავალერია...

ჩემი ღრმა რწმენაა, რასაც წერილობით მოგახსენებთ, რომ თურქეთთან ჩვენი ურთიერთობის წინასწარი მოგვარების გარეშე საშიში იქნება საქართველოს წინააღმდეგ სამხედრო ოპერაციების დაწყება“.

1921 წლის 11 თებერვალს ლორეს რაიონში ე.ი. „ნეიტრალურ ზონაში“, მოწყობილი ინცინდენტის შედეგად მე-11 არმია სომხ-

ეთიდან შემოიჭრა საქართველოს საზღვრებში და შეუდგა საქართველოს ოკუპაციას. ამით რუსეთმა დაარღვია 1920 წლის 7 მაისის საქართველოსთან დადებული ხელშეკრულება. 15 თებერვალს რუსეთის ჯარებმა შეტევა დაიწყეს აზერბაიჯანიდანაც. 15 თებერვალს სტალინმა ორჯონიკიძეს გაუგზავნა დეპეშა „ახლავე შეუტიე დასტურია, აიღე ქალაქი".

ქართველები მედგარ წინააღმდეგობას უწევდნენ შემოსეულ მტერს, მაგრამ მტრის აშკარა უპირატესობის გამო ნელ-ნელა უკან იხევდნენ.

16 თებერვალს ნოე ჟორდანიამ, საბჭოთა რუსეთის ჯარის საქართველოში შემოჭრასთან დაკავშირებით მიმართა მოსკოვს, მაგრამ საგარეო საქმეთა კომისრის მოადგილემ ლ. კარახანმა უარი განაცხადა მასთან მოლაპარაკებაზე.

რუსეთის არმიის საქართველო'ში შემოჭრის მეორე დღეს ნოე ჟორდანია ინახულა ანკარის მთავრობის ელჩმა ქიაზიმ ბეიმ და განუცხადა სრულიად კატეგორიულად: „ჩვენი ინტერესებია საქართველოს დამოუკიდებლობა და ამ მიზნის მისაღწევად არ დავერიდებით ომსაც ბოლშევიკების წინააღმდეგ. ასეთია ჩვენი მთავრობის აზრიო".

ნოე ჟორდანია ფრიად კმაყოფილი დარჩა თურქეთის ელჩის განცხადებით: „ეს იყო პირდაპირ ჩვენი გაკეთება, — წერს ჟორდანია, — ვინაიდან ვიცოდით რა დიდ მნიშვნელობას აძლევს მოსკოვი ოსმალეთის ნეიტრალიტეტს". მაგრამ ჟორდანიას სიხარული ნაადრევი აღმოჩნდა. ჟორდანიას გაუჩნდა იმედი, რომ თურქეთი სამხედრო დახმარებას აღმოუჩენდა საქართველოს რუსეთის წინააღმდეგ ომ'ში. მან სასწრაფოდ აცნობა ანკარა'ში სვიმონ მდივანს, დაეწყო ამ საკითხზე მოლაპარაკება ანკარის მთავრობასთან.

ანკარის მთავრობამ სამხედრო დახმარების საფასურად მოითხოვა არტაანისა და ართვინის ოლქები.

1921 წლის 18 თებერვალს საქართველოს საგარეო საქმეთა მინისტრის მოვალეობის შემსრულებელი კ. საბახტარაშვილი აცნობებდა ს. მდივანს: „ჩვენია ბათუმი და მისი ოლქი. ანგორისა არდაგანის და ოლთისის ოლქები... ყველა ამაზე თანახმა ვართ, ხელი მოაწერეთ ახლავე იმ პირობით, რომ ახლავე აღმოგვიჩინონ სამხედრო დახმარება ომში აქტიურად ჩვენს სასარგებლოდ ჩარევით".

იმავე დღეს კ. საბახტარაშვილი უგზავნის დეპეშას ს. მდივანს: „საქმე გაათავე რაც შეიძლება მალე. ექვსი საათი გვიანია, რადგან ჩვენ შეიძლება იძულებული შევიქმნეთ თბილისი უფრო ადრე

დავტოვოთ. ამიტომ, დაუყოვნებლივ გაათავე საქმე და შედეგი მაცნობე".

იმავე დღეს ს. მდივანი აცნობებდა კ. საბახტარაშვილს: „დღეს ძალიან გაართულეს საქმე, ახალი განმარტებები მომცეს. მათი აზრით, არდაგანის ოლქში შედის ართვინის ოლქიც. ბათუმის ოლქში პლებისციტის ნომინალურად ჩატარებას მოითხოვენ. არის კიდევ წვრილმანი საკითხები".

ამრიგად, თურქებმა მოლაპარაკებისას ახალი მოთხოვნები წამოაყენეს: ბათუმის ოლქში ჩატარებულიყო „ნომინალური" პლებისციტი და კიდევ გადასცემოდა ართვინის ოლქიც. საქართველოს მთავრობა მერყეობდა.

22 თებერვალს ანკარის მთავრობამ საქართველოს მთავრობას გადასცა ულტიმატუმი და დაუყოვნებლივ მოითხოვდა ჯარის გაყვანა არტაანიდან და ართვინიდან. წინააღმდეგობის გაწევის შემთხვევაში ძალით მოახდენდა მათ ოკუპაციას. საქართველომ გამოიყვანა ჯარი ამ რეგიონებიდან. 23 თებერვალს თურქეთის ჯარებმა დაიკავეს ართვინი და არტაანი.

ამრიგად, ანკარამ აიძულა საქართველოს მთავრობა, დაეტოვებინა აღნიშნული ოლქები. „ამის შემდეგ, წერს ჟორდანია, მითვლიდა ქიაზიმი, რომ ამით ამოიწურება ყველა დავა ჩვენს შორისო, თქვენთან ვიქნებიო".

სინამდვილეში, ქიაზიმ ბეი არ აპირებდა საქართველოსათვის არავითარი სამხედრო დახმარების აღმოჩენას. ამავე დროს, იგი არწმუნებდა ჟორდანიას, როგორც კი ანკარაში შეიტყობენ აქ შექმნილ მდგომარეობას, მაშინვე აღმოუჩენენ დახმარებას. ამისათვის მან სთხოვა ჟორდანიას, ნება დაერთო, ტელეფონით დაკავშირებოდა ანკარას, რაზეც თანხმობა მიიღო. ტელეფონით საუბრის შემდეგ ქიაზიმ ბეიმ განაცხადა, რომ დღეს პარასკევია, მუსლიმების დასვენების დღე და ამიტომ მან ვერ შეძლო თანამდებობების პირებთან დაკავშირება. ლაპარაკი განახლდა მეორე დღესაც,მაგრამ ამჯერად უშედეგოდ. სინამდვილეში ყველა ადგილზე იმყოფებოდა და ქიაზიმ ბეიმ შეატყობინა თურქეთის მთავრობას საქართველოში შექმნილი უიმედო მდგომარეობა.

ქიაზიმ ბეი შემდგომშიც საქართველოს მთავრობის ტელეფონით ხშირად ელაპარაკებოდა ანკარასა და მოსკოვში მყოფ თურქეთის დელეგაციას და აწვდიდა მათ მეტად საყურადღებო ინფორმაციას.

25 თებერვალს წითელი არმიის მიერ თბილისის დაკავების შემდეგ, საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლება დამყარდა. ამის შემდეგ საბჭოთა რუსეთის მთავრობამ ჩათვალა, რომ ვითარება

ამიერკავკასიაში ხელსაყრელია და გადაწყვიტა თურქეთთან დაეწყო მოლაპარაკება.

26 თებერვალს მოსკოვში ოფიციალურად გაიხსნა რუსეთ-თურქეთის კონფერენცია. მოლაპარაკების დროს ყველაზე დაძაბულად მიმდინარეობდა დისკუსია ამიერკავკასიის საზღვრის დადგენასთან დაკავშირებით.

თურქეთის დელეგაცია თვლიდა, რომ საზღვარი თურქეთსა და სომხეთს შორის დადგინდა 1920 წლის 2 დეკემბერს გუმრის (ალექსანდროპოლის) ხელშეკრულებით და არ აპირებდა მის გადასინჯვას. რაც შეეხება საქართველოსთან საზღვარს, იგი მოითხოვდა აღდგენილიყო 1918 წლის 4 ივნისის ბათუმის თურქეთ-საქართველოს ხელშეკრულებით გათვალისწინებული საზღვარი, ხოლო საბჭოთა რუსეთის დელეგაცია მოითხოვდა, რომ საქართველო-თურქეთის საზღვარი დადგენილიყო 1920 წლის 7 მაისის მოსკოვის რუსეთ-საქართველოს ხელშეკრულების საფუძველზე, ე. ი. საქართველოს ხელში დარჩენილიყო ახალციხისა და ახალქალაქის მაზრები, ბათუმი და ბათუმის ოლქი. თურქეთი ამაზე არ თანხმდებოდა და ომის გზით აპირებდა ამ საკითხის გადაწყვეტას.

წითელი არმიის მიერ თბილისის აღების შემდეგ ყორდანიას მთავრობამ და უცხოეთის სახელმწიფოების დიპლომატიურმა წარმომადგენლებმა დატოვეს ქალაქი. მათ შორის იყო ქიაზიმ ბეიც. მაგრამ სხვა დიპლომატებისაგან განსხვავებით, იგი განუშორებლად ყორდანიას ვაგონში იმყოფებოდა და დაჟინებით არწმუნებდა მას, რომ ჯერ ყველაფერი არ არის დაკარგული და რომ საჭიროა რომელიმე ზღუდესთან შეჩერდეს წითელი არმიის შემდგომი წინსვლა.

წითელი არმიის წინსვლის შეჩერების შედეგად კი თურქები საქართველოში უფრო მეტი ტერიტორიის ხელში ჩაგდებას შეძლებდნენ.

ქიაზიმ ბეიმ, წითელი არმიის მიერ თბილისის აღების შემდეგ, თურქეთის აღმოსავლეთის ფრონტის მთავარსარდალს ქიაზიმ ყარაბექირ ფაშას მიმართა წინადადებით, დაეკავებინა ბათუმი.

1921 წლის 2 მარტს შედგა თურქეთის გენერალური შტაბის სხდომა, 3 მარტს კი — მინისტრთა საბჭოსი, რომლებზედაც განიხილეს ბათუმის, ახალციხისა და ახალქალაქის ოკუპაციის საკითხი.

მე-9 დივიზიას დაევალა განეხორციელებინა შეტევა ახალციხისა და ახალქალაქის დაკავების მიზნით, ხოლო ბათუმზე შეტევისათვის შეიქმნა ჭოროხის დაჯგუფება, რომელიც დაემორჩილა მე-7 ლეგიონს.

ამავე დროს,თურქეთის მთავრობამ გადადგა ნაბიჯი დიპლომატიური გზით საქართველოში რუსეთთან სამხედრო კონფლიქტის თავიდან აცილების მიზნით.

4 მარტს თურქეთის საგარეო საქმეთა მინისტრის მოვალეობის შემსრულებელმა ჰამედ მუჰტარ ბეიმ რუსეთის საგარეო კომისარ ჩიჩერინს გაუგზავნა დეპეშა თხოვნით, რომ საბჭოთა მთავრობამ გაუგზავნოს მითითება საქართველოში წითელი არმიის მთავარსარდალს, არ შეეიდეს „იმ ოლქებში, რომლებიც მდებარეობენ თურქეთის მეზობლად", ასევე ახალციხესა და ახალქალაქში".

ამრიგად, თურქეთის მთავრობამ გააფრთხილა საბჭოთა რუსეთის მთავრობა, არ შეეყვანა თავისი ჯარები იმ ადგილებში, რომლებზეც თურქეთი აცხადებდა პრეტენზიას.

საქართველოს მთავრობის იმედი, რომ თურქეთი აღმოუჩენდა საქართველოს დახმარებას რუსეთის წინააღმდეგ ომში, ილუზია იყო. თურქეთის მთავრობას არასოდეს არ განუხილავს რეალურად საქართველოსათვის სამხედრო დახმარების საკითხი. პირიქით, თურქეთის სამხედრო სარდლობამ წითელი არმიის სარდლობას მიმართა წინადადებით, ერთად დაეწყოთ ბრძოლა მენშევიკების წინააღმდეგ (ამაზე ქვემოთ გვექნება მსჯელობა).

მიუხედავად იმისა, რომ ანკარის მთავრობამ არ შეასრულა დაპირება და არ აღმოუჩინა სამხედრო დახმარება, საქართველოს მთავრობა მაინც იმედს არ კარგავდა და კვლავ მიმართა მას დახმარებისათვის.

4 მარტს საქართველოს საგარეო საქმეთა მინისტრი ე. გეგეჭკორი აცნობებდა ს. მდივანს: „უნდა მიიღო ზომები ანგორის ჩასარევად. მარტო საკუთარი ძალებით საქართველო ვერ შეძლებს მოსკოვის გამკლავებას. დაარწმუნეთ ანგორა, რომ დაცდის პოლიტიკა შეუძლებელია.

საქართველოს მთავრობა აძლევს ანგორის მთავრობას შემდეგ წინადადებას: დაუყოვნებლივ მოახდინოს სამხედრო ოკუპაცია ბათუმის ოლქის და ახალციხისა და ზაქათალას მაზრებისა შემდეგი პირობით: ამ ოლქების მთელი სამოქალაქო მმართველობა და სუვერენული უფლება იქნება საქართველოს მთავრობისა".

ჟორდანიამ დაახლოებით ამავე შინაარსის დეპეშა გაუგზავნა ს. მდივანს: „საქართველოს მთავრობა აძლევს ანგორის მთავრობას წინადადებას, დაუყოვნებლივ მოახდინონ სამხედრო ოკუპაცია ბათუმის ოლქისა და ახალქალაქის მაზრისა შემდეგი პირობით: ამ ოლქებში მთელი სამოქალაქო მმართველობა და სუვერენული უფლება იქნება საქართველოს მთავრობისა.

ქართული ჯარი დაეხმარება ოსმალეთის ჯარს ოკუპაციის მოხდენაში".

6. ჟორდანიასა და ე. გეგეჭკორის დეპეშებს შორის ის განსხვავებაა, რომ ჟორდანია თურქეთს სთავაზობს, გარდა ბათუმის ოლქისა, დაიკავოს ახალციხის მაზრა, გეგეჭკორი კი — ახალციხისა და ზაქათალის მაზრები. აღსანიშნავია ისიც, რომ ჟორდანია აღარ მოითხოვს სამხედრო დახმარებას რუსეთის წინააღმდეგ ომში, პირიქით, იგი სთავაზობს, რომ „ქართული ჯარი დაეხმარება ოსმალეთის ჯარს ოკუპაციის მოხდენაში". ჟორდანიას წინადადება, რომ ქართველები დაეხმარებოდნენ ოსმალეთის ჯარს საქართველოს ოკუპაციაში, შეიძლება აეხსნათ მხოლოდ იმით, რომ ჟორდანია დარწმუნებული იყო თურქეთის ჯარის საქართველოში შემოსვლის შედეგად აუცილებლად დაიწყებოდა რუსეთ-თურქეთის ომი.

თურქეთის მთავრობასთან მოლაპარაკების შედეგად მიაღწიეს ამგვარ შეთანხმებას: 1. ქართული სამოქალაქო ხელისუფლება თავის ადგილზე რჩება და საქართველოს მთავრობის უზენაესობა ვრცელდება თურქეთის ჯარის მიერ დაკავებულ ოლქებში. ქართული ჯარი საჭიროების შემთხვევაში დაეხმარება თურქულს ოკუპაციის საქმეში. ეს სამხედრო ოკუპაცია გავრცელდება სანამ პოლიტიკური მდგომარეობა საქართველოსი და ამიერკავკასიისა საბოლოოდ გამოირკვეოდეს. 2. ორივე (თურქეთი და საქართველო) იმოქმედებს ერთად. ამიერკავკასიის ხალხთა და სახელმწიფოთა კონფედერაციის დაარსებამდე. 3. ესაა მთავარი პირობა, რომელზე დაყრდნობით ახლო მომავალში წვრილმანიც უნდა გამომუშავდეს. თურქეთის მთავრობის პასუხი: 1. თურქულ ჯარს ოკუპაციის საქმეში არ დასჭირდება ქართული ჯარის დახმარება. 2. თურქული ოკუპაციური ჯარი აგზავნის თავის წარმომადგენელთ ქართულ სამოქალაქო ხელისუფლებასთან. 3. ამ ოლქებში ორივე მთავრობის თანახმობით მოხდება პლებისციტი. ეს უკანასკნელი პირობა მხოლოდ მოჩვენებითია, თორემ სინამდვილეში არავითარი პლებისციტი არ იქნება, რის გარანტიას იძლევიან მინისტრები: საგარეო საქმეთა, განათლებისა და მეურნეობისა.

ამ შეთანხმების შემდეგ საქართველოს მთავრობამ ნება დართო ანკარის მთავრობას, შეეყვანა ჯარები ბათუმის ოლქში და სხვაგანაც. ანკარის მთავრობამ არ დააყოვნა და დაიწყო თავისი ჯარების შეყვანა ბათუმის ოლქში.

1921 წლის 6 მარტს ქიაზიმ ბეი ქუთაისიდან ანკარის მთავრობისადმი გაგზავნილ დეპეშაში აცნობებდა, რომ საქართველოს მთავრობა თანახმაა, თურქეთის ჯარმა დაიკავოს ბათუმის ლივა, ახალციხე და ახალქალაქი.

ბათუმის ყოფილი კომენდანტი ი. ფურცელაძე იგონებს: „4 თუ 5 მარტს, ზუსტად არ მახსოვს, მე მიმიწვიეს გენერალ გუბერნატორ გ. გიორგაძესთან, რომელმაც გამომიცხადა, რომ ანგორის მთავრობის წარმომადგენელ ქიაზიმ ბეისა და ჩვენი მთავრობის შეთანხმების თანახმად, ქემალ ფაშას ჯარები უნდა შემოვიდნენ ბათუმის ოლქში და დაიკავონ ბათუმის ოლქის საზღვრები ოზურგეთისა და ახალციხის მაზრებისაკენ, მაგრამ თვით ქალაქი ბათუმი ოსმალების მიერ დაკავებული არ იქნება. ძალაუფლება რჩება ჩვენს ხელში. ოსმალური ნაწილები ბათუმში არ შეჩერდებიან, ხოლო აქ თავს მოიყრიან, მოეწყობიან და წავლენ წინ საზღვრისაკენო. პირველი ეშელონი ოსმალთა ჯარებისა, ორი როტა ტყვიისმფრქვევებით, სულ დაახლოებით 500 კაცამდე მოვიდა 11 საათზე 11 მარტს. ბათუმში ოსმალური რაზმის შემოსვლას ადგილობრივი მუსლიმანები დიდი ენთუზიაზმით შეხვდა... აჭარისწყალზე ოსმალური რაზმი, რომელიც შესდგებოდა ორი როტისაგან ტყვიისმფრქვევებითურთ, მოვიდა ბორჩხიდან 10 მარტს, და გაგზავნა პატარა ნაწილები ხულოში და ქედაში. ოსმალთა ჯარის შემდეგი ეშელონი ბატალიონისა შემოვიდა ბათუმში 12 მარტს საღამოს. და მესამე, აგრეთვე დაახლოებით 500 კაცით, ღამე 15-დან 16 მარტს... სულ ბათუმის ოლქში ოსმალური ჯარების რიცხვი იყო დაახლოებით სამი ათას ნახევარი...“

9 მარტს თურქეთის გენერალურმა შტაბმა უბრძანა აღმოსავლეთის ფრონტის სარდალს ქიაზიმ ყარაბექირ ფაშას, დაეკავებინა ბათუმი, ახალციხე და ახალქალაქი და ხელი შეეშალა ბათუმში წითელი არმიის შესვლისათვის.

9 მარტს, მოსკოვში საბჭოთა რუსეთსა და თურქეთს შორის მოლაპარკების დროს, ლენინმა ჩიჩერინს აცნობა: „ამხ. ჩიჩერინ, მეტად შეშფოთებული ვარ იმით, რომ თურქები აჭიანურებენ ბათუმის შესახებ შეთანხმების ხელმოწერას, დროს იგებენ, სანამ მათი ჯარები ბათუმისაკენ მიდიან. ასეთი გაჭიანურების საშუალება არ უნდა მივცეთ. განიხილეთ ასეთი ღონისძიება: თქვენ ნახევარი საათით შეწყვიტეთ თქვენი კონფერენია ჩემთან ლაპარაკისათვის, ხოლო სტალინი ამ დროს გულახდილად მოელაპარაკება თურქეთის დელეგაციას, რათა გაირკვეს საქმე და დღესაევე მიყვანილ იქნეს ბოლომდე“.

სტალინის მოლაპარკებამ თურქეთის დელეგაციასთან სასურველი შედეგი გამოიღო, 10 მარტს სტალინმა გაუგზავნა დეპეშა ორჯონიკიძეს: „ჩვენ თურქებთან სრული შეთანხმების გზაზე ვდგევართ. ჩვენ დაგერჩება ბათუმი, ახალციხე, ახალქალაქი. თურქებთან, შეტაკებას თავი აარიდეთ“.

იმავე დღეს ორჯონიკიძე ქიაზიმ ყარაბექირს ატყობინებდა: „მოსკოვში თურქეთის დელეგაციასთან მოლაპარაკების შედეგად ახალქალაქი, ახალციხე და ბათუმი საქართველოს დარჩა“.

მიუხედავად ამისა, თურქები აგრძელებდნენ წინსვლას და 11 მარტს დაიკავეს ბათუმი.

10 მარტს ორჯონიკიძე დეპეშას უგზავნის მე-18 ცხენოსანთა დივიზიის მეთაურს დ. ულობას: ფორსირებული მარშით, როგორი დაბრკოლებაც არ უნდა შეგვხვდეს, ბათუმისაკენ გაემართეთ და სამდღეში იყავით ბათუმში. მოსკოვში რუსეთ-თურქეთის კონფერენციაზე მიღწეულია შეთანხმება, რომლითაც ბათუმი, ახალციხე და ახალქალაქი რჩება საბჭოთა საქართველოს.

გზაში დ. ულობამ მე-11 წითელი არმიის დივიზიის მეთაურის ა. ჰეკერისაგან მიიღო მითითება: „თურქებთან უნდა დაამყარო კარგი ურთიერთობა და არ დაუშვა არავითარი შეტაკება“.

ბათუმისაკენ მიმავალ ულობას დივიზიას ქედასთან შეხვდა თურქეთის რაზმი, პოლკოვნიკის მეთაურობით, მან რუსეთის კომისარს განუცხადა, რომ იგი აპროტესტებს რუსეთის ჯარის წინსვლას ბათუმისაკენ, რადგანაც „ჩვენ შეთანხმება გვაქვს საქართველოს მთავრობასთან“.

ულობას განცხადებით, რუსეთის ჯარი მიდიოდა ბათუმში იქ მყოფი ქართველი კონტრრევოლუციონერების დასასჯელად და არა თურქებთან საბრძოლველად, მისივე თქმით, პირველად მას წითელ მეთაურს, არავითარი მტრული ზრახვები არა აქვს თურქეთის მიმართ.

12 მარტს ქიზიამ ყარაბექირ ფაშამ მე-11 წითელი დივიზიის სარდალს ჰეკერს გაუგზავნა დეპეშა საქართველოში რევოლუციის გამარჯვების აღსანიშნავად მოწყობილ ზეიმზე. თურქი გენერალი არწუნებდა ჰეკერს, რომ არ არის არავითარი საჭიროება ბათუმში წითელი არმიის გაგზავნისა, როდესაც მათი წარმატებით გამოჯენება შეიძლება დარჩენილი საქართველოს ჯარის წინააღმდეგ, ხოლო ბათუმის განთავისუფლებას მენშეევიკების ჯარისაგან თურქები თავის თავზე იღებდნენ.

ერთი სიტყვით, ქიაზიმ ყარაბექირი დახმარებას სთავაზობდა წითელ არმიას მენშევიკების წინააღმდეგ ბრძოლის საქმეში. ცხადია, გამორიცხული იყო, თურქეთს რაიმე დახმარება აღმოეჩინა, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკისათვის.

14 მარტს ჩიჩერინი აცნობებდა ორჯონიკიძეს: „ბათუმის ოლქი აღიარებულია საქართველოს ნაწილად. თურქეთს დაეთმო არდაჰანი, ართვინი და ყარსი... მიმართეთ ყარაბექირს, რომ არ არსებობს

არავითარი ხელშეკრულება, რომლის ძალითაც მათ შეეძლოთ ბათუმის დაკავება.

ულობას სამხედრი ნაწილმა, მკაცრი კლიმატური პირობების მიუხედავად, წარმატებით გადალახეს გოდერძის უღელტეხილი, ჩაედინენ ხულოში, იქიდან ქედაში და გაემართნენ ბათუმისაკენ, ყარაბექირ ფაშამ, როდესაც შეიტყო ულობას წარმატებითი მარში ბათუმისაკენ, სცადა, ხელი შეეშალა მისთვის.

13 მარტს ქიაზიმ ყარაბექირ ფაშამ გაუგზავნა დეპეშა პეკერს: მიუხედავად იმისა, რომ რუსეთთან დადებული ხელშეკრულებებით ახალციხისა და ახალქალაქის მაზრები და ბათუმის გუბერნია თურქეთს გადაეცა, როგორც ჩვენი სამშობლოს კანონიერი ნაწილი, მაგრამ ანტანტასთან დაზავების შედეგად, ყოველგვარი საფუძველის გარეშე, ეს ტერიტორია საქართველოს გადაეცა. ახლა შეიქმნა ხელსაყრელი პირობები, რომ ეს ტერიტორია დაუბრუნდეს თურქეთს. ამ ადგილებიდან გამოყვანილი და განიარაღებულ უნდა იქნეს საქართველოს ჯარები.

ბათუმი და ბათუმის ოლქი უნდა გადაეცეს თურქეთს. თურქი სარდალი სთხოვდა პეკერს, გაეცა ბრძანება აღნიშნული მხარეებიდან წითელი არმიის გაყვანის შესახებ.

ფაქტობრივად, ეს იყო თურქეთის სარდლის ულტიმატუმი. წითელი არმიის სარდლობა არავითარ დათმობაზე წასვლას არ აპირებდა. თურქეთის სარდლობა შეეცადა, შეეჩერებინა კომისარ ულობას სამხედრო ნაწილების წინსვლა ბათუმის მიმართულებით, ართვინში დისლოცირებული თურქეთის სამხედრო ნაწილების ბათუმისაკენ დაიძრნენ.

ეორდანია საბოლოოდ დარწმუნდა, რომ თურქებმა იგი მოატყუეს და არ აპირებდნენ რუსეთის წინააღმდეგ ომში ჩაბმას.

ასეთ ვითარებაში მან გადაწყვიტა, დაეწყო მოლაპარაკება საბჭოთა რუსეთის წარმომადგენლებთან და მათი დახმარებით განედევნა თურქები ბათუმიდან.

17 მარტს ქუთაისში ჩატარდა მოლაპარაკება. საბჭოთა მხრიდან მონაწილეობდნენ ა. ენუქიძე, მ. ორახელაშვილი, ა. სვანიძე, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მხრიდან მოლაპარაკებაში მონაწილეობდა სამხედრო მინისტრი გრ. ლორთქიფანიძე. მოლაპარაკების შედეგად შეთანხმდნენ, რომ დაუყოვნებლივ შეწყვეტდნენ საომარ მოქმედებას. დემოკრატიული მთავრობა საბჭოთა რუსეთის ჯარს ნებას რთავდა, ბათუმის ოლქში შესულიყო და განედევნა იქიდან თურქეთს სამხედრო ნაწილები. დემოკრატიული მთავრობა, რომელიც ამ დროს ბათუმში იმყოფებოდა, დაპირებას

იძლეოდა, რომ მისცემდა ვაგონებს ბათუმში წითელი არმიის ნაწილების სასწრაფოდ შეყვანისათვის.

ამრიგად, საქართველოს დემოკრატიულმა მთავრობამ საშუალება მისცა წითელ არმიას, საჯავახოდან პირდაპირ წასულიყო ბათუმისაკენ თურქეთის იქიდან განდევნის მიზნით.

ჟორდანიას განკარგულებით, ბათუმის ციხიდან გაათავისუფლეს ბოლშევიკები და მათ შორის ს. ქავთარაძე, რომელიც სათავეში ჩაუდგა ბათუმიდან თურქების განდევნის ორგანიზაციას.

ჟორდანია იგონებს: „ბათუმში დაპატიმრებული გავანთავისუფლეთ, მოვიდნენ ჩემთან ვაგონში მოსალაპარაკებლად, საუბარი იყო მოკლე: ჩვენი საერთო ინტერესია მხოლოდ ერთი — ბათუმის და მისი ოლქის საქართველოს საზღვრებში დარჩენა. რაგინდ წყობილება იყოს აქ. თუ შეგიძლიათ ამ ხაზზე იმოქმედეთ, დაეხმარეთ ჩვენს ჯარებს ოსმალოს ბათუმიდან გასარეკად.

1921 წლის 17 მარტს საღამოს ჟორდანიამ და მისმა მთავრობის წევრებმა დატოვეს საქართველო და გემით წავიდნენ ემიგრაციაში.

იმავე საღამოს, 10 საათზე თურქებმა დაიკავეს ფოსტა-ტელეგრაფი, მილიციის სამმართველოს შენობა და შეუდნენ სხვა ობიექტების დაკავებას. ქალაქში გამოჩნდნენ თურქი პატრულები, საღამოსვე შეიქმნა დროებითი რევკომი, ს. ქავთარაძის მეთაურობით, რომელმაც მიიღო ზომები ოკუპანტების წინააღმდეგ საბრძოლველად.

ღამის 12 საათზე გამოიცა ქიაზიმ ბეის ბრძანებულება, რომელშიც ეწერა: „უკანასკნელ დროს, საქართველოს მთავრობის თანხმობით ბათუმის ოლქი, ახალქალაქისა და ახალციხის მხარეები ჩვენი ჯარების მიერ იქმნენ ოკუპირებული, ოსმალეთის დიდი ეროვნული კრების დადგენილებით, რომელიც ემყარება სხვადასხვა დროის ხელშეკრულებებით მრავალჯერ დადასტურებულ ეროვნულ უფლებებს; ეს მხარეები დღეიდან უბრუნდებიან თავის დედა სამშობლოს და პოლიტიკურადაც და ადმინისტრაციულადაც ექვემდებარებიან ოსმალეთის ეროვნულ მთავრობას“.

ბრძანებულება 10 მუხლისაგან შედგებოდა და ერთ-ერთი მუხლით საქართველოს ჯარებს წინადადება ეძლეოდათ 24 საათის განმავლობაში დაეტოვებინათ საზღვრები და ჩაებარებინათ იარაღი.

ქიაზიმ ბეიმ თავისი თავი გამოაცხადა ბათუმის გენერალ-გუბერნატორად.

18 მარტს ქალაქის ქუჩებში გაიმართა ცხარე ბრძოლები ოსმალეთის ჯარებსა და საქართველოს ჯარის ნაწილებს შორის, რომელსაც გენერალი მაზნიაშვილი ხელმძღვანელობდა, ბრძოლაში მონაწილეობდა ქალაქის მოსახლეობაც. ქიაზიმ ყარაბექირ ფაშა გა-

ნაგრძობდა წინააღმდეგობის გაწევას.

18 მარტს ღამით ორჯონიკიძემ ყარაბექირ ფაშას დეპეშა გაუგზავნა და მოსთხოვა თურქეთის ჯარებს, დაუყოვნებლივ დაეტოვებინათ ბათუმი.

19 მარტს კომისარ ულობას სამხედრო ნაწილები შეიჭრნენ ქალაქში და დაიკავეს ბათუმი.

1921 წლის 19 მარტს ბათუმში საბჭოთა ხელისუფლება გამოცხადდა.

19 მარტს საღამოს რევკომსა და ქიაზიმ ბეის შორის დაიდო დროებითი ზავი, რომლის მიხედვითაც ორივე მხარე რჩებოდა თავიანთ პოზიციებზე, მოსკოვის ხელისუფლების მიღებამდე, ქიაზიმ ბეიმ განაცხადა, რომ იგი დაუყოვნებლივ გაიყვანს თურქეთის ჯარებს ბათუმის ოლქიდან, როგორც კი გაეცნობა მოსკოვის ხელშეკრულებას და დარწმუნდება მის სისწორეში, მაგრამ იქვე გააკეთა შენიშვნა, რომ ეს უნდა იყოს ანკარის მთავრობის გადაწყვეტილებაც.

20 მარტს ანკარაში მიიღეს დეპეშა მოსკოვიდან თურქეთის დელეგაციის მოლაპარაკების დამთავრების შესახებ, მასში აგრეთვე ნათქვამი იყო, რომ ბათუმი საქართველოს დარჩა.

მიუხედავად იმისა, ქიაზიმ ბეი ყოველნაირად აჭიანურებდა ქალაქის დაცლას. 20 მარტს განახლდა ბრძოლა. მოხდა შეტაკება საქართველოსა და თურქეთის სამხედრო ნაწილებს შორის, რომლებიც ქართველების გამარჯვებით დამთავრდა.

22 მარტს ულობამ გამოსცა ბრძანება — თურქეთის ჯარებს 48 საათში დაეტოვებინათ ბათუმის ტერიტორია.

24 მარტს თურქეთის სამხედრო ნაწილები ჩასხდნენ გემში და დატოვეს ბათუმი.

24 მარტს ჩიჩერინი ორჯონიკიძეს სწერდა: „სასწრაფოდ გვაცნობეთ საბოლოოდ დატოვეს თუ არა თურქებმა ბათუმი, რადგან ჩვენი ზოგი ვალდებულების შესრულება დამოკიდებულია ამ ტერიტორიიდან ოსმალეთის წინასწარ გასვლაზე.

28 მარტს თურქეთის სამხედრო ნაწილებმა დატოვეს ბათუმის ოლქის მთელი ტერიტორია, ბათუმის ოლქის ე. წ. გენერალ-გუბერნატორმა ქიაზიმ ბეიმ დატოვა საქართველო და ტრაპიზონში გაემგზავრა, ხოლო 30 მარტს წითელი არმიის ნაწილები საზღვარზე მივიდნენ და დაიკავეს ს. სარფი.

ამგვარად, ცხარე დიპლომატიური ჭიდილისა თუ სამხედრო ბრძოლების შედეგად ახალციხე, ახალქალაქი, ბათუმი და აჭარა დაუბრუნდნენ თავის სამშობლოს.

10. 1921 წლის 16 მარტის მოსკოვის რუსეთ-თურქეთის ხელშეკრულება მეგობრობისა და ძმობის შესახებ

26 თებერვალს მოსკოვში დაიწყო ოფიციალური მოლაპარაკება რუსეთსა და თურქეთს შორის. საბჭოთა რუსეთის დელეგაციას ხელმძღვანელობდა საგარეო საქმეთა კომისარი გ. ჩიჩერინი, ხოლო თურქეთისას – იუსუფ ქემალ ბეი.

თურქეთის მთავრობის მეთაური მუსტაფა ქემალი კმაყოფილი იყო მოსკოვში თურქეთ-რუსეთის მოლაპარაკების მიმდინარეობით, მან 1 მარტს თურქეთის დიდი ეროვნული კრების სესიაზე განაცხადა:

„ძმური დამოკიდებულებანი, რომელნიც არსებობენ ჩვენსა და რუსეთის საბჭოთა რესპუბლიკას შორის, ძალიან კარგ გზაზე არიან, ჩვენ ეცდილობთ განვამტკიცოთ ეს დამოკიდებულებანი უფრო სერიოზული პრინციპებით იმ კონფერენციაზე, რომელიც ამჟამად შეკრებილია მოსკოვში. ჩვენი დელეგაციის თანამონაწილეობით, უეჭველია, ეს ცდა ჩვენი ხალხის სურვილებს საესებით შეეთანხმება".

1921 წლის 16 მარტს საბჭოთა რუსეთსა და თურქეთს შორის დაიდო ხელშეკრულება მეგობრობისა და ძმობის შესახებ. იგი შედგებოდა პრეამბულის, 16 მუხლისა და სამი დამატებისაგან. ხელშეკრულებით მყარდებოდა მეგობრული და ძმური ურთიერთობა საბჭოთა რუსეთსა და თურქეთს შორის, მხარეები აცხადებდნენ, რომ მათ შორის არსებობს სოლიდარობა იმპერიალისტების წინააღმდეგ ბრძოლის საქმეში. ისინი ვალდებულებას იღებენ, რომ არ სცნობდნენ ძალადობაზე დამყარებულ ხელშეკრულებებს და საერთაშორისო აქტებს. ამასთან საბჭოთა რუსეთის მთავრობა სპეციალურად შენიშნავდა, რომ იგი არ სცნობდა იმ საერთაშორისო ხელშეკრულებებსა და აქტებს, რომლებიც თურქეთს ეხება, თუ ისინი არ არის მოწონებული თურქეთის დიდი ეროვნული კრების მიერ, საბჭოთა მთავრობამ კანონიერად აღიარა 1920 წ. 28 იანვარს სტამბულის მეჯლისის მიერ მიღებული ეროვნული აღთქმის პაქტი.

საბჭოთა რუსეთის მთავრობა აუქმებდა მეფის რუსეთსა და სულთნის მთავრობებს შორის დადებულ ყველა იმ ხელშეკრულებას, რომელიც არ შეესაბამებოდა ორივე ქვეყნის ინტერესებს. აგრეთვე უარს აცხადებდა ყველა იმ პრივილეგიებზე, რომლითაც მეფის რუსეთი სარგებლობდა თურქეთში, იგი აგრეთვე ათავისუფლებდა თურქეთს ფულადი და სხვა ვალდებულებებისაგან.

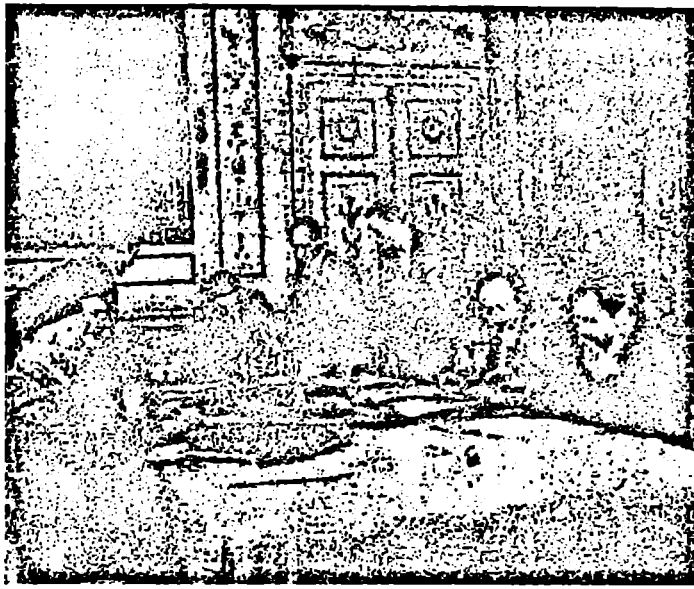

1921 წ. 16 მარტი. საბჭოთა რუსეთ-თურქეთის მოლაპარაკება.

საბჭოთა მთავრობა კაპიტულაციების რეჟიმს თელიდა შეუთავსებლად ყოველი ქვეყნის ეროვნულ ინტერესებთან და აცხადებდა მას ძალადაკარგულად.

მეტად მნიშვნელოვანი იყო ხელშეკრულების ის მუხლი, რომელიც ეხებოდა შავი ზღვის სრუტეების საკითხს. ხელშეკრულების მიხედვით სრუტეების სტატუსი უნდა განხილულიყო შავიზღვისპირა ქვეყნების მონაწილეობით.

ხელშეკრულებით მხარეები აგრეთვე ვალდებულებას იღებდნენ, რომ არ დაუშვებდნენ თავიანთ ტერიტორიაზე მეორე მხარისადმი მტრულად განწყობილი ორგანიზაციებისა და დაჯგუფებების არსებობას.

ხელშეკრულების მიხედვით ბათუმი და ბათუმის ოლქი საქართველოს გადაეცა, ხოლო თურქეთის შემადგენლობაში დარჩა ყარსის, არტაანისა და ართვინის მაზრები, რომლებიც 1914 წლამდე შედიოდა რუსეთის შემადგენლობაში. იმ ტერიტორიის საერთო ფართობი, რომელიც გადაეცა თურქეთს შეადგენდა 19,915 კბ კმ, ხოლო მოსახლეობა – 492 ათას კაცს.

ხელშეკრულების მე 15-მუხლით საბჭოთა რუსეთის მთავრობა იღებდა ვალდებულებას, რომ საბჭოთა მთავრობა გადადგამდა ნაბიჯებს რათა ამიერკავკასიის რესპუბლიკებს ეცნოთ ხელშეკრულების ის მუხლები, რომლებიც უშუალოდ მათ ეხებოდათ.

უნდა მომხდარიყო ამ ხელშეკრულების რატიფიკაცია. 1921 წლის 20 მარტს რუსეთმა მოახდინა მისი რატიფიკაცია. ხოლო თურქეთმა — 1921 წლის 22 ივლისს.

რუსეთ-თურქეთის ხელშეკრულების დადებას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ორ ქვეყანას შორის მეგობრული ურთიერთობის განმტკიცების საქმეში.

რუსეთ-თურქეთის ხელშეკრულების ხელმოწერასთან ერთად, მხარეები შეთანხმდნენ, რომ საბჭოთა რუსეთი თურქეთს საჩუქრად გადასცემდა 10 მილიონ მანეთს (ოქროთი) და გაუზრდიდა მას საჭურველით დახმარებას. ამ მოლაპარაკების თანახმად, საბჭოთა რუსეთმა 1921 წელს თურქეთს გადასცა 6,5 მილიონი მანეთი (ოქროთი), 33275 შაშხანა, 327 ტყვიამფრქვეევი, 58 ათასამდე ვაზნა, 1921 წლის 3 ოქტომბერს თურქეთს გადაეცა ორი სამხედრო საზღვაო გემი „უიკოი" და „უუტკი" და სხვ.

11. ყარსისა და ანკარის მეგობრობისა და ძმობის ხელშეკრულებები თურქეთსა და ამიერკავკასიის და უკრაინის რესპუბლიკებთან

მოსკოვის ხელშეკრულების მე-15 მუხლის შესაბამისად, ყარსში 26 სექტემბრიდან 13 ოქტომბრამდე ჩატარდა კონფერენცია ამიერკავკასიის რესპუბლიკებსა და თურქეთის წარმომადგენლებს შორის, საბჭოთა რუსეთის წარმომადგენლის მონაწილეობით.

კონფერენციაზე თურქეთის დელეგატმა წამოაყენა წინადადება — თითოეული ამიერკავკასიის რესპუბლიკასთან ცალ-ცალკე სეპარატისტული ხელშეკრულების დადების შესახებ. ეს წინადადება არ იქნა მიღებული.

ყველაზე დიდი კამათი გამოიწვია საზღვრის საკითხმა. ამიერკავკასიის დელეგაციამ მოითხოვა თურქეთს საქართველოსათვის დაეთმო სოფელ სარფის სამხრეთ ნაწილი, ხოლო სომხეთისათვის — ისტორიული ქალაქის ანის ნანგრევები. მაგრამ თურქეთი არავითარ დათმობაზე არ წავიდა. თურქეთის დელეგაცია უარს აცხადებ-

და მოსკოვში დადგენილი საზღვრის შეცვლაზე. თურქეთს სურდა მიეღო ფართო შეღავათები ბათუმის ნავსადგურზე კონტროლის დაწესების მიზნით, მაგრამ უშედეგოდ.

13 ოქტომბერს ყარსში ამიერკავკასიის რესპუბლიკებსა და თურქეთს შორის დაიდო ხელშეკრულება. ყარსის ხელშეკრულება იმეორებდა მოსკოვის ხელშეკრულების დებულებას და შედგებოდა 20 მუხლისა და სამი დამატებისაგან. ხელშეკრულების პირველი მუხლით ოფიციალურად გაუქმდა 1918-1920 წლებში ხელმოწერილი ხელშეკრულებები ამიერკავკასიის მთავრობებსა და ოსმალეთის მთავრობას შორის.

ყარსის ხელშეკრულება აფართოებდა და ამტკიცებდა ამ ქვეყნებს შორის ეკონომიკურ და კულტურულ კავშირებს.

თურქეთისათვის ყარსის ხელშეკრულებას დიდი პოლიტიკური მნიშვნელობა ჰქონდა, მან მოხსნა ომის საშიშროება კავკასიაში და უზრუნველყო თურქეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთის საზღვრების ხელუხლებლობა.

1921 წლის აგვისტოში საბჭოთა უკრაინის მთავრობამ მ. ფრუნზე დანიშნა თურქეთში სრულუფლებიან და საგანგებო ელჩად.

შ. ელიავამ და ა. სვანიძემ ხელი მოაწერეს ყარსის ხელშეკრულებას.

13 დეკემბერს უკრაინის მისია, ფრუნზეს მეთაურობით, ჩავიდა ანკარაში. გზაში მას მოსახლეობა დიდი პატივით ხვდებოდა.

2 დეკემბერს ფრუნზემ გადასცა რწმუნების სიგელი მუსტაფა ქემალს, ფრუნზე ვრცელი მოხსენებით გამოვიდა თურქეთის მეჯლისის სხდომაზე. მან დაწვრილებით მოუთხრო საბჭოთა რუსეთის საბრძოლო საქმიანობაზე ანტანტის წინააღმდეგ ბრძოლაში. მ. ფრუნზემ დაათვალიერა ფრონტის ხაზი, თურქეთის არმიის სამხედრო ნაწილები და თავისი სამხედრო გამოცდილება გაუზიარა თურქეთის არმიის ოფიცრებს.

25 დეკემბერს — 2 იანვარს მიმდინარეობდა უკრაინა-თურქეთის კონფერენცია, ხელმოწერილ იქნა უკრაინასა და თურქეთს შორის მეგობრობისა და ძმობის ხელშეკ-

რულება, რომელიც 16 მარტის მოსკოვის ხელშეკრულების ანალოგიური იყო. ამ ხელშეკრულებას ჰქონდა დიდი პოლიტიკური მნიშვნელობა.

5 იანვარს ფრუნზე ანკარიდან სამშობლოში გაემგზავრა.

12. ანატოლიის განთავისუფლება ოკუპანტებისაგან და მუდანიის დროებითი ზავი

1921 წლის დასაწყისში თურქებმა მიაღწიეს პირველ წარმატებას დასავლეთის ფრონტზე ინტერვენტების წინააღმდეგ ბრძოლაში. 1921 წლის 10 იანვარს სოფელ ინონუსთან ბერძენთა შეტევა შეჩერებული იქნა. ეს ჯერ კიდევ არ იყო ნამდვილი გამარჯვება. თურქებმა ვერ შეძლეს წინ წაწევა, მაგრამ ამ მცირე გამარჯვებამ განამტკიცა ანკარის მთავრობის მდგომარეობა.

საფრანგეთისა და იტალიის წარმომადგენლებმა მოითხოვეს კონფერენციის მოწვევა რათა დიპლომატიური გზით მოეგვარებინათ საბერძნეთ-თურქეთის კონფლიქტი.

1921 წლის თებერვალში ლონდონში მოიწვიეს კონფერენცია, რომლის მუშაობაში მონაწილეობას იღებდნენ ოსმალეთის როგორც „კანონიერი" სტამბოლის მთავრობის, ასევე ანკარის მთავრობის წარმომადგენლებიც. კონფერენციას რაიმე არსებითი შედეგი არ მოუტანია, მაგრამ თვით ეს ფაქტი, რომ კონფერენციაზე მიწვეულ იქნენ ანაკარის მთავრობის წარმომადგენლები, ქემალისტების გამარჯვების მომასწავებელი იყო.

ლონდონის კონფერენციის ჩაშლის შემდეგ ბერძნებმა განაახლეს შეტევა. 1921 წლის 31 მარტს ბერძნებმა ხელმეორედ განიცადეს დამარცხება სოფელ ინონუსთან, მაგრამ 1921 წლის ზაფხულში მათ ახალი შეტევა დაიწყეს.

ინგლისელები მთელ იმედებს კვლავ საბერძნეთის არმიაზე ამყარებდნენ, რომელიც მათ აღჭურვეს თანამედროვე სამხედრო ტექნიკით: ტანკებით, ზარბაზნებით და სხვ. არმიას სათავეში ჩაუდგა პირადად საბერძნეთის მეფე კონსტანტინე, ბიზანტიის იმპერატორის გვირგვინზე მეოცნებე.

საბერძნეთის არმია 100 ათას ჯარისკაცს ითვლიდა, ხოლო თურქებისა — 50 ათასს. ბერძენთა შეტევის შედეგად თურქეთის ჯარები უკან იხევდნენ. აგვისტოს დასაწყისში ფრონტის ხაზი ანკარას უახლოვდებოდა. თურქეთი კრიტიკულ მდგომარეობაში აღმოჩნდა თურქეთის სასულიერო პირებმა დაიწყეს ქემალის წინააღმ-

ლმეგ გამოსელები.

15 აგვისტოს საბერძნეთის მეფემ, კონსტანტინემ გამოსცა ბრძანება ანკარის წინააღმდეგ შეტევის დაწყების შესახებ.

ასეთ ვითარებაში თურქეთის დიდმა ეროვნულმა კრებამ მუსტაფა ქემალი განუსაზღვრელი უფლებებით დანიშნა ჯარების უმაღლეს მთავარსარდლად. მან გაატარა მთელი რიგი ღონისძიებები ქვეყნის თავდაცვის განმტკიცების მიზნით.

მუსტაფა ქემალ ფაშამ გამოამჟღავნა დიდი მხედართმთავრული და სამხედრო-ორგანიზატორული ნიჭი, მთელი მოსახლეობა დაირაზმა სამშობლოს დასაცავად: რეგულარული ჯარის ნაწილებთან ერთად ათასობით მოხალისე იბრძოდა, ქალები, მოხუცები, ჭაბუკები, თხრიდნენ სანგრებს, აგებდნენ გამაგრებულ პუნქტებს. მოჰქონდათ ფრონტის ხაზზე საჭმელ-სასმელი, უელიდნენ დაჭრილებს, ხელოსნები და მუშები დღე და ღამე ამზადებდნენ საბრძოლო იარაღს.

1921 წლის 23 აგვისტოს მდინარე საკარიას მარცხენა ნაპირზე დაიწყო ცხარე ბრძოლა. საკარიასთან ბრძოლები 22 დღე გაგრძელდა და თურქეთის გამარჯვებით დამთავრდა.

13 სექტემბერს მდ. საკარიას აღმოსავლეთით აღარ დარჩენილა არც ერთი ბერძენი ჯარისკაცი. ამ გამარჯვების აღსანიშნავად თურქეთის დიდმა ეროვნულმა კრებამ მუსტაფა ქემალ ფაშას მარშლის ჩინი და ღაზის (გამარჯვებულის) ტიტული უბოძა.

მუსტაფა ქემალი

საკარიასთან ბრძოლის შემდეგ ერთიანი ანტითურქული ფრონტი საბოლოოდ დაიშალა. 1921 წლის 20 ოქტომბერს საფრანგეთის მთავრობამ, დარწმუნდა რა თურქეთის სიძლიერეში, ხელი მოაწერა სეპარატულ ხელშეკრულებას, რომლითაც სცნო თურქეთის დიდი ეროვნული კრება თურქეთის ხელისუფლების უმაღლეს ორგანოდ და უარი განაცხადა მის წინააღმდეგ ბრძოლაზე. საფრანგეთის არმიამ დატოვა კილიკია. ევაკუაციის დროს საფრანგეთი-

ის მთავრობამ, თურქეთს მიჰყიდა 200 მილიონი ფრანკის სამხედრო საჭურველი. საფრანგეთთან დაზავებამ საშუალება მისცა თურქეთს კილიკიიდან ჯარები გადაესროლა დასავლეთის ფრონტზე.

ცოტა ხნით ადრე იტალიამ თავისი არმია გამოიყვანა ანატოლიიდან მხოლოდ ინგლისი აქეზებდა საბერძნეთს გაეგრძელებინა ომი თურქეთის წინააღმდეგ.

საკარიასთან ბრძოლის შემდეგ დასავლეთის ფრონტზე ხანგრძლივი დროის განმავლობაში შეწყდა საომარი ოპერაციები, რამაც თურქეთს საშუალება მისცა მომზადებულიყო გადამწვეტი ბრძოლისათვის.

1922 წლის მეორე ნახევრისათვის თურქეთის არმია ორგანიზებული იქნა და მზად იყო გენერალური შეტევისათვის, დასავლეთის ფრონტზე ქემალისტებმა ორი არმია შეადგინეს, რომელთა საერთო რაოდენობა 110 ათას კაცს შეადგენდა. საბერძნეთის არმია გაცილებით უკეთ იყო შეიარაღებული.

1922 წლის 26 იანვარს ანკარაში ჩავიდა საბჭოთა რუსეთის ახალი ელჩი ს. არალოვი. მას ჰქონდა დიდი საბრძოლო გამოცდილება, მიღებული სამოქალაქო ომის დროს. მან დიდი როლი ითამაშა რუსეთ-თურქეთის მეგობრული ურთიერთობის განმტკიცების საქმეში. არალოვმა მეგობრული ურთიერთობა დაამყარა მუსტაფა ქემალთან და იყო მისი ხშირი სტუმარი. არალოვი მუსტაფა ფაშასთან ერთად

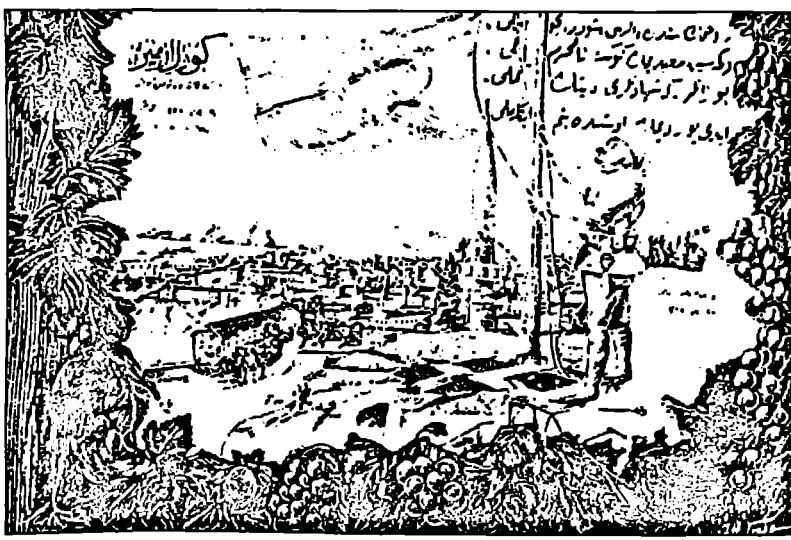

იზმირი (სმირნა) განთავისუფლებულია ინტერვენტებისაგან

ესწრებოდა სამხედრო ნაწილების წვრთნას და უზიარებდა მას თავის საბრძოლო გამოცდილებას.

1922 წლის 26 აგვისტოს თურქეთის არმია შეტევაზე გადავიდა. გაარღვია ფრონტის ხაზი და, ორი დღის ბრძოლის შედეგად, 50 კმ-ით წინ წაიწია. თურქეთის არმიამ დომლუპინართან ბრძოლაში სასტიკად დაამარცხა საბერძნეთის არმიის მნიშვნელოვანი დაჯგუფება, ხელში ჩაიგდო მისი შტაბი და დაატყვევა გენერალი ტრიკუპისი 5 ათასი ჯარისკაცითურთ.

1 სექტემბერს საბერძნეთის მეფემ გადააყენა ჯარების მთავარსარდალი და მის ადგილზე დანიშნა გენერალი ტრიკუპისი, რომელმაც ეს ამბავი გაიგო თურქებთან ტყვედ ყოფნის დროს.

შვიდი დღის სამხედრო ოპერაციების შედეგად თურქებმა ხელთ იგდეს 200 ქვემეხი, 2 ათასი ტყვიამფრქვევი, 950 ავტომანქანა, რამდენიმე თვითმფრინავი, 12 ათასი ჯარისკაცი, 500 ოფიცერი და 2 გენერალი.

6 სექტემბერს თურქებმა დაიკავეს ბურსა, 9 სექტემბერს — იზმირი. 18 სექტემბრისათვის მთელი თურქეთის ტერიტორია განთავისუფლებულ იქნა საბერძნეთის ჯარებისაგან.

23 სექტემბერს მოკავშირეებმა წინადადება შესთავაზეს თურქეთს მოწვეულიყო სამშვიდობო კონფერენცია ზავის დადების მიზნით.

3 ოქტომბერს მუდანიაში გაიხსნა კონფერენცია დროებითი ზავის დადების მიზნით. თურქეთის დელეგაციას მეთაურობდა დასავლეთის ფრონტის მთავარსარდალი ისმეთ ფაშა (ინონუ). კონფერენციას ესწრებოდნენ ინგლისის, საფრანგეთის, იტალიისა და საბერძნეთის წარმომადგენლები. თურქეთის წარმომადგენელმა მოითხოვა, რომ საბერძნეთის არმიას გაენთავისუფლებინა აღმოსავლეთ თრაკია. ბერძნები იძულებულნი გახდნენ, გარკვეული წინააღმდეგობის შემდეგ, დაეტოვებინათ აღმოსავლეთ თრაკია.

1922 წლის 11 ოქტომბერს მუდანიაში ხელმოწერილ იქნა დროებითი ზავი თურქეთსა და ანტანტის სახელმწიფოებს შორის.

მუდანიის ზავი იყო კომპრომისული შეთანხმება თურქეთსა და ანტანტას შორის. თურქეთმა, საომარი ოპერაციების გარეშე, დაიბრუნა აღმოსავლეთ თრაკია, ხოლო ანტანტის სახელმწიფოებმა მიიღეს უფლება, რომ სამშვიდობო საზაეო კონფერენციის მოწვევამდე თავისი ჯარები დაეტოვებინათ სტამბოლსა და სრუტეების ზონაში.

თავი II

ლოზანის კონფერენცია

1. ლოზანის კონფერენციის გახსნა

ლოზანის კონფერენციაზე თურქეთის დელეგაცია გამარჯვებული ჩავიდა. სევრის კაბალური ხელშეკრულება, ქემალისტების მიერ მოპოვებული გამარჯვების შედეგად, გაუქმებულ იქნა. მაგრამ ლოზანის კონფერენციაზე ანტანტის სახელმწიფოები არ აპირებდნენ თავიანთი პოზიციების დათმობას. მართალია, ინტერვენციის დროს ანტანტის სახელმწიფოებს შორის გარკვეულმა უთანხმოებამ იჩინა თავი,მაგრამ ლოზანის კონფერენციის გახსნის პერიოდში ისინი კვლავ ერთობლივად მოქმედებდნენ. მათ იმედი ჰქონდათ, რასაც ვერ მიაღწიეს ომის შედეგად, იმის მოპოვებას შესძლებდნენ დიპლომატიური გზით.

ანტანტის სახელმწიფოებმა გადაწყვიტეს კონფერენციაზე მიეწვიათ როგორც სულთნის მთავრობის, ისე ქემალისტების დელეგაცია და ამათ შორის განხეთქილება კიდევ უფრო გაემწვავებინათ.

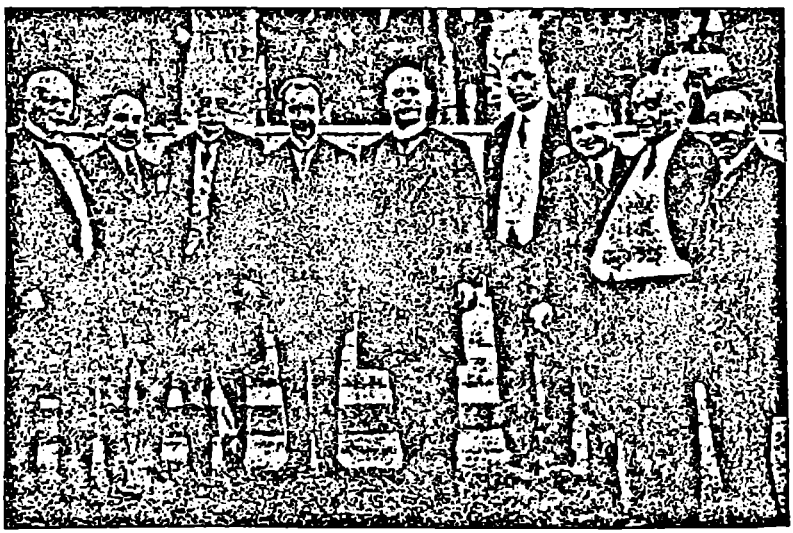

ისმეთ ინონუ ლოზანის კონფერენციაზე, მარცხნიდან მეორე

ეს კი ხელსაყრელი იქნებოდა ანტანტის დიპლომატებისათვის. მუსტაფა ქემალმა ჩაშალა ანტანტის ეს განზრახვა. 1920 წლის 1 ნოემბერს თურქეთის დიდმა ეროვნულმა კრებამ გააუქმა სულთნის საერო ხელისუფლება და ამის შედეგად არსებობა შეწყვიტა სულთნის სტამბოლის მთავრობამ.

ანტანტამ აგრეთვე სცადა თურქეთის პარლამენტში ქემალისტების წინააღმდეგ არსებული ოპოზიცია თავისი მიზნების ინტერესების სასარგებლოდ გამოეყენებინა.

თურქეთის პარლამენტში არსებულმა ოპოზიციამ მოითხოვა, რომ ლოზანის კონფერენციაზე დელეგაციის მეთაურად დაენიშნათ პრემიერ-მინისტრი რაუფ ბეი, რომელიც დასავლეთის ქვეყნებთან დაახლოების მომხრე იყო. მაგრამ მუსტაფა ქემალმა დელეგაციის მეთაურად დანიშნა ისმეთ ფაშა, თავისი უახლოესი თანამებრძოლი, რომელიც იყო დასავლეთის ფრონტის მთავარსარდალი და შემდეგ — საგარეო საქმეთა მინისტრი.

ქვეყნიდან ინტერვენტების განდევნის შემდეგ საჭირო იყო სამშვიდობო საზავო კონფერენციის მოწვევა, რომელზედაც საბოლოოდ დადგენილი იქნებოდა თურქეთის სახელმწიფო საზღვრები და დამყარდებოდა მშვიდობიანი ურთიერთობა ანტანტის სახელმწიფოებთან. ასეთი კონფერენცია მოიწვიეს 1922 წლის 20 ნოემბერს ლოზანაში (შვეიცარია), რომელიც მიმდინარეობდა მეტად დაძაბულ ვითარებაში.

ლოზანის კონფერენცია იყო თურქეთის ეროვნულ-გამანთავისუფლებელი ბრძოლის შემაჯამებელი, დასკვნითი ეტაპი. მას უნდა მოეწესრიგებინა თურქეთსა და დასავლეთის სახელმწიფოებს შორის ფინანსურ-ეკონომიკური საკითხები, კაპიტულაციების რეჟიმი, დაედგინა სახმელეთო და საზღვაო საზღვრები, აგრეთვე უნდა გადაეწყვიტა ანტანტის სახელმწიფოების მიერ თურქეთის დამოუკიდებლობის ცნობის საკითხი და სხვ.

ლოზანის კონფერენციას ესწრებოდნენ თურქეთის, ინგლისის, საფრანგეთის, იტალიის, იაპონიის, საბერძნეთის, იუგოსლავიისა და რუმინეთის წარმომადგენლები. აშშ-მა კონფერენციაზე გამოგზავნა თავისი მეთვალყურე.

ანტანტის სახელმწიფოებმა საბჭოთა რუსეთი არ მიიწვიეს კონფერენციაზე იმ მოტივით, რომ იგი არ იღებდა მონაწილეობას თურქეთის წინააღმდეგ ომში. ანტანტის დიპლომატები თვლიდნენ, რომ რუსეთის კონფერენციაზე მონაწილეობის შემთხვევაში, იგი ბევრ საკითხში, თურქეთს დაუჭერდა მხარს. ეს კი მათ ინტერესებში არ შედიოდა.

კონფერენციის ერთ-ერთი მთავარი ამოცანა იყო შეემუშავებინა შავი ზღვის სრუტეების ახალი სტატუსი. სრუტეების საკითხის განხილვისას. კონფერენციაზე მიწვეული იყვნენ საბჭოთა რუსეთის, უკრაინის, საქართველოსა და ბულგარეთის წარმომადგენლები.

თურქეთის დელეგაციას მეთაურობდა საგარეო საქმეთა მინისტრი ისმეთ ფაშა (ინონუ). კონფერენციის თავმჯდომარედ აირჩიეს ინგლისის საგარეო საქმეთა მინისტრი ლორდი კერზონი.

კონფერენციაზე დასმული საკითხების განსახილველად შეიქმნა სამი კომისია: 1 ტერიტორიული და პოლიტიკური. ეს კომისია განიხილავდა აგრეთვე სრუტეების საკითხსაც. მისი თავმჯდომარე იყო კერზონი (ინგლისი). 2. თურქეთში უცხოელების მდგომარეობის კომისია (თავმჯდომარე იყო იტალიის წარმომადგენელი) და 3. ფინანსურ-ეკონომიკური კომისია (თავმჯდომარე იყო საფრანგეთის წარმომადგენელი).

ლოზანის კონფერენციის სხდომები მიმდინარეობდა დაძაბულ ატმოსფეროში როგორც თვით მოკავშირეებს, ასევე თურქებსა და მოკავშირეთა შორის, კონფერენციის მსვლელობის დროს წარმოიქმნა მნიშვნელოვანი უთანხმოებანი მრავალ საკითხთან დაკავშირებით, რთული იყო თურქეთის საზღვრის დადგენა. განსაკუთრებით წინააღმდეგობას წააწყდნენ მოსულთან დაკავშირებით, აგრეთვე კაპიტულაციებისა და სახელმწიფო ვალის გადახდის საკითხში. ვერ მოხერხდა სრუტეების ისეთი სტატუსის შემუშავება, რომელიც მისაღები იქნებოდა შავიზღვისპირა სახელმწიფოებისათვის. ყოველივე ამის გამო მოლაპარაკება დროებით შეწყდა.

2. თურქეთის საზღვრების საკითხი

თურქეთის ევროპული საზღვრების საკითხი ფაქტიურად გადაწყდა ბრძოლის ველზე. 1922 წლის 24 სექტემბრის ნოტით ანტანტის სახელმწიფოები დათანხმდნენ თურქეთისათვის დაებრუნებინათ აღმოსავლეთ თრაკია მდ. მარიცამდე, რაზედაც საფრანგეთმა თანხმობა განაცხადა. თურქეთის დელეგაცია ლოზანის კონფერენციაზე მოითხოვდა 1913 წლის კონსტანტინოპოლის ხელშეკრულებით დადგენილ საზღვრების აღდგენას და მისთვის ადრიანოპოლისა და ყარააღაჩის გადაცემას, აგრეთვე დასავლეთ თრაკიაში პლებისციტის ჩატარებას. ამის წინააღმდეგ გამოვიდნენ საბერძნეთი და

მოკავშირეთა სახელმწიფოები და თურქეთის მოთხოვნა უარყოფილი იქნა.

საზღვარი თურქეთსა და სირიას შორის დადგენილ იქნა 1921 წლის 20 ოქტომბერს, საფრანგეთსა და თურქეთს შორის დადგენილი ხელშეკრულებით. თურქეთის დელეგაციამ მოითხოვა საზღვრის გადასინჯვა ალექსანდრიეტას რაიონში, მაგრამ, ფრანგებმა ამაზე კატეგორიული უარი განაცხადეს.

ძალზე გაძნელდა საზღვრის დადგენა თურქეთსა და ერაყს შორის. განსაკუთრებით მწვავედ იდგა ნავთობით მდიდარი მოსულის რაიონის საკითხი, თურქეთის დელეგაციამ წარმოადგინა იმის დამამტკიცებელი დოკუმენტი, რომ მოსულის რაიონი თურქეთს ეკუთვნოდა. ინგლისმა უარყო თურქეთის პრეტენზიები და მოითხოვა მოსულის რაიონი გადაცემოდა ერაყს. ერაყზე მანდატს კი ინგლისი ფლობდა. დისკუსია მოსულის საკითხზე გაჭიანურდა და ინგლისმა მოითხოვა ეს საკითხი გადაცემოდა ერთა ლიგის საარბიტრაჟო კომისიას, თურქეთის დელეგაცია კი ითხოვდა პლებისციტის ჩატარებას მოსულის რაიონ'ში, ეს საკითხი ღიად დარჩა და ამოღებულ იქნა კონფერენციის პროგრამიდან.

თურქეთს გადაეცა ეგეოსის ზღვაზე მდებარე კუნძულები იმბროსი (იმროზი), ტენედოსი (ბოზდაადა) და სხვა პატარ-პატარა კუნძულები, რომლებიც მდებარეობდა სამი მილის დაშორებით აზიური სანაპიროდან.

თურქეთის აღმოსავლეთის საზღვრის საკითხი კონფერენციაზე არ განხილულა, რადგანაც იგი მოგვარებული იყო საბჭოთა რუსეთსა და ამიერკავკასიის რესპუბლიკებთან დადებული ხელშეკრულებების საფუძველზე.

3. შავი ზღვის სრუტეების საკითხი

განსაკუთრებით დიდხანს გაგრძელდა სრუტეების სტატუსის განხილვა, კონფერენციაზე წარმოდგენილი იქნა სრუტეების კონვენციის სამი პროექტი: ინგლისის, თურქეთისა და საბჭოთა რუსეთის. ლოზანას კონფერენციის დაწყებამდე 1922 წლის 24 სექტემბერს რუსეთის საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარიატმა ნოტით მიმართა საფრანგეთის პრემიერს და საგარეო საქმეთა მინისტრს პუანკარეს, დიდი ბრიტანეთის საგარეო საქმეთა მინისტრს კერზონს და იტალიის, იუგოსლავიის, ბულგარეთის, რუმინეთის, სა-

ბერძნეთისა და ეგვიპტის საგარეო საქმეთა სამინისტროებს. ნოტაში ნათქვამი იყო, რომ „არავითარი გადაწყვეტილება სრუტეების შესახებ, მიღებული რუსეთის მონაწილეობის გარეშე, არ იქნება საბოლოო და ხანგრძლივი. ის მხოლოდ ახალი კონფლიქტებისათვის შექმნის ნიადაგს". კონფერენციის მოწვევასთან დაკავშირებით ვ. ი. ლენინს ესაუბრა ინგლისური გაზეთების „ობსერვერის" და „მანჩესტერ გარდიან"-ის კორესპოდენტს მოსკოვში ფარბმანს. კორესპოდენტების შეკითხვაზე: „როგორია რუსეთის პროგრამა სრუტეების გადაწყვეტის საკითხში?" ვ. ი. ლენინმა უპასუხა: ჩვენი პროგრამა სრუტეების შესახებ (ჯერ კიდევ დაახლოებით, რასაკვირველია) შესდგება სხვათა შორის: პირველი, თურქეთის ნაციონალურ მისწრაფებათა დაკმაყოფილება; მეორე, ჩვენი პროგრამა მოიხოვს სრუტეების დახურვას ყველა სამხედრო გემისათვის, როგორც მშვიდობიანი, ისე ომის დროს. ეს არის — უშუალოდ უახლესი საკაჭრო ინტერესები ყველა სახელმწიფოსი, არა მხოლოდ მათი, რომელთა ტერიტორია უშუალოდ ეხება სრუტეებს, არამედ ყველა დანარჩენისა.... მესამე, ჩვენი პროგრამა სრუტეების შესახებ ითვალისწინებს საკაჭრო ნაოსნობის სრულ თავისუფლებას".

1922 წლის 4 დეკემბერს საბჭოთა რუსეთის დელეგაციის მეთაურმა ჩიჩერინმა ჩამოაყალიბა საბჭოთა რუსეთის პოზიცია სრუტეების საკითხთან დაკავშირებით, შავი ზღვის სრუტეები უნდა დახურული ყოფილიყო ყველა სამხედრო გემისათვის მშვიდობიანობისა და ომის დროს, ხოლო მშვიდობიანობის დროს სრუტეების ზონა უნდა გამოცხადებულიყო ნეიტრალურად და იქ მყოფი სამხედრო ნაგებობები დაქვემდებარებოდა დანგრევასა და დემონტაჟს.

თურქეთს უფლება უნდა პქონოდა გაემაგრებინა და შეეიარაღებინა სრუტეები, სტამბოლსა და სრუტეებზე თავდასხმის შემთხვევაში. სრუტეებზე ნაოსნობის რეგულირების მიზნით უნდა შექმნილიყო საერთაშორისო კომისია თურქეთის წარმომადგენელის თავმჯდომარეობით.

სრულიად საწინააღმდეგო იყო ინგლისის პროექტი სრუტეების რეჟიმის სტატუსის შესახებ. ინგლისის პროექტის მიხედვით, სრუტეებით სარგებლობა შეეძლო ყველა ქვეყნის სამხედრო გემებს როგორც მშვიდობიანი, ისე ომის დროს, უნდა მომხდარიყო სრუტეების დემილიტარიზაცია.

ინგლისი მოითხოვდა სტამბოლის გარნიზონის შემცირებას 10 ათას ჯარისკაცამდე და სრუტეებზე თავისუფალ ნაოსნობას ყველა

ქვეყნის სავაჭრო გემებისათვის.

ინგლისის მიერ შედგენილი სრუტეების სტატუსის პროექტი მიმართული იყო საბჭოთა რუსეთისა და შავიზღვისპირა სახელმწიფოების წინააღმდეგ, რადგან იგი შესაძლებლობას იძლეოდა გამოეყენებინათ სრუტეები ანტისაბჭოთა მიზნით. მიუხედავად იმისა, რომ ინგლისის პროექტმა შელახა თურქეთისა და შავიზღვისპირა ქვეყნების ინტერესები, მას მხარი დაუჭირეს საფრანგეთის, იტალიის, იაპონიის და სხვა სახელმწიფოების დელეგატებმა.

თურქეთის სრუტეების პროექტი აღიარებდა სრუტეებზე თავისუფალ მიმოსვლას ყველა ქვეყნის სავაჭრო გემებისათვის და თურქეთის სუვერენიტეტის დაცვას სრუტეებსა და სტამბოლზე. აკრძალული იყო შავ ზღვაზე უცხოეთის სამხედრო გემების ყოფნა. დისკუსიის მსვლელობის დროს თურქეთის დელეგაციამ მიანიშნა, რომ იგი დათმობაზე წავიდოდა იმ შემთხვევაში, თუ მიიღებდა გარკვეულ შეღავათს ფინანსურ-ეკონომიკურ საკითხში. ამის გამო მოხდა მათ შორის შეთანხმება და თურქეთის დელეგაციამ მხარი დაუჭირა ინგლისის პროექტს.

სრუტეების ახალი კონვენციით, ბოსფორისა და დარდანელის სრუტეებზე მმართველობა გადაეცა „სრუტეების საერთაშორისო კომისიის სამმართველოს", რაც ფაქტიურად მოასწავებდა მასზე ანტანტის სახელმწიფოების კონტროლის დაწესებას.

კონვენციის მიხედვით უცხოურ სამხედრო გემებს, განურჩევლად ტონაჟისა, ყოველ დროს, თურქეთის მთავრობისათვის წინასწარი გაფრთხილების გარეშე, შეეძლოთ სრუტეებით სარგებლობა. ხდებოდა სრუტეების ზონის დემილიტარიზაცია, თურქეთს ეკრძალებოდა იქ ჯარების ყოლა და სიმაგრეების აგება.

კონვენციის რიგი პუნქტები ლახავდა თურქეთის სუვერენიტეტს და ამავე დროს მიმართული იყო საბჭოთა რუსეთისა და შავიზღვისპირა ქვეყნების წინააღმდეგ. საბჭოთა რუსეთის მთავრობამ არ მოახდინა შავი ზღვის სრუტეების კონვენციის რატიფიკაცია, რადგან იგი არ პასუხობდა საბჭოთა რუსეთის ინტერესებს.

4. კაპიტულაციების რეჟიმის გაუქმება

კაპიტულაციების რეჟიმი იყო ერთ-ერთი იარაღი თურქეთის საშინაო საქმეებში ჩარევისა და მისი ეკონომიკური დაკაბალებისა. თავდაპირველად კაპიტულაციები გულისხმობდა გარკვეულ შეღავათებსა და პრივილეგიებს, რომელსაც ოსმალეთის სულთანი თავისი

ნება-სურვილით აძლევდა უცხოელ კომერსანტებს ოსმალეთის სახელმწიფოს ტერიტორიაზე ვაჭრობის დროს. იმ პერიოდში, როდესაც ოსმალეთის იმპერია იმყოფებოდა თავისი ძლიერების ზენიტში, სულთანს შეეძლო, საჭიროების შემთხვევაში, მის მიერ ბოძებული შეღავათებისა და პრივილეგიების გაუქმება. მაგრამ თანდათანობით, ოსმალეთის იმპერიის დასუსტების შედეგად, დიდმა სახელმწიფოებმა კაპიტულაციები გადააქციეს სახელშეკრულებო ვალდებულებებად და დაამყარეს პრივილეგიების განსაკუთრებული რეჟიმი თავისი ქვეშევრდომებისათვის.

დიდი სახელმწიფოები საუკუნეთა განმავლობაში თავგამოდებით იცავდნენ და აფართოებდნენ ამ პრივილეგიებს და ყოველთვის, როცა თურქები აყენებდნენ საკითხს კაპიტულაციების რეჟიმის გაუქმების შესახებ, ისინი ერთიანი ფრონტით გამოდიოდნენ ამის წინააღმდეგ.

1914 წლის სექტემბერში ოსმალეთმა გამოაცხადა კაპიტულაციების რეჟიმი გაუქმებულად. დიდმა სახელმწიფოებმა უარი თქვეს ეცნოთ ოსმალეთის მთავრობის ეს გადაწყვეტილება. 1918 წელს, ოსმალეთის ომიდან გამოსვლის შემდეგ, მათ დაუყოვნებლივ აღიდგინეს თავისი პრივილეგიები. ინტერვენტების დამარცხების შემდეგ ქემალისტებმა განაცხადეს, რომ კაპიტულაციები შეუთავსებელია თურქეთის სუვერენული სახელმწიფოს სტატუსთან.

ლოზანის კონფერენციაზე მოკავშირეებმა დასვეს კაპიტულაციების რეჟიმის აღგენის საკითხი. ამან გამოიწვია მწვავე დისკუსია და გახდა ერთ-ერთი მიზეზი კონფერენციის მსვლელობის შეწყვეტისა.

მოკავშირეთა სახელმწიფოები ბოლოს დათანხმდნენ კაპიტულაციების გაუქმებას, მაგრამ მოითხოვეს გარანტიები გარდამავალი პერიოდისათვის, რასაც თურქეთის დელეგაცია არ დათანხმდა და მოითხოვა კაპიტულაციების გაუქმება, საბჭოთა რუსეთი პირველი სახელმწიფო იყო, რომელმაც მხარი დაუჭირა კაპიტულაციების რეჟიმის გაუქმებას. ასეთ ვითარებაში ანტანტის სახელმწიფოები იძულებული შეიქნენ დათანხმებულიყვნენ კაპიტულაციების რეჟიმის გაუქმებას.

5. ფინანსურ-ეკონომიკური საკითხები

ლოზანის კონფერენციაზე ანტანტის სახელმწიფოები ცდილობდნენ შეენარჩუნებინათ თურქეთზე თავიანთი ფინანსური და

ეკონომიკური კონტროლი.

ფინანსურ-ეკონომიკური საკითხების დეტალური შესწავლის მიზნით შეიქმნა ხუთი ქვეკომისია: პირველი – საგარეო სახელმწიფო ვალისა და რეპარაციების, მეორე – კავშირგაბმულობისა და ტრანსპორტის, მესამე – საბაჟოებისა და სავაჭრო რეჟიმის, მეოთხე – ომის წლებსა და ოკუპაციის პერიოდში ეკონომიკური საკითხებისა და მეხუთე – სანიტარული საკითხების განსახილველად.

ჯერ კიდევ 1920 წელს თურქეთის მთავრობამ აღიარა, რომ გადაიხდიდა სულთნის მთავრობის ვალს. 1920 წლის ბიუჯეტში თურქეთის მთავრობამ დაგეგმა, რომ გადაიხდიდა სახელმწიფო ვალის პროცენტს,რაც შეადგენდა 7680 ათას ქაღალდის ლირას. 1921 წლის აპრილში გადაიხადეს პირველი შენატანი, 1922 წლის ივლისში – მეორე. ამის გამო ლოზანის კონფერენციაზე მოლაპარაკება ეხებოდა საერთო თანხის დადგენასა და მის განაწილებას იმ სახელმწიფოებზე, რომლებიც გამოეყვნენ ოსმალეთის 1912-1913 წლების ბალკანეთისა და 1914-1918 წლების მსოფლიო ომის შედეგად.

ფინანსური ექსპერტების გამოანგარიშებით, თურქეთის საგარეო ვალი 1914 წლის 1 ნოემბრისათვის შეადგენდა 143 მილიონ თურქულ ოქროს ლირას.

სერიოზული კამათი გამოიწვია ომის დროინდელი ვალების გადახდის საკითხმა, რომლის საერთო თანხა შეადგენდა 289 მილიონ ოქროს ლირას. მოკავშირეები მოითხოვდნენ,რომ მთელი ეს თანხა უნდა გადაეხადა თურქეთს, ხოლო თურქები მოითხოვდნენ ომის წლების ხარჯები განაწილებულიყო მთელი ოსმალეთის იმპერიის ტერიტორიაზე 1914 წლის საზღვრებში.

კიდევ უფრო დიდი კამათი გამოიწვია მოკავშირეთა საოკუპაციო ჯარების შენახვის ხარჯებმა, დაწყებული 1918 წლის 30 ოქტომბრიდან. ამ ვალის საერთო რაოდენობა, ანტანტის ქვეყნების გამოანგარიშებით,შეადგენდა 50 მილიონ ოქროს ლირას. თურქეთმა უარი განაცხადა გადაეხადა საოკუპაციო ჯარის ხარჯები და მოითხოვა აენაზღაურებინა ის ზარალი, რომელიც განიცადა თურქეთის მოსახლეობამ, ოკუპაციის შედეგად.

ასევე სერიოზული წინააღმდეგობა გამოიწვია ზარალის ანაზღაურების საკითხმა, რომელიც განიცადეს მოკავშირე ქვეყნების ქვეშევრდომებმა და სხვადასხვა კომპანიებმა პირველი მსოფლიო ომის დროს, რომლის საერთო თანხა შეადგენდა 65 მილიონ ოქროს ლირას.

თავის მხრივ, თურქეთმა მოითხოვა საბერძნეთის რეპარაციების

გადახდა 4 მილიონ ოქროს ლირას ოდენობით; ხოლო მოკავშირეებს – აენაზღაურებინათ მიყენებული ზარალი 2 მილიარდი ოქროს ფრანკის ოდენობით.

ფინანსურ საკითხებზე წარმოქმნილმა უთანხმოებებმა გამოიწვია ლოზანის კონფერენციის ჩაშლა, წინააღმდეგობას იწვევდა აგრეთვე კაპიტულაციების საკითხი და თურქეთში ეროვნულ უმცირესობათა მდგომარეობა.

1923 წლის 23 იანვარს მოკავშირეებმა თურქეთს წარუდგინეს საზავო ხელშეკრულების პროექტი. იგი შედგებოდა 9 განყოფილებისა და 160 მუხლისაგან, ფაქტიურად ეს იყო სევრის ხელშეკრულების ახალი ვარიანტი, რომელიც საგრძნობლად ბღალავდა თურქეთის ეროვნულ ინტერესებსა და დამოუკიდებლობას. თურქეთმა უარი განაცხადა მიეღო მოკავშირეთა ხელშეკრულების პროექტი.

1923 წლის 4 თებერვალს კონფერენციამ შეწყვიტა მუშაობა. მიუხედავად ამისა, მოკავშირეებმა ვერ გაბედეს განეახლებინათ საომარი ოპერაციები თურქეთის წინააღმდეგ.

6. კონფერენციის მუშაობის განახლება და შედეგები

კონფერენციის ჩაშლის შემდეგ თურქეთში გაძლიერდა მუსტაფა ქემალის წინააღმდეგ გამოსვლები, თავი წამოყო ოპოზიციამ.

ფეოდალურ-კლერიკალური და კომპრადორული ბურჟუაზიის ოპოზიციის დეპუტატებმა გადაწყვიტეს ესარგებლათ დაძაბული მდგომარეობით და მიეყენებინათ დარტყმა ბურჟუაზიული გარდაქმნათა მომხრეებზე, მუსტაფა ქემალის მეთაურობით, ისინი კვლავ მოითხოვდნენ, რომ გადაეცათ ხელისუფლება სულთნისათვის და წასულიყვნენ დათმობაზე მოკავშირეთა მიმართ, მაგრამ უშედეგოდ.

7 მარტს პარლამენტის სხდომაზე დეპუტატების უმრავლესობამ უარყო მოკავშირეთა მიერ შემოთავაზებული საზავო ხელშეკრულების პროექტი, გამოუცხადა ნდობა თურქეთის დელეგაციას და დაავალა მას გაეგრძელებინა მოლაპარაკება, რომელიც შეესაბამებოდა თურქეთის პოლიტიკურ ეკონომიკურ დამოუკიდებლობას.

თურქეთის მთავრობამ შეიმუშავა სამშვიდობო ხელშეკრულების პროექტი, მასში მოკავშირეთა პროექტის 126 მუხლიდან უცვლელად დატოვეს 17, 22 ამოიღეს, დანარჩენ მუხლებში შეიტანეს არსებითი ცვლილებები.

1923 წლის 1 მარტს მოკავშირეთა დელეგაციების მეთაურები შეიკრიბნენ ლონდონში თურქეთის კონტრპროექტის განსახილვე-

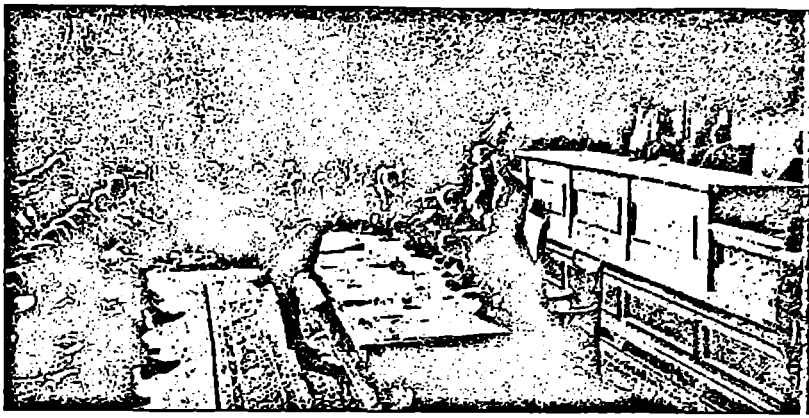

1923 წ. 24 ივლისი. ისმეთ ინონუ ხელს აწერს ლოზანის საზავო ხელშეკრულებას.

ლად. 27 მარტს მოკავშირეები დათანხმდნენ განეახლებინათ მოლაპარაკება.

23 აპრილს გაიხსნა ლოზანის კონფერენციის მეორე სესია. პირველი სესიისაგან განსხვავებით, იგი მიმდინარეობდა უფრო მშვიდობის ატმოსფეროში, მხარეები ცდილობდნენ მიეღწიათ შეთანხმებისათვის.

1923 წლის 24 ივლისს ხელი მოაწერეს სამშვიდობო საზავო ხელშეკრულებას.

ლოზანის ხელშეკრულებით, თურქეთმა უარი თქვა თავის უფლებებზე ერაყზე, სირიაზე, ლიბანზე, პალესტინაზე, იორდანიაზე, ეგვიპტეზე,სუდანზე, ლიბიაზე და აღიარა ინგლისის მიერ კუნძულ კვიპროსის დაპყრობა.

თურქეთმა აღიარა შავი ზღვის სრუტეებით სარგებლობის უფლება სავაჭრო და სამხედრო გემებისათვის როგორც მშვიდობის, ისე ომის დროს.

ლოზანის ხელშეკრულებით, თურქეთი თვითონ განაგებდა თავის ფინანსებს, გაუქმდა დიდი სახელმწიფოების ფინანსური კონტროლი, მთლიანად გაუქმდა კაპიტულაციების რეჟიმი, თურქეთში მცხოვრები უცხოელები უნდა დამორჩილებოდნენ თურქეთის კანონმდებლობას.

ლოზანის ხელშეკრულება ითვალისწინებდა სახელმწიფო ვალის განაწილებას თურქეთსა და იმ სახელმწიფოებს შორის, რომ-

ლებიც წარმოიქმნენ პირველი მსოფლიო ომის შედეგად ბალკანეთსა და ოსმალეთის იმპერიის ტერიტორიაზე.

ლოზანაში ხელმოწერილ იქნა აგრეთვე კონვენცია თურქეთსა და საბერძნეთს შორის მოსახლეობის გაცვლის შესახებ. ამ კონვენციის საფუძველზე მილიონნახევარი ბერძენი გადასახლდა თურქეთიდან საბერძნეთში, ხოლო 500 ათასი თურქი საბერძნეთიდან თურქეთში დაბრუნდა.

ლოზანის კონფერენციაზე თურქეთის ყველაზე დიდი მონაპოვარი იყო ყველა სახელმწიფოს მიერ მისი დამოუკიდებლობისა და ტერიტორიული მთლიანობის ცნობა.

მიუხედავად რიგი კომპრომისისა და დათმობისა, მთლიანობაში ლოზანის ხელშეკრულება წარმოადგენდა თურქეთის სერიოზულ გამარჯვებას.

ფრანგი ისტორიკოსი ბენუა მეშენი ასე აფასებს ლოზანის კონფერენციის შედეგებს: „ლოზანის კონფერენცია იყო თურქეთის დიდი დიპლომატიური გამარჯვება,საერთაშორისო თვალსაზრისით ისმეთ ფაშამ შეძლო მიეღო ყოველივე ის, რისთვისაც იბრძოდნენ მუსტაფა ქემალი და მისი ჯარისკაცები ოთხი წლის განმავლობაში.“

თავი III

ქემალისტური რევოლუცია თურქეთში

1. სასულთნოს გაუქმება

მუსტაფა ქემალმა თურქეთის დიდი ეროვნული კრების მოწვევის (1920 წ. 23 აპრილი) შემდეგ მიზნად დაისახა სასულთნოს გაუქმება და რესპუბლიკური წყობილების დამყარება. მას კარგად ესმოდა, რომ ეროვნული კრების დეპუტატები ამ საქმეში მხარს არ დაუჭერდნენ, რადგან დეპუტატების უმრავლესობა სულთნისადმი ლოიალურად იყვნენ განწყობილი, მეჯლისის შემადგენლობაში არ იყვნენ მუშები, გლეხები, ხელოსნები. არ ჩანდა ის ძალა, რომელიც გახდებოდა დასაყრდენი რევოლუციური გარდაქმნების დროს.

ასეთ ვითარებაში მუსტაფა ქემალმა გადაწვიტა თავისი საბოლოო მიზანი აშკარად არ გამოემჟღვანებინა და შენიღბულად წარმოეჩინა და ეტაპობრივად განეხორციელებინა. „მე მსურდა, წერს მუსტაფა ქემალი, ჩამომეყალებებინა სრულიად სხვა ხასიათის მეჯლისი და სხვა უფლებებით აღჭურვილი, რათა ერთად თანამიმდევრობით გაგვევლო რევოლუციის ეტაპები. „რევოლუციის ეტაპებში“ კი, მუსტაფა ქემალი გულისხმობდა სასულთნოს გაუქმებასა და რესპუბლიკის გამოცხადებას.

მუსტაფა ქემალი ცდილობდა დეპუტატები დაერწმუნებინა, რომ ეს რეფორმები, რომლებიც წინათ თურქეთში ჩატარდა, არ შეიძლება გამხდარიყო ახალი თურქეთის პოლიტიკური მოწყობის საფუძველი, ამისათვის კი საჭირო იყო რადიკალური, რევოლუციური გარდაქმნები.

მუსტაფა ქემალი წერს: „ცნობილია, რომ წინარე რეჟიმების დროს პრაქტიკულად ანხორციელებდნენ სხვადასხვა პოლიტიკურ დოქტრინებს, მე კი მივედი იმ დასკვნამდე რომ არცერთი დოქტრინათაგანი არ შეიძლება გამხდარიყო საფუძველი თურქეთის ახალი პოლიტიკური მოწყობისათვის. მე ვცდილობდი მეჯლისი ამაში დამერწმუნებინა.

ახალი სახელმწიფო წყობილების დასამყარებლად საჭირო იყო სახელმწიფო ძირითადი მმართველობის ფუნქციების განსაზღვრა, საკონსტიტუციო უფლება-მოვალეობების დადგენა და სხვ. ეროვნულ კრებამ ყველა ეს საკითხი წარმატებით გადაწვიტა. მაგრამ, გადაუჭრელი რჩებოდა სულთნის უფლებამოსილების საკითხი. ეროვ-

ნული კრების ფეოდალურ-კლერიკალური და რეაქციული დეპუტატები მოითხოვდნენ, რომ კანონში სულთნის პრეპოგატივებთან დაკავშირებით პირდაპირ ყოფილიყო განსაზღვრული მისი უფლებები ან მითითებული ყოფილიყო: „დიდი ეროვნული კრების ხელისუფლება დროებითია და მისი უფლებამოსილება სულთან-ხალიფას განთავისუფლებამდე გაგრძელდება".

ამრიგად, ოპოზიციის აზრით, სულთანი დროებით იმყოფებოდა ინგლისელთა „ტყვეობაში", რომ მალე აღდგენილი იქნებოდა სულთნის ხელისუფლება და ამის შემდეგ დიდი ეროვნული კრება შეწყვეტდა თავისი მოვალეობის შესრულებას.

მუსტაფა ქემალი არ იზიარებდა ოპოზიციის ამ თვალსაზრისს. მაგრამ აშკარად არ გამოდიოდა ოპოზიციის წინააღმდეგ, რადგანაც ამას შეიძლება გამოეწვია ანტიიმპერიალისტური ბლოკის დაშლა.

მუსტაფა ქემალი ამ ეტაპზე არ აპირებდა სასულთნოს გაუქმებას, არამედ ცდილობდა სულთნის ავტორიტეტის შელახვას, მის პოზიციების დასუტებას, რათა მოემზადებინა ნიადაგი შემდგომში მისი დამხობისათვის. მუსტაფა ქემალი ამბობდა რომ მეჰმედ VI მოღალატეა სამშობლოსა და ერის წინაშე. იგი არის იარაღი მტრის ხელში, ამასთანავე არ შეიძლება სულთან-ხალიფა იყოს ის პიროვნება, რომელიც მოღალატეა. და არ შეიძლება ეროვნულმა კრებამ მის წინაშე ფიცი დადოს. მუსტაფა ქემალის აზრით, ასევე არ შეიძლება მიღებული ყოფილიყო დადგენილება მეჰმედ VI-ის ტახტიდან ჩამოგდების შესახებ და მისი შეცველა სხვა სულთნით, რადგან იგი იმყოფებოდა სტამბოლში, არ დაემორჩილებოდა ეროვნული კრების გადაწვეტილებას და ამას შეიძლება გამოეწვია მათ შორის დაპირისპირება და დინასტიური ომი. მუსტაფა ქემალი მოითხოვდა, რომ ახალ კანონში არ ყოფილიყო შეტანილი მუხლი სულთან-ხალიფას შესახებ. ამ საკითხებს გვერდი უნდა ავუაროთ, ამბობდა იგი, რათა შემდეგ, გვქონდეს მოქმედების თავისუფლება.

დისკუსია მეჯლისში ცხრა თვეს გაგრძელდა, ოპოზიცია წაიდა დათმობაზე მხოლოდ მას შემდეგ როცა 1921 წლის 10 იანვარს ქემალისტებმა სოფელ ინონუსთან ბერძნებზე მოიპოვეს პირველი გამარჯვება.

1921 წლის 20 იანვარს თურქეთის დიდმა ეროვნულმა კრებამ მიიღო კანონი „ძირითადი ორგანიზაციების შესახებ". ფაქტობრივად, ეს იყო თურქეთის დროებით კონსტიტუცია, მან დაადასტურა, რომ თურქეთის დიდი ეროვნული კრება არის თურქეთის ერთადერთი კანონიერი ხელისუფლება, რომელსაც ეკუთვნის როგორც საკანონმდებლო, ისე აღმასრულებელი ხელისუფლება. კანონი განსაზ-

ღერავდა ეროვნული კრების თავმჯდომარის, დეპუტატების, მთავრობისა და ადგილობრივი ადმინისტრაციის ფუნქციებს. ხოლო სულთან-ხალიფას შესახებ არაფერი იყო ნათქვამი. ფორმალურად „კანონი ძირითადი ორგანიზაციების შესახებ" კი არ აუქმებდა 1876 წლის კონსტიტუციას, არამედ ავსებდა ძველ კონსტიტუციას, ფორმალურად სულთანი ინარჩუნებდა თავის ხელისუფლებას.

1921-1922 წლებ'ში მუსტაფა ქემალ ფაშას ხელმძღვანელობით ქემალისტებმა დიდ გამარჯვებებს მიაღწიეს ინტერვენტების წინააღმდეგ ომ'ში, ქვეყნიდან ბერძენი ინტერვენტების განდევნის შემდეგ (1922 წ. სექტემბერი) ერთიანი ეროვნული ფრონტი დაი'შალა. ეროვნული საფრთხის მოშლამ დააჩქარა ქემალისტების ბანაკში უთანხმოებების გამოაშკარავება. კვლავ გამოცოცხლდნენ რეაქციული ძალები. ისინი გამოხატავდნენ ფეოდალურ-კლერიკალური, კომპრადორული ძალების ინტერესებს. ოპოზიციური დეპუტატები გამოდიოდნენ ეროვნული სახელმწიფოს შექმნის წინააღმდეგ. ისინი ამტკიცებდნენ, რომ თურქეთში შეუძლებელია რომელიმე მმართველობის ფორმის არსებობა გარდა სასულთნოსა და სახალიფოსი. მათი მიზანი იყო სულთან-ხალიფას ხელისუფლების აღდგენა.

ოპოზიციას სურდა დაეთხოვა თურქეთის ეროვნული კრება და გადაეცა ხელისუფლება „კანონიერი" მფლობელის — სულთნისათვის.

მუდანიის დროებითი ზავის შემდეგ, მუსტაფა ქემალმა გადაწყვიტა გაეუქმებინა სულთნის ხელისუფლება. მაგრამ მას კარგად ახსოვდა ეროვნულ კრებაში დროებითი კონსტიტუციის მიღების დროს, ოპოზიცია როგორ თავდადებით იცავდა სულთანს და მხოლოდ ცხრა თვის კამათის შემდეგ მიღებულ იქნა კომპრომისული წინადადება.

ანტანტის სახელმწიფოებმა გადაწყვიტეს კიდევ უფრო მეტად გაემწვავებინათ ურთიერთობა ქემალისტებსა და სულთნის ხელისუფლებას შორის და ამ მიზნით გამოეყენებინათ თურქეთში არსებული ორხელისუფლებიანობა. ანტანტამ, ლოზანის კონფერენციაზე მონაწილეობის მიზნით მიწვევა გაუგზავნა როგორც ანკარის, ისე სტამბოლის მთავრობებს (კონფერენცია ლოზანაში უნდა დაწყებულიყო 20 ნოემბერს).

ბერძნებზე მოპოვებული დიდი გამარჯვების შემდეგ, მუსტაფა ქემალის ავტორიტეტი მნიშვნელოვნად გაიზარდა და განმტკიცდა. თუ სულთნის დელეგაცია მონაწილეობას მიიღებდა სამ'შვიდობო საზავო კონფერენციაში, მისი შერყეული ავტორიტეტი ამაღლდებოდა დ მისი ტახტიდან გადაყენების საკითხი, შესაძლებელია,

დღის წესრიგიდან მოხსნილიყო. საჭირო იყო სასწრაფო ზომების მიღება. მუსტაფა ქემალს კარგად ესმოდა, რომ ერთდროულად სულთნის საერო და სასულიერო ხელისუფლების გაუქმება დიდ წინააღმდეგობას გამოიწვევდა.

მიუხედავად იმისა, რომ ეროვნულ-განმანთავისუფლებელი ომის დროს სულთანმა დაკარგა რეალური ძალაუფლება, სახელი გაიტეხა ანტანტის სახელმწიფოებთან თანამშრომლობით და ანტიხალხური პოლიტიკის გატარებით, რამაც მისი ავტორიტეტი ძალზე შეარყია, იგი ფეოდალურ-კლერიკული წრეებში ჯერ კიდევ დიდი გავლენით სარგებლობდა. მუსტაფა ქემალმა გადაწყვიტა სულთნის ხელისუფლება ორად გაეყო და ეტაპობრივად გაეუქმებინა, რათა არ გამოეწვია სულთნის მომხრეების გამოსვლები. ეს იყო მუსტაფა ქემალის სწორი და ბრძნული გადაწყვეტილება.

აღსანიშნავია ის, რომ სულთან-ხალიფას თანამდებობაზე დაჯოვებას მხარს უჭერდნენ თვით მუსტაფა ქემალის უახლესი თანამებრძოლები.

1922 წლის პირველ ნოემბრამდე ცოტა ხნით ადრე, რაუფ ბეის თხოვნით მოხდა ქემალ ფაშასთან შეხვედრა, რომელსაც აგრეთვე ესწრებოდნენ რეფეთ ფაშა და ფუად ფაშა რაუფ ბეიმ შეშფოთება გამოთქვა: გავრცელდა ხმა, რომ აპირებენ ტახტისა და შესაძლებელია თვით სახალიფოს გაუქმებას. ამის გამო რაუფ ბეიმ განაცხადა: „მე სულითა და გულით სულთნის და ხალიფას ერთგული ვარ, რომ ჩემი ვალია ბოლომდე დავრჩე ფადიშაჰის ერთგული". რაუფ ბეის განცხადების შემდეგ, მუსტაფა ქემალმა ჰკითხა რეფეთ ფაშას, თუ რას იტყვის იგი ამის შესახებ. რეფეთ ფაშამ უპასუხა, რომ იგი საესებით იზიარებს რაუფ ბეის აზრს. სინამდვილეში მათ არ წარმოუდგენიათ მმართველობის სხვა ფორმა გარდა სასულთნოსა და სახალიფოსი.

შემდეგ მუსტაფა ქემალი დაინტერესდა ფუად ფაშას თვალსაზრისით. ფუად ფაშამ განაცხადა, რომ იგი დიდი ხანი არაა, რაც მოსკოვიდან დაბრუნდა და მან ვერ მოასწრო ამ ფაქტების გააზრება საფუძვლიან შესწავლამდე და მას არ შეუძლია გამოთქვას თავისი შეხედულება ამ საკითხზე.

მუსტაფა ქემალმა დაამშვიდა ორივენი და განაცხადა, რომ ეს საკითხი დღის წესრიგში არ დგას და რომ სულთანს არაფერი არ ემუქრებოდა.

ამ შეხვედრის შემდეგ, როდესაც ეროვნულ კრებაზე იხილებოდა სულთან ხალიფას საკითხი, მუსტაფა ქემალმა გამოიძახა რაუფ ბეი თავის კაბინეტში და თხოვნით მიმართა: „ჩვენ სახალიფოს გამოვა-

ცალკეევებთ სასულთნოსაგან და გავაუქმებთ ამ უკანასკნელის ხელისუფლებას", თქვენ გამოხვალთ ეროვნულ კრებაზე და მოიწონებთ ამ ღონისძიებას. ასეთივე წინადადებით მიმართა მუსტაფა ქემალმა ყარაბექირ ფაშას. მათ ეს დავალება უსიტყოდ შეასრულეს. კიდევ უფრო მეტი, რაუფ ბეიმ სხდომაზე წინადადება შეიტანა სასულთნოს გაუქმების დღე გამოცხადებულიყო უქმე დღედ.

1922 წლის 30 ოქტომბერს თურქეთის დიდი ეროვნული კრების სხდომაზე შეტანილ იქნა წინადადება სულთნის მიერ ქვეყნის ინტერესების ღალატის გამო მისთვის საერო ხელისუფლების ჩამორთმევისა და მხოლოდ სასულიერო პრეროგატივის შენარჩუნების შესახებ. ცხარე დისკუსიის შემდეგ, 1 ნოემბერს დილის სხდომაზე ეს წინადადება ხმების უმრავლესობით არ იქნა მიღებული. კლერიკალები ამტკიცებდნენ, რომ საერო ხელისუფლების გამოყოფა სასულთნოსაგან წარმოადგენს რელიგიურ საწყისებზე თავდასხმას, რომ ფადიშაჰის პრეროგატივები წმინდაა და განასახიერებს ამ ქვეყნად ღმერთის ხელისუფლებას.

მუსტაფა ქემალი იძულებული შეიქმნა გაეკეთებინა ვრცელი მოხსენება ისლამის, სახალიფოსა და ოსმალეთის ისტორიის შესახებ. რათა უკუეგდო კლერიკალი დეპუტატების არგუმენტები, მაგრამ კლერიკალები განაგრძობდნენ წინააღმდეგობის გაწევას და ასაბუთებდნენ სულთნის ხელისულფებისაგან გამოყოფის შეუძლებლობას. ქემალმა აშკარად ვერ გაბედა გამოსულიყო სასულიერო პირების წინააღმდეგ, მაგრამ მოიყვანა დამაჯერებელი არგუმენტები მათი უსაფუძველო დებატების წინააღმდეგ. „ბატონებო, განაცხადა მუსტაფა ქემალმა, სუვერენიტეტი და ძალაუფლება არავის გადაცემია აკადემიური დისკუსიის შედეგად. სუვერენიტეტი მოიპოვება ძალის საშუალებით, ძალის ზემოქმედების შედეგად. ძალის გამოყენების გზით ოსმალო სულთნებმა მოიპოვეს ძალაუფლება თურქებზე, რომლებზედაც ისინი ბატონობდნენ ექვსი საუკუნის განმავლობაში, ახლა ეს ხალხი აღსდგა უზურპატორების წინააღმდეგ და უკუაგდებს მათ და ხელში აიღებს სუვერენიტეტს, რომელიც მას ეკუთვნის კანონის საფუძველზე, ეს მომხდარი ფაქტია. ამოცანა მდგომარეობს იმაში, რომ ვაღიაროთ მომხდარი ფაქტი. წინააღმდეგ შემთხვევაში, შესაძლებელია რამდენიმე თავი გაგორდეს-ო".

ერთ-ერთმა დეპუტატმა რეპლიკა ესროლა: „ბოდიში, ჩვენ საკითხს სრულიად სხვა კუთხით ვიხილავდით. ახლა ჩვენ საქმის კურსში ვართო".

მუსტაფა ქემალმა რკინისებური ლოგიკისა და ზემოქმედების ძალით დაარწმუნა მოწინააღმდეგენი მხარი დაეჭირათ მისი წინადადებისათვის, ამის შემდეგ საკითხი მარტივად გადაწყდა: საღამოს სხდომაზე ერთხმად მიიღეს კანონი სულთანის საერო ხელისუფლების გაუქმების შესახებ თუ არ ჩავთვლით, ერთი ხოჯას პროტესტს.

ამგვარად 1922 წლის 1 ნოემბერს ეროვნულმა კრებამ დაადგინა გაუქმებულიყო სულთნის საერო ხელისუფლება.

სულთნის საერო ხელისფლების გაუქმებასთან ერთად, არსებობა შეწყვიტა სულთნის მარიონეტულმა მთავრობამ, ხელისუფლება სტამბოლში ეროვნული კრების ხელში გადავიდა. ოსმალეთის იმპერიის უკანასკნელი სულთანი მეჰმედ VI (ვაჰიდედინი) იმის გამო, რომ მის წინააღმდეგ თურქეთის ეროვნულმა კრებამ აღძრა საქმე ღალატის შესახებ, 1922 წლის 17 ნოემბერს, ინგლისელების დამხარებით, გაიქცა თურქეთიდან მეორე დღეს, 18 ნოემბერს, უფლისწული აბდულ-მეჯიდი არჩეულ იქნა „ყველა მუსლიმთა ხალიფად".

2. რესპუბლიკის გამოცხადება

ეროვნულმა კრებამ გააუქმა სულთნის საერო ხელისუფლება და დაუტოვა მას სასულიერო ხელისუფლება (ხალიფობა). საკითხის ასე ნახევრად გადაწყვეტა იყო დათმობა ფეოდალურ-კლერიკული წრეების მიმართ, მაგრამ მუსტაფა ქემალი არ აპირებდა ნახევარ გზაზე გაჩერებას. ახლა მისი მიზანი იყო რესპუბლიკის გამოცხადება.

გადაუწყვეტელი რჩებოდა მთავარი საკითხი: როგორი უნდა ყოფილიყო ახალი თურქეთის სახელმწიფო წყობილება. მეჯლისის შიგნით გამწვავდა ბრძოლა ქვეყნის შემდგომი განვითარების გზაზე და სახელმწიფოს მმართველობის ფორმაზე. სასულთნოს გაუქმების შემდეგ თურქეთის სახელმწიფოს მმართველობის ფორმა იურიდიულად არ იყო დადგენილი.

ქემალისტებს ჰქონდათ წინააღდმეგობრივი შეხედულება ამ საკითხზე. უმრავლესობა თვლიდა, რომ არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლებოდა გაუქმებულიყო ნახევრად თეოკრატიული რეჟიმი. ეროვნულ კრებაში შეიქმნა რამდენიმე ჯგუფი თურქეთის მომავალ პოლიტიკურ რეჟიმთან დაკავშირებით.

პარლამენტის ერთ-ერთმა მთავარმა ჯგუფმა წამოაყენა წინადადება – თურქეთი გამოეცხადებინათ კონსტიტუციურ მონარქიად. რაუფ ბეი,ქემალისტების ერთ-ერთი ლიდერი უპირატესობას ანიჭებდა სასულთნოს. ამის გამო მუსტაფა ქემალსა და მათ შორის შეიქმნა სერიოზული უთანხმოება. რაუფ ბეიმ კონტაქტი დაამყარა ქემალის მოწინააღმდეგე ჯგუფთან. რაუფ ბეი საყვედურობდა მუსტაფა ქემალს, რომ იგი სათანადოდ არ აფასებდა განმათავისუფლებულ ომში ქიაზიმ ყარაბექირის, ალი ფუად ფაშისა და რაუფ ბეის ღვაწლს. რაუფ ბეი აშკარად გამოვიდა ქემალის წინააღმდეგ და აცხადებდა, რომ ქემალმა თავის ხელში ჩაიგდო მთელი ხელისუფლება, სხვა გენერლებმაც ამ საკითხში მხარი დაუჭირეს რაუფ ბეის. ქემალისტებს შორის წარმოიშვა პირველი სერიოზული განხეთქილება, პარლამენტში შეიქმნა ოპოზიციური გენერლების ჯგუფი რაუფ ბეის მეთაურობით.

ოპოზიციამ გადაწყვიტა ესარგებლა ლოზანის კონფერენციაზე თურქეთის დელეგაციის რთული მდგომარეობით და მეჯლისში გააძლიერა გამოსვლები მუსტაფა ქემალ ფაშას წინააღმდეგ. ოპოზიციონერები მოითხოვდნენ, რომ გადაეცათ ხელისუფლება სულთნისათვის და წასულიყვნენ დათმობაზე ანტანტის სახელმწიფოების მიმართ.

6 მარტს ოპოზიციის დეპუტატებმა მოითხოვეს შეეტანათ ცვლილება საარჩევნო კანონში. მათი კანონპროექტის მიხედვით. მეჯლისის დეპუტატი შეიძლება ყოფილიყო მხოლოდ ის პირი, რომელიც დაბადებული იყო ანატოლიაში და აღმოსავლეთ თრაკიაში, ან რომელიც მუდმივად ცხოვროდა საარჩევნო ოლქში არანაკლებ 5 წლისა. ეს კანონპროექტი უშუალოდ მიმართული იყო მუსტაფა ქემალის წინააღმდეგ, რადგან იგი დაიბადა სალონიკში, რომელიც იმ დროს აღარ შედიოდა თურქეთის შემადგენლობაში და არ უცხოვრია ერთსა და იმავე ადგილას ხუთი წლის განმავლობაში. ოპოზიციის ეს მოთხოვნა უარყოფილ იქნა.

მუსტაფა ქემალმა გადაწყვიტა ოპოზიციის საბოოლოდ წინააღმდეგობის დაძლევის მიზნით დაეარსებინა პოლიტიკური პარტია და ვადამდე ადრე ჩაეტარებინა პარალამენტში არჩევნები.

1923 წლის 1 აპრილს გამოქვეყნდა დადგენილება პარლამენტში ვადამდე ადრე არჩევნების ჩატარების შესახებ.

8 აპრილს, არჩევნების წინ, მუსტაფა ქემალმა გამოაქვეყნდა ცხრა პრინციპისაგან შემდგარი სახალხო პარტიის თეზისები, რომელიც ამავე დროს იყო წინასაარჩევნო პროგრამა. „მე მოვუწოდე, წერდა მუსტაფა ქემალი, ყველა პატრიოტს, მეცნიერსა და

ხელოვნების მოღვაწეს დასახმარებლად, მიეღოთ მონაწილეობა პარტიის პროგრამის შედგენაში".

ამ ცხრა პრინციპის მიხედვით,თურქეთის სუვერენიტეტი ეკუთვნის ერს, რომლის ნების გამომხატველია ერთადერთი ორგანო – თურქეთის დიდი ეროვნული კრება. ყველა კანონი მიღებული უნდა იყოს ამ პრინციპის გათვალისწინებით.

ქემალისტებმა დიდი წინასაარჩევნო კამპანია ჩაატარეს. აღსანიშნავია ის, რომ მუსტაფა ქემალმა წინასაარჩევნო სიები პირადად შეადგინა.

1923 წლის 23 ივლისს ჩატარდა მეორე მოწვევის პარლამენტის რიგგარეშე არჩევნები. ქემალისტებმა არჩევნებში მოიპოვეს შთამბეჭდავი გამარჯვება. 286 დეპუტატიდან 263 დეპუტატი დემოკრატიული პარტიის წევრი იყო, ამავე დროს პარლამენტში ოც პროცენტამდე გაიზარდა სამხედროების რაოდენობა, „ოპოზიციის მეორე ჯგუფმა" პარლამენტში დეპუტატის ვერცერთი მანდატი ვერ მიიღო.

ყოველივე ამის შედეგად მუსტაფა ქემალმა კიდევ უფრო მეტად განიმტკიცა პოზიციები პარლამენტში და ხალხის მასების მხარდაჭერა მოიპოვა.

23 აგვისტოს გაიხნა მეორე მოწვევის თურქეთის დიდი ეროვნუ-

სტამბოლი განთავისუფლებულია

ლი კრება. ეროვნულმა კრებამ მუსტაფა ქემალი აირჩია მის თავმჯდომარედ,ეროვნულმა კრებამ მოახდინა ლოზანის ხელშეკრულების რატიფიკაცია.

1923 წლის 9 სექტემბერს მოწვეულ იქნა სახალხო პარტიის დამფუძნებელი კრება და 11 სექტემბერს ოფიციალურად გამოცხადდა სახალხო პარტიის დაარსება (1924 წლის ნოებრიდან სახალხო პარტიას ეწოდება სახალხო-რესპუბლიკური პარტია). სახალხო-რესპუბლიკური პარტია დაარსდა „უფლებათა დაცვის პირველი ჯგუფის" ბაზაზე. პარტიის თავმჯდომარედ აირჩიეს მუსტაფა ქემალი, რომელსაც ეს თანამდებობა ეკავა გარდაცვალებამდე (1938 წ. 10 ნოემბერი).

6 ოქტომბერს თურქეთის ჯარები შევიდნენ სტამბოლში, დამთავრდა ქვეყნის განთავისუფლება ოკუპანტებისაგან. 13 ოქტომბერს ანკარა გამოცხადდა თურქეთის დედაქალაქად, რომელიც 1919 წლიდან იყო თურქეთის ეროვნულ-განმანთავისუფლებელი მოძრაობის ცენტრი.

მიუხედავად იმისა, რომ პარლამენტის ოპოზიციის წინააღმდეგობა დაძლეული იყო, საქმე მაინც არ დამთავრდა პატარა წინააღმდეგობის გარეშე. როდესაც გავცრელდა ხმები, რომ მუსტაფა ქემალი აპირებდა რესპუბლიკის გამოცხადებას მემარჯვენეთა ლიდერებმა კულისებში დაიწყეს ლაპარაკი, რომ ეს ნაბიჯი ნაადრევია და ამავდროულად იწყებენ აგიტაციას ხალიფათის სასარგებლოდ.

მუსტაფა ქემალი
თურქეთის რესპუბლიკის
პირველი პრეზიდენტი

რესპუბლიკის გამოცხადების რამდენიმე დღით ადრე ადგილი ჰქონდა შემდეგ ინცინდენტს: რაუფ ბეი, რომელსაც უნდა დაეტოვებინა მთავრობის თავმჯდომარის თანამდებობა, შეხვდა მუსტაფა ქემალს და განუცხადა: „ეტოვებ რა მთავრობის თავმჯდომარის თანამდებობას, მე თქვენ დაბეჯითებით გთხოვთ გააძლიეროთ და გა-

ნამტკიცოთ სახელმწიფოში უმაღლესი თანამდებობა". რაუფ ბეი რა თქმა უნდა სახელმწიფოს უმაღლეს თანამდებობად გულისხმობდა ხალიფობას. ხოლო ამ დროს ქემალს უკვე გადაწყვეტილი ჰქონდა რესპუბლიკის გამოცხადება და რომ მას აირჩევდნენ რესპუბლიკის პრეზიდენტად „სახელმწიფოს უმაღლეს თანამდებობაზე". მან რაუფ ბეის უპასუხა: „მე შევასრულებ იმას რასაც თქვენ მოხოვთ".

მთელი ქვეყანა ზეიმობდა ინტერვენტებზე გამარჯვებას. ოპოზიცია დათრგუნული იყო, ასეთ ვითარებაში მუსტაფა ქემალმა გადაწყვიტა განეხორციელებინა თავისი მიზანი – გამოეცხადებინა რესპუბლიკა.

1923 წლის 29 ოქტომბერს მუსტაფა ქემალმა სახალხო პარტიასა და მეჯლისს წარუდგინა ისმეთ ფაშასთან ერთად შემუშავებული პროექტი, რომელიც შედგებოდა სამი პუნქტისაგან: 1. თურქეთის სახელმწიფოს მმართველობის ფორმაა – რეპუბლიკა; 2. თურქეთის სახელმწიფოს მეთაურობს თურქეთის დიდი ეროვნული კრება; 3. თურქეთის სახელმწიფოს შინაგანაწესს მართავს მინისტრთა საბჭო.

1923 წლის 29 ოქტომბერს საღამოს 8 საათსა და 30 წუთსე თურქეთის დიდმა ეროვნულმა კრებამ ერთხმად მიიღო დადგენილება თურქეთი გამოცხადებულიყო რესპუბლიკად. 15 წუთის შემდეგ მუსტაფა ქემალი, ასევე ერთხმად აირჩიეს რესპუბლიკის პირველ პრეზიდენტად. ეს ამბავი იმავე ღამეს აცნობეს ქვეყანას 101 საარტილერიო სალუტით. 30 ოქტომბერს მთავრობის პირველი თავმჯდომარე გახდა ისმეთ ფაშა.

3. სახალიფოს გაუქმება

რესპუბლიკის გამოცხადების შემდეგ გასაუქმებელი რჩებოდა ოსმალეთის იმპერიის სახელმწიფო წყობილების უკანასკნელი ბურჯი – სახალიფო.

ხალიფას გარშემო იკრიბებოდნენ ქვეყნის რეაქციული ძალები, მათ სურდათ დაემხოთ რესპუბლიკური რეჟიმი და აღედგინათ სასულთნო.

უკანასკნელმა ხალიფამ აბდულ მეჯიდმა დაიწყო კავშირის დამყარება ქემალისტების რეჟიმით უკმაყოფილო ელემენტებთან როგორც ქვეყნის შიგნით, ისე საზღვარგარეთ ისლამური ორგანიზაციების სახელით ინდოეთში, ეგვიპტეში და სხვა ქვეყნებში

ქვეყნდებოდა მოწოდებები „ხალიფას“ დასაცავად.

ეროვნულ კრებაში მემარჯვენე ლიდერები ასაბუთებდნენ,რომ თუ თურქეთში გაუქმდება სახალიფო, იგი დაჰკარგავს ისლამურ ქვეყნებს შორის წამყვანი სახელმწიფოს მნიშვნელობას და მკვეთრად დაეცემა თურქეთის საერთაშორისო ავტორიტეტი. ზოგიერთ დეპუტატს (რაუფ ბეი, რეშეთ ფაშა) ურთიერთობა ჰქონდათ ხალიფასთან, რამაც შეშფოთება გამოიწვია ქემალისტებს შორის, ამასთან დაკავშირებით ეროვნულ კრებაში პრემიერ-მინისტრმა ისმეთ ფაშამ შემდეგი განცხადა: „არასოდეს არ უნდა დაგვავიწყდეს, რომ ხალიფას არმიებმა ჩვენი ქვეყანა ნანგრევებად აქციეს... უნდა გავითვალისწინოთ ისიც, რომ არსებობს საფრთხე ხალიფათის ახალი არმიის შექმნისა... ქვეყანა ამას ვეღარ მოითმენს. ჩვენ არასოდეს არ დაგვავიწყდება, რომ ხალიფას ფეტვამ თავზე დაგვატეხა მსოფლიო ომის საშინელებები. ყოველთვის უნდა გვახსოვდეს, როდესაც ერმა გადაწყვიტა აჯანყების მოწყობა, ხალიფას ფეტვამ გამოიწვია მის წინააღმდეგ ცილისმწამებლური გამოსვლები, უფრო შემზარავი, ვიდრე მოწინააღმდეგის მხრიდან“. მათ მოახდინეს გავლენა ჩვენი ქვეყნის ბედ-იღბალზე და დანამდვილებით შემიძლია ვთქვა, ჩვენ მას თავს მოვკვეთავთ“.

1924 წლის 15 თებერვალს სამხედრო წვრთნის ჩასატარებლად იზმირში ჩავიდნენ პრემიერ-მინისტრი ისმეთ ფაშა; ეროვნული თავდაცვის მინისტრი ქიაზიმ ფაშა და გენერალური შტაბის უფროსი ფევზი ფაშა. არმიის მეთაურებთან ერთად ჩატარდა, შეკრება, რომელზეც გადაწყდა სახალიფოს გაუქმება.

სამხედრო წვრთნის დამთავრების შემდეგ 3 მარტს ანკარაში გაიხსნა თურქეთის დიდი ეროვნული კრების სესია, რომელმაც მიიღო დადგენილება სახალიფოს გაუქმების შესახებ. უკანასკნელმა ხალიფამ აბდულ-მეჯიდმა თურქეთი დატოვა. ამასთან ერთად ქვეყნიდან გააძევეს ოსმალეთის დინასტიის ყველა წევრი და მოახდინეს მათი ქონების კონფისკაცია.

საბოლოოდ გაუქმდა ოსმალეთის სულთნის როგორც საერო ისე სასულიერო ხელისუფლება და თურქეთში რესპუბლიკური წყობილება დამყარდა, დაიწყო ახალი ერა თურქეთის ისტორიაში.

ამრიგად, ანატოლიაში დაწყებული ანტიიმპერიალისტური ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლა რევოლუციაში გადაიზარდა, რის შედეგადაც ქემალისტებმა მოკლე დროში განახორციელეს სამი მნიშვნელოვანი აქტი: მოსპეს სასულთნო, გამოაცხადეს რესპუბლიკა, გააუქმეს სახალიფო და შეუდგნენ რადიკალური რეფორმების გატარებას, რომელიც თავის მნიშვნელობით კულტურული რევოლუციის ტოლფასი იყო.

ქემალისტური რევოლუციის სპეციფიკური თავისებურება მდგომარეობს იმაში, რომ რევოლუცია მოხდა არა ქვემოდან, ხალხის აჯანყების შედეგად, არამედ ზემოდან პარლამენტის გზით, მუსტაფა ქემალის ხელმძღვანელობით.

ქემალისტური რევოლუცია თავისებურებებით ხასიათდებოდა. ეს იყო, მშვიდობიანი გზით, თურქეთის რევოლუციური გარდაქმნა – ხავერდოვანი რევოლუცია. მსოფლიოს ისტორიაში ეს იყო პირველი შემთხვევა, როდესაც რევოლუცია მოხდა სისხლის დაღვრის გარეშე.

ამ რევოლუციის ხელმძღვანელი და სულის ჩამდგმელი მუსტაფა ქემალი დიდი მხედართმთავარი იყო და მას მრავალი გამარჯვება ჰქონდა მოპოვებული, მაგრამ კონფლიქტის მოსაგვარებლად ჯერ მშვიდობიან გზას ირჩევდა, შემდეგ ზეწოლასაც მიმართავდა და იარაღს უკიდურეს შემთხვევაში იყენებდა.

სულთნის ხელისუფლების დამხობისა და რესპუბლიკის გამოცხადების პერიოდში მან დიდი ორგანიზატორული და დიპლომატიური ნიჭი და პოლიტიკური ალღო გამოამჟღავნა და ეტაპობრივად განახორციელა დასახული მიზანი. მართალია, რევოლუციური გარდაქმნების დროს მუსტაფა ქემალი მოლაპარაკებასთან ერთად, ზოგჯერ მიმართავდა ზემოქმედებას და მუქარას, მაგრამ ეს იყო უკიდურესი ზომა. თურქეთის რევოლუცია იყო უსისხლო, ხავერდოვანი რევოლუცია და ამაში უდიდესი წელილი მუსტაფა ქემალს მიუძღვის და ამიტომ მას ისტორიაში ქემალისტურ რევოლუციას უწოდებენ, მუსტაფა ქემალი იყო რევოლუციონერი-რეფორმატორი.

ქემალისტური რევოლუცია შეიძლება დავყოთ სამ პერიოდად:

პირველი – 1919 წ. 19 მაისი – 1922 წ. 11 ოქტომბერი. ინტერვენტების წინააღმდეგ ეროვნულ-განმანთავისუფლებელი ბრძოლის პერიოდი.

მეორე – 1922 წ. 1 ნოემბერი – 1924 წ. 3 მარტი, სასულთნოს გაუქმება,რესპუბლიკის გამოცხადება და სახალიფოს ლიკვიდაცია, რევოლუციის პერიოდი.

მესამე – 1924 წ. 20 აპრილი – 1935 წელი. 1924 წ. რესპუბლიკის პირველი კონსტიტუციის მიღებიდან, 1935 წლის ჩათვლით. კულტურული რევოლუციის პერიოდი.

დიდია ქემალისტური რევოლუციის ისტორიული მნიშვნელობა აღმოსავლეთის ხალხებისათვის, იგი საუკეთესო მაგალითია აღმოსაველთის მუსლიმური ქვეყნებისათვის, თუ როგორ შეიძლება მშვიდობიანი გზით რევოლუციის განხორციელება.

თავი IV

თურქეთის პირველი რესპუბლიკა
თურქეთი 1923-1929 წლებში

1. თურქეთის რესპუბლიკის პირველი კონსტიტუცია

თურქეთის სულთნის ხელისუფლების გაუქმებისა და რესპუბლიკის გამოცხადების შემდეგ, ქემალისტები შეუდგნენ რადიკალური რეფორმების გატარებას პოლიტიკური წყობილების განმტკიცებას, ეკონომიკის განვითარებას, ხალხის მასების კულტურული და ყოფაცხოვრების დონის გაუმჯობესებას. მაგრამ, რეფორმების გატარებას ყველა არ უჭერდა მხარს. მეჯლისის შიგნით გამწვავდა ბრძოლა ქემალისტებსა და რეფორმების მოწინააღმდეგებს შორის, რეაქციული ძალები ცდილობდნენ ძველი წყობილების შენარჩუნებას.

ხალიფათის გაუქმების შემდეგ, პოლიტიკური წყობილების განტკიცების მიზნით ყველაზე მნიშვნელოვანი ღონისძიება იყო პარლამენტის მიერ 1924 წლის 20 აპრილის თურქეთის რესპუბლიკის პირველი კონსტიტუციის მიღება. კონსტიტუციის მიღებით მოხდა ფეოდალური წყობილების ნაშთების ლიკვიდაცია და ბურჟუაზიული წყობილების დამყარება.

კონსტიტუციით სახელმწიფოს ხელისუფლების უმაღლესი ორგანო იყო ერთპარტიული პარლამენტი — თურქეთის დიდი ეროვნული კრება (მეჯლისი). მეჯლისის დეპუტატებს ირჩევდნენ ოთხი წლით, პარლამენტში არჩეულები იყო ორსაფეხურიანი. არჩევნებში მონაწილეობის უფლება ჰქონდათ 22 წელს მიღწეულ მამაკაცებს. ქალებს არ ჰქონდათ საარჩევნო ხმის უფლება.

სახელმწიფოს მეთაური იყო პრეზიდენტი, რომელსაც ირჩევდნენ დიდი ეროვნული კრების დეპუტატები თავისი რიგებიდან ოთხი წლით, დასაშვები იყო მისი მრავალჯერ არჩევა.

პრეზიდენტი დეპუტატების რიგებიდან ნიშნავდა პრემიერ-მინისტრს და ავალებდა მას შეედგინა მთავრობა. პრეზიდენტი ამტკიცებდა მთავრობის შემადგენლობას. მთავრობა პასუხისმგებელი იყო მეჯლისის წინაშე.

პრეზიდენტი იყო რესპუბლიკის შეიარაღებული ძალების უმაღლესი მთავარსარდალი. პრეზიდენტს უფლება ჰქონდა შემოეღო საგანგებო მდგომარეობა. პრეზიდენტი ნიშნავდა ელჩებს და სხვა მაღალი თანამდებობის მოხელეებს.

კონსტიტუციით, თურქეთის რესპუბლიკის სახელმწიფო რელიგიად ოფიციალურად გამოცხადდა ისლამი. მუსტაფა ქემალს განზრახული ჰქონდა ისლამი გამოეყო სახელმწიფოსაგან, მაგრამ დეპუტატებმა მას მხარი არ დაუჭირეს, ამის განხორციელება მან შეძლო 1928 წელს.

კონსტიტუცია აცხადებდა პიროვნების ხელშეუვალობას, სიტყვის, ბეჭდვისა და კრებების მოწყობის თავისუფლებას და სხვ.

თურქეთის ახალი კონსტიტუცია წინ გადადგმული ნაბიჯი იყო ქვეყნის დემოკრატიის გზაზე.

2. იზმირის ეკონომიკური კონგრესი

თურქეთი ნახევრად კოლონიალური, ჩამორჩენილი აგრარული ქვეყანა იყო.

თურქეთის სახალხო მეურნეობის წამყვანი დარგები უცხოეთის კაპიტალისტებს ეკუთვნოდათ. მათ ხელში იყო რკინიგზები, სპილენძის და ქვანახშირის მაღაროები, ნავსადგურების ნაგებობები, ქალაქის მუნიციპალიტეტის საწარმოების ნაწილი, სოფლის მეურნეობის ისეთი მნიშვნელოვანი დარგები, როგორიცაა მეაბრეშუმეობა, ბამბის, თამბაქოს წარმოება ასევე უცხოეთის კონტროლის ქვეშ იმყოფებოდა.

1924 წელს თურქეთში მოქმედებდა 94 უცხოური კომპანია: მათ შორის 7 რკინიგზის, 23 – ბანკი, 35 კომერციული, 12 სამრეწველო და სამთამადნო კომპანიები. უცხოეთის კაპიტალი ყოველნაირად უშლიდა ხელს ადგილობრივი წარმოების განვითარებას.

თურქეთში უცხოეთის ინვესტიციები შეადგენდა 63,4 მილ. გირვანქა სტერლინგს, აქედან მრეწველობაში დაბანდებული იყო 5,6 მილ. გირვანქა სტერლინგი, რაც მთელი უცხოეთის კაპიტალის 8,5% შეადგენდა.

ქვეყნის ეკონომიკაში თურქეთის პოზიციები ძალზე სუსტი იყო. ახალგაზრდა თურქეთის ბურჟუაზიამ მოიპოვა რა პოლიტიკური სუვერენიტეტი, მიისწრაფოდა მოეპოვებინა ეკონომიკური დამოუკიდებლობა და შეესუსტებინა ქვეყანაში უცხო მონოპოლიების გავლენა.

1923 წლის თებერვალში, მუსტაფა ქემალის ინიციატიით, ქ. იზმირში მოიწვიეს ეკონომიკური კონგრესი. 17 თებერვალს კონგრესზე ვრცელი სიტყვით გამოვიდა მუსტაფა ქემალი, მან განაცხა-

და: „არცერთ ერს არ შეუძლია უგულებელყოს თავისი ქვეყნის ეკონომიკა, რომელიც არის მისი არსებობის ღერძი, მისი ბედნიერება და კეთილდღეობა.

რაგინდ მნიშვნელოვანი არ უნდა იყოს ჩვენი პოლიტიკური და სამხედრო გამარჯვებები, ისინი არ იქნებიან მყარი, ხანგრძლივი და მოკლე დროში დასუსტდებიან, დაკარგავენ თავიანთ მნიშვნელობას, თუ მათ არ დავაგვირგვინებთ ეკონომიკური გამარჯვებებით... ამიტომ მიღწეული წარმატებების შესანარჩუნებლად საჭიროა ჩვენი ეკონომიკის განვითარება და განმტკიცება, ეკონომიკური დამოუკიდებლობის უზრუნველყოფა“.

იზმირის კონგრესმა შეიმუშავა ე. წ. „ეკონომიკური აღთქმა“ (პაქტი), რომელიც გამოხატავდა მთავრობის პოზიციას ეკონომიკური პოლიტიკის სფეროში.

ეს იყო ერთ-ერთი პირველი დოკუმენტი, რომელიც გამოხატავდა თურქეთის ეროვნული ბურჟუაზიის ინტერესებს, მასში დასახულია თურქეთის ბურჟუაზიისათვის ეკონომიკური ხელის შემწყობი ღონისძიებები მისი პოზიციების განმტკიცებისა და უცხოური მონოპოლიების საქმიანობის შეზღუდვის მიზნით. იზმირის კონგრესმა შეიმუშავა მრეწველობის მშენებლობის ეკონომიკური პროგრამა და მიზნად დაისახა ეროვნული მრეწველობისა და ტრანსპორტის განვითარება.

კონგრესმა მიიღო დადგენილება სახელმწიფო ბანკის დაფუძნების შესახებ, რომელიც დააფინანსებდა სამრეწველო ობიექტების მშენებლობას და სხვა სახის სამუშაოების ჩატარებას.

ისევე როგორც „ეროვნული აღთქმა“ იყო დროშა თურქეთის პოლიტიკური დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლაში, ასევე „ეკონომიკური აღთქმა“ მოწოდებული იყო გაეერთიანებინათ თავიანთი ძალები ეროვნული ეკონომიკის განსავითარებლად.

იზმირის კონგრესის გადაწვეტილებები საფუძვლად დაედო მთავრობის ეკონომიკურ პოლიტიკას.

იზმირის ეკონომიკური კონგრესის შემდეგ ხუთი-ექვსი წლის განმავლობაში აგებულ იქნა სახელმწიფო საწარმოები: ხალიჩებისა და ძაფსაქსოვი ფაბრიკები ისპარტაში, კაისერიში, კირშეჰირში, შაქრის ქარხნები უშაქში და ალიაგაში, ბამბის გამწმენდი ქარხნები ადანაში, შეიქმნა სააქციო კომპანიები ქვანახშირის ამოსაღებად კოსლუსა და ქილიმლიში. ამუშავებდა წისქვილების მნიშვნელოვანი ნაწილი, კარაქის, საპნის, ტყავის დამუშავების საწარმოები, ხეტყის დამამუშავებელი ქარხნები.

მრეწველობის მშენებლობის დროს ძირითადი ყურადღება ეთმობოდა იმ დარგების განვითარებას, რომელიც უსრუნველყოფილი იყო ადგილობრივი ნედლეულით და მოწოდებული იყო დაეკმაყოფილებინა შიდა ბაზრის მოთხოვნილებები.

ეროვნულ-განმათავისუფლებელი რევოლუციის გამარჯვების შემდეგ, უცხოეთის კომპანიებსა და საქმოსნებს არ სურდათ თავისი კაპიტალის დაბანდება თურქეთის მრეწველობაში. კაპიტულაციების გაუქმების შემდეგ, უცხოელმა კაპიტალისტებმა დაკარგეს პრივილეგიები და ახალ ვითარებაში ისინი იურიდიულად ისეთივე უფლებებით სარგებლობდნენ, როგორც თურქები. ამიტომ უცხოელ კაპიტალისტებს არ სურდათ კაპიტალის დაბანდება თურქეთის ეკონომიკაში, ისინი წინააღმდეგობას უწევდნენ თურქეთის მრეწველობის განვითარებას, რადგან ეს გამოიწვევდა მათთვის თურქეთის ბაზრის დაკარგვას.

1926 წლის მარტში თურქეთის პარლამენტმა მიიღო სპეციალური კანონი, რომლითაც დამყარდა სახელმწიფო მონოპოლია ყველა სახის საძიებელ სამუშაოებზე და ნავთობის ექსპლოატაციაზე. ეს ღონისძიება მიმართული იყო დასავლეთის კაპიტალიტების წინააღმეგ, რომლებიც უარს ამბობდნენ დაებანდებინათ კაპიტალი თურქეთის მთავრობის მიერ შეთავაზებულ პირობებზე.

ქემალისტური მთავრობის მიერ, ქვეყნის ეკონომიკური მდგომარეობის გაუმჯობესების მიზნით, გატარებულ ღონისძიებათა შორის გარკვეული მნიშვნელობა ენიჭებოდა სოფლის მეურნეობას.

3. ცვლილებები სოფლად

თურქეთის ეკონომიკური განვითარების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი რგოლი უნდა გამხდარიყო სოფლის მეურნეობა. სამეურნეო აღორძინების ინტერესები მოითხოვდა აგრარული საკითხის რადიკალურ გადაჭრას. მიწების გადაცემას იმათთვის, ვინც მას დაამუშავებდა. ასევე აუცილებელი იყო ფეოდალური და ნახევრადფეოდალური ექსპლუატაციის ფორმების გაუქმება, აგრარული საკითხების დემოკრატიულად გადაჭრა დააკმაყოფილებდა თურქი გლეხების მოთხოვნილებას, რომლებმაც თავიანთ მხრებზე გადაიტანეს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ომის მთელი სიმძიმე. „გლეხი თურქეთის ნამდვილი და სრულუფლებიანი ბატონ-პატრონია, განაცხადა მუსტაფა ქემალმა მეჯლისის სხდომაზე 1922 წლის 1

მარტს, ამიტომ გლეხებს სხვებზე მეტი უფლება აქვს ბედნიერებას და კეთილდღეობაზე. ამ საფუძველზე თურქეთის დიდი ეროვნული კრების მთავრობის ეკონომიკური პოლიტიკა ამ ძირითადი ამოცანის მიღწევისაკენ უნდა იყოს მიმართული".

მაგრამ ეროვნული ბურჟუაზია, რომელიც მჭიდროდ იყო დაკავშირებული მემამულეებთან, არ აპირებდა სერიოზულად გადაეწყვიტა აგრარული საკითხი და დაადგა რეფორმების შეზღუდვის გზას, რაც ითვალისწინებდა მემამულეების, ნახევრად ფეოდალების ტრანსფორმაციას კაპიტალისტურ ფერმერებად.

ქემალისტურმა რევოლუციამ მიწის საკითხი გადაუჭრელი დატოვა. მრავალმილიონიანი გლეხობა კვლავ უმიწაწყალო დარჩა.

20-იანი წლების დასაწყისში გამოქვეყნდა კანონი უპატრონოდ დარჩენილი მიწების შესახებ. ისინი ეკუთვნოდათ ბერძნებსა და სომხებს, რომლებმაც მიატოვეს თავიანთი კარმიდამო. ფაქტიურად, ეს მიტოვებული მიწები ხელთ იგდეს მემამულეებმა და გლეხებს არაფერი არ შეხვდა. გლეხები კვლავ მემამულეებისაგან იღებდნენ იჯარით მიწას.

1924 წელს მეჯლისმა მიიღო კანონი სოფლის შესახებ. კანონის მიხედვით, სოფელზე დაწესდა სახელმწიფო კონტროლი, რომელსაც ანხორციელებდა მამასახლისი. ამავე კანონით სოფლად ითვლებოდა ისეთი დასახლებული პუნქტი, რომელშიც 2 ათასამდე მოსახლე ცხოვრობდა და დაბად კი — პუნქტი, 2-20 ათასამდე მცხოვრებით. უცხო ქვეყნების მოქალაქეებს კანონით არ შეეძლოთ შეეძინათ სოფელში მიწის ნაკვეთი. ან სხვა უძრავი ქონება. უცხოელებს შეეძლოთ სოფლად ცხოვრება გარკვეული წლების განმავლობაში, შინაგან საქმეთა სამინისტროს ნებართვით.

1924 წლის აპრილში მეჯლისმა მიიღო კანონი სასოფლო-სამეურნეო საკრედიტო კოპერატივების დაარსების შესახებ. მათ საკრედიტო ოპერაციებთან ერთად უნდა ეწარმოებინათ სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტების ყიდვა-გაყიდვა.

მთავრობის ყველაზე მნიშვნელოვანი ღონისძიება იყო 1925 წლის 13 თებერვალს აშარის გადასახადის გაუქმება, რამაც ხელი შეუწყო სოფლად ფულად-სასაქონლო ურთიერთობების განვითარებას. აშარის ნაცვლად შემოიღეს მიწის გადასახადი და გადასახადი გასაყიდად გატანილ სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტებზე, აშარის გაუქმება იყო პროგრესული ღონისძიება და მიზნად ისახავდა სოფლის მეურნეობაში ფეოდალური ნაშთების ლიკვიდაციას.

ერთდროულად მთავრობამ გააუქმა თამბაქოს ფრანგული კონ-

ცესია „რეჟი“, რომლის საქმიანობაც დიდ ზარალს აყენებდა თურქეთის ინტერესებს.

სოფლად ქემალისტების მიერ გატარებული ღონისძიებების შედეგად ეროგვარად გაუმჯობესდა გლეხთა მდგომარეობა.

4. პროგრესულ-რესპუბლიკური პარტიის დაარსება და ოპოზიციური ძალების გამოსვლები

თურქეთის რესპუბლიკაში სამოქალაქო საზოგადოების გარდაქმნამ რადიკალური საშუალებით (რელიგიური დაწესებულებების ლიკვიდაციამ და სამოქალაქო უფლებების შემოღებამ) გამოიწვია რეაქციული ძალების წინააღმდეგობის გაძლიერება ქემალისტური მთავრობის მიმართ.

რეფორმების გატარებას ხელმძღვანელობდა 1924 წლის 8 ნოემბერს შედგენილი მთავრობის ახალი კაბინეტი, პრემიერ-მინისტრ ისმეთ ფაშას მეთაურობით.

რეაქციული ძალები თავიანი პოზიციებს არ თმობდნენ უბრძოლველად. მათი გავლენა ჯერ კიდევ საკმარისი იყო, ამის დამადასტურებელია ის, რომ 1924 წლის კონსტიტუციაში მათი მოთხოვნით შეიტანეს დებულება: „ისლამი-თურქეთის სახელმწიფო რელიგიაა“.

1924 წლის განმავლობაში, განათლების სამინისტროსადმი დაქვემდებარებული 479 მედრესე და ნაწილობრივ იმამ-ჰათიბის სკოლები დაიხურა, ხოლო 1930 წლისათვის კი ყველა იმამ-ჰათიბეის სკოლა.

1924 წლის ნოემბერში ქემალისტების მიმართ ოპოზიციურად განწყობილმა გენერლებმა და დიდმოხელეებმა, გენერალ ქიაზიმ ყარაბექირის მეთაურობით, დაარსეს ოპოზიციური პოლიტიკური პარტია – პროგრესულ-რესპუბლიკური პარტიის სახელწოდებით. მასში შევიდნენ ჰუსეინ ბეი, ალი ფუად ფაშა და სხვ.

პროგრესულ-რესპუბლიკური პარტიის წევრები მოითხოვდნენ ქვეყანაში ფართოდ მოეზიდათ უცხოეთის კაპიტალი, უცხოელი ბიზნესმენებისათვის შეღავათების მინიჭებას, სახელმწიფო მონოპოლიის სისტემების გაუქმებას, უარის თქმას ეროვნული ბრეწველობის შექმნას და რკინიგზელების ქსელის განვითარებაზე, აგრეთვე ოპოზიციონერები მოითხოვდნენ დედაქალაქის სტამბოლში გადატანას, ხალიფათისა და სასულთნოს აღდგენას.

პროგრესულ-რესპუბლიკური პარტია თავისი სოციალური შემადგენლობით და პოლიტიკური პროგრამით რეაქციული იყო. ხე-

ლისუფლებისათვის ბრძოლაში პროგრესისტები იყენებდნენ რელიგიას, აღვივებდნენ მოსახლეობაში რელიგიურ ფანატიზმს და უბიძგებდნენ ხალხის მასებს კანონსაწინააღმდეგო გამოსვლებისაკენ.

პროგრესისტების ზურგს უკან მოქმედებდნენ „ერთობისა და პროგრესის" კომიტეტის ყოფილი ლიდერები,რომლებიც იმედოვნებდნენ ხელისუფლებაში დაბრუნებას.

1924 წლის 20 ნოემბერს პროგრესულ-რესპუბლიკურმა პარტიამ სხვადასხვა საშუალებით შეძლო ისმეთ ფაშას მთავრობის გადაყენება. ახალი პრემიერი გახდა ალი ფეთჰი, ასევე სახალხო პარტიის წევრი, მაგრამ იგი გამოირჩეოდა „ზომიერებით" და თავისი სიმპათიით დასავლეთის კაპიტალის მიმართ. ახალმა პრემიერმა რეაქციულ ძალებს მისცა მოქმედების თავისუფლება, მათ გააჩაღეს ანტიქემალისტური აგიტაცია, განსაკუთრებით სტამბოლში და ჩამორჩენილ აღმოსავლურ პროვინციებში.

1925 წლის თებერვალში აღმოსავლეთის ვილაიეთებში დაიწყო ქურთი ტომების აჯანყება, შეიხ საიდის მეთაურობით, აჯანყებულებმა მოითხოვეს შარიათის აღდგენა და ქემალისტების მიერ შემოღებულ სიახლეებზე უარის თქმა. აგრეთვე გეგმავდნენ სასულთნოსა და სახალიფოს აღდგენას.

ამასთან ერთად, ამ რეგიონში მოქმედებდა ინგლისის აგენტურა. ინგლისი ცდილობდა აემხედრებინა ქურთები ქემალისტების წინააღმდეგ, რადგან ამ დროს გამწვავდა ინგლის-თურქეთის კონფლიქტი მოსულის გამო.

ინგლისის მთავრობა აცხადებდა, რომ ქურთები უკმაყოფილონი არიან ანკარის მთავრობით, ამიტომ არ შეიძლება მოსულის რაიონი გადაეცეს ანკარის მთავრობას, რადგან ამ რეგიონის მოსახლეობის დიდ ნაწილს ქურთები შეადგენდნენ.

ინგლისელებმა საიდუმლო კავშირი დაამყარეს ქურთთა აჯანყების მეთაურთან საიდთან და ეხმარებოდნენ მას იარაღითა და ფულით.

ქურთულ რეგიონებში აჯანყებამ ფართო ხასიათი მიიღო, შეიხ საიდმა დაიკავა ქალაქი ხარფურტი და ალყაში მოაქცია ქალაქი დიარბექირი.

შეიხ საიდის აჯანყება გახდა საბაბი ალი ფეთჰი ბეის მთავრობის გადადგომისა. მას ბრალი დასდეს, რომ მან არ მიიღო ენერგიული ზომები აჯანყებულთა წინააღმდეგ.

1925 წლის 3 მარტს მთავრობის თავმჯდომარე კელავ გახდა ისმეთ ფაშა. 1925 წლის 4 მარტს თურქეთის ეროვნულმა კრებამ აღადგინა საგანგებო ტრიბუნალები, რომელიც გაუქმებული იყო

ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის დამთავრების შემდეგ. მიღებული დადგენილება მთავრობას აძლევდა საგანგებო უფლებას მიეღო გადამწყვეტი ზომები ოპოზიციონერების წინააღმდეგ. სტამბოლსა და სხვა ქალაქებში ჩატარდა სასამართლო პროცესები რეაქციონერების წინააღმდეგ. აჯანყებულ ქურთების წინააღმდეგ გაგზავნილ იქნა რეგულარული ჯარის ნაწილები. 1925 წლის აპრილში ქურთების აჯანყება ჩაქრობილ იქნა, შეიხ საიდი და მისი უახლესი თანამებრძოლები გაასამართლეს და სიკვდილით დასაჯეს.

აჯანყების ჩახშობის შემდეგ ქურთ ხალხს არ შეუწყვეტია ბრძოლა. გამოსვლებს ადგილი ჰქონდა 1926, 1927, 1930 და 1932 წლებში. თურქეთის მთავრობა სასტიკად უსწორდებოდა აჯანყებულ ქურთებს, მიუხედავად ამისა ისინი კვლავ განაგრძობდნენ ბრძოლას ეროვნული ჩაგვრის წინააღმდეგ.

პროგრესული პარტიის წევრები რეაქციულ ძალებთან ერთად აწყობდნენ მიტინგებსა და დემონსტრაციებს ისლამის დაცვის ლოზუნგით.

შეიხ საიდის სასამართლო პროცესზე გამოაშკარავდა, რომ „პროგრესისტებს" კავშირი ჰქონდათ აჯანყებულ ქურთებთან. 1925 წლის ივნისში მთავრობამ მიიღო დადგენილება პროგრესულ-რესპუბლიკური პარტიის საქმიანობის აკრძალვის შესახებ და პარტია დაშლილად გამოაცხადა. სტამბოლის რიგი გაზეთები, რომლებიც მხარს უჭერდნენ პროგრესისტებს დაიხურა.

1926 წლის ზაფხულში იზმირში მოეწყო შეთქმულება ქემალის წინააღმდეგ. შეთქმულებას ხელმძღვანელობდნენ „ერთობისა და პროგრესის" და „პროგრესულ-რესპუბლიკური" პარტიის ყოფილი წევრები, შეთქმულება გამომჟღავნდა. სასამართლომ რამდენიმე მონაწილეს სიკვდილის განაჩენი გამოუტანა, დანარჩენებს კი სხვადასხვა წლის პატიმრობა. გასამართლებულთა შორის იყვნენ ქიაზიმ ყარაბექირი, ფუად ფაშა, რეფეთ ფაშა და სხვები.

ამრიგად, რეაქციულმა ძალებმა და ოპოზიციამ დამარცხება განიცადეს. ამან ქემალისტებს საშუალება მისცა უფრო გაბედულად განეხორციელებინათ რეფორმები.

მსოფლიო ომის დამთავრების შემდეგ თურქეთში იქმნება პირველი კომუნისტური ჯგუფები, მაგრამ მათი გავლენა მუშებსა და გლეხებზე სუსტი იყო. 1920 წლის სექტემბერში ბაქოში ჩატარდა თურქეთის კომუნისტური პარტიის პირველი ყრილობა, პარტიის დამაარსებელი იყო მუსტაფა სუფჰი. 1921 წლის იანვარში ტრაპიზონში მუსტაფა სუფჰი და მისი 15 თანამებრძოლი ვერაგულად იქნენ მოკლულნი. თურქეთის კომუნისტურ პარტიას მეტად რთულ

პირობებში უხდებოდა მოღვაწეობა, 1925 წლიდან აიკრძალა კომუნისტური პარტიის საქმიანობა და იგი არალეგარულ საქმიანობაზე გადავიდა. 1925 წლიდან თურქეთში სახალხო-რესპუბლიკური პარტიის ერთპარტიული მმართველობა დამყარდა და ასე გაგრძელდა 1946 წლამდე, მრავალპარტიული სისტემის შემოღებამდე.

5. ქემალისტების რეფორმები

კაპიტალისტური განვითარების გზაზე თურქეთისათვის სერიოზულ დაბრკოლებას წარმოადგენდა ქვეყნის საუკუნოვანი ჩამორჩენილობა მეცნიერების, განათლების, კულტურისა და ყოფაცხოვრების სფეროში. ეროვნული ბურჟუაზია დაინტერესებული იყო ევროპული კულტურის დანერგვით, რაც ხელს შეუწყობდა ხალხის განათლების დონის ამაღლებას და ქვეყნის კაპიტალისტური გზით წინსვლას.

1924 წლის 3 მარტს პარლამენტმა მიიღო კანონი შარიათისა და ვაკუფების სამინისტროს გაუქმების შესახებ და მის ნაცვლად დაარსდა კულტურის სამინისტრო. მის ხელთ გადავიდა მეჩეთებისა და თექეების ხელმძღვანელობა. მას ჰქონდა უფლება დაენიშნა და გადაეყენებინა იმამები, შეიხები და სხვა სასულიერო პირები. დაიწყო სამზადისი ევროპული ტიპის ახალი სამოქალაქო კოდექსის შემუშავებისათვის.

1922 წელს მუსტაფა ქემალი წერდა: „ამ ბრძოლის (ეროვნულ-განმათავისუფლებელი — მ. ს.) შემდეგ ჩვენ გავაგრძელებთ ბრძოლას მეცნიერების, განათლებისა და ეკონომიკის სფეროში, და მე დარწმუნებული ვარ, რომ ამ სარბიელზედაც ჩვენ მივაღწევთ გამარჯვებას".

საწყის ეტაპზე, საზოგადოების დეისლამიზაციის მიზნით, მნიშვნელოვანი ღონისძიება იყო ევროპული ტანსაცმლის იძულებით შემოღება.

1925 წლის 25 ნოემბერს პარლამენტმა მიიღო კანონი ფესკების აკრძალვისა და აუცილებლად ევროპული ქუდების ტარების შესახებ. აიკრძალა, ოსმალებისათვის დამახასიათებელი ქუდების, ფაფახებისა და ფესკების ტარება და მათ ნაცვლად უნდა დაეხურათ ევროპული ქუდები. სახელმწიფო მოხელეები ვალდებული იყვნენ საზოგადოებრივ ადგილებში ყოფილიყვნენ ევროპულად ჩაცმული, ერთმანეთს მისალმებოდნენ ევროპული წესით და სხვა.

დადგენილება აგრეთვე უკრძალავდა სასულიერო ტანსაცმლის ტარებას იმ პირებს, რომლებიც აღარ იყვნენ ოფიციალურად კულტის მსახურნი.

მთელ თურქეთში დაიწყეს ევროპული ტანსაცმლისა და ქუდების ტარება. საჯაროდ წვავდნენ ფესკებსა და აღმოსავლურ თავსაბურავებს, ქალაქების მოედნებზე ამ მიზნებისათვის გამოყოფილი იყო სპეციალური ადგილი.

მუსტაფა ქემალი ქვეყნის რაიონებში მოგზაურობის დროს ევროპულად იყო ჩაცმული და ამით სხვებს აძლევდა მაგალითს.

1925 წლის 30 ნოემბერს პარლამენტმა მიიღო კანონი, რომლითაც გაუქმდა დერვიშული ორდენები და მათი მონასტრები (თექე). ადრე ეს რელიგიური ორდენები დიდ როლს თამაშობდნენ თურქეთის საშინაო ცხოვრებაში. მათი რიცხვი მნიშვნელოვანი იყო, ყოველი სექტის სათავეში შეიხი იდგა. მას ბრმად ემორჩილებოდა დერვიშთა მასა. სარგებლობდნენ რა ცალკეული პირების ფანატიზმით შეიხებმა მოიპოვეს დიდი გავლენა, განსაკუთრებით შორეულ რაიონებში, სადაც ცენტრალური ხელისუფლების გავლენა სუსტი იყო. ამასთან ერთად, ლიკვიდირებულ იქნა დერვიშების თავშეყრისა და თაყვანისცემის ადგილები.

1925 წლის 26 დეკემბერს პარლამენტმა მიიღო კანონი ევროპული წელთაღრიცხვის შემოღების შესახებ, დასვენების დღე პარასკევიდან გადაიტანეს კვირაზე.

მეტად მნიშვნელოვანი იყო 1926 წელს ახალი სამოქალაქო კოდექსის მიღება. მის შედგენაში მონაწილეობა მიიღეს ცნობილმა თურქმა იურისტებმა. იგი შემუშავებული იქნა შვეიცარული კოდექსის საფუძველზე. სამოქალაქო კოდექსის მიღებას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა თურქეთში შუა საუკუნეობრივი ნორმების ლიკვიდაციის საქმეში.

აგრეთვე მნიშვნელოვანი იყო 1926 წელს ევროპულ ყაიდაზე შედგენილი ახალი სისხლის სამართლის კოდექსი, რომელსაც საფუძველად დაედო იტალიური კოდექსი. გაუქმდა ადრე არსებული მუსლიმური სამართლის ნორმები. კერძოდ, აიკრძალა მუსლიმური წესით დაშვებული მრავალცოლიანობა, საეკლესიო ქორწინების ნაცვლად დაწესდა სამოქალაქო ქორწინება და სხვ.

1928 წელს თურქეთის დიდმა ეროვნულმა კრებამ კონსტიტუციიდან ამოიღო ფრაზა: „თურქეთის სახელმწიფო რელიგია ისლამია". ამგვარად, რელიგია საბოლოოდ გამოეყო სახელმწიფოს, ამ ფაქტს უდიდესი ისტორიული მნიშვნელობა აქვს, რადგანაც თურქეთი დღემდე ერთადერთი მუსლიმური სახელმწიფოა, სადაც რელი-

გია გამოყოფილია სახელმწიფოსაგან.

რელიგიის გამოყოფა სახელმწიფოსაგან არ ნიშნავდა იმას, რომ ქემალისტებმა დაიწყეს ბრძოლა რელიგიის წინააღმდეგ. თურქეთის მთავრობა ცდილობდა რელიგიის გამოყენებას ახალი სახელმწიფოს ინტერესებისათვის. ყურანი არაბულიდან ითარგმნა თურქულ ენაზე, მინარეთებიდან ისმოდა მოეძინის მოწოდება არა „წინასწარმეტყველის ენაზე" არამედ ჩვეულებრივ თურქულზე.

1934 წელს მთავრობამ აუკრძალა რელიგიური კულტის მსახურებს, საეკლესიო სამსახურის გარეთ, საეკლესიო ტანსაცმელის ტარება.

1929 წლიდან თურქეთში ძალაში შევიდა კანონი „თურქეთის მოქალაქეობის შესახებ", რომელმაც საბოლოოდ ბოლო მოუღო კაპიტულაციების ნორმებს თურქეთის კანონმდებლობაში.

ქემალისტებმა განსაკუთრებით დიდი ყურადღება დაუთმეს სახალხო განათლების გარდაქმნას. პირველი ნაბიჯები ამ მიმართულებით იყო სასკოლო განათლების სისტემის უნიფიკაცია. ამ დარგში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა შარიათისა და ეკაუფების სამინისტროს გაუქმებას. 1924 წლის მარტში თურქეთის დიდმა ეროვნულმა კრებამ მიიღო კანონი ერთიანი სწავლების შემოღების შესახებ. ამ დადგენილებით, მთელი სკოლები და კულტურულ-საგანმანათლებლო დაწესებულებები გადაეცა განათლების სამინისტროს, მედრესეები და სხვა სასულიერო სკოლები სტამბოლის ღვთისმეტყველების ფაკულტეტის გამოკლებით, დაიხურა. ამ ღონიძიებით საგრძნობლად შემცირდა რელიგიის გავლენა კულტურულ ცხოვრებაზე.

უაღრესად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ანბანის რეფორმას. არაბული ანბანი დიდად აფერხებდა მოსახლეობაში წერა-კითხვისა და სწავლა-განათლების გავრცელებას. თურქეთში რესპუბლიკის გამოცხადებამდე წერა-კითხვის მცოდნეთა რიცხვი 4 პროცენტს შეადგენდა. სასულიერო პირები დიდ წინააღმდეგობას უწევდნენ ლათინური ანბანის შემოღებას.

1928 წლის 1 ნოემბერს თურქეთის დიდმა ეროვნულმა კრებამ მიიღო კანონი ანბანის რეფორმის შესახებ, რომლის საფუძველზედაც არაბული ანბანი შეიცვალა ლათინურით. ეს იყო მეტად მნიშვნელოვანი ღონისძიება მოსახლეობის სწავლა-განათლებისა და საერთოდ, ქვეყნის კულტურისა და მეცნიერების განვითარების საქმეში.

ახალი ანბანის სწრაფად ათვისების მიზნით, 1928 წლის დეკემბერში გაიხსნა პირველი ეროვნული სკოლები, 1929 წლის დამ-

დეგს უკვე ფუნქციონირებდა ათასზე მეტი ასეთი სკოლა, რომლებშიც 1928-1929 წლებში წერა-კითხვა შეისწავლა 500 ათასზე მეტმა კაცმა. ამან ხელი შეუწყო წერა-კითხვის მცოდნეთა რიცხვის ზრდას და მოსახლეობის კულტურული დონის ამაღლებას.

განათლების შემდგომი სრულყოფისათვის თურქეთის მთავრობამ მოიწვია საზღვარგარეთიდან სპეციალიტები, რომელთა დახმარებითაც შემუშავებულ იქნა ახალი სასწავლო პროგრამა. ამ გეგმის მიხედვით მთელ დაწყებით სკოლებს, რომელთაც არ ჰქონდათ ერთიანი სახელწოდება, უწოდეს „ორთა ოკულ" („დაწყებითი სკოლა"). დაწყებით სკოლაში სწავლების ვადა ხუთი წელი იყო. სკოლის პროგრამაში შეტანილი იყო ახალი საგნები — ხატვა, ფიზკულტურა, თურქული ენის გრამატიკა და სხვ. დაწყებით სკოლაში მთავარი ყურადღება ექცეოდა მშობლიური ენის შესწავლას, აგრეთვე არითმეტიკას, გეოგრაფიასა და ისტორიას.

ცვლილებები შეტანილი იქნა განათლების სწავლებაში. საშუალო სკოლა ორად გაიყო. „ორთა ოკულ" („დაწყებითი სკოლა") და „ლიცეუმი". ყოველი მათგანი სამწლიანი იყო, დაწყებითი სკოლა იძლეოდა არასრულ საშუალო განათლებას, ხოლო ლიცეუმი იყო სრული საშუალო სკოლა. ერთდროულად მიღებულ იქნა ზომები პედაგოგიური კადრების მოსამზადებლად. 1926 წელს ანკარასა და იზმირში გაიხსნა პედაგოგიური ინსტიტუტები, გაიზარდა პედაგოგმასწავლებლების ხელფასი, რამაც დადებითი გავლენა მოახდინა მათი პროფესიული დონის ამაღლებისა და სოციალური მდგომარეობის გაუმჯობესებაზე.

ოთხი წლის განმავლობაში (1926-1929) გაიხსნა ასობით ახალი სკოლა. მოსწავლეთა რიცხვი 382 ათასიდან გაიზარდა 517 ათასამდე.

20-იან წლებში მთავრობამ მოახდინა უცხოეთის სასწავლებლების რეორგანიზაცია (ლიცეუმები, კოლეჯები), რომელთა მნიშვნელოვანი ნაწილი დაიხურა, ხოლო დანარჩენები სახელმწიფო კონტროლს დაექვემდებარა.

ისევე როგორც აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში, თურქეთშიც ქალი ყოველგვარ უფლებებს მოკლებული იყო. თურქეთში ქალთა ემანსიპაციას სათავე მუსტაფა ქემალმა დაუდო.

1922 წელს ბერძნებისაგან იზმირის განთავისუფლების შემდეგ, მუსტაფა ქემალმა ცოლად შეირთო მდიდარი ვაჭრის ქალიშვილი ლატიფე ხანუმი. იგი საკმაოდ განათლებული იყო. დამთავრებული ჰქონდა პარიზის უნივერსიტეტი. იცოდა რამდენიმე ევროპული ენა, კარგად ერკვეოდა მუსიკაში, უკრავდა კლასიკოსების ნაწარმოებებს (ბეთხოვენი, მოცარტი, შუმანი, ჩაიკოვსკი და სხვ).

მუსტაფა ქემალი თავის მეუღლესთან

ქორწილი ქემალმა ძველი ადათ-წესების მიხედვით არ გადაიხადა. საქორწინო ცერემონიალი ჩატარდა კაცებისა და ქალების მონაწილეობით. ლატიფე ხანუმი უჩადროდ იყო. ქორწილი ჩატარდა ფულადი გამოსასყიდებისა და საჩუქრების გარეშე.

მეორე დღეს მუსტაფა ქემალი, მეუღლესთან ერთად ეწვია იზმირის თეატრს, ლატიფე უჩადროდ იყო,ყოველივე ამან რელიგიურ წრეებში აღშფოთება გამოიწვია, ოპოზიციამ მეჯლისში შეიტანა შეკითხვა მუსტაფა ქემალის ქორწინებასთან დაკავშირებით.

მუსტაფა ქემალის რჩევით, ლატიფე ხანუმი დიდ მუშაობას ეწეოდა ქალთა შორის, მათი ძველი ტრადიციული გადმონაშთების ლიკვიდაციის მიზნით. ყველგან, მათ შორის მეჯლისშიც, იგი ჩადრის გარეშე დადიოდა, ეს მეტად აღიზიანებდა ფანატიკოსებს, ისლამის წესების დამცველებს, მაგრამ იგი არ აქცევდა ამას ყურადღებას და აქტიურად იბრძოდა ქალთა ემანსიპაციისათვის.

მუსტაფა ქემალი დიდად აფასებდა იმ წვლილს, რომელიც ქალებმა შეიტანეს ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაში და რესპუბლიკის გამოცხადების შემდეგ ხელს უწყობდა მათი უფლებების გათანასწორებას მამაკაცებთან.

1926 წელს გამოცემული კანონით ქალებმა პირველად თურქეთის ისტორიაში მამაკაცებთან ერთად მიიღეს პოლიტიკური უფლებები, საარჩევნო ხმის უფლების გამოკლებით. ეს იყო პირველი ნაბიჯი ქალების ემანსიპაციის გზაზე. აიკრძალა მრავალცოლიანობა, ჩადრის ტარება, 18 წლამდე გოგონების გათხოვება. 1927 წლის კანონით, ქალებს მიეცათ უფლება ემსახურათ სახელმწიფო დაწესებულებებში.

სტამბოლსა და ანკარაში გაიხსნა ქალთა უმაღლესი პედაგოგიური ინსტიტუტები, სასწავლებლები და ლიცეუმები. 1928 წელს გაიხსნა პირველი ქალთა სკოლები, მუსიკალური და ფიზიკური აღზრდის პედაგოგების მოსამზადებლად.

1930-1934 წლებში კონსტიტუციაში შეიტანეს ცვლილებები, რომლითაც ქალებს მიენიჭათ უფლება 1933 წლიდან მონაწილეობა მიეღოთ მუნიციპალურ არჩევნებში, ერთი წლის შემდეგ ეს უფლება გავრცელდა მეჯლისის არჩევნებზედაც. ამრიგად ქალებმა მიიღეს მამაკაცებთან თანასწორად მონაწილეობის უფლება ქვეყნის საზოგადოებრივ, კულტურულ და პოლიტიკურ ცხოვრებაში, „ქემალისტები აღმოჩნდნენ ევროპელებზე პროგრესულები ქალებისათვის უფლებების მინიჭების საქმეში".

1935 წლის არჩევნების დროს თურქეთის დიდ ეროვნულ კრებაში აირჩიეს 18 დეპუტატი ქალი.

1934 წელს თურქეთის პარლამენტმა მიიღო გვარის კანონმდებლობა. (წინათ თურქები ატარებდნენ მხოლოდ სახელსა და მამის სახელს ან ზედმეტსახელს). გვარის კანონით გაუქმდა ტიტულები და მიმართვის ძველი ფორმები: ფაშა, ბეი, ეფენდი და სხვ. მუსტაფა ქემალმა გვარად მიიღო ათათურქი („თურქების მამა"). ისმეთ ფაშამ

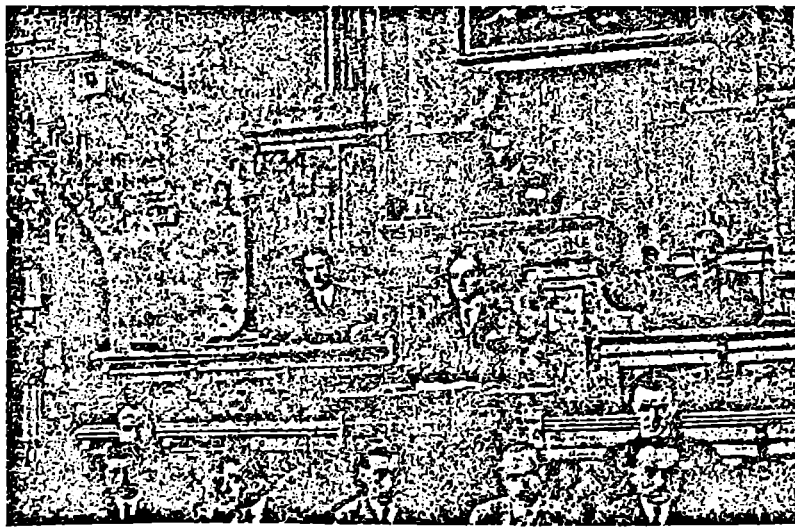

მუსტაფა ქემალი მოხსენებით გამოდის სახალხო რესპუბლიკური პარტიის II ყრილობაზე

გვარად მიიღო ინონოუ (ინონუ სოფლის სახელწოდებაა, სადაც მან მოიპოვა გამარჯვება ბერძნებზე). გვარის კანონმდებლობას ჰქონდა ნაკლიც. მაგალითად, ქართველებს არა ჰქონდათ უფლება თავიანთი ქართული გვარი დაეტოვებინათ და უნდა მიეღოთ თურქული გვარი.

მუსტაფა ქემალის ინიციატივითა და ფინანსური დამხარებით 1931-1932 წლებში დაარსდა თურქეთის საისტორიო და ლინგვისტური საზოგადოებები. ამ საზოგადოებებმა დიდი როლი შეასრულეს და ასრულებენ კიდეც ქვეყნის კულტურისა და ჰუმანიტარული მეცნიერებების განვითარების საქმეში.

ქვეყნის კულტურის პროპაგანდის საქმეში მნიშვნელოვანი როლი შეასრულეს მუზეუმებმა, რომლებიც გაიხსნა სახელმწიფოს დახმარებით. 30-იან წლების დასაწყისში გაიხსნა 15 მუზეუმი.

გარკვეული ნაბიჯები გადაიდგა საბიბლიოთეკო საქმის გაუმჯობესების მიზნით, აგრეთვე მუსიკალური და თეატრალური ხელოვნების განვითარებისათვის. ანკარაში, სტამბოლსა და იზმირში გაიხსნა სახელმწიფო თეატრალური, მხატვრული და მუსიკალური სკოლები.

მთავრობამ მიიღო გარკვეული ზომები სპორტის ცენტრალიზაციის მიზნით. დაარსდა სპორტული საზოგადოებები, კლუბები. 1924 წელს თურქეთმა პირველად მონაწილეობა მიიღო ოლიმპიურ თამაშობებში.

მოსპეს რა ძველი საზოგადოების საფუძველი, შარიათის ნორმები, არაბული ანბანი, რელიგიური სკოლები, ძველი განათლების სისტემა, ქემალისტებმა მოახდინეს გადატრიალება თურქეთის საზოგადოებრივ და კულტურულ ცხოვრებაში. ეს რადიკალური გარდაქმნები შეიძლება შეფასდეს, როგორც კულტურული რევოლუცია.

1927 წლის 15-20 ოქტომბერს ჩატარდა სახალხო-რესპუბლიკური პარტიის II ყრილობა, რომელზედაც 37 საათიანი სიტყვით გამოვიდა მუსტაფა ქემალი. მან შეაჯამა 1919-1927 წლებში ქვეყანაში მომხდარი ისტორიული მნიშვნელობის მოვლენები და დასახა ქვეყნის შემდგომი განვითარების გზები.

ყრილობაზე მიღებული იქნა პარტიის ოთხი პრინციპი: რესპუბლიკანიზმი, ნაციონალიზმი, ხალხურობა და ლაიციზმი.

6. თურქეთის საგარეო პოლიტიკა

ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ომის შემდგომ პერიოდში თურქეთის საგარეო პოლიტიკის ერთ-ერთი ამოცანა იყო იმ საკითხების მოგვარება, რომლებიც არ იყო გადაწყვეტილი ლოზანის კონფერენციაზე. აქედან ყველაზე მნიშვნელოვანი იყო მოსულის საკითხი.

თურქეთის მთავრობა აცხადებდა, რომ მოსულის რაიონი ინგლისელებმა დაიკავეს 1918 წლის 30 ოქტომბრის, ე. ი. მუდროსის დაზავების შემდეგ, რაც უკანონოა და მოითხოვდა მის დაბრუნებას. ლოზანის კონფერენციაზე ეს საკითხი არ გადაწყდა, მაგრამ მოლაპარაკება გაგრძელდა.

1924 წელს სტამბოლში ამ საკითხზე მიმდინარეობდა ინგლის-თურქეთის მოლაპარაკება, რომელიც უშედეგოდ დამთავრდა. შემდეგ მოსულის საკითხი განიხილა ერთა ლიგამ, მან მიიღო დადგენილება – მოსულის რაიონი ერაყს შეერთებოდა, ხოლო ერაყი კი, ერთა ლიგის გადაწყვეტილებით, ინგლისის სამანდატო ტერიტორია იყო. თურქეთმა უარი თქვა ეცნო ეს დადგენილება. მაშინ ერთა ლიგამ ეს სადავო საკითხი განსახილველად გადასცა ჰაგის საერთაშორისო სასამართლოს.

კონფლიქტი დამთავრდა 1926 წლის 5 ივნისს ინგლის-თურქეთის ხელშეკრულების ხელისმოწერით, რომლის მიხედვითაც, მოსულის რაიონი რჩებოდა ერაყის შემადგენლობაში, თურქეთს ეძლეოდა უფლება მიეღო 20 წლის განმავლობაში მოსულის ნავთობის შემოსავლის 10%, ან დათანხმებულიყო ერთდროულად მიეღო კომპენსაცია 500 ათასი გირვანქა სტერლინგის ოდენობით.

მოსულის საკითხის მოგვარების შემდეგ, დაიწყო ახალი ეტაპი თურქეთის ურთიერთობისა სხვა სახელმწიფოებთან.

1924-1927 წლებში თურქეთმა დაამყარა დიპლომატიური ურთიერთობა პოლონეთთან, ალბანეთთან, უნგრეთთან, შვედეთთან, ნიდერლანდებთან, ესპანეთთან, ჩეხოსლოვაკიასთან, ბულგარეთთან, შვეიცარიასთან, ავსტრალიასთან, ჩილესთან, არგენტინასთან, მექსიკასთან, ბრაზილიასთან.

1927 წელს თურქეთმა გერმანიასათან დადო ხელშეკრულება ვაჭრობისა და ნაოსნობის შესახებ. ანალოგიური სავაჭრო ხელშეკრულებები დაიდო ფინეთთან, უნგრეთთან, ჩეხოსლოვაკიასთან, იტალიასთან, საფრანგეთთან, ბულგარეთთან.

თურქეთის მთავრობა დიდ ყურადღებას უთმობდა საბჭოთა კავშირთან კეთილმეზობლური ურთიერთობის გაფართოებას, 1926 წლის 31 მარტს ხელი მოაწერეს გენერალურ ოქმს ორ სახელმწიფოს

შორის საზღვრების დადგენის შესახებ, რომელსაც საფუძვლად დაედო 1921 წლის 16 მარტს მოსკოვსა და 1921 წლის 13 ოქტომბერს ყარსის ხელშეკრულებები.

1925 წლის 17 დეკემბერს პარიზში საბჭოთა კავშირსა და თურქეთის რესპუბლიკებს შორის ხელმოწერილ იქნა ხელშეკრულება მეგობრობის, თავდაუსხმელობისა და ნეიტრალიტეტის შესახებ. ორივე მხარე ვალდებულებას იღებდა თავი შეეკავებინა ერთმანეთზე თავდასხმებისაგან და ყველა სადავო საკითხი მოეგვარებინა ურთიერთმოლაპარაკების გზით ან ერთა ლიგის შუამდგომლობით.

1925 წლის ხელშეკრულებამ უზრუნველყო მტკიცე მშვიდობიანობა საბჭოთა კავშირსა და თურქეთს შორის, ამ ხელშეკრულებამ ხელი შეუწყო კრიტიკულ ვითარებაში თურქეთის საერთაშორისო მდგომარეობის განმტკიცებას, როდესაც მისი ურთიერთობა ინგლისთან გამწვავებული იყო მოსულის საკითხის გამო.

ანკარაში შემდგომ ხელმოწერილ იქნა რამდენიმე ოქმი. 1925 წელს ხელშეკრულების ვადის გაგრძელების და მისი გაფართოების შესახებ. 1929 წლის 17 დეკემბერს ხელშეკრულება გაგრძელებული იქნა 2 წლით, ამავე დროს თურქეთმა და საბჭოთა კავშირმა აიღეს ვალდებულება არ დაეწყოთ მოლაპარაკება რომელიმე ქვეყანასთან ერთმანეთთან წინასწარი შეთანხმების გარეშე.

მეგობრული ურთიერთობის გაფართოებასთან ერთად ვითარდებოდა ეკონომიკური თანამშრომლობაც.

1923 წლიდან თურქეთსა და საბჭოთა კავშირს შორის დამყარდა რეგულარული სავაჭრო ურთიერთობა, თურქ ვაჭრებს მიეცათ უფლება შეეტანათ თურქული საქონელი საბჭოთა კავშირში და გაეტანათ საბჭოთა საქონელი.

1927 წლის 11 მარტს დაიდო თურქეთსა და საბჭოთა კავშირს შორის ხელშეკრულება ვაჭრობისა და ზღვაოსნობის შესახებ, რომელიც მნიშვნელოვან შეღავათებს ანიჭებდა თურქეთს საბჭოთა კავშირში საქონლის ექსპორტზე. იმავე წელს დაიდო ხელშეკრულება საძოვრების, საზღვარზე გადასვლისა და ვეტერინალური სამსახურის თაობაზე.

თავი V

თურქეთი 1929-1938 წლებში

1. თურქეთი 1929-1933 წლების მსოფლიოს ეკონომიკური კრიზისის დროს

მსოფლიო ეკონომიკურმა კრიზისმა თურქეთის ეკონომიკას დიდი ზიანი მიაყენა. აგრარულ თურქეთში ეს პირველ რიგში შეეტყო სოფლის მეურნეობას. კრიზისის შედეგად დიდად დაზარალდა მარცვლეულისა და იმ სასოფლო-სამეურნეო კულტურების წარმოება – (თამბაქო, ბამბა, ხმელი ხილი), რომლებიც საექსპორტოდ გაჰქონდათ. სასოფლო-სამეურნეო კულტურების ნათესი ფართობი საგრძნობლად შემცირდა. ფასები სამ-ოთხჯერ დაეცა წამყვან სოფლის მეურნეობის პროდუქტებზე. კიდევ უფრო მეტად ხუთ-ექვსჯერ დაეცა ფასები სოფლის მეურნეობის პროდუქტებზე. უფრო მეტად ხუთ-ექვსჯერ დაეცა ფასები სოფლის მეურნეობის საექსპორტო საქონელზე, ხოლო ფასები სამრეწველო საქონელზე გაცილებით ნაკლებად შემცირდა.

განსაკუთრებით მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა მეთამბაქოება. თამბაქო თურქეთის ექსპორტის მნიშვნელოვანი დარგი იყო, თამბაქოს სათესი ფართობი შემცირდა 32,5 პროცენტი, ხოლო მისი მოსავალი 69,6 ათასი ტონიდან 18 ათას ტონამდე. ეკონომიკურმა კრიზისმა საგრძნობლად დააზარალა აგრეთვე მებამბეობა. მისი მოსავალი შემცირდა 70 ათასი ტონიდან 45 ათას ტონამდე. არანაკლები ზარალი განიცადა მესაქონლეობამ. კრიზისის გავლენის შედეგად თურქეთის სოფლის მეურნეობა დაქვეითების გზას დაადგა.

კრიზისმა დააზარალა სუსტად განვითარებული ეროვნული მრეწველობა, სახელოსნოების დიდი ნაწილი გაკოტრდა, წვრილი და საშუალო საწარმოების ნაწილი დაიხურა, დაიწყო მასობრივი უმუშეურობა.

კრიზისის შედეგად მკვეთრად შემცირდა საგარეო ვაჭრობის ტვირთბრუნვა. 1928 წელს ექსპორტი შეადგინა 173,5 მილ. ლირას, 1933 წლისათვის კი – 96 ლირას, ხოლო იმპორტი 223,5 ლირადან შემცირდა 75 მილ. ლირამდე.

ეკონომიკურმა კრიზისმა გამოიწვია თურქეთის ლირას კურსის დაცემა, რასაც მოჰყვა ფინანსური კრიზისი.

ასეთ ვითარებაში მთავრობამ ვერ შეძლო გადაეხადა საგარეო ვალების მორიგი შესატანი და იძულებული გახდა მორატორიუმი გამოეცხადებინა. მკვეთრად გაიზარდა სახელმწიფო ვალი, რომელმაც 443 მილ ლირა შეადგინა.

კრიზისის გაელენის შესამცირებლად მთავრობამ მიიღო გარკვეული ზომები, ქვეყნის ეკონომიკის დაცვის მიზნით, მთავრობამ გაატარა რიგი პროტექციონისტური ღონისძიებებისა, რომლებიც პრაქტიკულად შეეხო წარმოების ყველა სფეროს. ასე, მაგალითად, 1929 წელს მთვრობამ შემოიღო საბაჟო ტარიფი, რის შედეგადაც მნიშვნელოვანად გაიზარდა გადასახადი იმპორტულ საქონელზე, რასაც ხელი უნდა შეეწყო ადგილობრივი წარმოების ზრდისათვის. 1931 წლიდან მთავრობამ დაიწყო იმპორტული საქონლის შეზღუდვა. ბოლოს, 1933 წლიდან მთავრობამ კვლავ გაზარდა ბაჟები რიგ იმპორტულ საქონელზე, კერძოდ, ბამბეულის ნაწარმზე. იმპორტის შემცირების ხარჯზე 1930 წლისათვის მთავრობამ შეძლო რამდენადმე გაეზარდა ექსპორტი იმპორტზე,რამაც ხელი შეუწყო ლირას სტაბილიზაციას. 1931 წელს დაარსდა თურქეთის რესპუბლიკის ცენტრალური ბანკი, ემისიის უფლებით.

ამავე დროს მთვრობამ შემოიღო სახელმწიფო მონოპოლია შაქარზე, სპირტზე, სპირტის ნაწარმზე და სხვ. უმთავრესად საეჭრო სახის საქონელზე. მონოპოლიების შემოღებით, მთავრობა ისახავდა ფისკალურ მიზანს – გამოენახა სახსრები სახელმწიფო ბიუჯეტის შესავსებად.

თურქეთის მთავრობის მიერ გატარებულმა ღონისძიებებმა რამდენადმე შეანელა კრიზისის გაელენა და დაიწყო მეურნეობის გამოცოცხლება.

კრიზისის წლებში ადგილი ჰქონდა მუშათა გაფიცვებსა და გლეხთა გამოსვლებს. მთავრობამ შეძლო საპროტესტო გამოსვლების ლიკვიდაცია.

მსოფლიო ეკონომიკური კრიზისის შედეგად შექნილმა მდგომარეობამ ახალი ბიძგი მისცა ფეოდალური კლერიკალური ჯგუფების გააქტიურებას. პოლიტიკური მდგომარეობის განმუხტვის მიზნით, მთავრობამ შესაძლებლად ჩათვალა ახალი მემარჯვენე ოპოზიციური პარტიის დაარსება. 1930 წლის აგვისტოში შეიქმნა „ლიბერალურ-რესპუბლიკური“ პარტია. მისი დამაარსებელი იყო ალი ფეთჰი (ოქიარი). ალი ფეთჰი ბეი წლების განმავლობაში იყო თურქეთის ელჩი პარიზსა და ლონდონში. სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ, მან მუსტაფა ქემალის მხარდაჭერით, დააარსა თავისი პარტია.

9 აგვისტოს ალი ფეთჰი ბეიმ გამოაქვეყნა წერილი პრეზიდენტ

მუსტაფა ქემალისადმი, რომელშიც აღნიშნული იყო, რომ თურქეთი უკანასკნელი ხუთი წლის განმავლობაში იმყოფება მძიმე მდგომარეობაში, რაც გამოწვეული იყო მთავრობის არადამაკმაყოფილებელი პოლიტიკით და რომ მას მეჯლის'ში უკავია მონოპოლიური მდგომარეობა. „ვარ რა რესპუბლიკის მომხრე, წერდა იგი, გადავწყვიტე ჩავება პოლიტიკურ ბრძოლაში... მე გავაკრიტიკებ სახალხო რესპუბლიკური პარტიის ფინანსურ, ეკონომიკურ და შიდაპოლიტიკურ ხარვეზებს".

მუსტაფა ქემალმა თავის საპასუხი წერილში განაცხადა, რომ მეჯლისში თავისუფალი კრიტიკა კეთილგანწყობილი პირისაგან ერის უმაღლესი პრინციპების დაცვის მიზნით საკვლევი მისაღებია, და იგი ყოველთვის ამის მომხრე იყო.

რამდენიმე დღის შემდეგ გამოქვეყნდა ლიბერალურ-დემოკრატიული პარტიის პროგრამა. ამ პროგრამით პარტია აპირებდა განემტკიცებინა რესპუბლიკანიზმის, ნაციონალიზმისა და ლაიციზმის პრინციპები; შეემცირებინა გადასახადები,რათა არ შეეშალა ხელი მოსახლეობის ინიციატივისათვის, დაემყარებინა მტკიცე წესრიგი საგადასახადო სისტემა'ში; მიღებულიყო ზომები ფულის სისტემის მოსაწესრიგებლად, გაეხსნათ გზა თურქეთის ეკონომიკაში უცხოეთის კაპიტალის მოზიდვის მიზნით; აეკრძალა მთავრობას კერძო მეწარმეთა ფინანსურ და ეკონომიკურ საქმიანობა'ში ჩარევა; გლეხები დაეხსნათ მევახშეებისაგან და მიეცათ მათთვის იაფი კრედიტები; გამოეცხადებინათ სასტიკი ბრძოლა მექრთამეობისა და ბოროტმოქმედებების წინააღმდეგ; დაემყარებინათ წესრიგი სასამართლო საქმეში; გაეტარებინათ მეგობრული პოლიტიკა მეზობელ ქვეყნებთან და საერთოდ ყველა სახელმწიფოსთან, მჭიდროდ ეთანამშრომლათ ერთა ლიგასთან; შემოღებულიყო ერთსაფეხურიანი არჩევნები და ქალებს მისცემოდათ პოლიტიკური უფლებები.

ლიბერალურ-დემოკრატიული პარტიის დაარსებამ და მისმა საქმიანობამ გამოიწვია ხალხის მასების პოლიტიკური აქტივობა. 1930 წლის აგვისტოს ბოლოს ედირნეში დაარსდა თურქეთის რესპუბლიკური მუშათა და გლეხთა პარტია. მაგრამ მალე იგი აკრძალულ იქნა. მის ხელმძღვანელებს ბრალი დასდეს „კომუნიზმისადმი სიმპათიაში".

ალი ფეთჰი ბეი და პარტიის სხვა ლიდერები გამოდიოდნენ მთავრობის საშინაო და საგარეო პოლიტიკის კრიტიკით. ისინი მოითხოვდნენ დასავლეთის სახელმწიფოებთან დაახლოებას და ეკონომიკურ ცხოვრებაში სახელმწიფოს ჩარევის შეწყვეტას. ისინი არ ილაშქრებდნენ პირადად მუსტაფა ქემალის წინააღმდეგ, მაგრამ

გმობდნენ სახალხო-რესპუბლიკური პარტიის დიქტატურას. ალი ფეთჰი ბეის და სხვა ლიდერების საჯარო კრიტიკული გამოსვლები ხალხის მასებში იწვევდა დიდ აღელვებას და ზოგჯერ შეტაკებითაც მთავრდებოდა. ამიტომ მუსტაფა ქემალმა ოპოზიციის ლიდერებს ურჩია „ნებაყოფილებით" დაეთხოვა თავისი პარტია (1930 წ. ნოემბერი). ამრიგად, პარტიამ მხოლოდ სამი თვე იარსება.

1931 წლის აპრილში ჩატარდა მეჯლისის IV მოწვევის არჩევნები. 5 მაისს თურქეთის პრეზიდენტად მესამეჯერ აირჩიეს მუსტაფა ქემალი, პრემიერ მინისტრად კვლავ დაინიშნა ისმეთ ფაშა.

1931 წლის 10 მაისს მოიწვიეს სახალხო-რესპუბლიკური პარტიის III ყრილობა.

ყრილობაზე მოხსენებით გამოვიდა სახალხო-რესპუბლიკური პარტიის გენერალური თავმჯდომარის მოადგილე ისმეთ ფაშა.

ყრილობამ პირველად პარტიის ისტორიაში განიხილა და მიიღო პარტიის პროგრამა და წესდება, პარტიის პროგრამაში შეტანილი იყო დებულება, რომლის მიხედვითაც თურქეთში არ არსებობდა კლასები და კლასთა ბრძოლა, ახალი წესდება ითვალისწინებდა პარტიის აპარატის შერწყმას სახელმწიფო აპარატთან. წესდების მიხედვით, პარტიის თავმჯდომარე ხდებოდა რესპუბლიკის პრეზიდენტი, ხოლო მისი მოადგილე — პრემიერ-მინისტრი.

პარტიის ემბლემა გახდა ექვსი ისარი, რომელიც გამოხატავს პროგრამის ძირითად პრინციპებს: პირველი — რესპუბლიკანიზმი — არის თურქეთის სახელმწიფოს მმართველობის ერთადერთი ფორმა და ეფუძნება 1924 წლის კონსტიტუციას. მეორე — ნაციონალიზმი — აღიარებს ეროვნულ დამოუკიდებლობას და თურქი ერის ერთიანობის დაცვას. მუსტაფა ქემალი ამბობდა: „ჩვენი ნაციონალიზმი არავითარ შემთხვევაში არ არის ეგოისტური და ამპარტავნული ნაციონალიზმი". მესამე — ხალხოსნობა გამოხატავს სახალხო სუვერენიტეტსა და, ამასთან ერთად, უარყოფს თურქეთში კლასებსა და კლასობრივ ბრძოლას, მუსტაფა ქემალი აცხადებდა, რომ „იგი არ სცნობდა პიროვნებების პრივილეგიებს და არ იზიარებდა კლასობრივ ბრძოლას". მეოთხე — ეტატიზმი (დირექტორიზმი) — ეროვნული ეკონომიკის შექმნა სახელმწიფოს ხელისშეწყობით. სახელმწიფოს წარმმართველი როლი ქვეყნის ეკონომიკის განვითარებაში. მეხუთე — ლაიციზმი — ნიშნავს რელიგიის გამოყოფას სახელმწიფოსაგან.

მუსტაფა ქემალი წერდა: „ჩვენ პატივს ვცემთ რელიგიას, არ ვეწინააღმდეგებით მის შეხედულებებსა და აზროვნების წესებს, ჩვენ მხოლოდ ვცდილობთ, რომ რელიგიური და სახელმწიფო-

ბრივი საქმეები არ აირიოს ერთმანეთ'ში". მეექვსე – რევოლუციონიზმი – გულისხმობს ქემალისტური რევოლუციის იდეებისადმი ერთგულებას.

სწორედ ეს ექვსი პრინციპი გახდა ქემალისტების იდეოლოგიური საფუძველი. მოსახლეობაში, პარტიისა და მთავრობის პოლიტიკის პროპაგანდის მიზნით, ყრილობამ მიიღო გადაწყვეტილება 1932 წლის თებერვლიდან გაეხსნათ „სახალხო სახლები", რომელთა მიზანი იყო მასებში სახალხო-რესპუბლიკური პარტიის ექვსი პრინციპის პროპაგანდა.

მოსახლეობაზე იდეოლოგიური ზეგავლენის გაძლიერებისა და მთავრობის საჯარო კრიტიკისაგან დასაცავად, 1931 წლის ივლისში მიღებული იქნა კანონი ბეჭდვის შესახებ. ამ კანონით მთავრობას ეძლეოდა ფართო უფლება ბეჭდვითი ორგანოების საქმიანობის შეზღუდვის მიზნით. მთავრობას შეეძლო მისთვის არასასურველი გაზეთისა და ჟურნალის დახურვა.

ქემალიზმის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი პრინციპი იყო ეტატიზმი ანუ დეველეთჩილიქი, რომელიც საბოლოოდ ჩამოყალიბდა თურქეთში ეკონომიკური კრიზისის დროს,ეტა (L'état) ფრანგული სიტყვაა და ნიშნავს სახელმწიფოს, ისევე როგორც მისი თურქული შესატყვისი სიტყვა დევლეთ-ი. (devlet), აქედან წარმოდგება სიტყვა დეველეთჩილიქი, დეველეთჩილიქი (ეტატიზმი) ნიშნავს ეროვნული ეკონომიკის შექმნას სახელმწიფოს დამხარებითა და მისი კონტროლის ქვეშ.

თურქეთმა,როდესაც მოიპოვა დამოუკიდებლობა,იყო ჩამორჩენილი ქვეყანა და მისი ეკონომიკა უმთავრესად ან უცხოეთის კაპიტალზე იყო დამოკიდებული ან თურქეთის ქვეშევრდომ, მაგრამ ეთნიკურად არათურქი ბურჟუაზიის ხელში იყო.

თურქეთში პირველი მსოფლიოს ომის წინ სამრეწველო კაპიტალის 50% ბერძნებს ეკუთვნოდა, 20% – სომხებს, 5% – ებრაელებს, 10%– ევროპელებს.

მუსტაფა ქემალმა მიზნად დაისახა ეროვნული ეკონომიკის შექმნა და ამ საქმეში დაყრდნობოდა ეთნიკურად თურქული წარმოშობის ბურჟუაზიას.

მუსტაფა ქემალი წერდა: „ჩვენი ეკონომიკური პოლიტიკის მთავარი მიზანია საკუთარი ფინანსური და ტექნიკური შესაძლებლობებით მოვახდინოთ იმ საწარმოებებისა და დაწესებულებების განსახელმწიფოებრიობა, რომლებიც უშუალოდ სახოგადოებრივ ინტერესების საგანს წარმოადგენს. მხოლოდ ამ სისტემის დამარცხებით, მცირე დროში ჩვენ შეეძლებთ თურქეთის წიაღისეული

სიმდიდრის გამოყენებას და მის მიმართვას ხალხის საკეთილდღეოდ. ამის გარდა ჩვენი ხელისუფლება მზადაა შეღავათები მიანიჭოს იმ კაპიტალისტებს, რომელთაც სურთ, კომერციული ინტერესებიდან გამომდინარე, ჩადონ თავისი კაპიტალი, როგორც სამთო მრეწველობაში, ასევე სხვადასხვა ეკონომიკურ და საზოგადოებრივ საქმიანობაში".

ეტატიზმის პრინციპებიდან გამომდინარე მთავრობის წინაშე დაისვა პრაქტიკული ამოცანა: კერძო კაპიტალის წახალისებასთან ერთად, დაწყებულიყო სახელმწიფოს ხარჯზე სამრეწველო საწარმოების მშენებლობა ან სახელმწიფო ორგანიზაციების ხელმძღვანელობით მშენებარე ობიექტებზე მომხდარიყო კერძო კაპიტალის მიზიდვა.

თურქეთის ბურჟუაზია ძალზე სუსტი იყო და მას არ ჰქონდა სათანადო კაპიტალი ეროვნული მრეწველობის შექმნისათვის, ამისათვის მას სახელმწიფო უნდა დახმარებოდა, საჭირო იყო სახელმწიფო ეკონომიკური სექტორის შექმნა. ამდენად ეტატიზმი თავიდანვე

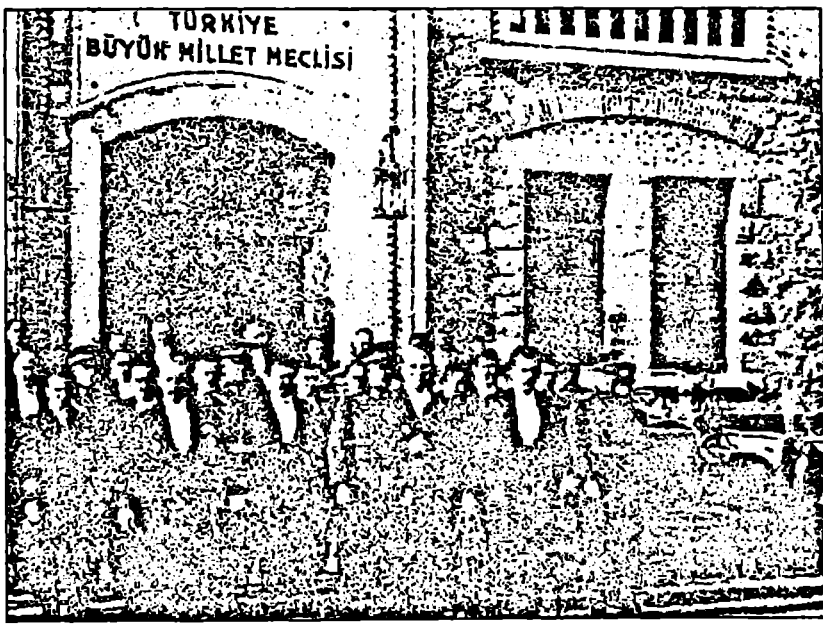

1933 წ. 29 ოქტომბერს საზეიმოდ ჩატარდა თურქეთის რესპუბლიკის 10 წლისთავი. მუსტაფა ქემალი და დელეგატები.

გულისხმობდა შერეული ეკონომიკის შექმნას. ეს პრინციპი ერთბაშად არ ჩამოყალიბებულა, ამას საკმაო დრო დასჭირდა. საბოლოო სახე მხოლოდ 30-იანი წლების დასაწყისში მიიღო (ი. გიგინეიშვილი). ზოგიერთი მეცნიერის აზრით, ეტატიზმის საწყის წერტილად შეიძლება ჩაითვალოს თურქეთის მთავრობის მიერ პროტექციონისტური პოლიტიკის გატარება.

1931 წლის სახალხო-რესპუბლიკური პარტიის მიერ მიღებული პროგრამის შესაბამისად ეტატიზმი ერთ-ერთი მთავარი პრინციპი იყო. მთავრობის წინაშე პრაქტიკულად დაისვა ამოცანა კერძო მწარმოებლის წახალისებასთან ერთად, დაეწყოთ სამრეწველო საწარმოების მშენებლობები, სახელმწიფოს ხარჯზე ან სახელმწიფო ორგანიზაციების ხელმძღვანელობით კერძო სახსრების მიზიდვით. თურქეთის ეკონომიკის მინისტრი ჯელალ ბაიარი მიმართავდა თურქ კაპიტალისტებს: „სახელმწიფო აშენებს საწარმოებს იმის გამო, რომ თქვენ არა გაქვთ საკმარისი კაპიტალი. სახელმწიფოს საწარმოები, რომლებიც აშენებულია ჩვენი კაპიტალის დახმარებით, გამსხვილების შემდეგ თანდათანობით თქვენ გადმოგეცამათ". ამრიგად, სახელმწიფო ეხმარებოდა თურქ ბიზნესმენებს მრეწველობის განვითარებაში, ამის საფუძველზე თურქეთში აგებულ იქნა მთელი რიგი საწარმოები.

ყრილობამ მიიღო გადაწყვეტილება 1932 წლის თებერვლიდან „თურქული ოჯახების" ნაცვლად გაეხსნათ „სახალხო სახლები".

სახალხო-რესპუბლიკური პარტიის გენერალურმა მდივანმა და შინაგან საქმეთა მინისტრმა თავის გამოსვლაში განაცხადა: „სახალხო სახლები" გაიხსნა ხალხის მასებში რევოლუციური პრინციპების (მხედველობაში ჰქონდა პარტიის ექვსი პრინციპი) პროპაგანდის მიზნით, რომელიც განახორციელა ათათურქმა".

ქემალისტებმა დაიწყეს უცხოური საწარმოებისა და ვაჭრობის ნაციონალიზაცია. მათ მოახდინეს ისეთ კომპანიათა ნაციონალიზაცია, როგორიცაა რკინიგზა, გზები, ნავსადგურები, ელექტროენერგეტიკა და სხვ.

1931 წელს მთავრობამ შეისყიდა ფრანგი კონცესიონერებისაგან რკინიგზის ხაზი მუდანია-ბურსა, ხოლო 1932 წელს მოახდინა ბაღდადის რკინიგზის ხაზის იენიჯიე-ფევზიფაშას ნაციონალიზაცია, ამასთანავე შესძლო სახსრების მობილიზაცია რკინიგზის მშენებლობისათვის — აფონი-ანტალია.

1932 წელს თურქეთში ფუნქციონირებდა 47 ეროვნული ბანკი, 83 მილ. ლირას კაპიტალით. აქედან სამი ბანკის ეროვნული კაპიტალი შეადგენდა 65 მილ. ლირას.

მთავრობა დაინტერესებული იყო მსხვილი მრეწველების, კომერსანტებისა და მიწათმფლობელების რიგების ზრდით.

1932 წელს მოსკოვში ჩამოვიდა თურქეთის დელეგაცია პრემიერ-მინისტრის ისმეთ ინონუს მეთაურობით. მოლაპარაკების დროს მიღწეულ იქნა შეთანხმება თურქეთისათვის 8 მილ. დოლარის კრედიტის მიცემის შესახებ, 20 წლის ვადით. ეს კრედიტი უპროცენტო, შელავათიანი იყო. ამასთანავე თურქეთის მთავრობის დელეგაცია გაეცნო საბჭოთა კავშირის ეკონომიკური მშენებლობის მიღწევებს, დაფუძნებულს გეგმიურ მეურნეობაზე.

სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ, თურქეთის მთავრობა შეუდგა ხუთწლიანი გეგმის შედგენას და 1934 წლის იანვრიდან დაიწყო მისი განხორციელება.

თურქეთში ხუთწლიანი გეგმა საბჭოთა კავშირის მიბაძვით შემოიღეს. „იმ წლებში, როდესაც კაპიტალისტური სამყარო ეკონომიკური კრიზისის მარწუხებში იმყოფებოდა, საბჭოთა კავშირი თავისი ეკონომიკური პოლიტიკისა და გეგმიანი მეურნეობის შედეგად ახალ ეკონომიკურ აღმავლობას განიცდიდა. ამ მოვლენამ მიიქცია თურქი ეკონომისტებისა და სახელმწიფო მოღვაწეების ყურადღება და სწორედ ამან გამოიწვია ის, რომ თურქეთშიც დაი-

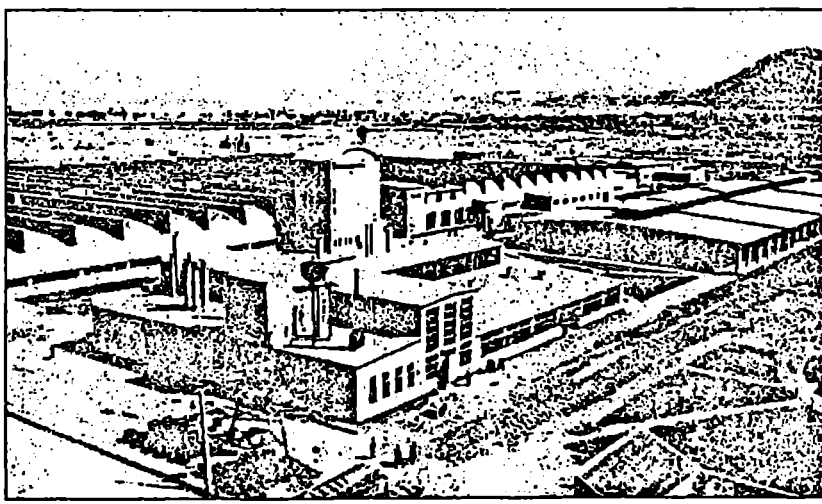

კაისერიის საფეიქრო კომბინატი, აგებული საბჭოთა კავშირის დახმარებით

წყეს „სახალხო მეურნეობის განვითარების გეგმის შედგენა“ (ო. გიგინეიშვილი).

1932 წლის ბოლოს ხუთწლიანი გეგმის შემუშავებისას, ეკონომიკის მინისტრმა ჯელალ ბეიმ ჩაატარა თათბირები ანკარის, სტამბოლის, იზმირისა და სხვა ქალაქების საქმიან წარმომადგენლებთან. ამ თათბირების დროს, კერძო კაპიტალის წარმომადგენლები, მოითხოვდნენ უფრო ფართო მონაწილეობას ეკონომიკის განვითარებაში. ჯელალ ბეი და მისი მომხრეები თვლიდნენ, რომ სახელმწიფომ უნდა განავითაროს მხოლოდ მრეწველობის ის დარგები, რომლებიც არ არის ხელსაყრელი კერძო კაპიტალისათვის. გარდა ამისა მეწარმეებს უნდა მიეზიდათ უცხოური კაპიტალი.

ამ პერიოდში მუსტაფა ქემალმა წამოაყენა ლოზუნგი „მრეწველობის გარეშე შეუძლებელია დამოუკიდებლობა“.

1935-1938 წლებში საბჭოთა კავშირის მიერ თურქეთისათვის მიცემული კრედიტებითა და საბჭოთა სპეციალისტების მონაწილეობით კაისერიასა და ნიზალიში აგებულ იქნა საფეიქრო კომბინატები. ასევე აშენდა საფეიქრო ქარხნები ენზელსა და მალათიაში, ექსპლოატაციაში შეეიდა რამდენიმე კერძო საწარმო.

ამ ორი საფეიქრო კომბინატის პროდუქციამ თურქეთს საშუალება მისცა მკვეთრად შეემცირებინა ბამბის ნაწარმის იმპორტი, რომელიც შთანთქავდა უცხოეთის ვალუტის დიდ ნაწილს. საბჭოთა კავშირის დახმარება ეროვნული მრეწველობის განვითარებაში იყო ახალი ეტაპი თურქეთ-საბჭოთა კავშირის ურთიერთობაში.

1933 წლისათვის თურქეთის მთავრობის მიერ მიღებული ზომების შედეგად, შენელდა კრიზისის გავლენა და დაიწყო ქვეყნის სამეურნეო ცხოვრების გამოცოცხლება, აღმავლობა. კრიზისის შემდეგ თურქეთის მრეწველობამ უფრო სწრაფი ტემპით დაიწყო განვითარება. ეტატიზმის პოლიტიკამ თავისი ნაყოფი გამოიღო.

2. თურქეთის საგარეო პოლიტიკა

ამ პერიოდში თურქეთის საგარეო პოლიტიკის ამოცანა იყო დაემყარებინა ნორმალური ურთიერთობა ყველა ქვეყანასთან და უპირველესად ყოვლისა, დასავლეთის სახელმწიფოებთან. მუსტაფა ქემალმა წამოაყენა ლოზუნგი: „მშვიდობა ქვეყნის შიგნით, მშვიდობა მთელ მსოფლიოში“.

მოსულის კრიზისის მოგვარების შემდეგ, თურქეთი დაინტერესებული იყო გაეუმჯობესებინა ურთიერთობა ინგლისთან. სწორედ

ამ მიზანს ისახავდა 1929 წელს ადმირალ ფილდის მეთაურობით ინგლისის სამხედრო ესკადრის ვიზიტი სტამბოლში. ინგლისელი ადმირალი ჩავიდა ანკარაში და ინახულა მუსტაფა ქემალი. იმავე წელს ხელი მოაწერეს ინგლის-თურქეთის სავაჭრო ხელშეკრულებას.

1929 წლის ივნისში თურქეთმა ნაწილობრივ მიაღწია შეთანხმებას საფრანგეთთან თურქეთ-სირიის საზღვართან დაკავშირებით. ამ შეთანხმებით სირიას გადაეცა ტერიტორია ჯეზირეს რაიონში. ამავე წლის აგვისტოში თურქეთმა საფრანგეთთან დადო სავაჭრო ხელშეკრულება.

ამავე პერიოდში სწრაფად მიმდინარეობდა თურქეთ-გერმანიის დაახლოება. 1930 წლის მაისში დაიდო სავაჭრო ხელშეკრულება გერმანიასთან. გერმანიამ პირველი ადგილი დაიკავა თურქეთთან ვაჭრობაში. გახშირდა გერმანელების ჩასვლა თურქეთში მრჩეველების სახით და აგრეთვე ინსტრუქტორებისა არმიასა და ფლოტში.

თურქეთი დაინტერესებული იყო კარგი ურთიერთობა დაემყარებინა ამერიკის შეერთებულ შტატებთან. 1929 წელს დაიდო თურქეთ-ამერიკის ხელშეკრულება ვაჭრობისა და ნაოსნობის შესახებ. 1930 წელს შეიქმნა თურქეთ-ამერიკის ნავთობის კომპანია თურქეთში ნავთობის ძიებისა და ექსპლუატაციის მიზნით.

თურქეთს მოუგვარებელი ჰქონდა საბერძნეთთან მოსახლეობის გაცვლის საკითხი. 1929 წელს მათ შორის ისე გამწვავდა ურთიერთობა, გაჩნდა სამხედრო კონფლიქტის საფრთხე. ინგლის-საფრანგეთის ჩარევის შედეგად კონფლიქტი მოგვარდა. 1930 წელს ანკარაში ხელმოწერილი იქნა შეთანხმება, რომლის შედეგადაც მოხდა საბერძნეთ-თურქეთის ურთიერთობის ნორმალიზაცია. კერძოდ, მოგვარდა ბერძნული და თურქული მოსახლეობის გაცვლის საკითხი, რასაც ვერ მიაღწიეს 1923 წ. ლოზანის კონფერენციაზე. 1930 წლის ოქტომბერში თურქეთმა საბერძნეთთან ხელი მოაწერა მეგობრობისა და ნეიტრალიტეტის ხელშეკრულებას და აგრეთვე კონვენციას ვაჭრობისა და ზღვაოსნობის შესახებ.

თურქეთ-საბერძნეთის უთანხმოების მოგვარების შედეგად, გზა გაიხსნა ბალკანეთის კავშირის შესაქმნელად, რომლის ორგანიზაციის საქმეში დიდი წვლილი შეიტანა თურქეთმა.

1930 წლის ოქტომბერში ათენში ჩატარდა ბალკანეთის პირველი კონფერენცია, მასში მონაწილობა მიიღო თურქეთმა, საბერძნეთმა, ბულგარეთმა, რუმინეთმა, იუგოსლავიამ და ალბანეთმა. ამ კონფერენციაზე გაფორმდა ბალკანეთის სახელმწიფოების კავშირი, შემდგომ ბალკანეთის კონფერენციები ჩატარდა სტამბოლსა და ანკარაში

ავღანეთის მეფე ამანულა ხანი
თურქეთში. 1928 წ.

(1931 წლის ნოემბერში), ბუქარესტში (1932 წლის ოქტომბერში) და სალონიკში (1933 წლის ნოემბერში). მალე ბალკანეთის კავშირი დაიშალა და მის ნაცვლად 1933 წელს შეიქმნა ბალკანეთის ანტანტა: თურქეთის, რუმინეთისა და იუგოსლავიის მონაწილეობით.

1932 წელს თურქეთი მიიღეს ერთა ლიგის წევრად. თურქეთის მიღება ერთა ლიგის შემადგენლობაში მოწმობდა მის საერთაშორისო ავტორიტეტის ზრდას.

1933 წელს, კრიზისის მძიმე შედეგების მიუხედაევად, თურქეთმა განაახლა სულთნის ვალების გადახდა.

20-იან წლებში თურქმა ვაჭრებმა მონაწილეობა მიიღეს ყოველწლიურ ბაზრობებზე, რომლებიც იმართებოდა გორკში და ბაქოში, რამაც ხელი შეუწყო ორ ქვეყანას შორის ვაჭრობის გაფართოებას.

1927 წლის 11 მარტს დაიდო პირველი ხელშეკრულება ვაჭრობისა და ნაოსნობის შესახებ. ამან ხელი შეუწყო ორ ქვეყანას შორის სავაჭრო ურთიერთობების გაფართოებას.

საბჭოთა კავშირთან და ევროპის სახელმწიფოებთან დიპლომატიური და ეკონომიკურ სავაჭრო ურთიერთობების დამყარებასთან ერთად, თურქეთი განაგრძობდა ურთიერთობის გაუმჯობესებას აღმოსავლეთის ქვეყნებთან – ირანთან და ავღანეთთან.

პრეზიდენტი ათათურქი და ირანის
შაჰი რეზაფეჰლევი

1926 წელს თეირანში თურქეთსა და ირანს შორის დაიდო ხელშეკრულება მეგობრობისა და უსაფრთხოების შესახებ.

1928 წლის 19 მაისს ავღანეთის მეფე ამანულა

ხანი სტამბოლში ჩავიდა, ხოლო 20 მაისს – ანკარაში. ავღანეთის მეფე თურქეთში დიდი პატივით მიიღეს. მას შეხვდა თურქეთის პრეზიდენტი ათათურქი. ამანულა ხანისათვის კარგად იყო ცნობილი ათათურქის რეფორმები, თვითონაც ატარებდა თავის ქვეყანაში რეფორმებს და მისთვის თურქეთის გამოცდილების გათვალისწინებას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. ამანულა ხანი დიდად აფასებდა ათათურქს, მის პოლიტიკურ მოღვაწეობას, მის რეფორმებს. ამანულა ხანს მოუწყვეს სამხედრო აღლუმი, მან სტამბოლში ინახულა გენერალური შტაბის აკადემია, დაათვალიერა სამხედრო ობიექტები და სხვა მნიშვნელოვანი ადგილები.

ამ დროს თურქეთის სამხედრო სასწავლებელში 50 ავღანელი ოფიცერი სწავლობდა. ავღანეთის მეფემ პრეზიდენტს შესთავაზა თურქეთში გახსნილიყო ორენოვანი თურქულ-ავღანური კოლეჯი, რომელიც მოამზადებდა ავღანელ ოფიცრებს, აგრეთვე მეფემ გამოსთქვა სურვილი ავღანეთში ჩასულიყო თურქეთის სამხედრო მისია.

ამავე დროს მიმდინარეობდა მოლაპარაკება და 25 მაისს ხელი მოაწერეს თურქეთ-ავღანეთის ხელშეკრულებას მეგობრობისა და თანამშრომლობის შესახებ.

1929 წელს ამანულა ხანი რეაქციულმა ძალებმა ტახტიდან ჩამოაგდეს. ათათურქმა დაკარგა ერთგული მოკავშირე, მიუხედავად ამისა, მან შეინარჩუნა მეგობრული ურთიერთობა ავღანეთთან.

1928 წლის ივნისში თეირანში ხელმოწერილ იქნა ორი ოქმი – ირან-თურქეთ და ირან-ავღანეთს შორის. ეს შეთანხმება ითვალისწინებდა ამ სახელმწიფოებს შორის პოლიტიკური და ეკონომიკური თანამშრომლობის გაფართოებას. ყოველივე ამან განაპირობა ამ სამ სახელმწიფოს შორის შემდგომი დაახლოება. ამ პერიოდში გრძელდებოდა თურქეთ-საბჭოთა კავშირის ურთიერთობის შემდგომი გაფართოვება. 1931 წლის 30 ოქტომბერს ხელი მოაწერეს ოქმს, რომლითაც 5 წლით გაგრძელდა თურქეთ-საბჭო-

ინგლისის მეფის ედუარდ VIII-ის ვიზიტი სტამბოლში. 1936 წ.

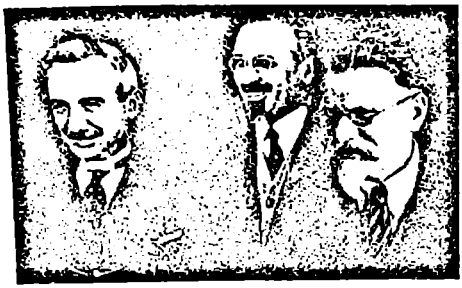

1932 წ. ისმეთ ინონუ, მ. კალინინი და ლ. კარახანი

თა კავშირის 1925 წლის ხელშეკრულება.

1927 წლის 11 მარტს დაიდო პირველი ხელშეკრულება ვაჭრობის და ნაოსნობის შესახებ, რამაც მნიშვნელოვნად შეუწყო ხელი ვაჭრობის გაფართოებას. 1931 წელს დაიდო ახალი საეაჭრო ხელშეკრულება.

თურქეთსა და საბჭოთა კავშირს შორის დამყარდა აგრეთვე მეცნიერული კონტაქტები. დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა თურქეთში ცნობილი საბჭოთა მეცნიერების ჩასვლას: ვ. ბარტოლდი, ნ. მარი, ვ. ჟუკოვსკი, ვავილოვი, ვ. გორდლევსკი, რომლებმაც აქტიური მონაწილეობა მიიღეს კონგრესებისა და სიმპოზიუმების მუშაობაში. ისინი გამოვიდნენ მოხსენებებით, კითხულობდნენ ლექციებს უნივერსიტეტებსა და სამეცნიერო დაწესებულებებში.

თურქეთისა და საბჭოთა კავშირის სახელმწიფო მოღვაწეები ხშირად ოფიციალური ვიზიტებით იმყოფებოდნენ მოსკოვსა და ანკარაში. ასე მაგალითად, თურქეთის საგარეო საქმეთა მინისტრი თევფიქ რუშთუ არასი იყო საბჭოთა კავშირში 1926, 1920, 1932, 1935 და 1937 წლებში, 1932 წელს მოსკოვში ჩამოვიდა თურქეთის პრემიერ-მინისტრი ისმეთ ინონუ.

ამავე პერიოდში თურქეთში ვიზიტით იმყოფებოდნენ საბჭოთა კავშირის სახელმწიფო მოღვაწეები. 1931 წლის ოქტომბერში თურქეთში იმყოფებოდა საბჭოთა კავშირის საგარეო საქმეთა მინისტრი ლიტვინოვი, 1933 წლის ოქტომბერში თურქეთში ჩავიდა საბჭოთა კავშირის მთავრობის დელეგაცია, ვოროშილოვის მეთაურობით, თურქეთის რესპუბლიკის 10 წლისთავის აღსანიშნავად გამართულ დღესასწაულზე.

ამავე პერიოდში კიდევ უფრო გაუმჯობესდა ურთიერთობა თურქეთსა და ირანს შორის. 1932 წლის 23 იანვარს თურქეთსა და ირანს შორის დაიდო სასაზღვრო ხელშეკრულება, ხოლო 1932 წლის 5 ნოემბერს – ახალი ხელშეკრულება მეგობრობის შესახებ. ყოველივე ეს დაგვირგვინდა 1934 წლის ივნისში თურქეთში ირანის შაჰის ვიზიტით. რეზა შაჰი თურქეთში დიდი პატივით მიიღეს, მან დაათვალიერა თურქეთის ღირსშესანიშნავი ადგილები და მათ შორის სამხედრო ობიექტები. შაჰი აღფრთოვანებული იყო თურქეთში

გატარებული რეფორმებით (შაჰი თვითონაც ატარებდა ირანში რეფორმებს) და მიღწეული წარმატებებით. ამ ვიზიტს ორი ქვეყნის ურთიერთობაში დადებითი მნიშვნელობა ჰქონდა.

სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია,რომ ათათურქი,რეზა შაჰი და ამანულა ხანი, მიუხედავათ მათი პოლიტიკური შეხედულებების განსხვავებისა, ერთმანეთის მიმართ მეგობრულად იყვნენ განწყობილნი. მათი საერთო მიზანი იყო თავიანთ ქვეყანაში ჩაეტარებინათ რეფორმები და თავი დაეღწიათ ჩამორჩენისაგან.

3. 1936 წლის მონტრეს კონფერენცია შავი ზღვის სრუტეების შესახებ

1933 წლიდან თურქეთის მთავრობამ არაერთხელ დასვა საკითხი ლოზანის კონფერენციის მონაწილე სახელმწიფოების წინაშე შავი ზღვის სრუტეების სტატუსის გადასინჯვის მიზნით. მაგრამ ევროპის სახელმწიფოებისა და განსაკუთრებით ინგლისის მთავრობის ნეგატიური პოზიციის გამო, ეს საკითხი ღიად რჩებოდა.

1935 წელს ფაშისტური იტალიის აბისინიაზე თავდასხმამ გააძლიერა აღმოსავლეთ ხმელთაშუა ზღვის რეგიონში ომის წარმოქმნის საშიშროება. იტალია აშკარად ამაგრებდა თავის სამხედრო-საზღვაო ბაზებს დოდეკანეზის კუნძულზე, რომლებიც უშუალოდ ესაზღვრებოდნენ სამხრეთ-დასავლეთ ანატოლიას. ამან თურქეთში გამოიწვია დიდი შეშფოთება. თურქეთ-იტალიის ურთიერთობა იმანაც გაამწვავა, რომ თურქეთმა მონაწილეობა მიიღო იტალიის წინააღმდეგ მიმართულ სანქციებში.

ლოზანის ხელშეკრულებით, შავი ზღვის სრუტეები იყო დემილიტარიზებული და სტამბოლი სრულიად დაუცველი. ნებისმიერ დროს სტამბოლი შეიძლება გამხდარიყო თავდასხმის ობიექტი.

1936 წელს ევროპაში მდგომარეობა კიდევ უფრო დაიძაბა. 11 აპრილს თურქეთის მთავრობამ მიმართა ლოზანის კონფერენციის მონაწილე სახელმწიფოებს (საბჭოთა კავშირი, ინგლისი, საფრანგეთი, იტალია, საბერძნეთი, იუგოსლავია, ბულგარეთი, რუმინეთი) მოთხოვნით დაეწყოთ მოლაპარაკება სრუტეების რეჟიმის ახალი კონვენციის შემუშავების მიზნით. თურქეთის ნოტაში აღნიშნულია: „1923 წელს თურქეთი დათანხმდა ხელი მოეწერა ლოზანის კონფერენციაზე სრუტეების რეჟიმის შეთანხმებაზე, რომლითაც დადგენილ იქნა სრუტეების დემილიტარიზაცია და იქ თავისუფალი გავლა. მაშინ საერთო ვითარებას ევროპაში პოლიტიკური და

სამხედრო თვალსაზრისით სულ სხვა სახე ჰქონდა, ვიდრე ახლა. ევროპა გაერთიანებისაკენ მიდიოდა და მისი პოლიტიკური ორგანიზაცია დამყარებული უნდა ყოფილიყო სამართლის დაურღვეველ პრინციპებზე, გამაგრებული საერთაშორისო ვალდებულებებით. სახმელეთო, საზღვაო და საჰაერო ძალები ნაკლებად საშიში და ისინიც განმტკიცების ტენდენციას იჩენდნენ. იმ დროიდან შავ ზღვაზე არსებულმა ვითარებამ მიიღო შეთანხმების ხასიათი, დამშვიდებული ყოველმხრივ, იმ დროს როდესაც ხმელთაშუა ზღვაზე თანდათანობით უნდიობლობა მყარდებოდა. საზღვაო კონფერენციებმა ახალი შეიარაღებისაკენ მიდრეკილება აჩვენეს და რომ ახლო მომავალში საზღვაო ნავსაშენები ჩაუშვებენ წყალში ჯერ არნახული სიმძლავრის გემებს.

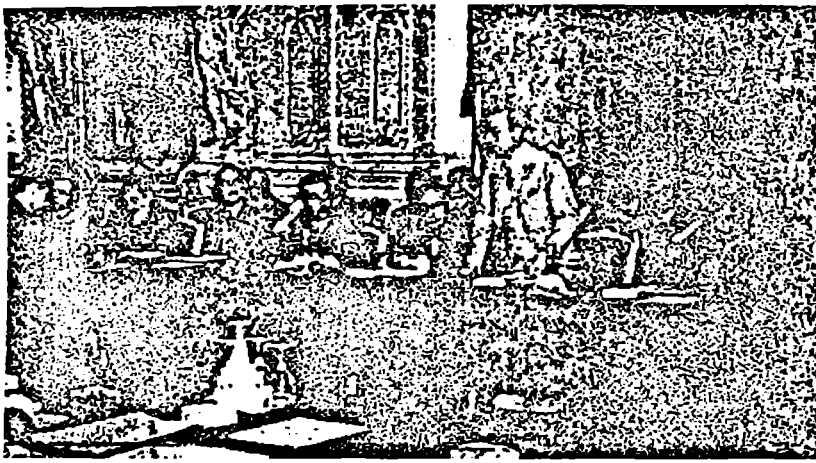

თურქეთის საგარეო საქმეთა მინისტრი რ. არასი სიტყვით გამოდის მონტრეს კონფერენციაზე

თურქეთის მთავრობა აცხადებდა, რომ ის მზად არის დაიწყოს მოლაპარაკება სრუტეების ისეთი რეჟიმის გამომუშავებისათვის, რომელიც უზრუნველყოფდა თურქეთის უშიშროებას შავი ზღვის რეგიონში.

საბჭოთა კავშირის მთავრობამ 16 აპრილის ნოტაში შავი ზღვის სრუტეების საკითხის მოწესრიგებასთან დაკავშირებით განაცხადა, რომ ის „სავსებით დასაბუთებულად თვლის თურქეთის მთავრობის შიშს მასში, რაც შეეხება ამჟამად საერთაშორისო მშვიდობიანობის არაუზრუნველყოფას და რომ არსებობს ომის წარმოშობის

სერიოზული საფრთხე და ამიტომ ბუნებრივად თვლის ახლანდელ ვითარებაში თურქეთის რესპუბლიკის მისწრაფებას უზრუნველყოს თავისი ტერიტორიის უშიშროება სრუტეების რეჟიმის სათანადოდ შეცვლის საშუალებით."

ერთი სიტყვით, საბჭოთა მთავრობამ პირველმა დაუჭირა მხარი თურქეთის მთავრობის ამ წინადადებას და დათანხმდა ლოზანის კონვენციის გადასინჯვაზე.

1936 წლის 22 ივნისს მონტრეში (შვეიცარია) გაიხსნა საერთაშორისო კონფერენცია შავი ზღვის სრუტეების ახალი კონვენციის შემუშავების მიზნით. მხოლოდ იტალიამ არ გაგზავნა მონტრეში თავისი წარმომადგენლები. მონტრეს კონფერენცია ჩატარდა მეტად დაძაბულ ვითარებაში.

თურქეთის დელეგაციამ პლენარულ სხდომაზე წარმოადგინა ახალი კონვენციის პროექტი, რომლის მიხედვითაც სრუტეებით სარგებლობა შეეძლოთ, როგორც შავიზღვისპირა, ისე არა შავიზღვისპირა სახელმწიფოების სამხედრო გემებს, მაგრამ უნდა შეზღუდულიყო მათი ტონაჟი და გემების ტიპები. ამასთანავე წინასწარ უნდა ეცნობებინათ სრუტეებზე გასვლის დრო. მაგრამ მალე თურქეთმა უარი თქვა თავის წინადადებაზე და მხარი დაუჭირა ინგლისის პროექტს, რომელიც ლახავდა საბჭოთა კავშირისა და შავიზღვისპირა ქვეყნების ინტერესებს. ინგლისის დელეგაცია მზად იყო დაეკმაყოფილებინა თურქეთის მოთხოვნა სრუტეების დემილიტარიზაციის შესახებ, მაგრამ არ იყო დაინტერესებული ანგარიში გაეწია საბჭოთა კავშირისა და შავიზღვისპირა სახელმწიფოების კანონიერი ინტერესებისათვის. ინგლისის დელეგაციამ მოითხოვა შავი ზღვა გამოცხადებულიყო საერთაშორისო ზღვად. ამის გამო იგი წინააღმდეგი იყო შეზღუდულიყო შავ ზღვაში არაშავიზღვისპირა სახელმწიფოების სამხედრო გემების შესვლა. ინგლისი აცხადებდა, რომ როგორც შავიზღვისპირა, ისე არაშავიზღვისპირა სახელმწიფოები თანაბრად უნდა შეზღუდულიყვნენ სრუტეებში სამხედრო გემებით სარგებლობის დროს. ინგლისის წინადადებას მხარი დაუჭირა იაპონიის დელეგაციამ. იაპონელებმა განაცხადეს, რომ ისინი თანახმანი არიან მხარი დაუჭირონ სრუტეებში არაშავიზღვისპირა ქვეყნების სამხედრო გემების შეზღუდვას, თუ იგივე პირობა გავრცელდებოდა შავიზღვისპირა სახელმწიფოებზე.

ინგლისის მთავრობის პოზიცია გააკრიტიკა საბჭოთა დელეგაციის მეთაურმა. მ. ლიტვინოვმა განაცხადა,რომ შავი ზღვა არასოდეს არ ყოფილა აღიარებული საერთაშორისო ზღვად. საბჭოთა

დელეგაციის მტკიცე პოზიციის შედეგად ინგლისი და მისი მოკავშირეები წავიდნენ კომპრომისზე და მიაღწიეს შეთანხმებას.

1936 წლის 20 ივნისს მონტრეში ხელი მოაწერეს შავი ზღვის სრუტეების კონვენციას (იტალია ამ კონვენციას შეუერთდა 1938 წლის მაისში). კონვენციით გაუქმდა სრუტეების საერთაშორისო კომისია და აღდგა თურქეთის სუვერენიტეტი სრუტეებსა და მის სანაპიროებზე. თურქეთს მიეცა სრუტეების სრული დემილიტარიზაციის უფლება. აგრეთვე მან მიიღო უფლება თვალყური ედევნებინა სრუტეებში ყველა ტიპის გემის მიმოსვლაზე და დაეწესებინა აქ თავისი კონტროლი. სრუტეებზე თავისუფალი ნაოსნობის უფლება ჰქონდათ ყველა ქვეყნის სავაჭრო გემებს, როგორც მშვიდობიანობის, ისე ომის დროს. რაც შეეხება სამხედრო გემების გასვლას სრუტეებში, სხვადასხვა რეჟიმი დაწესდა შავიზღვისპირა და არაშავიზღვისპირა სახელმწიფოებისათვის. სრუტეებში გასვლის დროს სამხედრო გემები ემორჩილებდნენ შემდეგ პირობებს: მშვიდობიანობის დროს არაშავიზღვისპირა ქვეყნების სამხედრო გემებისათვის წესდებოდა შემდეგი შეზღუდვა: სრუტეებით სარგებლობა შეეძლოთ მხოლოდ მსუბუქ სამხედრო გემებს (კრეისერი, ნაღმოსანი) და აგრეთვე დამხმარე ხომალდებს, არა უმეტესი 15 ათასი ტონაჟისა, ამასთან მათი საერთო წყალწვა არ უნდა აღემატებოდეს 30 ათას ტონას და შავ ზღვაში ყოფნის ვადა განისაზღვრებოდა 21 დღით. შავ ზღვაში ერთდროულად მყოფი უცხო ქვეყნების სამხედრო ხომალდების რაოდენობა არ უნდა აღემატებოდეს ცხრას. შავიზღვისპირა სახელმწიფოებს უფლება ჰქონდათ შეეყვანათ როგორც მსუბუქი, ისე დიდი სამხედრო ხომალდები, ნაღმოსანი გემებისა და წყალქვეშა ნავების ჩათვლით. ომის დროს, როდესაც თურქეთი არ იღებდა მონაწილეობას ომში, სრუტეები უნდა ყოფილიყო დახურული ყველა მეომარი ქვეყნის სამხედრო გემებისათვის. ხოლო სავაჭრო გემებს თავისუფლად შეეძლოთ სრუტეებით სარგებლობა. თუ თურქეთი მონაწილეობდა ომში, მაშინ სრუტეებით სარგებლობა თურქეთის მთავრობის ნება-სურვილზე იყო დამოკიდებული. ამავე უფლებით თურქეთს შეეძლო ესარგებლა, თუ შეიქმნებოდა სამხედრო საშიშროება.

კონვენცია აგრეთვე აწესებდა სრუტეების თავზე საჰაერო ხომალდების გასვლის წესს. ნებადართული იყო, გარკვეული პირობით, სამხედრო და სამოქალაქო თვითმფრინავების გადაფრენა შავი ზღვიდან ხმელთაშუა ზღვისაკენ და პირუკუ.

სრუტეების შესახებ მონტრეში დადებული კონვეციის ხელისმოწერის შემდეგ მთელმა რიგმა დელეგატებმა წარმოთქვეს სი-

ტყვები მონტრეს კონვენციის წარმატებითი დამთავრების მნიშვნელობის შესახებ.

თურქეთის საგარეო საქმეთა მინისტრმა თევფიკ რუშთუ არასმა განაცხადა, რომ თურქეთი საესებით დაკმაყოფილებულია კონფერენციის შედეგებით, და მადლობა გამოუცხადა როგორც ბრიტანეთის დელეგაციას დათმობაზე წასელისათვის, ისე საბჭოთა კავშირსაც იმ „15 წლის მეგობრობისათვის, რომელიც ყოველგვარ ვითარებაში იჩენს თავს".

ინგლისის დელეგაციის მეთაურმა ლორდ სტენლიმ, თავის გამოსვლაში განაცხადა: „კონფერენციის მთელი მსვლელობიდან დაუმტკიცეთ, რომ შესაძლებელია დამაკმაყოფილებელი შედეგების მიღწევა საერთაშორისო ურთიერთობათა ჩვეულებრივი ნორმების დაცვის გზით."

სტენლის შემდეგ გამოვიდა საბჭოთა კავშირის საგარეო საქმეთა მინისტრი მ. ლიტვინოვი,რომელმაც შემდეგი განაცხადა: „მონტრეს კონფერენციამ, მოწვეულმა საერთაშორისო ხელშეკრულების გადასასინჯავად და მის შესაგუებლად, შეცვლილ ვითარებასთან ღირსეულად შეასრულა თავისი ამოცანა. საესებით გაითვალისწინა რა შეცვლილი გარემოებანი, კონფერენციამ აღიარა, რომ სრუტეების უშიშროების გარანტიებს, რომლებსაც ლოზანის კონვენცია ითვალისწინებს, არ შეუძლიათ ჩაუნერგონ თურქეთს ნამდვილი უშიშროების გრძნობა...

საბჭოთა დელეგაცია სრულებითაც არ ილაშქრებს შავ ზღვაზე კომერციული მიზნებისათვის ნავიგაციასთან განსაზღვრული თავისუფლების წინააღმდეგ და იმის წინააღმდეგ, რომ უზრუნველყოფილ იქნეს მიმოსელა შავ ზღვაზე მდებარე ნავსადგურებისა და სხვა საზღვაო ბასეინების ნავსადგურებს შორის. იგი ცდილობდა მხოლოდ იმას, რომ შეზღუდულიყო არა შავი ზღვის სახელმწიფოთა სამხედრო ფლოტის თავისუფლება როგორც მშვიდობიანობის, ისე განსაკუთრებით, ომის დროს....

საბჭოთა დელეგაცია უდიდესი კმაყოფილებით აღნიშნავს, რომ მან თუმცა არა მთლიანად, ძალიან მნიშვნელოვანი ოდენობით მიაღწია ამ თავის მიზნებს და მე მადლობას ეუძღვნი ყველა ჩემს კოლეგას, იმისათვის, რომ მათ ხელი შეუწყვეს ურთიერთ გაგებასა და შერიგების ატმოსფეროს შექმნას, რითაც განსაკუთრებით აღსანიშნავია კონფერენციის უკანასკნელი პერიოდი...

კონფერენციის მნიშვნელობა შორს სცილდება იმ თემის საზღვრებს, რომლის გარშემოც იგი დისკუსიას ეწეოდა...

ამ კონფერენციის შედეგები საშუალებას გვაძლევენ იმედი

ვიქონიოთ, რომ საერთაშორისო ცხოვრება მალე საბოლოოდ გამოვა უნაყოფო დისკუსიებისა და დაეის ვიწრო სრუტეებიდან ჭეშმარიტი საერთაშორისო თანამშრომლობის ფართო ზღვაზე და ბოლოს, მიაღწევს იმ ნავსაყუდელს, რომელზედაც წარწერილია: „საყოველთაო მშვიდობიანობა და ყველა ხალხთა უშიშროება“.

შავი ზღვის კონვენციით სრულად არ იყო დაცული საბჭოთა კავშირისა და ამ რეგიონის ინტერესები. ასე მაგალითად, კონვენციის ერთ-ერთი დიდი ნაკლი იყო ის, რომ თურქეთის მთავრობა იყო სრუტეების მთლიანი პატრონი და ერთადერთი მცველი. ეს ნაკლი გამომჟღავნდა მეორე მსოფლიო ომის დროს, როდესაც თურქეთმა ვერ შეძლო უზრუნველეყო საბჭოთა კავშირისა და მოკავშირე სახელმწიფოების ინტერესები.

მონტრეს კონვენცია დაიდო 20 წლის ვადით, იგი ძალაში შევიდა 1936 წლის 15 აგვისტოს. გათვალისწინებული იყო, რომ მისი ცალკეული მუხლების გადასინჯვა შეიძლებოდა ყოველი ხუთი წლის შემდეგ.

მონტრეს კონვენცია მნიშვნელოვანი საერთაშორისო აქტი იყო ამ რეგიონის უსაფრთხოების გარანტიის საქმეში.

4. თურქეთის საშინაო პოლიტიკა

30-იან წლებში თურქეთის მთავრობა განაგრძობდა ზომების მიღებას ქვეყნის ეკონომიკური მდგომარეობის გასაუმჯობესებლად და დასავლეთის ქვეყნებთან შემდგომი დაახლოებისათვის. ამავე დროს რესპუბლიკური პარტიის ხელმძღვანელობა მიისწრაფოდა კიდეე უფრო მეტად გაეძლიერებინა პარტიის გავლენა სახელმწიფოს მართვა-გამგებლობასა და ხალხის მასებზე.

1935 წლის მაისში ანკარაში ჩატარდა სახალხო რესპუბლიკური პარტიის IV ყრილობა. ყრილობამ მიიღო პარტიის ახალი პროგრამა, რომელიც მიზნად ისახავდა ნაციონალური ბურჟუაზიის დიქტატურის გაძლიერებას. ყრილობამ დაადგინა – პარტიული აპარატი შერწყმულიყო სახელმწიფო აპარატთან. სახალხო რესპუბლიკური პარტიის გენერალური მდივანი უნდა ყოფილიყო შინაგან საქმეთა მინისტრი, ხოლო ვილაიეთის პარტიული ორგანიზაციების თავმჯდომარეები – ვილაიეთის გუბერნატორები. ამავე დროს პარტიის რეკომენდაციით დიდმა ეროვნულმა კრებამ მიიღო კანონები, რომლებმაც ხელი შეუწყო ხელისუფლების ცენტრალიზაციას და ადგილებზე კონტროლის გაძლიერებას.

1937 წლის იანვარში თურქეთის დიდმა ეროვნულმა კრებამ შეიტანა კონსტრუქციული შესწორება, რომლის მიხედვითაც პარტიული პროგრამის პრინციპები აისახა კონსტიტუციაში. კონსტიტუციის მეორე მუხლი აცხადებდა, რომ თურქეთის სახელმწიფო დაფუძნებულია შემდეგ პრინციპებზე: რესპუბლიკანიზმი, ნაციონალიზმი, ხალხურობა, ეტატიზმი, ლაიციზმი და რევოლუციონერობა. ამ ცვლილებების შეტანამ კონსტიტუციაში კიდევ ერთხელ დაადასტურა პარტიული აპარატის შერწყმა სახელმწიფოს აპარატთან.

ქემალიზმის იდეების პროპაგანდას აქტიურად ავრცელებდნენ „სახალხო სახლები", რომელთა ხელმძღვანელები იყვნენ სახალხო-რესპუბლიკური პარტიის აქტიური წევრები. 1934 წელს თურქეთში 80 „სახალხო სახლი" იყო, შემდგომში მათი რიცხვი საგრძნობლად გაიზარდა.

ქემალიზმის პროპაგანდასთან ერთად ფართოდ წარმოებდა ნაციონალური იდეების პროპაგანდა. გამოდიოდა ათასობით ნაციონალისტური ბროშურები. ასე, მაგალითად, ერთ-ერთ ბროშურაში ვკითხულობთ: „თურქი ერი წამოვიდა ოთხ ნაკადად თავისი ისტორიული წინარე სამშობლოდან – აზიიდან, სულ ცოტა ათეული ათასი წლების წინ და ასწავლა მთელ კაცობრიობას გადასვლა ქვის ხანიდან ბრინჯაოს ხანაზე. პირველი ქალაქი დაარსეს თურქებმა, დამწერლობა შემოღებულია თურქების მიერ... თანამედროვე სამყაროს საფუძველი ჩაუყარა თურქმა ერმა. მსოფლიოს რომელ კუთხეში არ უნდა ჩახვიდეთ, იქ იპოვნით თურქი ერის კვალს."

ქემალისტები აცხადებდნენ, რომ ისინი გამოხატავენ ყველა ფენის ინტერესებს, რომ თურქეთში არ არის კლასობრივი საზოგადოება, არ არის კლასები, არ არსებობს კლასობრივი ბრძოლა, ამიტომ საჭირო არ არის კლასობრივი პარტიების არსებობა. 1925 წლიდან თურქეთში ერთპარტიული დიქტატურა დამყარდა. თურქეთის სახალხო-რესპუბლიკური პარტიის ლიდერები აცხადებდნენ, რომ მათი პარტია მთელი ერის სასიცოცხლო ინტერესებს გამოხატავს.

მიუხედავად ასეთი განცხადებებისა, თურქეთში ადგილი ჰქონდა მუშათა და გლეხთა გამოსვლებს.

ასეთ ვითარებაში მთავრობა იძულებული გახდა გარკვეულ დათმობებზე წასულიყო, 1936 წლის 8 ივნისს მეჯლისმა მიიღო „შრომის კანონი". იგი ითვალისწინებდა 48 საათიანი სამუშაო კვირას, ე. ი. 8 საათიან სამუშაო დღეს, ყოველკვირეული დასვენების დღით და ყოველწლიური შვებულების ანაზღაურებით. მოხდა ქალთა და ბავშვთა შრომის გარკვეული რეგლამენტაცია. კანონი ითვალ-

მუსტაფა ათათურქი

ისწინებდა შრომის პირობების დაცვას და სოციალური დაზღვევის პირობებს. კანონი ვრცელდებოდა იმ საწარმოებზე, სადაც მუშათა რიცხვი არ იყო 10 კაცზე ნაკლები.

კანონში არაფერი იყო ნათქვამი თავისუფალი პროფკავშირების შექმნაზე. კანონი კრძალავდა გაფიცვებსა და გაფიცვებში მონაწილეობისათვის ითვალისწინებდა ჯარიმასა და პატიმრობას.

1938 წლის ივლისში გამოვიდა „კანონი, ორგანიზაციების შესახებ", რომელიც აწესებდა მკაცრ კონტროლს ქვეყნის პროგრესულ ორგანიზაციებზე. კანონი კრძალავდა ორგანიზაციების შექმნას „ოჯახის, თემის, რასისა და კლასის" საფუძველზე. კანონი აგრეთვე კრძალავდა იმ ორგანიზაციების საქმიანობას, რომლებიც მიისწრაფოდნენ დაერღვიათ სახელმწიფოს ერთიანობა, უშიშროება და წესრიგი და „პოლიტიკური და ეროვნული ერთიანობა", ასევე ყოველი საზოგადოება ემორჩილებოდა სახელმწიფო კონტროლს, კანონის დამრღვევები მიეცემოდნენ პასუხისმგებლობაში.

იმავე წელს მეჯლისმა მიიღო „კანონი პრესის შესახებ". ამ კანონით მთავრობამ მიიღო უფლება დაეწესებინა პრესაზე კონტროლი.

მიუხედავად მთავრობის მიერ მიღებული ანტიდემოკრატიული კანონებისა, მშრომელი მასები განაგრძობდნენ ბრძოლას თავიანთი უფლებების დაცვისა და დემოკრატიისათვის.

მეორე მსოფლიო ომის წინ მთავრობაში გაჩნდა გარკვეული ბზარი საშინაო და საგარეო პოლიტიკის განხორციელების საქმეში. რეაქციული ძალების გავლენით პრემიერ-მინისტრი ისმეთ ინეონუ თანდათანობით ცილდებოდა იმ პრინციპებს, რომლებიც მუსტაფა ქემალის მიერ იყო წამოყენებული ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის დასაწყისში. ამ ნიადაგზე, თუ სხვა მიზეზით, ინონუსა და ათათურქს შორის დაიწყო დაშორება. შესა-

ძლებელია, ამაში გარკვეული როლი ითამაშა კულისებს იქით არსებულმა ინტრიგებმა, რომლებიც ერცელდებოდა პრეზიდენტის გარშემო და მთავრობის წრეებში. ამბობდნენ, რომ ინონუმ პრეზიდენტს დაუტოვა მხოლოდ პატივი, ხოლო თავის ხელში აიღო მთელი ძალაუფლება. ამაში გარკვეული სიმართლე იყო. ბოლო წლებში ათათურქი ავადმყოფობის გამო, თანდათანობით შორდებოდა სახელმწიფოს საქმეებს, ღვიძლისა და თირკმელების ავადმყოფობა თანდათანობით ძლიერდებოდა და იყო ხანგრძლივი პერიოდი, როდესაც პრეზიდენტი არ იყო დაკავებული სახელმწიფო საქმეებით. ასე რომ ხმები, თითქოს პრემიერი პრეზიდენტთან შეუთანხმებლად, დამოუკიდებელ პოლიტიკას ატარებდა არ იყო მოკლებული სიმართლეს. ამასთან 1937 წლის შემოდგომაზე ისმეთ ინონუსა და საგარეო საქმეთა მინისტრს არასს შორის წარმოიქმნა უთანხმოება, ათათურქი ჩაება დავაში და მოთხოვა ინონუს აეღო შვებულება, ხოლო 1937 წლის 25 ოქტომბერს გადააყენა იგი და პრემიერ-მინისტრად მის ადგილზე დანიშნა ჯელალ ბაიარი, რომელსაც ეკავა სახალხო მეურნეობის-მინისტრის თანამდებობა.

1938 წლის 10 ნოემბერს გარდაიცვალა ათათურქი, მან უდიდესი კვალი დატოვა თურქეთის ისტორიაში. მისი ხელმძღვანელობით ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის შედეგად თურქეთის ხალხმა დაამარცხა ინტერვენტები, მოიპოვა გამარჯვება და დაიცვა ეროვნული სუვერენიტეტი. ათათურქს უდიდესი წვლილი მიუძღვის მშვიდობიანი გზით, სულთნის ხელისუფლების გაუქმებაში და რესპუბლიკური წყობილების დამყარებაში, რაც რევოლუციის ტოლფასი იყო. იგი იყო რევოლუციონერი-რეფორმატორი. მის მიერ ქვეყანაში ჩატარებული რეფორმების შედეგად თურქეთმა თავი დააღწია ეკონომიკურ ჩამორჩენილობას და კულტურის სფეროში განხორციელებული რეფორმების შედეგად ქვეყანა დაადგა ევროპიზაციის გზას.

თურქეთის დიდმა ეროვნულმა კრებამ ათათურქს სიკვდილის შემდეგ მიანიჭა „სახელმწიფოს მუდმივი მეთაურის“ წოდება. თურქე-

ათათურქის მავზოლეუმი

თის მთავრობამ ათათურქს ერის წინაშე უდიდესი დამსახურებისათვის აუგო დიდებული მავზოლეუმი.

11 ნოემბერს ჩატარდა პრეზიდენტის არჩევნები და პრეზიდენტად აირჩიეს ისმეთ ინონუ. იგი დაიბადა 1884 წელს, იზმირში, სივასში დაწყებითი და საშუალო განათლების მიღების შემდეგ, დაამთავრა სამხედრო-საინჟინრო ლიცეუმი, 1903 წელს (სახმელეთო) ქვეითი სამხედრო სკოლის დამთავრების შემდეგ, 1906 წლიდან სწავლობდა სამხედრო აკადემიაში, არმიაში ეკავა სხვადასხვა თანამდებობები:

1910-1913 წლებში მონაწილეობა მიიღო იემენის აჯანყების ჩაქრობაში.

პირველი მსოფლიო ომის დროს იმყოფებოდა კავკასიის ფრონტზე და იყო კორპუსის მეთაური. აქ იგი იბრძოდა მუსტაფა ქემალის სარდლობით, მას დაუმეგობრდა, ეს მეგობრობა წლების განმავლობაში გრძელდებოდა. ინონუ სირიის ფრონტზედაც იჭენებდა მონაწილეობას. მან ათათურქთან ერთად აქტიური მონაწილეობა მიიღო ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაში. პოლკოვნიკი ისმეთი იბრძოდა დასავლეთის ფრონტზე ბერძნების წინააღმდეგ, ორჯერ დაამარცხა ბერძნები სოფელ ინონუსთან და მას ბრიგადის გენერლის წოდება უბოძეს. ინონუმ აქტიური მონაწილეობა მიიღო საკარიას ბრძოლებში, ბერძნებზე მოპოვებული გამარჯვების შემდეგ მონაწილეობა მიიღო მუდანის დროებითი ზავის დადებაში, შემდეგ იგი დაინიშნა საგარეო საქმეთა მინისტრად და მეთაურობდა თურქეთის დელეგაციას ლოზანის კონფერენციაზე. 1923 წლის 24 ივნისს ხელი მოაწერა ლოზანის საზავო ხელშეკრულებას.

ისმეთ ინონუ — თურქეთის პრეზიდენტი

1923 წ. 29 ოქტომბერს, თურქეთის რესპუბლიკის გამოცხადების მეორე დღეს იგი დაინიშნა პრემიერ-მინისტრად. 1924-1937 წლებში იყო პრემიერ-მინისტრი. ისმეთ ინონუ იყო მუსტაფა ქემალის უახლოესი ერთგული თანამოაზრე ყველა მის წამოწყებაში.

1938 წლის დეკემბერში ჩატარდა სახალხო-რესპუბლიკური პარტიის საგანგებო ყრილობა, რომელმაც ისმეთ ინონუ აირჩია პარტიის მუდმივ თავმჯდომარედ, ხოლო პარტიის წესდებაში შეიტანეს დებულება, რომ „ათათურქი არის პარტიის დამაარსებელი და მისი მუდმივი პრეზიდენტი".

საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ ისმეთ ინონუმ აქტიურ პოლიტიკურ მოღვაწეობაში დააბრუნა ათათურქის მიმართ ოპოზიციურად განწყობილი ცნობილი მოღვაწეები: გენერლები ქიაზიმ ყარაბექირი, ალი ფუად ჯებესოი (ათათურქის ყრმობის მეგობარი). რეფეტ ბელე და ფეთჰი ოქიარი. 1938 წლის დეკემბერში მეჯლისში ჩატარდა ნაწილობრივი არჩევნები და ისინი შეიტანეს საარჩევნო სიებში და კვლავ გახდნენ დეპუტატები. 1939 წელს ალი ფუად ჯებესოი აირჩიეს თურქეთის დიდი ეროვნული კრების თავმჯდომარედ, ხოლო მისი სიკვდილის შემდეგ – ქიაზიმ ყარაბექირი. აღსანიშნავია, ის, რომ ეს ძველი ქემალისტები აღარასოდეს გამოსულან ათათურქის კრიტიკით.

5. თურქეთის საგარეო პოლიტიკა მეორე მსოფლიო ომის წინ

მეორე მსოფლიო ომის წინ თურქეთი აგრძელებდა პოლიტიკური და ეკონომიკური კავშირების გაფართოებას დასავლეთისა და აღმოსავლეთის ქვეყნებთან.

თურქეთის დიპლომატებმა გადადგეს ნაბიჯები ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნებთან უფრო მეტად დაახლოების მიზნით. 1938 წლის იანვარ-აპრილში თეირანში ხელი მოაწერეს თურქეთ-ირანის რამდენიმე ხელშეკრულებას, რომელთაც დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ორივე სახელმწიფოსათვის. მათ შორის სატელეფონო კავშირებზე დამყარების, საჰაერო მიმოსვლის, ვაჭრობის, ნაოსნობის, ტრაპიზონ-თავრიზის რკინიგზის მშენებლობის, საბაჟო შეთანხმების შესახებ და სხვ.

1937 წლის 7 აპრილს ანკარაში დაიდო თურქეთსა და ეგვიპტეს შორის მეგობრობის ხელშეკრულება.

გაუმჯობესდა ურთიერთობა ირანთან. 1938 წლის აპრილში ნოტების გაცვლის შედეგად, ორი წლით გაგრძელდა 1926 წელს ერაყსა და თურქეთს შორის დადებული ხელშეკრულება. 1937 წლის გაზაფხულზე ანკარაში ჩავიდა ერაყის საგარეო საქმეთა

მინისტრი, ხოლო 1937 წლის ზაფხულში საპასუხო ვიზიტით ერაყში იმყოფებოდა თურქეთის საგარეო საქმეთა მინისტრი და ეკონომიკის მინისტრი.

1937 წლის 8 ივლისს საადაბადში, რეზა-შაჰის სასახლეში, ხელი მოეწერა „ოთხთა პაქტს" (თურქეთი, ირანი, ავღანეთი და ერაყი), რომელიც ცნობილია საადაბადის პაქტის სახელწოდებით. ოთხივე ქვეყანამ უარი თქვა ჩარეულიყო ერთმანეთის საშინაო საქმეებში, „ხელმომწერი მხარეები შეთანხმდნენ დაეცვათ თავიანთი საზღვრების ხელშეუხებლობა". არ დაიწყებდნენ აგრესიულ მოქმედებას პაქტის მონაწილე სახელმწიფოების წინააღმდეგ. ყველა უთანხმოებას მოაგვარებდნენ ერთა ლიგის შუამავლობით. საადაბადის პაქტი დაიდო 5 წლით, მაგრამ თუ ხელშეკრულების ვადის გასვლამდე ექვსი თვით ადრე არ განაცხადებდნენ, რომ პაქტი გაუქმებულია, მაშინ იგი ავტომატურად გაგრძელდებოდა კიდევ ხუთი წელი.

თურქეთმა მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა საადაბადის პაქტის დადების საქმეში.

აქტიურდება თურქეთის ურთიერთობა დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოებთან, გერმანია მიისწრაფოდა გაეფართოვებინა თურქეთთან თავისი ეკონომიკური და პოლიტიკური კავშირი.

თურქეთს განსაკუთრებით ესაჭიროებოდა კრედიტები თავისი ხუთწლიანი გეგმის დასაფინანსებლად, ხოლო გერმანია დაინტერესებული იყო თურქეთის ბაზრითა და მისი სტრატეგიული მდგომარეობით.

გერმანიამ სწრაფად გაზარდა თავისი სავაჭრო ოპერაციები თურქეთთან. 1936 წელს გერმანიაზე მოდიოდა მთელი ექსპორტის 51% და იმპორტის — 45,9%.

გერმანია თურქეთს აფინანსებდა კრედიტებით. 1938 წლისათვის გერმანიის კრედიტები თურქეთში შეადგენდა 87 მილ ლირას, მთელი საგარეო ვალის 48%-ს. გაძლიერდა თურქეთზე იდეოლოგიური ზეწოლა, მიუხედავად ამისა, გერმანიამ მაინც ვერ შეძლო ჩაეთრია თურქეთი თავის ორბიტაში.

თურქეთის გავლენიანი წრეები ორიენტაციას იღებდნენ ინგლისსა და საფრანგეთზე, 1938 წელს ინგლისის კაპიტალდაბანდებები თურქეთში, შეადგენდა 167,5 მილ. დოლარს, ხოლო საფრანგეთისა — 250 მილიონს.

1938 წლის მაისში ინგლისმა თურქეთს მისცა მორიგი სესხი 16 მილ. გირვანქა სტერლინგი.

საბჭოთა კავშირი განაგრძობდა თურქეთთან ეკონომიკურ და პოლიტიკურ თანამშრომლობას. 1935 წლის მარტში სახალხო-რესპუბლიკური პარტიის IV ყრილობაზე ათათურქმა განაცხადა: „თურქეთ-საბჭოთა კავშირის მეგობრობას დღევანდლამდე მოჰქონდა მთელი მსოფლიოსათვის მხოლოდ სარგებლობა და შემდგომშიაც იქნება ძალზე სასარგებლო“.

1935 წელს ანკარაში ხელი მოაწერეს ოქმს, რომლითაც გაგრძელდა ათი წლით 1925 წლის საბჭოთა კავშირ-თურქეთის ხელშეკრულება მეგობრობისა და ნეიტრალიტეტის შესახებ.

საბჭოთა კავშირ-თურქეთის ურთიერთობას ბზარი გაუჩნდა მაშინ, როდესაც თურქეთის პრემიერ-მინისტრი გახდა ჯელალ ბაიარი.

1938 წლის თებერვალში საბჭოთა მთავრობა დათანხმდა საკონსულოების ქსელის ურთიერთშემცირებაზე. ამ შეთანხმების შესაბამისად თურქეთმა დახურა საკონსულოები ოდესაში, ბაქოში, ერევანსა და ლენინგრადში, ხოლო საბჭოთა კავშირმა – იზმირსა და ყარსში. ორივე მხარემ შეინარჩუნა მხოლოდ თითო საკონსულო: საბჭოთა კავშირმა – სტამბოლში და თურქეთმა – ბათუმში.

1938 წლის ნოემბერში, როდესაც თურქეთის პრეზიდენტი გახდა ისმეთ ინონუ, პრემიერ-მინისტრი რ. საიდამი და საგარეო საქმეთა მინისტრი შუქრუ სარაჯოლუ, ახალმა მთავრობამ საჯაროდ განაცხადა, რომ მას განზრახული აქვს გაატაროს საბჭოთა კავშირთან მეგობრული ურთიერთობის განმტკიცების პოლიტიკა, საქმით ამის საწინააღმდეგო პოლიტიკას ანხორციელებდნენ.

6. ალექსანდრეტას სანჯაყის საკითხი და თურქეთის დაახლოება საფრანგეთ-ინგლისთან

მეორე მსოფლიო ომის დაწყების წინ, თურქეთსა და საფრანგეთს შორის დაიძაბა ურთიერთობა ალექსანდრეტას სანჯაყთან დაკავშირებით. ეს აისახება შემდეგი გარემოებით.

1918 წელს მუდროსის დაზავების შემდეგ, ინგლისის ჯარებმა მოახდინეს ალექსანდრეტას სანჯაყის ოკუპაცია, შემდგომში ინგლისმა ეს რაიონი და აგრეთვე კილიკია გადასცა საოკუპაციოდ საფრანგეთს. 1921 წელს საფრანგეთთან დადებული ხელშეკრულებით თურქეთმა კილიკია უკან დაუბრუნა, ხოლო ალექსანდრეტას სანჯაყი კი საფრანგეთს დარჩა. საფრანგეთმა ვალდებულება აიღო სანჯაყში შემოიღებდა „სპეციალურ ადმინისტრაციულ რეჟიმს“,

თურქულ ენას სცნობდა, როგორც ოფიციალურს, უმეტესად თურქულ მოხელეებს დანიშნავდა და უფლებას მისცემდა სანჯაყს ჰქონოდა თავისი დროშა თურქული დროშის მსგავსი. 1926 წლის საფრანგეთ-თურქეთის ხელშეკრულებამ დაადასტურა 1921 წლისა და 1923 წლის საფრანგეთ-თურქეთის ხელშეკრულების ის მუხლები, რომლებიც ამ საკითხს ეხებოდა.

1936 წლამდე მდგომარეობა არ შეცვლილა, როდესაც ალექსანდრეტას სანჯაყის პრობლემა კვლავ აქტუალური შეიქმნა.

1936 წლის 9 სექტემბერს მოხდა საფრანგეთ-სირიის ხელშეკრულების პარაფირება, რომლის მიხედვითაც სამი წლის შემდეგ უნდა გაუქმებულიყო საფრანგეთის მანდატი სირიაზე და სირია უნდა შესულიყო ერთ ლიგაში. 1936 წლის 13 ნოემბერს ანალოგიური ხელშეკრულება დაიდო ლიბანთან, ერთი სიტყვით, სირიასა და ლიბანს უნდა მიეღოთ დამოუკიდებლობა. საფრანგეთ-სირიის ხელშეკრულების მიხედვით ალექსანდრეტას სანჯაყი უნდა შესულიყო სირიის შემადგენლობაში და სირიას უნდა შეესრულებინა ის ვალდებულებები, რომელიც საფრანგეთმა ადრე აიღო თურქეთთან დადებული ხელშეკრულებებით.

საფრანგეთ-სირიის ხელშეკრულების დადების შემდეგ, თურქეთის პრესამ და თურქეთის ხელმძღვანელობამ დაიწყეს კამპანია საფრანგეთის წინააღმდეგ და მას ბრალს დებენ, რომ ალექსანდრეტას სანჯაყი აღიარა სირიის მანდატად. თურქები მოითხოვდნენ, რომ სანჯაყი ისეთივე დამოუკიდებელი უნდა გამხდარიყო, როგორც სირია და ლიბანია და რომ საფრანგეთს ანალოგიური ხელშეკრულება უნდა დაედო ალექსანდრეტას სანჯაყთან.

1936 წლის ოქტომბერში დაიწყო ოფიციალური მოლაპარაკება საფრანგეთსა და თურქეთს შორის. თურქეთმა თავისი მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად შემდეგი არგუმენტები წამოაყენა: 1. 1921 წლის ხელშეკრულება თურქეთმა დადო არა სირიასთან, რომელიც ამ დროს არ არსებობდა, არამედ საფრანგეთთან, ამასთან სანჯაყი დაუთმო არა უპირობოდ, არამედ პირიქით; 2. თუ ახლა საფრანგეთი უარს ამბობს თავის ხელშეკრულებაზე, ამ რეგიონის სუვერენიტეტი უნდა გადაეცეს სანჯაყის მოსახლეობას; 3. საფრანგეთს არა აქვს უფლება თურქეთთან შეუთანხმებლად გადასცეს იგი მესამე მხარეს. 4. საფრანგეთმა დაარღვია 1921 და 1926 წლების ხელშეკრულებები, რომლითაც დადგენილი იყო თურქეთ-სირიის საზღვრები.

საფრანგეთმა თავის საპასუხო ნოტაში განაცხადა, რომ მას არ შეუძლია დათანხმდეს სანჯაყის დამოუკიდებლობაზე, რადგან: 1.

დადო რა 1921 წელს ხელშეკრულება, იგი გამოდიოდა მანდატის მფლობელის როლში სირიის ინტერესების სასარგებლოდ; 2. ერთა ლიგისაგან მანდატი მიიღო პირობით. გათვალისწინებული იყო მხოლოდ ორი სახელმწიფოს სირიისა და ლიბანის დამოუკიდებლობა, ამიტომ მესამე სახელმწიფოს ალექსანდრეტას დაარსება მოასწავებდა მანდატის პირობის დარღვევას; 3. 1921 წლის ხელშეკრულება ითვალისწინებდა სანჯაყისათვის ავტონომიურ-ადმინისტრაციულ რეჟიმს და არა განსაკუთრებულ პოლიტიკურ სტატუტს, და რომ სპეციალური ადმინისტრაციული რეჟიმი შენარჩუნებული იქნება, სირიაზე საფრანგეთის მანდატის გაუქმების შემდეგაც.

ამ დროს თურქეთის მმართველი წრეები მიისწრაფოდნენ ალექსანდრეტას სანჯაყისათვის დამოუკიდებლობის მინიჭებას, რათა შემდგომში მოეხდინათ მისი ანექსია.

საფრანგეთი არ იყო დაინტერესებული თურქეთთან კონფლიქტის გაღვივებით, არამედ ცდილობდა შეენარჩუნებინა მასთან მეგობრული ურთიერთობა, რასაც შეიძლება გამოეწვია ურთიერთობის გამწვაევება არაბულ ქვეყნებთან.

მესამე სახელმწიფოები თავიანთი ინტერესებიდან გამომდინარე აქეზებდნენ მოდავე მხარეებს არ დაეთმოთ ერთმანეთისათვის. ასე, მაგალითად, ინგლისის პრესა არწმუნებდა ფრანგებს თურქების არგუმენტების უსუსურობაში, ხოლო გერმანია და იტალია აქეზებდნენ თურქებს ემოქმედათ უფრო გაბედულად და ენერგიულად.

კონფლიქტი გამწვაევდა იმასთან დაკავშირებით, რომ თვით სანჯაყში დაიწყო მღელვარებები. თურქული მოსახლეობა უარს აცხადებდა მონაწილეობა მიეღო სირიის პარლამენტში. შეტაკებები მოხდა ადგილობრივ ხელისუფლებასთან. იყო მსხვერპლი.

თურქეთისა და საფრანგეთის მთავრობები დათანხმდნენ საკითხი გადაეტანათ ერთა ლიგაში განსახილველად.

1936 წლის დეკემბერში ერთა ლიგის საბჭოს გადაწყვეტილებებით სანჯაყში გაგზავნილ იქნენ ნეიტრალური ზედამხედველები. ამავე დროს ერთა ლიგის საბჭომ ურჩია საფრანგეთისა და თურქეთის წარმომადგენლებს გაეგრძელებინათ მოლაპარაკება შვეიცარიის საგარეო საქმეთა მინისტრის შუამდგომლობით.

ამავე დროს თურქეთის პრესაში გრძელდებოდა თავდასხმები საფრანგეთზე. თურქეთის გაზეთები იმუქრებოდნენ, თუ თურქეთის მოთხოვნა არ იქნებოდა დაკმაყოფილებული, თურქები დატოვებდნენ ერთა ლიგას.

1937 წლის იანვრის დასაწყისში დაიწყო საფრანგეთ-თურქეთის მოლაპარაკება, მაგრამ მალე შეწყდა. თურქეთში მდგომარეობა

ძალზე დაიძაბა. თურქეთის პრეზიდენტმა ათათურქმა მოიწვია გენერალური შტაბის სხდომა, ხოლო შეძდგომ მან მოაწყო დემონსტრაციული მოგზაურობა სამხრეთში. გავრცელდა ხმები, რომ სირიის საზღვართან დაიწყო თურქეთის ჯარის თავმოყრა. გაზეთები ავრცელებდნენ ხმებს, რომ მოსალოდნელი იყო საზღვრისპირა მოსახლეობას დახმარება აღმოეჩინა ალექსანდრეტას სანჯაყის თურქებისათვის.

1937 წლის იანვრის ბოლოს მოლაპარაკება განახლდა და ერთა ლიგის სესიის საბჭოს სხდომაზე მიაღწიეს კომპრომისულ შეთანხმებას. ამ გადაწვეტილების მიხედვით ალექსანდრეტას სანჯაყი დაკავშირებული იქნებოდა სირიასთან საგარეო პოლიტიკის, ფულის სისტემისა და საბაჟოს საკითხ ებში, ხოლო საშინაო საქმეებში იგი იქნებოდა ერთა ლიგის კონტროლის ქვეშ. ერთა ლიგაში გაგზავნიდა თავის წარმომადგენლებს ეროვნებით ფრანგს; უნდა მომხდარიყო სანჯაყის დემილიტარიზაცია; საფრანგეთი და თურქეთი ერთობლივად უზრუნველყოფდნენ მის ტერიტორიულ მთლიანობას; სანჯაყის სტატუსსა და კონსტიტუციას დაამტკიცებდა ერთა ლიგის საბჭო. თურქებს მიენიჭებოდა სპეციალური პირივილეგიები თავისი ტვირთის ალექსანდრეტას ნავსადგურით ტრანზიტის დროს.

1937 წლის მაისში ერთა ლიგის საბჭომ დაამტკიცა ალექსანდრეტას სტატუსი და კონსტიტუცია.

1937-1938 წლებში კონფლიქტი ახალი ძალით კვლავ განახლდა. გამოირკვა, რომ სანჯაყის პარლამენტში თურქეთმა ვერ მოიპოვეს უმრავლესობა, რის იმედიც მათ ჰქონდათ. თურქეთის მთავრობა ამაში ფრანგ ხელისუფალთ დებდა ბრალს, და რომ სანჯაყის თურქული მოსახლეობა მათგან განიცდიდა შევიწროებასა და დევნას და აიძულებდა უარი ეთქვა თურქულ ეროვნებაზე და სხვ.

თავის მხრივ ფრანგები ბრალს დებდნენ თურქებს, რომ ისინი შეგნებულად ამწვავებდნენ მდგომარეობას და აწყობდნენ თავდასხმებს სხვა ეროვნებების წარმომადგენლებზე. დიდ უკმაყოფილებას გამოხატავდნენენ აგრეთვე სირიელი არაბები, სირიისაგან სანჯაყის ჩამოცილება დიდ უკმაყოფილებას იწვევდა არაბებს შორის. 1938 წლის გაზაფხულისათვის, შეტაკებები სანჯაყში გაძლიერდა და სამოქალაქო ომს დაემსგავსა.

ასეთ ვითარებაში საფრანგეთის მთავრობა კვლავ დათმობაზე წავიდა თურქეთის მიმართ. იგი თვლიდა, რომ უკეთესია დაკარგოს სანჯაყი, ვიდრე თურქეთის მხარდაჭერა ხმელთაშუა ზღვაზე ომის შემთხვევაში. ამასვე ურჩევდა ფრანგებს ინგლისი. თუ თურქეთი მიიღებდა ალექსანდრეტას სანჯაყს, მაშინ იგი მიემხრობოდა ინგ-

ლის-საფრანგეთის ბლოკს და თურქეთი კიდევ უფრო მეტად გახდებოდა დამოკიდებული ინგლისსა და საფრანგეთზე.

1938 წლის 3 ივლისს ანტაკიაში (ანტიოქია) ხელმოწერილ იქნა შეთანხმება საფრანგეთსა და თურქეთს შორის. შეთანხმება ითვალისწინებდა სანჯაყში 2500 თურქი ჯარისკაცის შეყვანას, იმდენივეს რაც საფრანგეთს ყავდა ამ რეგიონში.

1938 წლის 4 ივლისს ანკარაში პარაფირებულ იქნა საფრანგეთ-თურქეთის ხელშეკრულება მეგობრობის შესახებ: საფრანგეთი და თურქეთი ვალდებულებას იღებდნენ არ შესულიყვნენ პოლიტიკურ ან ეკონომიკურ კომბინაციებში, რომელიც მიმართული იქნებოდა ერთი მათგანის წინააღმდეგ, არ აღმოუჩენდნენ დახმარებას მესამე მხარეს იმ შემთხვევაში, თუ ის თავს დაესხმოდა ერთ-ერთ ხელმოწერ მხარეს, ერთმანეთს გაუწევდნენ კონსულტაციას, თუ დაირღვეოდა მშვიდობა აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვის რეგიონში.

საფრანგეთთან ხელშეკრულების დადების შემდეგ თურქეთის ჯარი შეყვანილ იქნა ალექსანდრეტას სანჯაყში. ამის შემდეგ ჩატარდა არჩევნები სანჯაყის პარლამენტში. ცხადია, თურქეთის ჯარის ყოფნის პირობებში არჩევნები თურქების სრული გამარჯვებით დამთავრდა. სანჯაყის პრეზიდენტად არჩეულ იქნა თურქეთის დიდი ეროვნული კრების დეპუტატი. მთავრობის შემადგენლობაში შეეიდნენ მხოლოდ თურქები. ახალმა სახელმწიფომ თავის დროშად დაამტკიცა თურქული დროშა, მიიღო თურქული სახელწოდება „ჰატაი“, თავის ჰიმნად – მიიღო თურქული. ჰატაის პარლამენტისა და პრეზიდენტის პირველი აქტი იყო თურქეთის პრეზიდენტისა და თურქეთის პარლამენტისათვის მადლობის დეპეშის გაგზავნა.

ამ დროიდან სანჯაყი ფაქტობრივად გახდა თურქული. თურქები მიისწრაფოდნენ საბოლოოდ მოეხდინათ მისი ანექსია. ამას დასჭირდა კიდევ ერთი წელი.

ამასობაში ვითარება ევროპაში კიდევ უფრო დაიძაბა. ფაშისტური გერმანია და იტალია გადავიდნენ შეიარაღებულ ანექსიაზე, გერმანიამ ხელთ იგდო ავსტრია და ჩეხოსლოვაკია, ხოლო 1939 წლის აპრილში იტალიის ჯარები შეიჭრნენ ალბანეთში. ფაშისტური იტალიის მიახლოებამ თურქეთის საზღვრებთან თურქეთის მმართველი წრეები ძალზე შეაშფოთა, ამან კი დაარწმუნა თურქეთის მთავრობა, რომ საჭიროა დაუკავშირდეს ინგლის-საფრანგეთის ბლოკს. თავის მხრივ ინგლის-საფრანგეთი დიდად იყვნენ დაინტერესებულნი თურქეთი მათი მოკავშირე გამხდარიყო, ინგლისი მზად იყო მხარი დაეჭირა თურქეთის მიერ ალექსანდრეტას სან-

ჯაყის ანექსიისათვის იმ პირობით, თუ თურქეთი ინგლის-საფრანგეთის კავშირს შეუერთდებოდა.

1939 წლის 12 მაისს ერთდროულად ანკარასა და ლონდონში გამოქვეყნდა ინგლის-თურქეთის დეკლარაცია. მასში აღნიშნული იყო, რომ ინგლისისა და თურქეთის მთავრობები ჩაერთვნენ „მჭიდრო კონსულტაციებში" და მოლაპარაკებებში, რომლებიც ამჟამად ჯერ კიდევ გრძელდებოდა; არ ელოდებიან რა საბოლოო ხელშეკრულების დადებას, ორივე მხარე აცხადებს, რომ აგრესიის აქტის შემთხვევაში, რასაც შეიძლება მოჰყვეს ომი ხმელთაშუა ზღვის რეგიონში, ისინი მზად იქნებიან ეფექტურად ითანამშრომლონ და აღმოუჩინონ ერთმანეთს ყოველგვარი დახმარება". ამის შემდეგ თურქეთის მთავრობამ გააუქმა გერმანიასთან დადებული სხვადასხვა შეთანხმებები.

ამავე დროს მოლაპარაკება დაიწყო ინგლისის მთავრობასთან მისთვის ახალი კრედიტების გაცემის თაობაზე. თურქეთის სამხედრო დელეგაცია ლონდონში გაემგზავრა.

1939 წლის 23 ივნისს დამთავრდა საფრანგეთ-თურქეთის მოლაპარაკებები. ანკარასა და პარიზში ერთდროულად ხელი მოაწერეს ორ დოკუმენტს. ანკარის შეთანხმებაში აღნიშნული იყო, რომ ჰატაი (ალექსანდრეტას სანჯაყი) საბოლოოდ გადადის თურქეთის შემადგენლობაში, ხოლო პარიზის შეთანხმებით ცხადდებოდა დეკლარაცია ურთიერთდახმარების შესახებ. იგი ინგლისთან ადრე დადებული შეთანხმების მსგავსი იყო.

ჰატაი გახდა თურქეთის ჩვეულებრივი ვილაიეთი.

თავი VI

თურქეთი მეორე მსოფლიო ომის დროს 1939-1945 წლებში

1. მეორე მსოფლიო ომის დაწყება და თურქეთი 1939-1941 წლებში

1939 წლის გაზაფხულიდან გერმანია გამალებით ემზადებოდა ევროპაში ომის დაწყებისათვის. ინგლისი და საფრანგეთი ცდილობდნენ გერმანიის აგრესია მიემართა საბჭოთა კავშირის წინააღმდეგ. თურქეთს მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა როგორც გერმანიის, ისე ინგლის-საფრანგეთის გეგმებში.

ათათურქი დარწმუნებული იყო, რომ დაიწყებოდა მსოფლიო ომი და აფრთხილებდა თურქეთის მთავრობას გამოეჩინა წინდახედულობა, იგი წერდა: „კაცობრიობა მალე აღმოჩნდება ჩათრეული მსოფლიო ომში. რამდენიმე ავანტურისტი, როგორებიც არიან მუსოლინი და ჰიტლერი, ამ ქვეყანაზე გამოიწვევენ ცეცხლსა და სისხლის ღვრას. ამ ომში ძალთა ბალანსი შეიცვლება, თურქეთმა არ უნდა დაუშვას არავითარი შეცდომა“.

1939 წლის აპრილში ანკარაში ჩავიდა გერმანიის ელჩი ფონ პაპენი. აღსანიშნავია, რომ ჰიტლერს უნდოდა ფონ პაპენი ჯერ კიდევ 1938 წელს გაეგზავნა თურქეთში. მაგრამ ათათურქისათვის ცნობილი იყო პირველი მსოფლიო ომის დროს პაპენის ჯაშუშური საქმიანობა და ამის გამო არ მისცა აგერმანი. ათათურქის სიკვდილის შემდეგ თურქეთის მთავრობამ მოხსნა თავისი აცილება. ანკარაში ჩასვლის შემდეგ, ფონ პაპენს განზრახული ჰქონდა ჩაეთრია თურქეთი ღერძის (გერმანია, იტალია, იაპონია) სახელმწიფოების ბლოკში. ამ მიზნით ფონ პაპენი ურჩევდა იტალიის მთავრობას დაეთმო თურქეთისათვის ოთხი პატარა კუნძული (დოდეკანესის კუნძულებიდან), მაგრამ იტალიამ ეს არ მოისურვა და პროექტი ჩაიშალა.

თავის მხრივ, ინგლისი და საფრანგეთი დაინტერესებული იყვნენ თურქეთით, მისი სამხედრო-სტრატეგიული მდებარეობით, მისი რესურსებით და დაიწყეს მასთან მოლაპარაკება.

ომის დაწყების წინ თურქეთის მმართველ წრეებში ჯერ კიდევ არ იყო დამთავრებული კამათი საგარეო ორიენტაციის არჩევის

საკითხში, გამარჯვებული გამოვიდნენ ისინი, რომლებიც მომხრენი იყვნენ მხარი დაეჭირათ ინგლის-საფრანგეთის ბლოკისათვის.

1939 წლის 12 მაისს ინგლისმა და თურქეთმა ხელი მოაწერეს წინასწარ შეთანხმებას, რომლითაც ინგლისისა და თურქეთის მთავრობები აცხადებდნენ, რომ ხმელთაშუა ზღვის რეგიონში ომის შემთხვევაში ისინი აქტიურად და ეფექტურად ითანამშრომლებდნენ და აღმოუჩენდნენ ერთმანეთს ყოველგვარ დახმარებას.

ინგლის-თურქეთის შეთანხმება არ იქნებოდა ეფექტური და რაყოფიერი ხმელთაშუაზღვის რეგიონში საფრანგეთის მონაწილეობის გარეშე.

ინგლისის მთავრობის რჩევით, საფრანგეთი წავიდა თურქეთის წინაშე დათმობზე. ამ დროს თურქეთი დაჟინებით მოითხოვდა ალექსანდრეტას (ალეპი) სანჯაყის მისთვის გადაცემას.

1939 წლის მაისის დასაწყისში საბჭოთა მთავრობამ გაგზავნა ანკარაში საგარეო საქმეთა კომისრის მოადგილე ვ. პატიომკინი. მან თურქეთის მთავრობას შესთავაზა დადებულიყო საბჭოთა კავშირ-თურქეთის ხელშეკრულება ურთიერთდახმარების შესახებ. ფაშისტური აგრესიის წინააღმდეგ ბრძოლის საერთო ფრონტის ჩარჩოებში, თურქეთის მთავრობამ საბჭოთა კავშირის ამ წინადადებას არ გასცა გარკვეული პასუხი.

1939 წლის 1 სექტემბერს ფაშისტური გერმანია თავს დაესხა პოლონეთს. ორი დღის შემდეგ ინგლისმა და საფრანგეთმა ომი გამოუცხადეს გერმანიას, დაიწყო მეორე მსოფლიო ომი.

სარაჯოღლუ, თურქეთის საგარეო საქმეთა მინისტრი, შემდეგ პრემიერ-მინისტრი

1939 წლის სექტემბერის ბოლოს მოსკოვში ჩავიდა თურქეთის საგარეო საქმეთა მინისტრი სარაჯოღლუ. მოლაპარაკების დროს მან საბჭოთა კავშირს შესთავაზა დადებულიყო ურთიერთდახმარების პაქტი, რომელიც გავცრელდებოდა სრუტეებსა და ბალკანეთზე. მალე გაირკვა, რომ თურქეთი ანალოგიურ მოლაპარაკებას აწარმოებდა ინგლისთან და საფრანგეთთან. თუ საბჭოთა კავშირი დადებდა შეთავაზებულ პაქტს, მაშინ იგი შესაძლებელია ჩათრეულიყო გერმანიის წინააღმდეგ ომში. ამიტომ საბჭოთა კავშირმა

უარყო სარაჯოღლუს მიერ შემოთავაზებული წინადადება.

1939 წლის 19 ოქტომბერს ანკარაში თურქეთმა, ინგლისმა და საფრანგეთმა ხელი მოაწერეს ხელშეკრულებას, რომლითაც ისინი ვალდებულებას იღებდნენ ხმელთაშუა ზღვის რეგიონში აგრესიის შემთხვევაში ეფექტური თანამშრომლობა და დახმარება აღმოეჩინათ ერთმანეთისთვის.

ამრიგად, თურქეთი მიემხრო ინგლის-საფრანგეთის ბლოკს.

მიუხედავად ინგლის-საფრანგეთთან დადებული ხელშეკრულებისა, თურქეთი არ აპირებდა მონაწილეობა მიეღო ფაშისტური აგრესიის წინააღმდეგ ომში. ამ ხელშეკრულებით თურქეთი მიზნად ისახავდა ინგლის-საფრანგეთისაგან მიეღო მატერიალური სარგებლობა. მართლაც, თურქეთმა მიიღო ინგლის-საფრანგეთისაგან სესხები და კრედიტები 4395 მილ. გირვანქა სტერლინგის ოდენობით.

1939 წლის ბოლოსათვის ინგლისმა პირველი ადგილი დაიკავა თურქეთთან ვაჭრობაში. თურქეთში შეტანილი პროდუქციის საერთო მოცულობა შეადგენდა 118, 2 მილ. გირვანქა სტერლინგს, ექსპორტი – 1127, 4 მლნ. გირვანქა სტერლინგს. აქედან ინგლისის წილი შეადგენდა 16, 3 პროცენტს, ხოლო გერმანიისა – 10, 4 პროცენტს.

1940 წლის 8 იანვარს თურქეთსა და ინგლის-საფრანგეთს შორის დაიდო ხელშეკრულება თურქეთიდან ქრომის შესყიდვის შესახებ. ორი წლის განმავლობაში ამოღებული ქრომი და ქრომის ის მარაგი, რომელიც საწყობებში ინახებოდა, უნდა მიეყიდათ ინგლის-საფრანგეთისათვის. მესამე მხარისათვის ქრომის შესყიდვა შეიძლებოდა მხოლოდ ინგლის-საფრანგეთის თანხმობით.

გერმანიის მიერ პოლონეთის დამარცხების შემდეგ 1939 წლის სექტემბრიდან 1940 წლის აპრილამდე, საომარი მოქმედება აღნიშნულ სახელმწიფოებს შორის არ მიმდინარეობდა. შექმნილ სიტუაციას „უცნაური ომი“ უწოდეს.

1940 წლის გაზაფხულიდან ფაშისტური გერმანია შეტევაზე გადავიდა დასავლეთ ევროპაში. 9 აპრილს გერმანელთა ჯარები დანიაში შეიჭრნენ და მოახდინეს მისი ოკუპაცია, იმავდროულად გერმანელებმა დესანტები გადასხეს ნორვეგიაში და ივნისის ბოლოს გერმანელებმა მთელი ნორვეგია დაიკავეს.

დანიისა და ნორვეგიის დაკავების შემდეგ გერმანელები შეიჭრნენ ბელგიასა და ჰოლანდიაში, შემდეგ გაარღვიეს საფრანგეთის გამაგრებული ხაზი და შეუდგნენ მის ოკუპაციას.

1940 წლის 10 ივნისს იტალიამ ომი გამოუცხადა საფრანგეთს. 1939 წლის ინგლის-საფრანგეთთან დადებული ხელშეკრულებით, თურქეთს დახმარება უნდა აღმოეჩინა მოკავშირეებისათვის იტალ-

ის წინააღმდეგ ომში, მაგრამ მან თავი შეიკავა ომში მონაწილეობისაგან. მან გამოაცხადა, რომ ხელშეკრულების თანახმად, იგი სარგებლობს „არამეომარი სახელმწიფოს“ სტატუსით.

საფრანგეთის კაპიტულაციის (1940 წ. 22 ივლისი) შემდეგ თურქეთი სულ უფრო მეტად იხრება გერმანიისაკენ, ინგლის-საფრანგეთთან მჭიდრო თანამშრომლობის დროსაც კი თურქეთი არ წყვეტდა გერმანიასთან სავაჭრო-ეკონომიკურ თანამშრომლობას.

გერმანია ემზადებოდა საბჭოთა კავშირზე თავდასასხმელად, 1940 წლის მეორე ნახევარსა და 1941 წლის პირველ ნახევარში გაატარა ღონისძიებანი სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპასა და ბალკანეთში თავის ბატონობის დასამყარებლად.

1940 წელს ჰიტლერმა თავის გავლენას დაუმორჩილა რუმინეთი, ბულგარეთი, უნგრეთი და სლოვაკია. 1940 წლის სექტემბერში რუმინეთში გენერალ ანტონესკუს ფაშისტური დიქტატურა დამყარდა. იმავე წლის ოქტომბერში გერმანიამ, თავისი ჯარები შეიყვანა რუმინეთში. 23 ნოემბერს ანტონესკუმ ხელი მოაწერა ბერლინის პაქტს*, რომლითაც რუმინეთი ფაშისტურ ბლოკში გაერთიანდა. ბერლინის პაქტს შეუერთდა აგრეთვე უნგრეთი და სლოვაკია. 1941 წლის 1 მარტს ბერლინის პაქტს შეუერთდა ბულგარეთი, ხოლო 2 მარტს გერმანიის ჯარები შევიდნენ ბულგარეთში. ბულგარეთში გერმანიის გამოჩენამ მკვეთრად გააძლიერა ფაშისტური გერმანიის საფრთხე თურქეთის მიმართ. თურქეთის მთავრობამ გასცა ბრძანება აეფეთქებინა ხიდი მდინარე მარიცაზე. თურქეთმა გაზარდა ჯარისა და არტილერიის რაოდენობა სრუტეების ზონაში. თურქეთი შეუდგა სრუტეების დანაღმვას.

გერმანიამ გადაწყვიტა დაემორჩილებინა ბალკანეთის დამოუკიდებელი სახელმწიფოები. 1941 წლის 6 აპრილს გერმანიის ჯარები შეიჭრნენ იუგოსლავიაში და 12 დღეში მოახდინეს მისი ოკუპაცია. გერმანიის ჯარებმა იმავე დროს საბერძნეთის ტერიტორიის ოკუპაცია მოახდინეს. იუგოსლავიის მთავრობამ მიმართა თურქეთს — აღმოეჩინა მისთვის დახმარება, ხოლო ინგლისის მთავრობამ ოფიციალურად განუცხადა თურქეთს გაეწყვიტა დიპლომატიური ურთიერთობა ღერძის სახელმწიფოებთან. ინგლისმა მიმართა თურქე-

* 1940 წლის 27 სექტემბერს ბერლინში გერმანიას, იტალიასა და იაპონიას შორის დაიდო სამთა პაქტი (სამხედრო პოლიტიკური კავშირი). ამ პაქტის მონაწილეებმა აშკარად განაცხადეს, რომ მათი მიზანია მსოფლიოზე ბატონობის მოპოვება ევროპაში და აზიაში „ახალი წესრიგის“ დამყარება.

თის მთავრობას წინადადებით ერთობლივი ზომები მიეღოთ ფაშისტური აგრესიის წინააღმდეგ.

თურქეთმა არავითარი დახმარება არ აღმოუჩინა იუგოსლავიას, თუმცა მას როგორც ბალკანეთის ანტანტის მონაწილე სახელმწიფოს ეკალებოდა დახმარება აღმოეჩინა აგრესიის მსხვერპლი ქვეყნებისათვის.

თურქეთმა კვლავ პასიური პოზიცია დაიკავა, როდესაც იტალია, შემდეგ კი გერმანია თავს დაესხა საბერძნეთს, არ აღმოუჩინა მას დახმარება. თურქეთის პრემიერ-მინისტრმა სადამმა განაცხადა „თურქეთი მშვიდობის კუნძულია" და ჩვენი იარაღია „ერთობა და დამოუკიდებლობისადმი სიყვარული".

1941 წლის იანვარში ინგლისის პრემიერ-მინისტრმა ჩერჩილმა წერილი გაუგზავნა თურქეთის პრეზიდენტს ისმეთ ინონუს, რომელშიც ითხოვდა თურქეთის ტერიტორიაზე მოწყობილიყო ინგლისის საჰაერო და საზღვაო სამხედრო ბაზები. ამ მიზნით ანკარაში ჩავიდა ინგლისის სამხედრო მისია. თურქეთმა უარი განაცხადა თავის ტერიტორიაზე განელაგებინა ინგლისის სამხედრო ბაზები. 1941 წლის თებერვლის ბოლოს ანკარაში ჩავიდა ინგლისის საგარეო საქმეთა მინისტრი იდენი და ინგლისის გენერალური შტაბის უფროსი გენერალი დილი. იდენმა მოლაპარაკება აწარმოა თურქეთის საგარეო საქმეთა მინისტრ სარაჯოღლუსთან, მაგრამ ამ მოლაპარაკებასაც არავითარი შედეგი არ მოჰყოლია.

1941 წლის გაზაფხულზე არსებობდა მეტად რეალური საფრთხე, რომ გერმანია თავს დაესხმოდა თურქეთს. გერმანიის საგარეო საქმეთა მინისტრი რიბენტროპი მოითხოვდა, რომ იუგოსლავიისა და საბერძნეთის ოკუპაციის შემდეგ, საომარი ოპერაციები გადაეტანათ თურქეთის ტერიტორიაზე.

თურქეთში გერმანიის საელჩოს თანამშრომელი მოიზიში წერს, რომ „იმ დროს გერმანიის ჯარების შეჭრის საფრთხე თურქეთში საკმაოდ რეალური იყო". გერმანიაში დაიბეჭდა „თურქეთის გზამკვლევები" გერმანელი ჯარისკაცებისათვის და სხვ.

ამ დროს თურქეთის მდგომარეობა ძალზე კრიტიკული იყო. ბულგარეთსა და საბერძნეთში გერმანიის ჯარები იდგნენ. სრუტეებისაკენ გზა გერმანელების ხელში გადავიდა. კიდევ უფრო უარესი მდგომარეობა შეიქმნა ახლო აღმოსავლეთში. 1941 წლის 3 აპრილს ერაყში ფაშისტებმა მოაწყვეს ანტიინგლისური სახელმწიფო გადატრიალება და ხელისუფლების სათავეში მოვიდა რაშიდ ალი გაილანის პროგერმანული მთავრობა, სირიასა და ლიბანში ვიშის ფრანგული მთავრობა თანამშრომლობდა გერმანიასთან.

ამ დროს გერმანია-იტალიის მთავრობებმა მიიღეს ზომები ჩრდილოეთ აფრიკასა და ხმელთაშუა ზღვის აღმოსავლეთ რეგიონებში გაეძლიერებინათ თავიანთი გავლენა. ამ წამოწყებაში განსაკუთრებით აქტიურობას იჩენდა იტალია.

1940 წლის ზაფხულიდან, გერმანია-იტალიის მთავარსარდლობამ სცადა ხელთ ჩაეგდოთ ჩრდილოეთ აფრიკა, ხოლო ხმელთაშუა ზღვაში — სტრატეგიული პუნქტები. იტალიის ჯარებმა ხელთ იგდეს ბრიტანეთის სომალი, სუდანი და დაიწყეს ლიბიიდან ეგვიპტეზე შეტევა, მაგრამ მალე მათი შეტევა შეჩერებულ იქნა.

1940 წლის დეკემბერში ინგლისის ჯარები შეტევაზე გადავიდნენ და განდევნეს იტალიელები კირენაიიდან, სუდანიდან, კენიიდან, ბრიტანეთისა და იტალიის სომალიდან, ხოლო 1941 წლის აპრილში შევიდნენ იტალიელების მიერ ჯერ კიდევ 1935 წელს დაპყრობილ ეთიოპიის დედაქალაქ ადის-აბებაში.

1941 წლის დასაწყისში გერმანელებმა იტალიელთა დასახმარებლად ლიბიაში გაგზავნეს რამდენიმე დივიზია და გერმანია იტალიის ჯარებმა გენერალ რომელის სარდლობით 31 მარტს დაიწყეს ახალი დიდი შეტევა ეგვიპტის წინააღმდეგ, რის შედეგადაც ინგლისელები იძულებული გახდნენ უკან დაეხიათ. ეგვიპტის დაპყრობის შემთხვევაში გერმანელები გეგმავდნენ ერაყისაკენ გაჭრას.

ამრიგად, გერმანიის ჯარები აღმოჩდნენ თურქეთის უშუალო მეზობლად არა მარტო ევროპულ საზღვრებთან, არამედ — აზიაშიც. თურქეთი გარშემორტყმული აღმოჩნდა სამი მხრიდან.

ფონ პაპენმა ბერლინიდან მიიღო ინსტრუქცია თურქეთის მთავრობას მიეცა ნებართვა თურქეთის ტერიტორიაზე ტრანზიტით გაეტარებინა გერმანიის ტექნიკა და სამხედრო ნაწილები. კომპენსაციის სახით გერმანია თურქეთს სთავაზობდა შეეცვალა საზღვარი ედირნეს რაიონში და აგრეთვე ჰპირდებოდა, რომ გადასცემდა რომელიმე კუნძულს ეგეოსის ზღვაში.

თურქეთის მთავრობამ არ მიიღო გერმანიის წინადადება წასულიყო ამგვარ დათმობაზე. ეს ნიშნავდა გერმანიის დამკვიდრებას ერაყში და საკუთარი ქვეყნისათვის გერმანიის მხრიდან საფრთხის გაძლიერებას. თურქეთმა ამის შესახებ აცნობა ინგლისის მთავრობას და ინგლისმა უარყოფითი პოზიცია დაიკავა. მაისის ბოლოს საკითხი თავისთავად მოიხსნა, ინგლისელებმა ზაფხულში მოახდინეს ერაყში პროგერმანული მთავრობის დამხობა და სირია-ლიბანიდან ფაშისტების განდევნა.

ამრიგად, თურქეთზე გერმანიის თავდასხმის პროექტი დღის წესრიგიდან მოიხსნა, მაგრამ ჰიტლერმა საბოლოოდ უარი არ თქვა

თავს დასხმოდა თურქეთს, მან მხოლოდ გადაიტანა ეს გარკვეული დროით საბჭოთა კავშირის წინააღმდეგ ომის დამთავრებამდე.

2. ფაშისტური გერმანიის თავდასხმა საბჭოთა კავშირზე და თურქეთი 1941-1945 წლებში

ემზადებოდა რა ფაშისტური გერმანია დაეწყო ომი საბჭოთა კავშირის წინააღმდეგ, მან გადაწყვიტა თურქეთის სახით, ჰყოლოდა საიმედო მოკავშირე სამხრეთის ფლანგზე.

ბერლინიდან მითითებით, ფონ პაპენმა დაიწყო საიდუმლო მოლაპარაკება თურქეთის მთავრობასთან, ხანმოკლე მოლაპარაკების შედეგად 1941 წლის 18 ივნისს, ოთხი დღით ადრე, ვიდრე გერმანია, თავს დაესხმებოდა საბჭოთა კავშირს, თურქეთსა და გერმანიას შორის დაიდო ხელშეკრულება „მეგობრობისა და თავდაუსხმელობის შესახებ".

თურქეთის მთავრობამ წინასწარ არ შეატყობინა საბჭოთა კავშირს გერმანიასთან მოლაპარაკების შესახებ და ამით დაარღვია 1929 წლის 17 სექტემბერს საბჭოთა კავშირ-თურქეთს შორის დადებული ხელშეკრულება.

გერმანია-თურქეთის ხელშეკრულებით, ორივე მხარე ვალდებულებას იღებდა თავი შეეკავებინა ერთმანეთზე თავდასხმისაგან და ერთმანეთის მიმართ გაეტარებინა მეგობრული პოლიტიკა. ხელშეკრულების დადებით თურქეთმა საბოლოოდ აიღო კურსი გერმანიაზე. ამ ფაქტის შედეგად გერმანიამ უზრუნველყო სამხრეთის ფლანგი. 22 ივნისს გერმანია ომის გამოუცხადებლად თავს დაესხა საბჭოთა კავშირს.

25 ივნისს თურქეთის მთავრობამ ოფიციალურად გამოაცხადა ნეიტრალიტეტი, მაგრამ ფაქტობრივად, ეხმარებოდა ფაშისტურ გერმანიას საბჭოთა კავშირის წინააღმდეგ ომში.

1941 წლის ზაფხულიდან მნიშვნელოვნად გაიზარდა თურქეთ-გერმანიის პოლიტიკური, ეკონომიკური და სამხედრო თანამშრომლობა.

1941 წლის სექტემბერში ანკარაში ჩავიდა გერმანიის ეკონომიკის მინისტრის მოადგილე კლოდიუსი, მან მოითხოვა გაუქმებულიყო 1940 წლის თურქეთ-ინგლისის შეთანხმება ქრომის შესახებ და გერმანიას გადაეცემოდა მთელი ამოღებული ქრომი. ამის სანაცვლოდ გერმანია პირდებოდა დახმარებას კრედიტების მიცემაში და თურქეთის ტერიტორიაზე სხვადასხვა ობიექტების მშენებლობაში.

1941 წლის ოქტომბერში დაიდო თურქეთ-გერმანიის ახალი სავაჭრო ხელშეკრულება, რომლის მიხედვითაც 1943 წლის 31 მარტამდე უნდა გაესრდილიყო ექსპორტი 96 მლნ. ლირამდე და იმპორტი – 96 მილ. ლირამდე. გერმანიისთვის მიწოდებული ნედლეულის სანაცვლოდ, გერმანია მოამარაგებდა თურქეთს შეიარაღებითა და სამხედრო მასალით. ამ ხელშეკრულებების დადების შემდეგ გერმანიამ დაიკავა პირველი ადგილი თურქეთთან ვაჭრობაში.

1942 წლის 31 დეკემბერს გერმანიამ მისცა თურქეთს სპეციალური კრედიტი სამხედრო ტექნიკის შესაძენად.

1942 წლის შემოდგომაზე თურქეთსა და გერმანიას შორის დაიდო სპეციალური ხელშეკრულება, რომლითაც გერმანიამ მიიღო უფლება 1943-1944 წლებში შეესყიდა 180 ათასი ტონა ქრომის მადანი.

გერმანიასთან სავაჭრო ხელშეკრულების ვადის გასვლის შემდეგ, 1943 წლის აპრილში დაიდო ახალი ხელშეკრულება, რომლითაც ორივე მხარე ერთმანეთს მიაწვდიდა 60 მილ. ლირის ღირებულების საქონელს. ამაში არ შედიოდა ქრომის მადნის ღირებულება.

თურქეთის მმართველი წრეები ამარაგებდნენ რა გერმანიას ქრომით, სპილენძით, ბამბით და სხვა სტრატეგიული ნედლეულითა და სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტებით, ხელს უწყობდნენ და ახალგრძლივებდნენ გერმანიის დამარცხებას.

1944 წლის გაზაფხულზე, როდესაც მკვეთრად გაუარესდა გერმანიის სამხედრო მდგომარეობა, 21 აპრილიდან თურქეთის მთავრობამ ოფიციალურად გამოაცხადა გერმანიისათვის ქრომის მიწოდების შეწყვეტა.

ეკონომიკური გავლენის გაფართოებასთან ერთად, ჰიტლერული გერმანია მიისწრაფოდა გაეძლიერებინა თავისი პოლიტიკური გავლენა და ხელს უწყობდა და აფინანსებდა პანთურქისტულ ორგანიზაციებს.

პანთურქისტული გაზეთები და ჟურნალები ეწეოდნენ ანტისაბჭოთა პროპაგანდას და აშკარად მოუწოდებდნენ თავის მთავრობას საბჭოთა კავშირის წინააღმდეგ ომისაკენ და ქება-დიდებას ასხამდნენ ფაშისტურ გერმანიას.

მართალია, თურქეთმა ნეიტრალიტეტი გამოაცხადა, მაგრამ მოახდინა ჯარის მობილიზაცია და მისი რაოდენობა ერთ მილიონ ჯარისკაცს შეადგენდა. არმიის დიდი ნაწილი განლაგებული იყო კაუკასიის საზღვრებთან, ამის გამო საბჭოთა კავშირი იძულებული

იყო აქ ყოლოდა დიდი სამხედრო ძალები და ამით თურქეთმა არაპირდაპირი დახმარება აღმოუჩინა გერმანიას.

თურქეთი ომის დროს არღვევდა 1936 წლის მონტრეს კონვენციას შავი ზღვის სრუტეების შესახებ და ატარებდა სრუტეებზე გერმანიის და იტალიის სამხედრო გემებს.

თურქეთის რეაქციული ძალები იმედოვნებდნენ, რომ გერმანელების მიერ სტალინგრადის აღების შემდეგ. განახორციელებდნენ თავიანთ აგრესიულ ზრახვებს საბჭოთა კავშირის წინააღმდეგ, მაგრამ სტალინგრადთან გერმანიის ჯარების განადგურებამ ჩაშალა მათი გეგმები.

გერმანიის დაზვერვა თურქეთში მეტად აქტიურად მოქმედებდა, გერმანიის საელჩო, თავისი აგენტების დახმარებით იღებდა სრულიად საიდუმლო დოკუმენტებს ინგლისის საელჩოდან. ამ დოკუმენტებიდან გერმანელებმა იცოდნენ, რომ თეირანში უნდა ჩატარებულიყო სამი დიდი სახელმწიფოს მეთაურთა შეხვედრა, დასავლეთ ევროპაში მეორე ფრონტის გახსნის თარიღი და სხვ. („ციცერონის ოპერაცია").

ინგლისის პრემიერ-მინისტრმა ჩერჩილმა ომის დროს წამოაყენა გეგმა, რომლის მიხედვითაც მეორე ფრონტი უნდა გახსნილიყო არა დასავლეთ ევროპაში (საფრანგეთში), არამედ ბალკანეთში. ამ მიზნით, ჩერჩილს 1942 წლის ნოემბრიდან განზრახული ჰქონდა ჩაება თურქეთი ომში. ეს გეგმა ჩერჩილმა გაუზიარა ამერიკის შეერთებულ შტატების პრეზიდენტს რუზველტს და მიიღო მისი

ი. სტალინი, ფ. რუზველტი და უ. ჩერჩილი

მხარდაჭერა. ჩერჩილი და რუზველტი დაინტერესებული იყვნენ დაჩქარებულიყო თურქეთის ჩაბმა ომში, ამისათვის საჭირო იყო თურქეთი მოემარაგებინათ სამხედრო ტექნიკით, 1943 წლიდან ინგლისმა და აშშ-მა დაიწყეს თურქეთის შეიარაღება.

სტალინგრადთან გერმანიის ჯარების განადგურების შემდეგ კიდევ უფრო მეტად გაიზარდა საბჭოთა კავშირის საერთაშორისო ავტორიტეტი.

1943 წლის 28 ნოემბერ-1 დეკემბერს თეირანში ჩატარდა სამი დიდი სახელმწიფოს მეთაურების შეხვედრა. კონფერენციაზე მიიღეს მნიშვნელოვანი დადგენილება დასავლეთ ევროპაში მეორე ფრონტის გახსნის შესახებ, ამავე დროს გადაწყვიტეს წინადადებით მიემართათ თურქეთისათვის ჩაბმულიყო ომში არა უგვიანეს 1944 წლის 15 თებერვლისა.

1943 წლის 4-6 დეკემბერს, თეირანის კონფერენციის დამთავრების შემდეგ, კაიროში რუზველტი და ჩერჩილი შეხვდნენ თურქეთის პრეზიდენტს ინონუს. მათ შეახსენეს თურქეთის პრეზიდენტს მისი ვალდებულების შესახებ ჩამდგარიყო ანტიგერმანული კოალაციის რიგებში. ინონუმ ომში მონაწილეობის საფასურად მოითხოვა თვითმფრინავების, ტანკებისა და სამხედრო აღჭურვილობის ისეთი რაოდენობა, რომ მისი დაკმაყოფილება შესაძლებელი იქნებოდა მხოლოდ 2-3 წლის განმავლობაში.

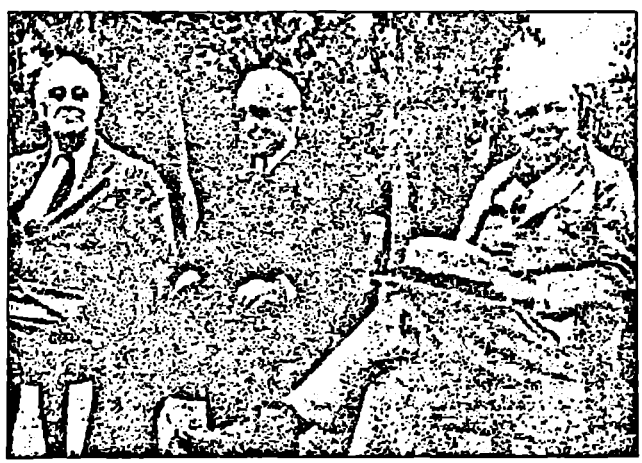

ისმეთ ინონუს შეხვედრა ფ. რუზველტთან და უ. ჩერჩილთან. კაირო, 1943 წლის დეკემბერი.

ინგლისი განსაკუთრებით დაინტერესებული იყო იმით, რომ თურქეთს მონაწილეობა მიეღო ბალკანეთში მეორე ფრონტის გახსნაში, და განაგრძობდა თურქეთის შეიარაღებას. ჩერჩილი და რუზველტი თვლიდნენ, რომ თურქეთის ომში ჩაბმის საუკეთესო საშუალება იყო მისი შეიარაღება.

1944 წლის იანვარში ანკარაში ჩავიდა ინგლისის სპეციალური სამხედრო მისია, რომელსაც უნდა დაედგინა სამხედრო ტექნიკის რაოდენობა, რომელიც აუცილებელი იქნებოდა თურქეთის ომში ჩაბმისათვის, ამავე დროს თურქეთში იმყოფებოდა 2 ათასამდე ინგლისელი სამხედრო ინსტრუქტორი თურქეთის არმიის გაწვრთნის მიზნით.

უნდა აღინიშნოს, რომ თურქეთი იყო პირველი ნეიტრალური სახელმწიფო აღმოსავლეთ ნახევარსფეროში, რომელზედაც 1941 წლის დეკემბრიდან ამერიკელებმა გაავრცელეს კანონი ლენდლიზის შესახებ (კანონი შეიარაღებისა და სამხედრო საჭურველის მიწოდება იჯარით, თუ სესხის აღების გზით).

კაიროს შეხვედრის შემდეგ, თურქეთის მთავრობა ძალიან ნელა და ფრთხილად მოქმედებდა და არ აპირებდა გერმანიასთან კავშირის გაწვეტას, ამიტომ ინგლის-თურქეთის მოლაპარაკება 1944 წლის თებერვალში შეწყდა, ხოლო თურქეთის სამხედრო ტექნიკით მომარაგება დროებით შეჩერდა.

მიუხედავად თურქეთის ასეთი პოზიციისა ჩერჩილი არ კარგავდა იმედს „აეღორძინებინა" მეორე ფრონტის ბალკანური ვარიანტი, მას სურდა შეჭრილიყო ევროპაში სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან და არ დაეშვა საბჭოთა ჯარების შესვლა ბალკანეთში.

საბჭოთა ჯარების სწრაფად წინსვლამ და ბალკანეთის ქვეყნების განთავისუფლებამ ფაშისტური გერმანიის უღლისაგან ჩაშალა ჩერჩილის გეგმები.

მთელი ომის განმავლობაში, თურქეთის არმია იმყოფებოდა მზადყოფნის მდგომარეობაში. ქვეყნის მილიტარიზაციამ ასახვა ჰპოვა სამხედრო ხარჯების მკვეთრ ზრდაში. ოფიციალური მონაცემებით 1938/9 საფინანსო წელს პირდაპირი ასიგნება შეადგენდა 94,4 მილ. ლირას (მთელი ხარჯებით ბიუჯეტის 30%, 1938/40 წელს — 169 მილ. ლირას, ხოლო 1944/45 წელს — 554,2 მილ. ლირას. ამრიგად, პირდაპირი სამხედრო ხარჯები გაიზარდა ომამდელთან შედარებით 5-ჯერ.

თურქეთის საერთო ხარჯები ომის პერიოდში შეადგენდა ინგლისის, საფრანგეთის, გერმანიისა და აშშ-ის სამხედრო დახმარების ჩათვლით, 4 მილიარდ ლირას.

მეურნეობის სამხედრო რელსებზე გადაყვანამ, მკვეთრად გააუარე-

სა ქვეყნის ისედაც მძიმე ეკონომიკური მდგომარეობა. მილიონიანი არმიის შენახვამ დიდად გაზარდა ქვეყნის სამხედრო ხარჯები. არმიის მომსახურების მიზნით ჩართული იყო ქვეყნის ეკონომიკის მნიშვნელოვანი ნაწილი, ამან გამოიწვია ქვეყნის ეკონომიკური ცხოვრების მოშლა.

1940 წლის 24 იანვარს მთავრობამ გამოსცა კანონი ეროვნული თავდაცვის შესახებ. ამ კანონით მთავრობას უფლება ეძლეოდა ჩარეულიყო ეკონომიკის ნებისმიერ დარგში, კანონი ავალდებულებდა მუშებსა და გლეხებს იძულებით სავალდებულო შრომას მრეწველობასა და სოფლის მეურნეობაში.

ეს კანონი მთავრობას აგრეთვე აძლევდა უფლებას გლეხებისაგან იძულებითი წესით, დაბალ, მტკიცე ფასებში შეესყიდა სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტები, შემოეღო საგანგებო გადასახადები და სხვ.

რიგი მიზეზების გამო, შემცირდა მარცვლეულის ნათესების ფართობი. 1940 წელს მარცვლეულის ნათესების ფართობი შეადგენდა 8200 ათას ჰექტარს, ხოლო 1945 წელს – 6894 ათას ჰექტარს, შემცირდა მარცვლეულის მოსავლიანობა. ამან გამოიწვია სასურსათო კრიზისი, მკვეთრად გაიზარდა ფასები მარცვლეულზე და სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტებზე, მთავრობა იძულებული შეიქმნა ღიდ ქალაქებში შემოეღო პურზე საბარათო სისტემა.

1942 წელს მთავრობამ მოახდინა გლეხების მარცვლეულის მარაგის რეკვიზიცია და სავალდებულო გადახდა სახელმწიფოს სასარგებლოდ, დაბალ ფასებში, მარცვლეულის ჩაბარება, ყოველივე ამის შედეგად, ათასობით გლეხი გაკოტრდა, ხოლო მათი მიწები გადავიდა სპეკულანტების ხელში.

ომის წლებში მნიშვნელოვნად გაიზარდა ეკონომიკური სიძნელეები, მკვეთრად გაიზარდა ფასები პირველ მოთხოვნილების საგნებზე, მუშათა სამუშაო დღემ 14-16 საათს მიაღწია. ამას თან მოჰყვა მასობრივი უმუშევრობა, მუშათა რეალური ხელფასი მკვეთრად შემცირდა და სხვ.

1940 წლის აპრილში მეჯლისმა მიიღო კანონი „ბეჭდის შესახებ": ამით მთავრობამ მიიღო უფლება დაეხურა გაზეთი, რომელიც გაბედავდა გაეკრიტიკებინა მთავრობის პოლიტიკა.

1940 წლის ნოემბერში თურქეთის მთავრობამ შემოიღო საგანგებო მდგომარეობა სტამბოლის, ედირნეს, თეკირდაღის, ჩანაკალესა და კოჯაელის ვილაიეთებში. ასეთი მდგომარეობა შენარჩუნებული იქნა ომის განმავლობაში.

თურქეთის მთავრობამ გაატარა რიგი რეპრესიული ხასიათის ღონისძიებანი, მიმართული დემოკრატიული მოძრაობის წინააღმ-

დეგ, დაპატიმრებული იყვნენ პატრიოტები და პროგრესული მოღვაწეები.

1944 წელს საბჭოთა კავშირმა მოიპოვა ფაშისტურ გერმანიაზე გადამწყვეტი გამარჯვებები და იგი დააყენა საბოლოო კატასტროფის წინაშე. ამან თურქეთის მმართველ წრეებში გადამწყვეტი გავლენა მოახდინა. ისინი საბოლოდ დარწმუნდნენ, რომ გერმანიის კრახი გარდაუვალია. 1944 წლის 2 აგვისტოს თურქეთის მთავრობამ ოფიციალურად განაცხადა, რომ იგი წყვეტს დიპლომატიურ და ეკონომიკურ ურთიერთობას გერმანიასთან, თურქეთის ეს ნაბიჯი, უპირველესად ყოვლისა, ნაკარნახევი იყო იმით, რომ ე'მინოდა ომის შემდეგ პოლიტიკურ იზოლაციაში არ აღმოჩენილიყო. თუმცა ამის შემდეგაც თურქეთი არ წყვეტდა გერმანიასთან დიპლომატიურ და ეკონომიკურ თანამშრომლობას. მხოლოდ ექვსი თვის გაელის შემდეგ, 1945 წლის 23 თებერვალს თურქეთის მთავრობამ ფორმალურად ომი გამოუცხადა გერმანიასა და იაპონიას.

1944 წლის თებერვალში, იალტის სამი დიდი სახელმწიფოს მეთაურების კონფერენციაზე, მიიღეს დადგენილება, რომ გაერთიანებული საერთაშორისო ორგანიზაციის დამფუძნებელი წევრები გახდებოდნენ ის სახელმწიფოები, რომლებიც 1945 წლის 1 მარტამდე ომს გამოუცხადებდნენ გერმანიასა და მის მოკავშირეებს. ამრიგად, თურქეთის მიერ ომის გამოცხადება გერმანიისა და იაპონიისათვის, მხოლოდ ფორმალური იყო, რათა, როგორც მეომარ სახელმწიფოს, მონაწილეობა მიეღო გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის მუშაობაში.

ამრიგად, მეორე მსოფლიო ომის დროს თურქეთმა, ბალანსირების პოლიტიკის გატარების შედეგად, ნეიტრალიტეტი დაიცვა და მხოლოდ ომის დასასრულს, ფორმალურად ომი გამოუცხადა გერმანიას და იაპონიას.

თავი VII

თურქეთი 1945-1950 წლებში

1. თურქეთის საშინაო პოლიტიკა, მრავალპარტიული სისტემის შემოღება

მეორე მსოფლიო ომის შედეგად ძირეულად შეიცვალა საერთაშორისო ვითარება. შეიქმნა სოციალისტური ბანაკი, აზიისა და აფრიკის ქვეყნებში დაიწყო ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა, გაძლიერდა კოლონიალური სისტემის დაშლა.

მეორე მსოფლიო ომის დამთავრებისთვის თურქეთის მთავრობის პოლიტიკა ჩიხში მოექცა. მიუხედავად იმისა, რომ თურქეთს არავითარი მონაწილეობა არ მიუღია ამ ომში, მას ერთი მილიონი ჯარისკაცი ჰყავდა მობილიზებული, რამაც დამღუპველი გავლენა მოახდინა სახელმწიფო ბიუჯეტზე და სოფლის მეურნეობაზე. მისი ეკონომიკა და ფინანსები მოიშალა.

განსაკუთრებით მძიმე მდგომარეობაში იმყოფებოდა გლეხობა და სოფლის მეურნეობა. სასოფლო სავარგულების უდიდესი ნაწილი მემამულეების ხელში იმყოფებოდა. გლეხების დიდი ნაწილი უმიწაწყლო იყო.

გლეხების ფაროო მასების უკმაყოფილების შენელების მიზნით, მთავრობა იძულებული შეიქნა გარკვეულ დათმობაზე წასულიყო და რეფორმები ჩაეტარებინა. გლეხების დასაშოშმინებლად მეჯლისმა გააუქმა ნატურალური გადასახადი და 1945 წლის 11 ივნისს მიიღო კანონი მიწის რეფორმის შესახებ. იგი მიზნად ისახავდა „მიეღწიათ იმისათვის, რომ ქვეყნის მთელი მიწები მუდმივ დამუშავებაში ყოფილიყო. ამ კანონით გათვალისწინებული იყო უმიწაწყლო და მცირემიწიანი გლეხებისათვის მიწის ნაკვეთის გამოყოფა სახელმწიფო მიწების ფონდიდან, მუნიციპალური, საეკუფო ნაკვეთებიდან და მემამულეების მიწების ხარჯზე. გლეხებს მიწები უნდა შეესყიდათ 20 წლის განმავლობაში. კანონი მთავრობას უფლებას აძლევდა, გარკვეული ანაზღაურებით, მემამულეებისათვის ჩამოერთვათ ზედმეტი მიწა. მიწის მაქსიმალურ ნორმად დაწესდა 500 ჰექტარი, იქ სადაც ვარგისი მიწა იყო, მინიმალური ნორმა შეადგენდა 200 ჰექტარს. კანონს მიწის მაქსიმალური მფლობელობის შესახებ ჰქონდა შენიშვნა: ეს არ ვრცელდებოდა იმ მიწებზე, რომლებიც კაპიტალისტური წესით, დაქირავებული შრომ-

ითა და მანქანა-იარაღებით მუშაედებოდა. ეს შეზღუდული აგრარული კანონი ცხოვრებაში ძალზე ნელა ხორციელდებოდა, რადგან მას საბოტაჟს უწევდნენ რეაქციული ძალები. ამ კანონით ისარგებლეს სპეკულანტებმა და მეეახშეებმა, გლეხები კვლავ მიწის გარეშე დარჩნენ.

სახალხო-რესპუბლიკურმა პარტიამ, რომელიც მონოპოლიურად მართავდა ქვეყანას, დაკარგა ხალხის მასების ნდობა. თურქეთის პროგრესული ძალები მოითხოვდნენ ანტიხალხური კანონების გაუქმებასა და ქვეყანაში დემოკრატიული რეფორმების ჩატარებას.

უკმაყოფილობამ მმართველ პარტიაზედაც მოახდინა გავლენა. სახალხო-რესპუბლიკური პარტიის წევრთა ნაწილი გმობდა მთავრობის პოლიტიკას და მოითხოვდა რეფორმების გატარებას.

1945 წლის 7 ივნისს ოთხმა დეპუტატმა პარლამენტში შეიტანა წინადადებათა პაკეტი ქვეყანაში დემოკრატიული გარდაქმნების შესახებ. ამ პაკეტის ავტორები იყვნენ რესპუბლიკური პარტიის ცნობილი წარმომადგენლები ჯელალ ბაიარი, ადნან მენდერესი, ფუად ქოფრულუ და რეფიკ ქორალთანი. ისინი მოითხოვდნენ გატარებულიყო შემდეგი ღონისძიებანი: 1. მეჯლისზე კონტროლი უნდა გულისხმობდეს არა მარტო ფორმას, არამედ საქმესაც. 2. მოქალაქეებს უნდა მისცემოდათ საშუალება თავისუფლად ესარგებლად კონსტიტუციაში ჩაწერილი თავისუფლებითა და პოლი-

ათათურქი და ისმეთ ინონუ

ტიკური უფლებებით. 3. პარტიის მთელი საქმიანობა უნდა გარდაქმნილიყო აღნიშნული პირობების შესაბამისად.

სახალხო-რესპუბლიკური პარტიის პარლამენტის ფრაქციამ უარყო ოპოზიციის ეს წინადადება, იმ საბაბით, რომ პარტიის წესდებაში ცვლილებების შეტანა უნდა განხილულიყო პარტიის ყრილობაზე.

ამის შემდეგ ადნან მენდერესმა და ფუად ქოფრულუმ გაზეთ „ვატან"-ში გამოაქვეყნეს წერილები, რომელშიაც ისინი აკრიტიკებდნენ მთავრობის პოლიტიკას და აცხადებდნენ, რომ ქვეყანაში არ არსებობს თავისუფლების გარანტია და მოითხოვდნენ უარის თქმას ერთპარტიულ სისტემაზე.

სახალხო-რესპუბლიკური პარტიის ხელმძღვანელობამ ჩათვალა, რომ მათ დაარღვიეს პარტიის წესდება და 1945 წლის 21 სექტემბერს ადნან მენდერესი და ფუად ქოფრულუ გარიცხეს პარტიიდან. მალე პარტიიდან გარიცხეს აგრეთვე რ. ქორალთანი. პარტიიდან ცნობილი ოპოზიციონერი ლიდერების გარიცხვის შემდეგ ფრაქციის გამოჩენილმა ლიდერმა ჯელალ ბაიარმა უარი თქვა დეპუტატის მანდატზე და დაიწყო მზადება ახალი პოლიტიკური პარტიის შესაქმნელად.

ასეთ ვითარებაში მმართველი პარტია იძულებული გახდა წასულიყო დათმობაზე და ნება დაერთო დაარსებულიყო სხვა ბურჟუაზიული პარტიები. 1945 წლის 1 ნოემბერს მეჯლისში გამოსვლისას პრეზიდენტმა ისმეთ ინონუმ განაცხადა: „ჩვენი ერთადერთი ნაკლია ოპოზიციური პარტიების არარსებობა".

სახალხო-რესპუბლიკური პარტიის ხელმძღვანელები ვარაუდობდნენ, რომ თურქეთში მრავალპარტიული სისტემა უნდა მოწყობილიყო აშშ-ის მსგავსად, მაგრამ ხელისუფლებისათვის ბრძოლა უნდა გამართულიყო ორ მთავარ პარტიას შორის.

1946 წლის დასაწყისიდან ქვეყანაში დაიწყო პოლიტიკური პარტიების დაარსება. 7 იანვარს დაარსდა თურქეთის დემოკრატიული პარტია. მისი დამაარსებელი იყო ჯელალ ბაიარი. დამფუძნებელმა ყრილობამ მიიღო პარტიის პროგრამა. თავდაპირველად ამ პარტიის წევრები იყვნენ სახალხო-რესპუბლიკური პარტიის რიგებიდან გამოსული პირები. დემოკრატიული პარტია გამოხატავდა მსხვილი ბურჟუაზიისა და მიწათმფლობელების ინტერესებს. მალე ამ პარტიამ დაიკავა მნიშვნელოვანი ადგილი თურქეთის პოლიტიკურ ცხოვრებაში.

დემოკრატიული პარტიის დაარსებამ დასაბამი მისცა თურქეთის პოლიტიკური ისტორიის ახალ პერიოდს — მრავალპარტიული

სისტემის შემოღებას. ამან საშუალება მისცა გაბატონებულ კლასებს სხვადასხვა საზოგადოებრივი ფენების წარმომადგენლებს გამოეხატათ და დაეცვათ თავიანთი ინტერესები. მრავალპარტიული სისტემის შემოღება თურქეთში ნიშნავდა ბურჟუაზიული დემოკრატიის გაფართოებას.

დემოკრატიული პარტიის პროგრამა თითქმის არ განსხვავდებოდა რესპუბლიკური პარტიის პროგრამისაგან. მისი პარტიის წევრები აცხადებდნენ, რომ იყვნენ ქემალ ათათურქის იდეებისა და პრინციპების მიმდევრები. პარტია გამოხატავდა მსხვილი ბურჟუაზიისა და მემამულეების ინტერესებს და მჭიდროდ იყო დაკავშირებული უცხოეთის კაპიტალთან. დემოკრატიული პარტიის პროგრამა იზიარებდა ეტატიზმის პრინციპებს, მაგრამ საჭიროდ მიიჩნევდა კერძო კაპიტალისათვის თავისუფალი მოქმედების გაფართოებას და აგრეთვე ხელის შეწყობას ქვეყანაში უცხოური კაპიტალის მოზიდვისათვის, ინიციატივის სრულ თავისუფლებას.

ათათურქი და ჯელალ ბაიარი

თურქეთის ბურჟუზია, რომელიც ომის წლებში გამდიდრდა, მიისწრაფოდა ხელთ ეგდო სახელმწიფოს ყველაზე რენტაბელური საწარმოები და ამით უფრო მეტად გაეზარდა თავისი კაპიტალი.

დემოკრატიული პარტიის დაარსების შემდეგ, სწრაფად დაიწყო წვრილბურჟუაზიული პარტიების შექმნა.

1946 წლის მარტში დაარსდა ლიბერალურ-დემოკრატიული პარტია, აპრილში — ფერმერებისა და გლეხების, ივნისში — მუშათა და გლეხთა პარტია, სამშობლოს რელიგიური პარტია, ივლისში — ისლამის დაცვის პარტია, 1948 წლის აგვისტოში — თავისუფალი-დემოკრატიული პარტია.

დაარსდა მემარცხენე პარტიები: 1946 წლის თებერვალში – სოციალისტური სამართლიანობის პარტია, აპრილში – თურქეთის სოციალ-დემოკრატიული პარტია, მაისში – მუშათა პარტია, თურქეთის სოციალისტური პარტია, ივნისში – თურქეთის მუშურ-გლეხური პარტია, თურქეთის სოციალისტური მუშურ-გლეხური პარტია.

ქვეყანაში ძლიერდებოდა სახალხო-რესპუბლიკური პარტიის მიმართ კრიტიკა და იზრდებოდა ხალხის მასებში ოპოზიციური პარტიების გავლენა. ასეთ ვითარებაში სახალხო-რესპუბლიკური პარტიის ხელმძღვანელობამ გადაწყვიტა ვადაზე ადრე ჩაეტარებინა არჩევნები და ამ გზით შეენარჩუნებინა ხელისუფლება.

1946 წლის ივლისში პარლამენტში ჩატარდა ვადაზე ადრინდელი არჩევნები. ამ არჩევნების განმასხვავებელი თავისებურება იმაში მდგომარეობდა, რომ პირველად არჩევნებში მონაწილეობა მიიღეს ოპოზიციურმა პარტიებმა. არჩევნების შედეგად სახალხო-რესპუბლიკურმა პარტიამ მიიღო 391 ადგილი, დემოკრატიულმა – 62, „დამოუკიდებლებმა" – 12. სხვა ბურჟუაზიულმა პარტიებმა, არ მიიღეს არცერთი ადგილი. არჩევნების დროს იზმირში, ბურსაში, ბალიქესირში, კონიასა და სხვა ქალაქებში მხილებულ იქნა არჩევნების გაყალბების მრავალი ფაქტი. მართალია, არჩევნებში გაიმარჯვა სახალხო-რესპუბლიკურმა პარტიამ, მაგრამ ქვეყანაში შეიქმნა სერიოზული ოპოზიცია მმართველი პარტიის წინააღმდეგ.

1946 წლის 5 აგვისტოს გაიხსნა ახლად არჩეული მეჯლისის პირველი სესია. მეჯლისმა პრეზიდენტად კვლავ აირჩია ისმეთ ინონუ, მეჯლისის თავმჯდომარედ – გადამდგარი გენერალი ქიაზიმ ყარაბექირი. მთავრობის პრემიერ-მინისტრი გახდა რეჯეფ ფექერი. ახალი მთავრობა თავისი შემადგენლობით რეაქციული იყო. მან კურსი აიღო ქვეყანაში სამხედრო-პოლიტიკური რეჟიმის განმტკიცებისა და დემოკრატიული მოძრაობის ჩახშობისაკენ.

1946 წლის სექტემბერში მთავრობამ მოახდინა თურქული ლირას დევალვაცია. თურქული ლირას კურსი შემცირდა დოლართან შედარებით ორჯერ. სათანადოდ შეიცვალა ლირას კურსი სხვა უცხოეთის ვალუტებთან შედარებით.

1946 წლის დეკემბერში თურქეთის მეჯლისმა გააგრძელა კიდევ ექვსი თვით საგანგებო მდგომარეობა სტამბოლის, ედირნეს, კირკკალელის, თეკირდაღის, ჩანაკალესა და კოჯაელის ვილაიეთებში.

1946 წლის დეკემბერში ამ ვილაიეთების სამხედრო ხელისუფლებამ აკრძალა თურქეთის სოციალისტური მუშათა-გლეხთა და სოციალისტური პარტიების საქმიანობა. დაიხურა დემოკრატიული გაზეთები და დაუპატიმრეს დემოკრატიული მოძრაობის აქტივისტები.

1947 წლის თებერვალში მეჯლისმა მიიღო კანონი პროფკავშირების შესახებ, რომლითაც პროფკავშირებს ეკრძალებოდა პოლიტიკური საქმიანობა და, ფაქტიურად, პროფკავშირებზე დაწესდა სახელმწიფო კონტროლი. პროფკავშირებს კატეგორიულად ეკრძალებოდა პოლიტიკური საქმიანობა, გაფიცვების მოწყობა და სხვ.

1947 წლის აგვისტოში გადადგა რეჯეფ ფეკერის მთავრობა და ახალი პრემიერ-მინისტრი გახდა ჰასან საკა.

1947 წლის ნოემბერ-დეკემბერში ჩატარდა თურქეთის სახალხო-რესპუბლიკური პარტიის VII ყრილობა. ყრილობაზე სიტყვით გამოვიდა ინონუ. მან განაცხადა, რომ საჭიროა ბურჟუაზიულ პარტიებთან საერთო ენის გამონახვა დემოკრატიული ძალების წინააღმდეგ საბრძოლველად. ყრილობაზე შეიტანეს წინადადება „კომუნისტური საფრთხის წინააღმდეგ საბრძოლველად მიეღოთ განსაკუთრებული ზომები". ამ მიზნით შეიქმნა კომისია ათი დეპუტატის მონაწილეობით, რომელსაც სათავეში ჩაუდგა იალჩინი.

„იალჩინის კომისიის" რჩევით, მთავრობამ სტამბოლში დაითხოვა უმაღლესი სკოლების დემოკრატიული საზოგადოება. ამავე დროს მთავრობა ხელს უწყობდა ახალგაზრდა რეაქციული საზოგადოების საქმიანობას.

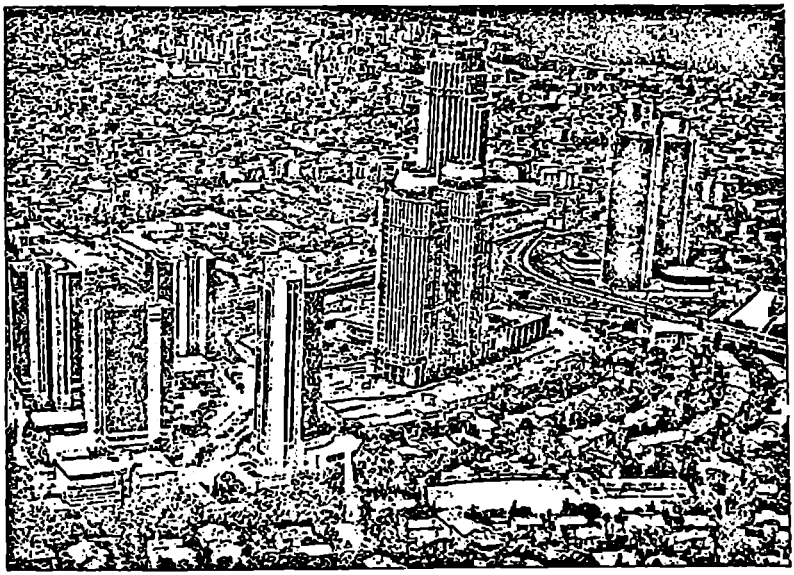

ახალგაზრდათა შორის პროგრესული იდეებისა და განწყობილებების ზრდა, როგორც ამას რეაქციული ძალები ფიქრობდნენ, გამოწვეული იყო იმით, რომ ახალგაზრდობას არ ჰქონდა შიში „ალაჰის წინაშე". ამასთან დაკავშირებით 1948 წელს მთავრობამ აღადგინა სკოლებში შარიათის სწავლება, როგორც ფაკულტეტური საგნისა. ეს იყო ლაიციზმის პრინციპებიდან უკან დახევის პირველი ნაბიჯი.

1948 წლის გაზაფხულზე თურქეთის რეაქციული ძალების მიერ მოკლულ იქნა პროგრესული მწერალი, დიდი პატრიოტი, საბაჰათინ ალი.

1948 წლის ზაფხულში დაიწყო სასამართლო პროცესი ანკარის უნივერსიტეტის პროფესორ-მასწავლებლებისა და სტუდენტების წინააღმდეგ. პროფ. ბორატავს, დოც. ნიაზი ბერკეს და ბეჰიჯე ბორანს და აგრეთვე რამდენიმე სტუდენტს ბრალი დასდეს „კომუნისტური იდეების პროპაგანდაში". როგორც სასამართლო პროცესზე გამოირკვა, მათი „დანაშაული" იმაში მდგომარეობდა, რომ ისინი იზიარებდნენ მეცნიერებაში პროგრესულ იდეებს.

1948 წლის ზაფხულში მეჯლისის დეპუტატების ერთი ნაწილი, მარშალ ჩაკმაკის მეთაურობით, გამოეყო დემოკრატიულ პარტიას და ივლისში დააარსა ე. წ. „ნაციონალური პარტია", რომელიც მჭიდროდ იყო დაკავშირებული კლერიკალურ ჯგუფებთან, იგი თავის პარტიას „ქემალისტურად" თვლიდა და აპირებდა ბურჟუაზიული პარტიის ძირითადი პრინციპების გატარებას. მეჯლისში მას 23 მანდატი ჰქონდა.

2. თურქეთის ეკონომიკური მდგომარეობა

ომის შემდგომი პერიოდის თურქეთის მთავრობის ეკონომიკური პოლიტიკა მიზნად ისახავდა განემტკიცებინა ბურჟუაზიულ-მემამულური კლასების ეკონომიკური პოზიციები, შეეზღუდა სახელმწიფოს ჩარევა ეკონომიკაში და ქვეყანაში მიეზიდა უცხოეთის კაპიტალი. მთავრობამ შეძლო ომის დროინდელი ეკონომიკური კრიზისის დაძლევა და ერთგვარად გააუმჯობესა ომის წინადროინდელი მაჩვენებლები. ასე, მაგალითად, 1950 წელს ეროვნული შემოსავალი, 1938 წელთან შედარებით, გაიზარდა 21 %-ით, მაგრამ ერთ სულ მოსახლეზე იგი შეადგენდა მხოლოდ 1 %-ს.

აგრარული კანონის მიღების (1945 წ). შემდეგ, მიწის განაწ-

ილება პრაქტიკულად დაიწყო მხოლოდ 1947 წლიდან და 1950 წლის მაისისათვის 20208 ოჯახმა მიიღო, გამოსყიდვის პირობით, 91 ათასი ჰექტარი მიწა და ოჯახზე საშუალოდ მოდიოდა 4,5 ჰექტარი. მიუხედავად ამისა, გლეხების დიდი ნაწილი კვლავ უმიწაწყლოდ რჩებოდა.

ომამდელ წლებთან შედარებით 1950 წლისათვის მიწის ნათესი ფართობი გაიზარდა 10,5%-ით. ომის შემდგომ წლებში გაიზარდა მარცვლეული კულტურების წარმოება, მაგრამ 1950 წლამდე მარცვლეულის წარმოება ერთ სულ მოსახლეზე ომამდელთან შედარებით, იყო უფრო ნაკლები. 1938-1950 წლებში შემცირდა მარცვლეულის მოსავლიანობა.

ომის შემდგომ წლებში მცირეოდენი ცვლილება მოხდა მრეწველობაში 1950 წელს სამრეწველო წარმოება 1945 წელთან შედარებით გაიზარდა 22,6 %-ით. ყოველწლიური მატება შეადგენდა 4 %-ს. მაგრამ მრეწველობის საერთო დონე კვლავ დაბალი იყო.. მრეწველობის ხვედრითი წონა შეადგენდა საერთო მოცულობის 16 %-ს. მრეწველობაში წამყვანი ადგილი კვლავ სახელმწიფო სექტორს ეკავა. ომის შემდგომ პირველ წლებში მრეწველობაში მთელი კაპიტალდაბანდების 90 %-ს სახელმწიფო გამოყოფდა, მაგრამ 40-იანი წლების ბოლოს კერძო სექტორის ხვედრითი წონა შესამჩნევად გაიზარდა. მაგრამ თურქეთის მრეწველობა განიცდიდა სიძნელეებს მას შემდეგ, რაც „მარშალის გეგმის" შესაბამისად თურქეთში დიდი რაოდენობით შემოდის აშშ-ის სამრეწველო საქონელი.

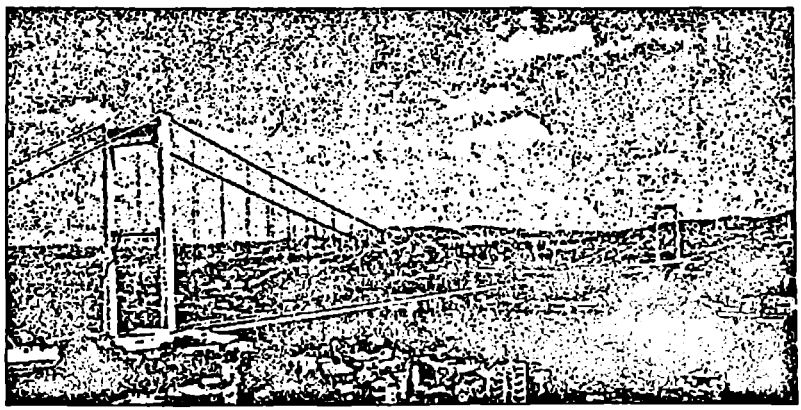

სტამბოლის ხიდი ბოსფორზე

თურქეთს ძირითადად გაჰქონდა სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტები და წიაღისეული ნედლეული. ამავე დროს თურქეთში დიდი რაოდენობით შემოდის უცხოეთის საქონელი. განსხვავება ექსპორტსა და იმპორტს შორის სწრაფად იზრდება. 1947 წელს უარყოფითმა საალდომ შეადგინა 119 მილ. ლირა. 1947-1950 წლებში თურქეთის პასიური ბალანსი შეადგენდა 519 მილ. ლირას. თურქეთი იძულებული იყო ეს განსხვავება ოქროთი დაეფარა. 1946 წელს თურქეთის ოქროს მარაგი შეადგენდა 233 ტონას, ხოლო 1950 წლის ბოლოსათვის — მხოლოდ 69,2 ტონას.

თურქეთის ექსპორტის მნიშვნელოვან საგანს შეადგენდა თამბაქო, მაგრამ ამერიკის კონკურენციის შედეგად თურქეთის მეთამბაქოეობა მეტად მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა. 1948-1950 წლებში თურქეთის თამბაქოს გასაყიდი მარაგი შეადგენდა 70 ათას ტონას. კონკურენციის შედეგად თურქეთის წილი 1949 წელს მსოფლიო ბაზარზე შემცირდა 0,47 %-მდე.

ქვეყნის ფინანსური მდგომარეობა არა ხელსაყრელი იყო. 1946 წელს სახელმწიფო ბიუჯეტის დეფიციტი შეადგენდა 44 მილ. ლირას, ხოლო 1950 წელს — 156 მილ. ლირას.

სახელმწიფო ხარჯების თითქმის ნახევარი ხმარდებოდა სამხედრო მიზნებს, ამის გამო თურქებმა ვერ შეძლეს თავისი ეროვნული მრეწველობის ძირითადი დარგების ეკონომიკური აღმავლობა.

ხალხის მასების ეკონომიკური მდგომარეობის გაუარესების შედეგად, ქვეყანაში იზრდება საპროტესტო გამოსვლები. სტამბოლში, ბურსაში, ადანაში, ზონგულდაკში და სხვა ქალაქებში მუშები მოითხოვენ 8 საათიანი სამუშაო დღის შემოღებას, ხელფასის მომატებას და სხვ.

იმის გამო, რომ 1945 წლის აგრარულმა კანონმა ვერ მოაგვარა გლეხთა საკითხი და უმიწაწყლო გლეხების რაოდენობა საგრძნობი იყო, გახშირდა გლეხების მიერ მემამულეების მიწების მიტაცება. 1949 წელს ქვეყნის 22 ვილაიეთში რეგისტრირებულ იქნა 323 შემთხვევა მემამულეების მიწების მიტაცებისა, საქონლის გატაცებისა და სხვ. 1949 წელს ბალიკესირში, სამსუნსა და სხვა ვილაიეთებში მოხდა შეტაკებები გლეხებსა და ჟანდარმერიას შორის.

3. თურქეთის საგარეო პოლიტიკა

მეორე მსოფლიო ომში გერმანიის დამარცხების შემდეგ, თურქეთის მთავრობის ძალისხმევა მიმართული იყო ინგლისთან დაახლოებისაკენ. თურქეთი ინგლისთან დაკავშირებული იყო 1939 წლის ხელშეკრულებით და ინგლისი, თავის მხრივ, არ აპირებდა თავისი პოზიციების დათმობას, არამედ ცდილობდა მის განმტკიცებას. მაგრამ მალე დარწმუნდა, რომ მას აღარ შეეძლო საკუთარი ძალებით ამის განხორციელება. ინგლისი თანდათან ტოვებს თავის პოზიციებს.

1947 წლის თებერვალში ვაშინგტონში ინგლისის ელჩმა აცნობა აშშ-ის მთავრობას, რომ ინგლისს აღარ შეუძლია აღმოუჩინოს თურქეთს სამხედრო და ფინანსური დახმარება, რომელიც გათვალისწინებული იყო 1939 წლის 18 ოქტომბრის ინგლის-თურქეთის ხელშეკრულებით. ეს იყო ინგლისის იძულებითი უარი, თავის პოზიციებზე, რომელიც მას ეკავა თურქეთში მეორე მსოფლიო ომის დროსა და ომის დამთავრების პირველ წლებში.

თურქეთში, „ტრუმენის დოქტრინის" გამოცხადებამდე, გადამწყვეტი პოზიციები ინგლისელების ხელში იმყოფებოდა.

აშშ-მა გადაწყვიტა „შეევსო ვაკუუმი" და თურქეთში ინგლისის ადგილი დაეკავებინა. აშშ-ის გავლენა თურქეთზე განსაკუთრებით გაძლიერდა „ტრუმენის დოქტრინის" შემდეგ, მაგრამ ჯერ კიდევ მეორე მსოფლიო ომის დასრულებისას ამერიკელებმა გარკვეული ინტერესი გამოიჩინეს მის მიმართ. აშშ-მა მიაწოდა თურქეთს ლენდლიზის სახით საომარი ტექნიკა, რომლის ღირებულება შეადგენდა 95 მილ. დოლარს. 1946 წელს ამერიკამ ახალი სამხედრო კრედიტი მისცა 38,6 მილ. დოლარის ოდენობით. 1946 წელს თურქეთში ჩავიდა ამერიკის პრეზიდენტ ტრუმენის პირადი წარმომადგენელი.

აშშ-ს პრეზიდენტი ჰარი ტრუმენი

1947 წლის მარტში თურქეთის მთავრობამ მიმართ აშშ-ის სახელმწიფო დეპარტამენტს თხოვნით, აღმოეჩინა მისთვის ფინანსური დახმარება. აშშ-ი დადებითად შეხვდა ამ წინადადებას.

1947 წლის 12 მარტს აშშ-ის პრეზიდენტმა ტრუმენმა სპეციალური მიმართვა გაუგზავნა კონგრესს („ტრუმენის დოქტრინა"), რომლითაც ითხოვდა

გამოეყოთ 400 მილ. დოლარი თურქეთისა და საბერძნეთისათვის დახმარების აღმოჩენის მიზნით.

1947 წლის მაისში ამერიკის კონგრესმა მოიწონა ტრუმენის ეს წინადადება და მან კანონის სახე მიიღო.

ამგვარად, აშშ-მა თურქეთს აღმოუჩინა დახმარება, რომელსაც მეორე მსოფლიო ომში არ მიუღია მონაწილეობა და არავითარი ზარალი არ განუცდია, მაშინ, როდესაც ევროპის სხვა სახელმწიფოები ომის შედეგად დიდად დაზარალდნენ და საჭიროებდნენ დახმარებას.

1947 12 ივლისს ხელი მოაწერეს ამერიკა-თურქეთის შეთანხმებას, რომლის საფუძველზედაც თურქეთს მიეცა დახმარება, 100 მილ. დოლარის ოდენობით. „ტრუმენის დოქტორინის" საფუძველზე. აქედან კრედიტის დიდი ნაწილი უნდა მოხმარებოდა თურქეთის არმიის რეორგანიზაციას, დანარჩენი — მრეწველობის რეკოსტრუქციას, გზებისა და ხიდების მშენებლობასა და სხვ. ამავე დროს ამერიკელებმა მიიღეს უფლება თურქეთის ტერიტორიაზე დაეწყოთ სამხედრო ობიექტების მშენებლობა.

„ტრუმენის დოქტრინის" პრაქტიკული რეალიზაცია დაიწყო აშშ-ის სახელმწიფო მდივნის „მარშალის გეგმის" საფუძველზე.

„მარშალის გეგმის" მოქმედების პერიოდში (1948-1953 წწ.), თურქეთმა ერთ მილიარდზე მეტი სესხი მიიღო. აქედან უდიდესი ნაწილი სამხედრო მიზნებს მოახმარა.

1949 წლის დეკემბერში აშშ-სა და თურქეთს შორის ხელი მოეწერა შეთანხმებას კულტურული თანამშრომლობის შესახებ, რამაც ხელი შეუწყო ამ ქვეყნებს შორის კულტურული ურთიერთობის გაფართოებას.

აშშ-ს სახელმწიფო მდივანი ჯორჯ მარშალი

მეორე მსოფლიო ომის დროს თურქეთს საბჭოთა კავშირის მიმართ არაკეთილმეზობლური პოზიცია ეკავა: არღვევდა შავი ზღვის სრუტეების მონტრეს კონვენციას, ეწეოდა ანტისაბჭოთა და პანთურქისტულ პროპაგანდას, კავკასიის საზღვართან თავი მოუყარა ერთმილიონიან არმიას და სხვ.

1945 წლის 19 მარტს საბჭოთა კავშირის საგარეო საქმეთა მინისტრმა ვ. მ. მოლოტოვმა მოსკოვში თურქეთის ელჩს განუცხადა, რომ საბჭოთა კავ-

შირს სურვილი აქვს მოახდინოს 1925 წლის 17 დეკემბრის ხელშეკრულების დენონსაცია მეგობრობისა და ნეიტრალიტეტის შესახებ.

ამავე დროს საბჭოთა კავშირმა საქართველოსა და სომხეთის რესპუბლიკების სახელით თურქეთს ტერიტორიული პრეტენზიები წაუყენა.

ამან კიდევ უფრო მეტად დააჩქარა თურქეთის დაახლოება დასავლეთის სახელმწიფოებთან და განსაკუთრებით კი — აშშ შტატებთან.

4. მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ შავი ზღვის სრუტეების საკითხი

მეორე მსოფლიო ომის დროს თურქეთი არღვევდა მონტრეს კონვენციას და ვერ უზრუნველყოფდა შავ ზღვაზე საბჭოთა კავშირის უსაფრთხოებას.

1945 წლის იელის-აგვისტოში პოტსდამის კონფერენციაზე სამი სახელმწიფოს მეთაურებმა მიიღეს დადგენილება, რომ მონტრეს კონვენცია სრუტეების რეჟიმის შესახებ დაძველდა, თანამედროვე ვითარებას არ შეეფერება და უნდა იქნეს გადასინჯული. ამ შეთანხმების საფუძველზე საბჭოთა კავშირის მთავრობამ 1946 წლის 7 აგვისტოს გაუგზავნა ნოტა თურქეთის მთავრობას შავი ზღვის სრუტეების გამო. მასში აღნიშნული იყო, რომ 1936 წლის მონტრეს კონვენცია არ უზრუნველყოფდა იმ პირობებს, რომელთა დროსაც თავიდან აცილებული იქნებოდა ამ სრუტეების გამოყენება შავი ზღვის სახელმწიფოთათვის მტრული მიზნებით. ნოტაში მოყვანილია მთელი რიგი შემთხვევები ამ ომის დროს, როდესაც ღერძის სახელმწიფოებს სრუტეებით შავ ზღვაში შეპყავდათ და შავი ზღვიდან გაპყავდათ თავიანთი სამხედრო და დამხმარე სამხედრო გემები, რამაც თავის დროზე გამოიწვია სათანადო დემარშები და პროტესტები, რომლებიც საბჭოთა მთავრობამ თურქეთის მთავრობას განუცხადა. მოტანილია კონვენციის დარღვევის კონკრეტული ფაქტები. შემდეგ აღნიშნულია, რომ კონვენციამ ხელი ვერ შეუშალა მტრულ სახელმწიფოებს სრუტეები გამოეყენებინათ სამხედრო მიზნით საბჭოთა კავშირისა და სხვა მოკავშირე სახელმწიფოთა წინააღმდეგ. ამასთან თურქეთის მთავრობას არ შეუძლია პასუხი არ აგოს ასეთი მდგომარეობისათვის.

საბჭოთა მთავრობა წინადადებას იძლეოდა სრუტეებისათვის

დაწესდეს ახალი რეჟიმი, გამომდინარე შემდეგი პრინციპებიდან:

1. სრუტეები მუდამ ღია უნდა იყოს ყველა ქვეყნის სავაჭრო გემების გასასვლელად.

2. სრუტეები მუდამ ღია უნდა იყოს შავი ზღვის სახელმწიფოების სამხედრო გემების გასასვლელად.

3. სრუტეებით გავლა არა შავი ზღვის სახელმწიფოთა სამხედრო გემებისათვის დაუშვებელია, საგანგებოდ გათვალისწინებულ შემთხვევათა გარდა.

4. სრუტეების, როგორც შავი ზღვიდან მიმავალი და შავ ზღვაში შემავალი ერთადერთი საზღვაო გზის რეჟიმის დაწესება უნდა იქნას თურქეთსა და შავი ზღვის სხვა სახელმწიფოთა კომპეტენცია.

5. თურქეთი და საბჭოთა კავშირი, როგორც ყველაზე უფრო დაინტერესებული სახელმწიფოები და რომელთაც უნარი აქვთ უზრუნველყონ სავაჭრო ნაოსნობის თავისუფლება და სრუტეების უშიშროება, ერთობლივი საშუალებებით აწყობენ სრუტეების დაცვას სხვა სახელმწიფოების მიერ შავი ზღვის სახელმწიფოებისათვის მტრული მიზნებით სრუტეების თავიდან ასაცილებლად.

ამგვარად, საბჭოთა კავშირის წინადადებას საფუძვლად უნდა დადებოდა პრინციპები, რომლებიც აღნიშნავდნენ ბუნებრივ განსხვავებას სრუტეებით სარგებლობაში შავი ზღვისა და არა შავი ზღვის სახელმწიფოებს შორის.

საბჭოთა მთავრობა წინადადებას იძლეოდა, რათა სრუტეები მუდამ ღია ყოფილიყო ყველა ქვეყნის სავაჭრო გემების გასასვლელად. პირიქით, სრუტეებით არა შავი ზღვის სახელმწიფოთა სამხედრო გემების გასვლა, საგანგებოდ გათვალისწინებულ შემთხვევათა გარდა, არ უნდა ყოფილიყო დაშვებული.

თურქეთის მთავრობის 22 აგვისტოს საპასუხო ნოტაში აღნიშნული იყო ზოგიერთი გარემოება, რომლებიც მისი აზრით აძნელებდნენ კონტროლს სრუტეებში.

თურქეთის მთავრობის ნოტაში აღნიშნული იყო აგრეთვე, რომ კონვენციის თანახმად სრუტეებში გამავალი გემებისადმი კონტროლის ერთადერთ სახეს წრმოადგენდა სანიტარული კონტროლი.

თურქეთის მთავრობა თავის საპასუხო ნოტაში დათანხმდა პირველი სამი მუხლის მიღებაზე, მაგრამ წინააღმდეგი წავიდა ორი მომდევნო მუხლის მიღებაზე, რომელთაც დიდი მნიშვნელობა ჰქონდათ შავიზღვისპირა სახელმწიფოების ინტერესებისათვის.

მიუხედავად თურქეთის ნოტაში გამოთქმული თვალსაზრისისა, საბჭოთა მთავრობა იმ აზრისა იყო, რომ მხოლოდ თურქეთი და

საბჭოთა კავშირი ერთობლივი საშუალებებით შესძლებენ უზრუნველყონ როგორც სავაჭრო ნაოსნობის თავისუფლება, ისე უშიშროება სრუტეებში. ამასთან საბჭოთა მთავრობას მიაჩნია, რომ საბჭოთა აღნიშნული წინადადების განხორციელებამ სრულებითაც არ უნდა შებღალოს თურქეთის სუვერენიტეტი. შავი ზღვის სრუტეების საკითხთან დაკავშირებით ახალი კონფერენციის მოწვევა ვერ მოხერხდა.

1982 წელს თურქეთის მთავრობამ, მონტრეს კონვენციის მონაწილე სახელმწიფოებთან შეუთანხმებლად, შეიმუშავა სტამბოლის რეგლამენტი, რომელიც ვრცელდება სრუტეების მთელ ზონაზე, ხოლო 1994 წელს – სრუტეებზე ნაოსნობის ცალმხრივი რეგლამენტი.

შავიზღვისპირა სახელმწიფოებმა და საერთაშორისო ორგანიზაციებმა თურქეთის მთავრობას მიუთითეს, რომ „რეგლამენტის" ზოგიერთი მუხლი ეწინააღმდეგება მონტრეს კონვენციას და მოითხოვეს შეცვალა-შესწორება.

1998 წლის ნოემბერში თურქეთის მთვრობამ გამოაქვეყნა სრუტეებში ნაოსნობის თურქული რეგლამენტის ახალი რედაქცია, სადაც ნაწილობრივ გათვალისწინებულია ის შენიშვნები, რომლებიც გამოთქვეს შავიზღვისპირა ქვეყნებმა, მონტრეს კონვენციის სხვა მონაწილეებმა და საერთაშორისო საზღვაო ორგანიზაციებმა. ამჟამად სრუტეებით სარგებლობა სწარმოებს საერთაშორისო ორგანიზაციების მიერ რეკომენდირებული შენიშვნების გათვალისწინებით.

ამ რეგლამენტით თურქეთის მთავრობას შეუძლია შეაჩეროს ნაოსნობა სრუტეებში დიდი ავარიის შემთხვევაში, ეს ეხება აგრეთვე სამშენებლო საქმიანობას, სამეცნიერო-კვლევით სამუშაოებს და სხვ.

რეგლამენტი აგრეთვე ითვალისწინებს დიდი ტონაჟიანი გემების გასვლის შეზღუდვას, ზოგ შემთხვევაში კი გასვლის აკრძალვას, ატომურძრავიანი ან ისეთი არასამხედრო გემებისათვის, რომელთაც გადააქვთ რადიაქტიური ნივთიერებები ან ნარჩენები, მათთვის აუცილებელია წინასწარი ნებართვის აღება და სხვა.

ბოსფორი 750-3500 მეტრი სიგანის და 31 კილომეტრი სიგრძის ვიწრო სრუტეა. აქ მოძრაობა შეუძლიათ დიდ გემებს, თუმცა ხანდახან, ნისლის გამო, მთლიანად იხურება ნავიგაციისათვის.

ბოსფორის სრუტით სწარმოებს მგზავრობა და ტვირთნაკადების გაცხოველებული მოძრაობა. ყოველწლიურად მასში ტრანსპორტით გადის 20-30 ათასი მსხვილი ხომალდი, დამატებით, ყოველ-

წლიურად 2000 საბორნე რეისი სრულდება მილიონნახევრამდე მგზავრის გადასაყვანად. ამიტომ ნავთობის ტანკერებს მისი მთლიანი პოტენციალის მხოლოდ 20 პროცენტის დაჯაჭვნა შეუძლიათ. ამასთან, ნავთობის დიდი ტანკერების გატარებისათვის, უსაფრთხოების თვალსაზრისით, აუცილებელია სრუტის რამდენიმე საათით დაკეტვა (80-130 ათასი ტონა ტვირთამწეობის ტანკერების გასვლისას სამხრეთის მიმართულებით, 2 საათით, ხოლო ჩრდილოეთით 2, 5 საათი სჭირდება (რაც დამატებით სიძნელეებს უქმნის ნავიგაციის გრაფიკის დაცვას).

ბოსფორი მსოფლიოში ერთ-ერთი ყველაზე რთული ტრასაა და აქ უამრავი საზღვაო ავარიაა, ხალხის დიდძალი მსხვერპლი, მძიმე ვითარებაა გარემოს დაბინძურების მხრივაც.

ბოსფორის ტექნიკური უსაფრთხოებისა და ეკოლოგიის მოთხოვნების, აგრეთვე ტვირთნაკადების განაწილების კომერციული მიზანშეწონილების გათვალისწინებით, ბოსფორის სრუტის მაქსიმალური ტვირთგამტარიანობა დღე-ღამეში 2 მილიონ ბარელს შეადგენს. ამიტომ 2010 წლისათვის გათვალისწინებული კასპიის ნავთობის ნამატის გასატარებლად აუცილებელი ხდება ალტერნატიული მარშრუტების დაგეგმვა, რომელთა შორის განსაკუთრებით გამოირჩევა ნავთობსადენი კავკასიის ქვეყნების გავლით, საქართველოს შავი ზღვის პორტამდე და თურქეთის პორტ ჯეიჰანამდე.

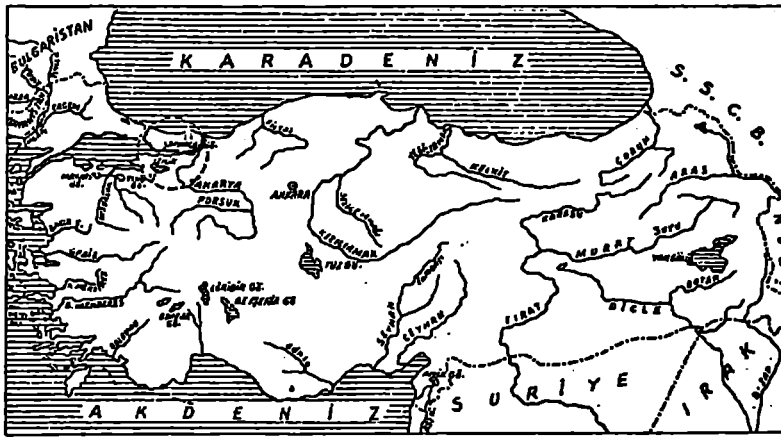

შავ ზღვასა და მარმარილოს ზღვებს შორის არხის გაყვანის პროექტი

სტამბოლის უნივერსიტეტის პროფესორმა ენგინ მერიჩმა წამოაყენა „იზმითის არხის“ მშენებლობის მეტად საინტერესო იდეა, რომელიც შავ ზღვას მარმარილოს ზღვასთან დააკავშირებს და ამგვარად, შეიძლება გახდეს ბოსფორის სრუტის ალტერნატიული გზა. მისმა გამოკვლევებმა ნიადაგი შეუმზადეს გიგანტურ პროექტს, რომელიც მოწოდებულია გადაარჩინოს ბოსფორის სრუტე და მარმარილოს ზღვა დაბინძურებისაგან. პროექტის განხორციელებას დიდი ეკონომიკური და ეკოლოგიური მნიშვნელობა ექნება.

ცნობილი რუსი მეცნიერი ნ. ი. ანდრუსოვი (1861-1924) ასაბუთებდა, რომ მარმარილოსა და შავ ზღვებს შორის ბოსფორის წარმოქმნამდე სხვა სრუტე არსებობდა. პროფ. მერიჩმა გაიზიარა ეს დებულება და ახალი მასალით განამტკიცა.

პროფ. ე. მერიჩის აზრით, ბოსფორის სრუტე შედარებით გვიანდელი წარმოშობისაა, იგი დაახლოებით შვიდი ათასი წლისაა. მანამდე არსებობდა სხვა სრუტე, რომელიც აკავშირებდა ერთმანეთთან შავ და მარმარილოს ზღვებს. იზმითის ყურეში მკვლევარმა აღმოაჩინა ხმელთაშუა და შავიზღვისეული მიკრო და მაკროორგანიზმები, რომელთა ასაკი ორ მილიონ წელს უდრის, რაც ამტკიცებს იმას, რომ შავი ზღვა უძველესი დროიდან სრუტეებით იყო დაკავშირებული ხმელთაშუა ზღვასთან. სრუტე შავ ზღვასა და მარმარილოს ზღვას შორის დროთა განმავლობაში ჩაიკეტა და მისგან დარჩა მხოლოდ საფანჯას ტბა და იზმითის ყურე.

აღსანიშნავია, რომ შუა საუკუნეებში თურქეთში შეიქმნა არხის გაყვანის საჭიროება შავ ზღვასა და იზმითის ყურეს შორის. მეტად საყურადღებოა ის, რომ შემუშავებული პროექტის მიხედვით არხი უნდა გაეყვანათ, სწორედ, იმ ადგილზე, სადაც უძველეს დროს სრუტე არსებობდა. საფიქრებელია, რომ ეს ფაქტი უცნობი იყო იმდროინდელი სპეციალისტებისათვის. ამრიგად, პროექტი, რომლის მიხედვით, არხი უნდა გაეყვანათ ძველად არსებული ადგილზე სავსებით სწორად იყო შედგენილი.

ბოსფორის სრუტეში მოძრაობა სულ უფრო ინტენსიური ხდება, ხოლო სრუტის შესაძლებლობანი შეზღუდულია. მოძრაობა კი მაინც იზრდება. ამ მოძრაობის აღკვეთა უკვე შეუძლებელია. თუ იზმითის არხის გაყვანა შესაძლებელი გახდება, საზღვაო მოძრაობა ახლებურად მოწესრიგდება.

ერთმა თურქმა ინჟინერმა შეიმუშავა შავ და მარმარილოს ზღვებს შორის არხის გაყვანის პროექტი. იგი გვთავაზობს 45 კილომეტრის სიგრძის, 150 მეტრი სიგანისა და 20 მეტრი სიღრმის

არხის გაყვანას. ეს არხი შაეი ზღვიდან მარმარილოს ზღვისაკენ პირდაპირ დაეშვება.

ამ არხის პროექტი გააკრიტიკა პროფ. ე. მერიჩმა. მისი აზრით, ის ადგილები, სადაც არხმა უნდა გაიაროს, ძალიან ძველია, და ამიტომ აქ არხის გაყვანა დიდ სიძნელეებს წააწყდება.

პროფ. ე. მერიჩმა არხის მშენებლობის შემდეგი პროექტი შეადგინა: იზმითის ყურიდან საფანჯას ტბამდე ერთი ახრი და კიდევ ერთი არხი საფანჯის ტბიდან მდ. საქარიამდე. ეს ზუსტად სუეცის არხის ანალოგიური იქნება. სუეცის არხი ორ ტბაზე გადის, არხის სიგრძე 195 კილომეტრია, სიღრმე — 20 მეტრი, სიგანე — 190 მეტრი. ე. მერიჩის პროექტით იზმით-საფანჯა-საქარიას ხაზზე უნდა გაყვანილ იქნეს ანალოგიური არხი. ეს, თავის მხრივ, აუცილებლად წამოჭრის გარემოს დაცვისა და მოსახლეობის გადასახლების პრობლემას. ე. მერიჩის გაანგარიშებით რეგიონის გეოლოგიური სტრუქტურა ახალგაზრდაა. იმ არხის გარდა, რომელიც უნდა გაიჭრას იზმითის ყურიდან ტბამდე და ტბიდან მდ. საქარიამდე, არსებობს კიდევ ბუნებრივი სრუტე, რომელიც ბუნებამ ჩაკეტა და სწორედ ამ ადგილზე უნდა გაყვანილ იქნეს არხი. დღეს, ტექნოლოგიური თვალსაზრისით, ამ არხის გაყვანა არავითარ სიძნელეს არ წარმოადგენს.

თავი VIII

თურქეთი 1950-1960 წლებში

1. დემოკრატიული პარტიის მმართველობა

1950 წლის მაისში უნდა ჩატარებულიყო მორიგი არჩევნები პარლამენტში. სახალხო-რესპუბლიკური პარტიის ხელმძღვანელები თელიდნენ, რომ ქვეყანაში პოლიტიკური მდგომარეობა მმართველი პარტიისათვის არახელსაყრელი იყო. პარტიის მიერ გატარებულმა პოლიტიკამ გამოიწვია ხალხის მასებში უნდობლობა და ამომრჩეველების იმედის გაცრუება. ამიტომ მეჯლისმა, სადაც უმრავლესობა სახალხო-რესპუბლიკურ პარტიას ეკუთვნოდა, 1946 წლის თებერვალში მიიღო ახალი საარჩევნო კანონი. ეს კანონი ითვალისწინებდა წარმომადგენლობის პროპორციული სისტემის წესის შეცვლას მაჟორიტარულით. რესპუბლიკური პარტიის ლიდერები ფიქრობდნენ, რომ ახალი საარჩევნო კანონის მიღებით და ხელისუფლების აპარატის ხელისშეწყობით, შეძლებდნენ ამომრჩეველთა ხმების უმრავლესობის მოპოვებას და ძალაუფლების შენარჩუნებას. მაგრამ მათი იმედები არ გამართლდა. სახალხო-რესპუბლიკურმა პარტიამ სასტიკი დამარცხება განიცადა.

1950 წლის 14 მაისს მეჯლისში ჩატარდა მორიგი არჩევნები. არჩევნების წინ გამწვავდა ბრძოლა ორ ძირითად სახალხო-რესპუბლიკურსა და დემოკრატიულ პარტიებს შორის. დემოკრატიული პარტიის ლიდერები აკრიტიკებდნენ მთავრობის საშინაო და საგარეო პოლიტიკას და გამარჯვების შემთხვევაში პირდებოდნენ ხალხს ეკონომიკური მდგომარეობის გაუმჯობესებას.

მაისის არჩევნებში გაიმარჯვა დემოკრატიულმა პარტიამ. მასში მონაწილეობა მიიღო ამომრჩეველთა 88 პროცენტმა. დემოკრატიულმა პარტიამ მიიღო ხმების 53,6 პროცენტი, სახალხო-რესპუბლიკურმა პარტიამ — 39,9 პროცენტით უპირატესობამ, მაჟორიტარული სისტემის გამო დემოკრატიულმა პარტიამ მიიღო მეჯლისში 408 დეპუტატის ადგილი, ხოლო სახალხო-რესპუბლიკურმა პარტიამ — მხოლოდ 69. ამრიგად, მაჟორიტარული სისტემა შეტრიალდა მისი შემომღების რესპუბლიკური პარტიის საწინააღმდეგოდ.

არჩევნებში მონაწილე სხვა პარტიებს შორის ეროვნულმა პარტიამ მიიღო 1 მანდატი, „დამოუკიდებლებმა“ — 7.

რესპუბლიკური პარტიის დამარცხება არჩევნებში აიხსნება იმით, რომ მან 27 წლის განმავლობაში ვერ შეძლო გადაეჭრა მოსახლეობის ძირითადი სოციალური პრობლემები. პირველად თურქეთის ისტორიაში არჩევნების შედეგად მოხდა ერთი ბურჟუაზიული პარტიის მთავრობის შეცვლა მეორეთი. დემოკრატიული პარტია წინასაარჩევნო კამპანიის დროს დიდი დაპირებებით გამოვიდა და ხალხის მასები იმედოვნებდნენ, რომ გამარჯვებული პარტია და ახალი მთავრობა შესძლებდა ქვეყნის ეკონომიკური მდგომარეობისა და ცხოვრების პირობების გაუმჯობესებას.

ახალმა მეჯლისმა თურქეთის პრეზიდენტად აირჩია ჯელალ ბაიარი, პრემიერ-მინისტრი გახდა ადნან მენდერესი, ხოლო საგარეო საქმეთა მინისტრი — ფუად ქოფრულუ.

ჯელალ ბაიარი დაიბადა 1883 წელს სოფელ უმურბეიში (ბურსის ვილაიეთი), მუფთის ოჯახში. საშუალო განათლების მიღების შემდეგ რამდენიმე წლის განმავლობაში მსახურობდა გერმანიის ბანკის ადგილობრივ განყოფილებაში.

ახალგაზრდა თურქების რევოლუციამდე ცოტა ხნით ადრე შევიდა „ერთობისა და პროგრესის" პარტიაში და მალე გახდა ქ. ბურსის ამ ორგანიზაციის ხელმძღვანელი. 1911 წელს გადავიდა იზმირში და იყო ამ ორგანიზაციის პასუხისმგებელი მდივანი.

პრეზიდენტი ჯელალ ბაიარი (1950-1960)

პირველი მსოფლიო ომის ბოლოს ჯ. ბაიარი აირჩიეს მეჯლისის დეპუტატად ქ. იზმირიდან. მონაწილეობა მიიღო ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაში და არჩეულ იქნა თურქეთის დიდი ეროვნული კრების პირველი მოწვევის დეპუტატად. 1923 წელს შევიდა სახალხო-რესპუბლიკური პარტიის მმართველობაში და არჩეულ იქნა მეორე მოწვევის მეჯლისის დეპუტატად.

ჯ. ბაიარი 1921 წელს იყო ეკონომიკის მინისტრი, ხოლო შემდეგ დაინიშნა რეპატრი-

ანტთა მოწყობის მინისტრად. 1924 წელს, მუსტაფა ქემალის დავალებით, დაარსდა კერძო ბანკი, რომელიც შემდგომ გახდა ქვეყნის ერთ-ერთი ყველაზე მსხვილი ბანკი. 1932 წლიდან ჯ. ბაიარი იყო ეკონომიკის მინისტრი.

პრემიერ-მინისტრი ადნან მენდერესი

1937 წლის ოქტომბერში ჯ. ბაიარი დანიშნეს პრემიერ-მინისტრად და აირჩიეს სახალხო რესპუბლიკური პარტიის გენერალური თავმჯდომარის მოადგილედ. ათათურქის გარდაცვალების შემდეგ, ისმეთ ინონუსთან უთანხმოების გამო, იგი გამოვიდა მთავრობის შემადგენლობიდან.

ადნან მენდერესი დაიბადა აიდინში 1899 წელს, მსხვილი მიწათმფლობელის ოჯახში. მამისაგან მემკვიდრეობით მიიღო 12 ათასი ჰექტარი მიწა. დაამთავრა იზმირის ამერიკული კოლეჯი, შემდეგ — სტამბოლის უნივერსიტეტის იურიდიული ფაკულტეტი. 1919-1921 წლებში მონაწილეობას იღებდა ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაში. 1927 წელს აირჩიეს მეჯლისის დეპუტატად სახალხო რესპუბლიკური პარტიიდან. 1931 წლიდან მუდმივად ირჩევენ მეჯლისის დეპუტატად აიდინის ვილაიეთიდან. 1944 წლის მარტში იგი პარლამენტში გამოვიდა და გაილაშქრა ბოროტმოქმედებებისა და სპეკულაციის წინააღმდეგ, ამით გაითქვა სახელი და პოპულარობა მოიპოვა.

ფუად ქოფრულუ დაიბადა 1890 წელს სტამბოლში. იგი ეკუთვნოდა ძველ ფეოდალურ-არისტოკრატიულ გვარს. ამ გვარის ფუძემდებელი იყო დიდი ვეზირი მეჰმედ ქოფრულუ (1656-1661). იხ. ტ. II, გვ. 45-48.

დაამთავრა სტამბოლის უნივერსიტეტის იურიდიული ფაკულტეტი და ეწეოდა სამეცნიერო-პედაგოგიურ მოღვაწეობას. პროფ. ქოფრულუს გამოქვეყნებული აქვს ნაშრომები ოსმალეთის ისტორიისა და ლიტერატურის დარგში,რომლებიც გაჟღენთილია პანთურქისტული იდეებით. 1935 წელს იგი აირჩიეს მეჯლისის დეპუტატად

საგარეო საქმეთა მინისტრი ფუად ქოფრულუ

სახალხო-რესპუბლიკური პარტიიდან. 1943 წელს მეორედ იქნა არჩეული დეპუტატად და აქტიურად ჩაება პოლიტიკურ მოღვაწეობაში.

1950 წლის 29 მაისს მეჯლისმა მოიწონა ახალი მთავრობის პოლიტიკა. იგი ითვალისწინებდა უმუშევრობის ლიკვიდაციას, ეკონომიკისა და ფინანსების გამოჯანსაღებას, მშრომელი მასების მატერიალური მდგომარეობის გაუმჯობესებას, თავისუფალი პროფკავშირების დაარსებას, სიტყვისა და ბეჭდვის თავისუფლებას. პროგრამა აგრეთვე ითვალისწინებდა ხელსაყრელი პირობების შექმნას კერძო კაპიტალისათვის, უცხოეთის კაპიტალის ფართოდ მიზიდვას, ეტატიზმის პოლიტიკის შეზღუდვას, დასავლეთის სახელმწიფოებთან და განსაკუთრებით, აშშ-თან ურთიერთობის შემდგომ გაფართოებას და სხვ.

ფაქტობრივად კი, დემოკრატიული მთავრობის საშინაო პოლიტიკის ძირითადი მიმართულება გახდა ანტიკომუნიზმი, ნაციონალიზმის გაძლიერება და რელიგიური ფანატიზმის აღორძინება. დემოკრატიული პარტია თავისი ხელისუფლების განმტკიცების მიზნით ფართოდ იყენებდა რელიგიას.

დემოკრატიულმა პარტიამ, სახალხო-რესპუბლიკური პარტიის გავლენის შესუსტების მიზნით, გაწმინდა სახელმწიფო აპარატი ყოფილი მმართველი პარტიის მოხელეებისაგან. გადაყენებულ იქნენ ვილაიეთის გუბერნატორები, ქალაქის მერები, მაზრის უფროსები, არმიის მაღალი ოფიცრები და ყველანი შეცვალეს თავისი მომხრეებით.

ეკონომიკის სფეროში დემოკრატიულმა პარტიამ გამოაცხადა, რომ იგი წაახალისებდა კერძო სექტორს და შეამცირებდა სახელმწიფო კაპიტალის წილს მრეწველობის რიგ დარგებში.

დემოკრატიული პარტიის ხელისუფლების სათავეში მოსვლის შემდეგ, მისი ლიდერები არ ჩქარობდნენ შეესრულებინათ წინასაარჩევნო დაპირებები, რადგან მალე დარწმუნდნენ, რომ ადრე მიღებული კანონები, მათ შორის ისეთებიც, რომლებიც, მათი აზრით,

იყო არადემოკრატიული საკანონმდებლო ბაზა, ხელისუფლებისათვის.

1951 წლის ივლისში შეტანილ იქნა ცვლილებები „ბეჭდვის კანონში", რომლის მიხედვითაც, პრესა სასამართლო კონტროლს დაექვემდებარა, შემცირდა კანონის დარღვევის შემთხვევაში დასჯის ვადა, შერბილდა ჟურნალისტებისადმი წაყენებული მოთხოვნები. ამავე დროს გატარდა ნაწილობრივი ამნისტია.

ხელისუფლებაში მოსელის შემდეგ, დემოკრატიული პარტია აცხადებდა, რომ შეზღუდავდა სახელმწიფო კაპიტალიზმს და თანდათანობით გადასცემდა სახელმწიფო საწარმოებს კერძო მეწარმეებს. მაგრამ არ მომხდარა არცერთი სახელმწიფო საწარმოს დენაციონალიზაცია. პირიქით, 50-იან წლებში შეიქმნა ახალი სახელმწიფო ეკონომიკური ორგანიზაციები – აქციონერული საწარმოების სახით, რომლებშიაც მონაწილეობდნენ მსხვილი კერძო კაპიტალის წარმომადგენლები. ამრიგად, შეიქმნა შერეული კომპანიები, ფირმები, რომელთა საქმიანობაშიაც მონაწილეობდნენ როგორც სახელმწიფო, ისე კერძო კაპიტალის წარმომადგენლები.

კერძო ინიციატივის წახალისების პოლიტიკამ გამოიწვია მრეწველობის ერთგვარი ზრდა. 1950-1960 წლებში მრეწველობის საშუალო წლიური ზრდა შეადგენდა 8 %-ს. გაიზარდა ელექტროენერგიის მოცულობა, ბამბეულის ნაწარმი, შაქრის პროდუქცია, ქვანახშირის ამოღება. კერძო სექტორის დაფინანსების მიზნით დასავლეთის მონოპოლიების ინიციატივით დაარსდა მრეწველობის განვითარების ბანკი. უცხოეთის კაპიტალმა მიიღო შეღავათები ფაბრიკა-ქარხნების მშენებლობის საქმეში.

50-იან წლებში მეჯლისმა მიიღო კანონები უცხოეთის კაპიტალის წახალისების მიზნით. ასე, მაგალითად, უცხოურ კაპიტალს ეძლეოდა შესაძლებლობა დაებანდებინა სახსრები ენერგომრეწველობაში, კავშირგაბმულობაში, ახალი საწარმოების მშენებლობაში და სხვა.

1950-1960 წლებში აიგო და მწყობრში ჩადგა შაქრისა და ცემენტის ქარხნები, საფეიქრო და ქაღალდის კომბინატები. ქვეყანას შეემატა ათეული ქარხანა, ფაბრიკა, ელსადგური, წიალისეული მომპოვებელი საწარმო. ამაღლდა მისი ტექნიკური აღჭურვილობა. გაიზარდა მრეწველობის წილი ქვეყნის ეკონომიკაში, მაგრამ თურქეთის მრეწველობის ზრდა უპირატესად მიმდინარეობდა მსუბუქი მრეწველობის ხარჯზე.

უცხოური კაპიტალის წახალისების შედეგად ქვეყანაში გაიზარ-

და უცხო მონოპოლიების ხვედრითი წილი, განსაკუთრებით კი ამერიკის.

თურქეთის მთავრობის აგრარული პოლიტიკა მიმართული იყო მსხვილი მემამულეებისა და კულაკური მეურნეობების გარდასაქმნელად კაპიტალისტურ საწარმოებებში.

1952 წელს აღწერის მიხედვით, თურქეთის სოფლის მოსახლეობა ითვლიდა 2930 ათას ოჯახს. აქედან 489 ათას ოჯახს (16, 7 %) სრულებით არ ჰქონდა მიწის ნაკვეთი, 1507 ათასი (51, 4 %) ოჯახი ფლობდა მიწის ნაკვეთს 0,1 – 5 ჰექტარს, 530 ათასი ოჯახი (18,1 %) – 5-10 ჰექტარს. ამ სამი კატეგორიის (სოფლის მოსახლეობის 86,2 %-ი) ხელთ იმყოფებოდა მხოლოდ დასამუშავებელი მიწის ფართობის 28 %, მაშინ როდესაც 76 ათას მემამულეს (მთელი მეურნეობის 2,6 %) ეკუთვნოდათ მიწების (44 %) და 326 ათას კულაკს (11,2 %) – მიწის ფონდის 28 %-ი.

დემოკრატიული პარტიის მთავრობა უმთავრესად გამოხატავდა მსხვილი მიწათმფლობელების ინტერესებს, რომლებიც სოფლად შეადგენდნენ პარტიის დასაყრდენს. მთავრობა ‘ხრდიდა სოფლის მეურნეობის დაფინანსებას. ასე, მაგალითად, სოფლის მეურნეობის ბანკის კრედიტები გაიზარდა. 1950 წელს ბანკის კრედიტი შეადგენდა 412 მილ. ლირას, ხოლო 1960 წელს – 2392 მილ. ლირას.

თურქეთის მთავრობამ სოფლად კაპიტალისტური ურთიერთობის სტიმულირების მიზნით, დიდი რაოდენობით შემოიტანა სასოფლო-სამეურნეო მანქანები. 1959 წელს ქვეყანა'ში აღრიცხული იყო 44 ათასი ტრაქტორი, 5 ათასზე მეტი კომბაინი და 40 ათასამდე სხვადასხვა სახის სამეურნეო ტექნიკა.

სოფლად ტექნიკის გამოყენების შედეგად გაიზარდა მარცვლეულის სათესი ფართობი და მისი მოსავლიანობა, მაგრამ სოფლის მეურნეობის პროდუქციის ზრდა ვეღარ აკმაყოფილებდა ქვეყნის მოთხოვნებს და 50-იანი წლების მეორე ნახევრიდან მთავრობამ დაიწყო მარცვლეულის საზღვარგარეთიდან შემოტანა.

ქვეყნის მილიტარიზაცია და სამხედრო ხარჯები მძიმე ტვირთად აწვებოდა ხალხის მასებს.

1950-1959 წლებში პირდაპირი სამხედრო ხარჯები შეადგენდა 9 მილრდ. ლირას. 1950-იანი წლების ბოლოს პირდაპირი სამხედრო ხარჯები შეადგენდა მთელი სახელმწიფო ბიუჯეტის 30 %-ს. ამ პერიოდში გადასახადების საშუალო წლიური ზრდა შეადგენდა 26 %-ს.

1960 წელს სახელმწიფოს ვალი შეადგენდა 12 მილრდ. ლირას, ხოლო საშინაო ვალი – 7 მილრდ. ლირას. სახელმწიფო ვალის

ზრდის შედეგად მთავრობა იძულებული იყო აეღო ახალი კრედიტი ვალის პროცენტების დასაფარად.

1958 წელს მთავრობა იძულებული გახდა მოეხდინა ლირას კურსის დევალვაცია.

1950 წლის ივნისში სტამბოლში დაარსდა მშვიდობის მომხრეთა საზოგადოება, რომელშიაც შევიდნენ თურქეთის ინტელიგენციის წარმომადგენლები. ისინი აქტიურად იბრძოდნენ პოლიტიკური რეჟიმის დემოკრატიზაციისა და მშვიდობის განმტკიცებისათვის. მოითხოვდნენ დემოკრატიული რეფორმების ჩატარებას და ეროვნული სუვერენიტეტის დაცვას. პროგრესული ძალების მოთხოვნით, მთავრობა იძულებული გახდა საპატიმროდან გაენთავისუფლებინა გამოჩენილი პოეტი, მშვიდობის აქტიური მებრძოლი ნაზიმ ჰიქმეთი.

მენდერესის მთავრობამ გააძლიერა რეპრესიები მშვიდობის მომხრეების წინააღმდეგ. მან დახურა მშვიდობის მომხრეთა საზოგადოება, ხოლო საზოგადოების ხელმძღვანელებს ბრალი დასდეს კომუნიზმის იდეების გავრცელებაში და დააპატიმრეს. აიკრძალა გაზეთ „ბარიშ"-ის გამოცემა.

თურქეთის ხელისუფლება ხელს უწყობდა რეაქციულ ძალებს და ქვეყანაში ნერგავდა ისლამს.

1950 წლის ივნისში მეჯლისმა მიიღო კანონი არაბულ ენაზე ყურანის კითხვის შესახებ. შემდეგ მთავრობის ნებართვით დაიწყეს რადიოში ყურანის კითხვა. რელიგიის სწავლება სავალდებულო გახდა დაწყებით და საშუალო სკოლებში. აღდგენილ იქნა იმამებისა და მოლების მოსამზადებელი სკოლები. ანკარის უნივერსიტეტთან გაიხსნა ღვთისმეტყველების ფაკულტეტი.

ნაზიმ ჰიქმეთი

1958 წელს სტამბოლში გაიხსნა ორწლიანი ისლამის უმაღლესი სკოლა. სკოლადამთავრებულებს შეეძლოთ სკოლებში იმამების მომზადება. 1959 წელს თურქეთში უკვე იყო 19 რელიგიური სკოლა, 4233 მოსწავლით. მთელ ქვეყანაში დაიწყო ახალი მეჩეთების მშენებლობა და ძველების შეკეთება.

დემოკრატიულმა პარტიამ მიიღო რიგი კანონებისა, რომელიც მიზნად ისახავდა

ოპოზიციის დათრგუნვას. კერძოდ, სახალხო-რესპუბლიკური პარტიის საქმიანობის შეზღუდვას. 1951 წლის აგვისტოში მეჯლისმა მიიღო კანონი „სახალხო სახლების“ დახურვისა და მათი ქონების სახელმწიფოსათვის გადაცემის შესახებ. ამით სახალხო-რესპუბლიკურმა პარტიამ დაკარგა თავისი ერთ-ერთი დასაყრდენი პუნქტი.

1951 წლის ნოემბერში მეჯლისმა მიიღო რეაქციული კანონი, რომელიც ითვალისწინებდა კომუნისტური ჯგუფებისა და ორგანიზაციების ხელმძღვანელების სიკვდილით დასჯას. შეიცვალა აგრეთვე სისხლის სამართლის მუხლი და გადიდდა სასჯელი, არსებული რეჟიმის წინააღმდეგ მიმართული პოლიტიკური საქმიანობისათვის.

1953 წლის ოქტომბერში სტამბოლის სამხედრო ტრიბუნალმა მოაწყო სასამართლო პროცესი 167 პატრიოტზე, აქედან 131-ს მიუსაჯა პატიმრობა ერთი წლიდან 10 წლამდე.

1954 წელს მეჯლისმა მიიღო „ბეჭდვის“ კანონი, რომლის მიხედვითაც ჟურნალისტი და წერილის ავტორი, რომელიც აკრიტიკებდა სახელმწიფო მოღვაწეებს და ამით ზიანს აყენებდა სახელმწიფოს, იმსახურებდა პატიმრობას ერთ თვიდან სამ წლამდე და ფულად ჯარიმას 1000 ლირადან 5000 ლირამდე. ჟურნალისტებს არ ჰქონდათ აპელაციის უფლება.

ამ კანონის მიღების შემდეგ მთავრობამ დახურა ოპოზიციური გაზეთები „ულუსი“, „იენი გუნი“, „დემოკრატ იზმირ“, ჟურნალები „აკის“-ი და „ქიმ“-ი.

1953 წლის დეკემბერში მთავრობამ გადაწყვიტა მოეხდინა სახალხო-რესპუბლიკური პარტიის მოძრავი და უძრავი ქონების კონფისკაცია, რომელიც შეიძინა ხელისუფლების სათავეში ყოფნის დროს. ამავე კანონით სახალხო რესპუბლიკურ პარტიას აგრეთვე უნდა გადაეხადა 20 მილ. ლირა, რომელიც მან მიიღო მთავრობისაგან პარტიის საჭიროებისათვის. გადაუხდელობის შემთხვევაში იგი ბანკროტად გამოცხადდებოდა და მოხდებოდა მისი დათხოვნა.

1954 წლის მაისში დაინიშნა პარლამენტის მორიგი არჩევნები. წინასაარჩევნო კამპანია დაძაბულ ვითარებაში მიმდინარეობდა. სახალხო-რესპუბლიკურ პარტიას არ მისცეს უფლება ესარგებლა სახელმწიფო რადიოთი. მთავრობა უშლიდა რესპუბლიკურ პარტიას მიტინგებისა და კრებების ჩატარებას. მმართველი წრეების ინიციატივით ორჯერ მოხდა თავდასხმა ისმეთ ინოუზე. ერთ-ერთი თავდასხმის დროს იგი თავში დაჭრეს.

1954 წლის მაისში ჩატარდა არჩევნები მეჯლისში. არჩევნების შედეგად დემოკრატიულმა პარტიამ მიიღო 490 მანდატი, სახალხო-რესპუბლიკურმა პარტიამ 30, რესპუბლიკურ-ნაციონალურმა პარტიამ — 5 მანდატი, დამოუკიდებელმა დეპუტატებმა — 10.

თურქეთის პრეზიდენტად კელავ აირჩიეს ჯელალ ბაიარი, ხოლო პრემიერ-მინისტრად დაინიშნა ადნან მენდერესი.

26 მაისს მეჯლისმა მოიწონა ახალი მთავრობის პროგრამა, რომელიც წინარესაგან არაფრით არ განსხვავდებოდა.

მთავრობა განაგრძობდა დემოკრატიული ძალების წინააღმდეგ ბრძოლას. 1956 წლის ივნისში მეჯლისმა მიიღო კანონი „კრებებისა და დემონსტრაციების შესახებ". ამ კანონით მთავრობის ნებართვის გარეშე აკრძალული იყო კრებებისა და დემონსტრაციების მოწყობა.

ამავე დროს მთავრობა განაგრძობდა რეპრესიებს ოპოზიციონერების წინააღმდეგ. 1957 წლის სექტემბერში მეჯლისმა მიიღო კანონი, რომელიც ოპოზიციურ პარტიებს უკრძალავდა არჩევნების დროს ერთიანი სიით გამოსვლას.

ქვეყანაში იზრდებოდა უკმაყოფილება დემოკრატიული პარტიის მიმართ. დემოკრატიულ პარტიას გამოეყო ჯგუფი და 1952 წელს დააარსა თურქეთის გლეხური პარტია, რომლის თავმჯდომარე გახდა რ. არიქი.

1955 წლის ნოემბერში ყოფილმა სახალხო რესპუბლიკური პარტიის წევრებმა დააარსეს თავისუფლების პარტია, რომლის გენერალური მდივანი გახდა ფ. კარაოსმანოღლუ. ამ პარტიების წარმოქმნა გამოწვეული იყო უთანხმოებით. დემოკრატიული პარტიის ლიდერებთან, საშინაო პოლიტიკის საკითხებში.

1957 წლის 27 ოქტომბერს მეჯლისში ჩატარდა რიგგარეშე არჩევნები. დემოკრატიულმა პარტიამ მიიღო 419 მანდატი, სახალხო-რესპუბლიკურმა პარტიამ — 173, რესპუბლიკურმა სახალხო პარტიამ — 4, თავისუფლების პარტიამ — 4, დამოუკიდებელმა კანდიდატებმა — 2.

მეჯლისში ადგილების განაწილება არ ასახავდა პოლიტიკური ძალების ფაქტობრივ მდგომარეობას. არჩევნების შედეგად დემოკრატიულმა პარტიამ მიიღო 376 ათასი ხმით ნაკლები, ვიდრე ოპოზიციურმა პარტიებმა. მხოლოდ მაჟორიტარულმა საარჩევნო სისტემამ უზრუნველყო ადგილების უმრავლესობა მეჯლისში.

რათა შეეჩერებინა დემოკრატიულ პარტიას გავლენის დაცემა, 1958 წლის სექტემბერში პრემიერ-მინისტრმა მენდერესმა წამოაყენა

„ეროვნული ყრილობის" შექმნის იდეა, მაგრამ ამ ნაბიჯმა ვერ შეანელა პარტიის ავტორიტეტისა და გავლენის დაცემა.

დემოკრატიული პარტიის მმართველობის დროს ძლიერდებოდა მშრომელი მასების მატერიალური მდგომარეობის გაუარესების პროცესი. ქვეყნის მილიტარიზაციამ, მძიმე ფინანსურმა მდგომარეობამ, ინფლაციამ მკვეთრად გააუარესა მშრომელი მასების მდგომარეობა.

მრეწველობის განვითარებასთან ერთად გაიზარდა მუშათა კლასის რიცხვი, მათი თვითშეგნება, იგი გადაიქცა მნიშვნელოვან პოლიტიკურ ძალად. 50-იანი წლების ბოლოს ქვეყანაში 2 მილიონამდე მუშა იყო, თუ ამას დაეუმატებთ მუდმივ უმუშევართა რიცხვს, მათი რაოდენობა დაახლოებით 3 მილ. იყო.

იქმნებოდა მუშათა პროფკავშირები. 1950 წელს 78 ათასი მუშა პროფკავშირის წევრი იყო, 1960 წლისათვის — 400 ათასი, ე. ი. მათი რიცხვი 5-ჯერ გაიზარდა. თანდათან იზრდება სხვადასხვა პროფკავშირთა ფედერაციების რიცხვი: საფეიქრო მუშების, საზღვაო ტრანსპორტის, რკინიგზის, მუშების და სხვ. ასევე სტამბოლის, ანკარის, ბურსის მუშათა გაერთიანებები. 1952 წელს შეიქმნა თურქ მუშათა პროფკავშირების კონფედერაცია.

მუშათა კლასმა, ხელისუფლების რეპრესიების მიუხედავად, გააძლიერა ბრძოლა თავისი საარსებო პირობების გაუმჯობესებისათვის. ბრძოლის ძირითადი ფორმა იყო გაფიცვები.

მუშათა კლასი განაგრძობდა ბრძოლას თავისი კლასობრივი ინტერესებისათვის. 1951 წლის ივლისში გაფიცული იყვნენ სტამბოლის თამბაქოს ქარხნის მუშები. ივლისის ბოლოს გაიფიცნენ ისქანდერუნის მუშები, მათ დასაწყნარებლად ქალაქში გაიგზავნა სამხედრო ნაწილები. 1952 წლის მარტში გაიფიცნენ ანკარის ტაქსის მძღოლები. 1954 წლის იანვარში გაფიცვა გამოაცხადეს სტამბოლის საფეიქრო ქარხნის მუშებმა, ხოლო ივლისში გაფიცვა გამოაცხადეს იზმირის დოკერებმა.

1955 წელს გაფიცვათა ტალღა გავრცელდა სტამბოლში, ანკარაში, იზმირში, ადანაში, ბითლისსა და სხვა ქალაქებში.

1959 წლის ოქტომბერში წარმოიშვა კონფლიქტი მუშებსა და ამერიკის კომპანია „მიტკოვ-გამილტონს" შორის. ამის მიზეზი გახდა 550 მუშის დათხოვნა.

მუშათა კლასმა ეკონომიკურ მოთხოვნებთან ერთად წამოაყენა პოლიტიკური მოთხოვნებიც — ანტიდემოკრატიული და ანტიმუშური კანონმდებლობების გაუქმება, მუშებისათვის გაფიცვების მოწყობის უფლება, პროფკავშირების უფლებების გაზრდა და სხვ.

გახშირდა გლეხების გამოსვლებიც მემამულეებისა და კულაკების წინააღმდეგ. 1951 წელს ქვეყანაში რეგისტრირებული იყო გლეხების მიერ „საზოგადოებრივი წესრიგის“ დარღვევის 400-ზე მეტი შემთხვევა, გლეხების მიერ მემამულეების საქონლის გატაცება და 43 შემთხვევა მემამულეებისა და კულაკების მიწების მიტაცება. გრძელდებოდა შეტაკებები ჟანდარმერიასა და გლეხებს შორის. 1959 წელს რეგისტრირებული იყო 200 ასეთი შემთხვევა. გლეხების შეტაკებები ჟანდარმერიასთან სტიქიურ ხასიათის ატარებდა.

2. საგარეო პოლიტიკა

დემოკრატიული პარტიის ხელისუფლების სათავეში მოსვლის შემდეგ, თურქეთის საგარეო პოლიტიკური კურსი არ შეცვლილა. დემოკრატიული პარტიის ლიდერებმა გამოაცხადეს,რომ თურქეთი საგარეო პოლიტიკის სფეროში დარჩებოდა ერთგული 1939 წელს ინგლისთან და საფრანგეთთან დადებული ხელშეკრულებისა და გააგრძელებდა მეგობრულ თანამშრომლობას აშშ-თან.

თავის მხრივ, დასავლეთის სახალმწიფოები მიისწრაფოდნენ თურქეთი გამოეყენებინათ ახლო და შუა აღმოსავლეთში თავიანთი მიზნების განსახორციელებლად. 1951 წლის 10 ნოემბერს აშშ-ის, ინგლისის, საფრანგეთისა და თურქეთის მთავრობებმა მიმართეს არაბულ სახელმწიფოებსა და ისრაელს მოწოდებით მონაწილეობა მიეღოთ „ახლო აღმოსავლეთის სამხედრო სარდლობის“ შექმნაში. მაგრამ ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნების უმრავლესობამ მხარი არ დაუჭირა ამ პროექტს და იგი ჩაიშალა.

1950 წელს თურქეთის მთავრობამ, მეჯლისის თანხმობის გარეშე, გაგზავნა კორეაში „მოხალისეთა“ ბრიგადა. 1950-1953 წლებში კორეის ომის დროს თურქეთმა კორეაში გაგზავნა 20 ათასი თურქი ჯარისკაცი. მათი დიდი ნაწილი ომში დაიღუპა, დაიჭრა ან ტყვედ ჩავარდა. თურქეთი იყო ერთადერთი ახლო და შუა აღმოსავლეთის სახელმწიფო, რომელმაც მონაწილეობა მიიღო კორეის ომში.

იმავე 1950 წელს თურქეთის მთავრობამ აშშ-თან, ინგლისთან და საფრანგეთთან ერთად შეიმუშავეს „ხმელთაშუა ზღვის სარდლობის“ შექმნის გეგმა, მაგრამ მის წინააღმდეგ გამოვიდნენ არაბული სახელმწიფოები და ეს პროექტიც ჩაიშალა.

1951 წლის მაისში აშშ-მა მისცა რეკომენდაცია თურქეთს შესულიყო ჩრდილოეთ ატლანტიკის სამხედრო ბლოკში (ნატო). 1951 წლის ოქტომბერში ლონდონში ხელი მოაწერეს ოქმს თურქე-

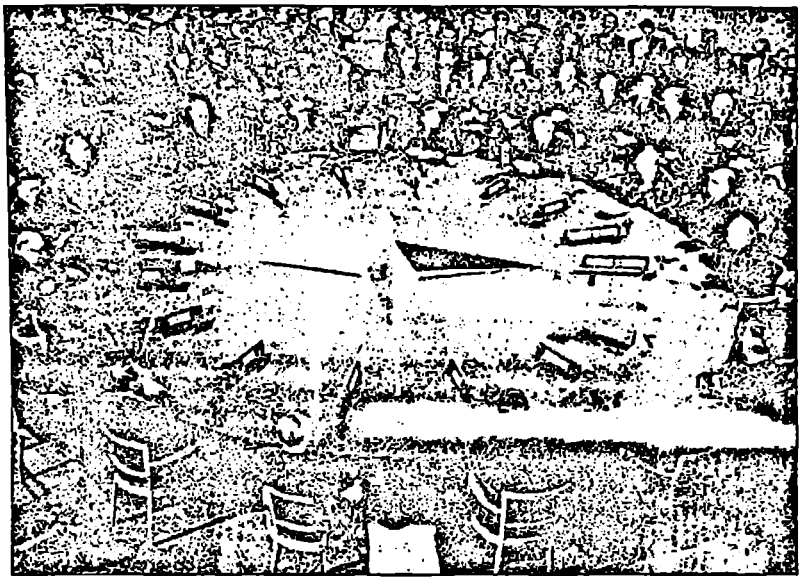

თურქეთმა მონაწილეობა მიიღო ნატოს სესიაზე (1957 წ. დეკემბერი, პარიზი)

თის ნატოში მიღების შესახებ. 1952 წლის 18 თებერვალს თურქეთის მეჯლისმა მოახდინა ნატოში შესვლის ხელშეკრულების რატიფიკაცია. ნატოში შესვლის შემდეგ თურქეთი აქტიურად მონაწილეობდა აშშ-ისა და ინგლისის ინიციატივით შედგენილ სამხედრო ბლოკებში.

თურქეთმა აქტიური მონაწილეობა მიიღო ახლო და შუა აღმოსავლეთში სამხედრო ბლოკის შექმნაში.

1954 წელს აპრილში კარაჩიში ხელი მოაწერეს თურქეთ-პაკისტანის ხელშეკრულებას, ხოლო 1955 წლის თებერვალში — თურქეთ-ერაყის ხელშეკრულებას ურთიერთთანამშრომლობის შესახებ. თურქეთ-ერაყის ხელშეკრულება მიზნად ისახავდა ერაყი ჩაება არა მარტო თურქეთთან, არამედ თურქეთ-პაკისტანის ხელშეკრულებასთან. ეს კავშირი უნდა ყოფილიყო ზეწოლის იარაღი არა მარტო არაბულ სახელმწიფოებზე, არამედ ირანსა და ავღანეთზე. თურქეთისა და პაკისტანის მთავრობებმა წინადადებებით მიმართეს არაბულ სახელმწიფოებს, ირანსა და ავღანეთს, შეერთებოდნენ თურქეთ-პაკისტანის ხელშეკრულებას. ამ ქვეყნებიდან მხოლოდ ირანმა

გამოთქვა სურვილი შეერთებოდა ამ პაქტს (1955 წლის ოქტომბერი).

1955 წლის ნოემბერში ბაღდადში ჩატარდა თურქეთის, ერაყის, ირანისა და პაკისტანის და ინგლისის პრემიერ-მინისტრების შეხვედრა, რომელზედაც გაფორმდა სამხედრო ბლოკის – ბაღდადის პაქტის შექმნა. ბაღდადის პაქტი გახდა ნატოს ახლო აღმოსავლეთის ფილიალი.

1958 წლის იანვარში, ერაყში მომხდარი რევოლუციის შედეგად, ერაყი გამოვიდა ბაღდადის პაქტის შემადგენლობიდან. ამის გამო ბაღდადის პაქტს შეეცვალა სახელწოდება და უწოდეს სენტო (ახლო აღმოსავლეთის სამხედრო სარდლობა). 1979 წელს სენტოდან პაკისტანისა და ირანის გამოსელის შემდეგ ამ ორგანიზაციამ შეწყვიტა თავისი არსებობა.

თურქეთმა მონაწილეობა მიიღო ყველა იმ აქციაში, რომლებიც მოაწყეს ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნების წინააღმდეგ დასავლეთის სახელმწიფოებმა. 1956 წლის იელისში თურქეთმა გაილაშქრა ეგვიპტის მიერ სუეცის არხის ნაციონალიზაციის წინააღმდეგ და მხარი დაუჭირა ინგლის-საფრანგეთ-ისრაელის ომს ეგვიპტის წინააღმდეგ 1956 წლის შემოდგომაზე. 1958 წელს თურქეთმა მხარი

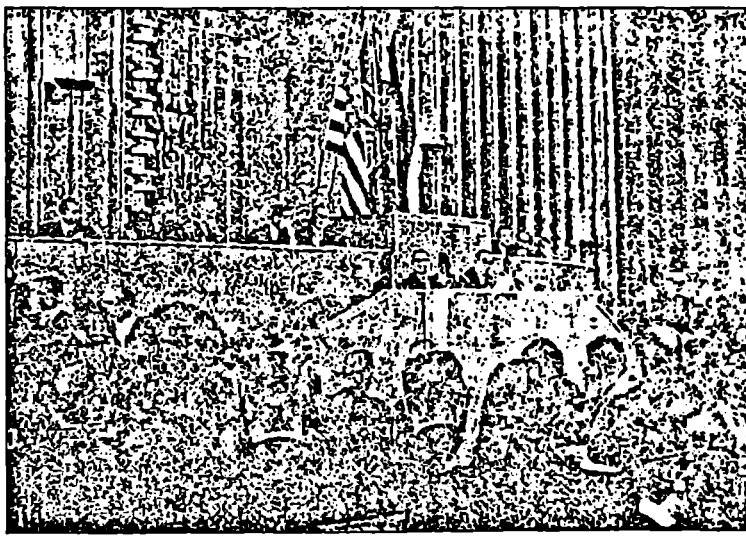

ბაღდადის ბლოკის მონაწილე სახელმწიფოთა შეხვედრა ანკარაში

დაუჭირა ინგლის-ამერიკის ინტერვენციას ლიბანისა და იორდანიის წინააღმდეგ.

დემოკრატიული პარტიის მმართველობის პერიოდში გრძელდებოდა აშშ-ის ეკონომიკური და პოლიტიკური გავლენა თურქეთზე. ეს ხორციელდებოდა სამხედრო, ეკონომიკური და ტექნიკური დახმარების გზით.

1948-1959 წლების მანძილზე აშშ-ის დახმარება თურქეთისადმი შეადგენდა 2885,5 მილ. დოლარს, აქედან 1878,3 მილ. დოლარი იყო სამხედრო დახმარება, 628 მილ. დოლარი — ეკონომიკური დახმარება, 150 მილ. დოლარი — კრედიტი, 292 მილ. დოლარი — ტექნიკური დახმარება და 200 მილ. დოლარი — სასოფლო-სამეურნეო საქონლით.

თურქეთმა აგრეთვე მიიღო დახმარება და კრედიტები განვითარებისა და რეკონსტრუქციის საერთაშორისო ბანკისაგან, ექსპორტ-იმპორტის ბანკისაგან და საერთაშორისო ვალუტის ფონდისაგან. სესხები და კრედიტები ამ ორგანიზაციებიდან 1959 წლისათვის შეადგინა 1627 მილ. დოლარი.

აშშ-ის ეკონომიკური და ტექნიკური დახმარების ნახევარზე მეტი მოხმარდა გზების, რკინიგზების, აეროდრომების და ნავსადგურების მშენებლობებს, რომლებსაც ჰქონდათ დიდი სტრატეგიული მნიშვნელობა.

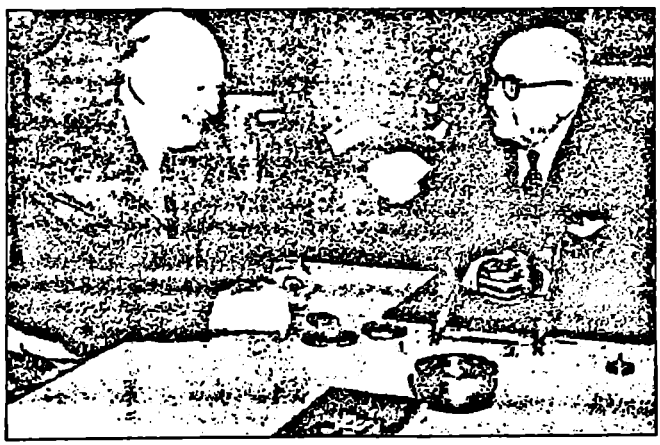

ნატოს ჯარების მთავარსარდალი გენერალი ეიზენჰაუერი შეხვდა პრეზიდენტ ჯელალ ბაიარს

მას შემდეგ რაც თურქეთი შეეიდა ნატოში აშშ-ის დახმარება კიდევ უფრო მეტად გაიზარდა.

თურქეთის მიერ აშშ-ისაგან დახმარების მიღების შემდეგ, ამერიკის მთავრობამ თურქეთში გაგზავნა სხვადასხვა სამხედრო და სამოქალაქო მისიები, მრჩეველები და ექსპერტები, რომლებიც ხელმძღვანელობდნენ სამხედრო ბაზების მშენებლობებს, თურქეთის არმიის შეაიარაღებას. ამერიკის სამხედრო და ეკონომიკური ექსპერიტების რიცხვი სამ ათასს აღემატებოდა.

თურქეთში დემოკრატიული მმართველობის პერიოდში აშენებული და მოდერნიზებული იქნა 100-ზე მეტი სამხედრო-საჰაერო ბაზა, აეროდრომი და სხვა ობიექტი. თურქეთის ტერიტორიაზე აგებულ იქნა რადიო-ლოკაციური სისტემა. 1959 წლის ზაფხულში ტრაპიზონის რაიონში ააგეს ყველაზე ძლიერი რადარული სადგური, რომლის მოქმედების რადიუსი 2500 კმ. შეადგენდა. ქალაქ ადანაში ააგეს უდიდესი სამხედრო-სტრატეგიული ბაზა სტრატეგიული თვითმფრინავებისათვის. სწორედ აქედან აფრინდა 1960 წლის მაისში აშშ-ის მსვეერაკი თვითმფრინავი უ-2, რომელიც საბჭოთა კავშირის საჰაერო დაცვამ ჩამოაგდო სვერდლოვსკის მახლობლად. ამან დიდი რეზონანსი გამოიწვია, რასაც მოჰყვა ურთიერთობის დაძაბვა საბჭოთა კავშირსა და აშშ-ს შორის.

1959 წლის მარტში თურქეთსა და აშშ-ს შორის დაიდო ორმხრივი სამხედრო შეთანხმება, რომლის მიზანი იყო გადაექცია თურქეთი მთავარ რაკეტულ-ატომურ ბაზად, საბჭოთა კავშირის საზღვრებთან. ამერიკელებმა თურქეთში ააგეს რამდენიმე სარაკეტო ბაზა ატომურ-წყალბადის მუხტით აღჭურვილ ზემძლავრ ბომბდამშენ ბაზებთან ერთად. ამ ბაზებზე მათ განალაგეს საშუალო რადიუსის მქონე „ტორისა“ და „იუპიტერის“ ტიპის ბალისტიკური რაკეტები.

თურქეთში სამხედრო-სტრატეგიული ბაზების მშენებლობასთან ერთად მიმდინარეობდა თურქეთის არმიის ხელახალი შეიარაღება და მისი აღჭურვა უახლესი ამერიკული იარაღით.

1959 წლისათვის ძირითადად დამთავრდა თურქეთის არმიის აღჭურვა უახლესი სამხედრო ტექნიკით. თურქეთს გაცილებით მეტი შეიარაღებული ჯარისკაცი ჰყავს, ვიდრე ევროპის სხვა სახელმწიფოს. თურქეთმა აქედან 12 დივიზია ნატოს განკარგულებაში გადასცა.

3. შიდაპოლიტიკური ვითარების გამწვავება

ქვეყნის ფინანსური და ეკონომიკური მდგომარეობის გაუარესებამ, ხალხის მასების უკმაყოფილებამ მთავრობის საშინაო და საგარეო პოლიტიკით გაამწვავა ბრძოლა მმართველ და ოპოზიციურ პარტიებს შორის.

1960 წლის დამდეგისათვის პარტიებს შორის ბრძოლა ძალზე გამწვავდა. მმართველ პარტიას კარგად ესმოდა არჩევნები დანიშნულ დროზე, რომ ჩატარებულიყო, ე. ი. 1961 წლის შემოდგომაზე, მაშინ პარტია არჩევნებში დამარცხდებოდა. ამიტომ მან განიზრახა არჩევნები ვადაზე ადრე ჩაეტარებინა, მაგრამ არჩევნების თარიღის დანიშვნას არ ჩქარობდა.

დემოკრატიული პარტია მიმართავდა ახალ რეპრესიებს ოპოზიციური პარტიებისა და ბეჭდვითი ორგანოების თანამშრომლების წინააღმდეგ.

1960 წლის თებერვალში მენდერესმა შეიტანა მეჯლის'ში წინადადება ინონუსა და კიდევ 10 სახალხო-რესპუბლიკური პარტიის დეპუტატებისათვის ჩამოერთვათ ხელშეუხებლობის უფლება.

1960 წლის 20 მარტს, როდესაც ინონუ გაემგზავრა კაისერიში, სახალხო-რესპუბლიკური პარტიის კონფერენციაზე მონაწილეობის მისაღებად, ვილაიეთის გუბერნატორის ბრძანებით ინონუ ქალაქში არ შეუშვეს. ამავე დროს დაპატიმრებულ იქნენ მემარცხენე გაზეთებისა და ჟურნალების რედაქტორები და თანამშრომლები.

მთავრობის რეპრესიების საპასუხოდ, სახალხო-რესპუბლიკური პარტიის წევრებმა მოითხოვეს მეჯლისს განეხილა მენდერესისა და შინაგან საქმეთა მინისტრის პასუხისმგებლობა ინონუზე თავდასხმასთან დაკავშირებით, მაგრამ მეჯლისმა არ მიიღო არავითარი ზომები მათ წინააღმდეგ.

13 აპრილს სახალხო-რესპუბლიკური პარტიის დეპუტატებმა მეჯლისში შეიტანეს წინადადება განხილულიყო დემოკრატიული პარტიის ხელმძღვანელებისა და მთავრობის არაკანონიერი ქმედებების შესახებ. ამის საწინააღმდეგოდ დემოკრატიული პარტიის დეპუტატებმა მოიწონეს მენდერესის წინადადება შექმნილიყო პარლამენტის კომისია, რომელიც განიხილავდა სახალხო-რესპუბლიკური პარტიის არაკანონიერი მოქმედებისა და ძირგამომთხრელი საქმიანობის შესახებ. 15 აპრილს მმართველმა პარტიამ მეჯლისში შეიტანა რეზოლუცია ამ საკითხთან დაკავშირებით და მოითხოვა შექმნილიყო სპეციალური კომისია.

1960 წლის 18 აპრილს მეჯლისმა დაამტკიცა ამ კომისიის

შექმნა და მის შემადგენლობაში შევიდა დემოკრატიული პარტიის 15 დეპუტატი. ამავე დროს გადაწყდა, რომ კომისია სამი თვის ვადაში მეჯლისს წარუდგენდა თავის მოხსენებას. კომისიამ მიიღო დადგენილება აკრძალულიყო სამი თვის განმავლობაში კრებები და ოპოზიციური პარტიების ყრილობები, ოპოზიური გაზეთების მიერ ყოველგვარი ინფორმაციისა და განცხადებების გაკეთება მეჯლისისა და კომისიის საქმიანობასთან დაკავშირებით. მეორე დღეს პოლიციამ მოახდინა გაზეთების „ულუსისა" და „დუნიას" მთელი ტირაჟის კონფისკაცია, რომლებიც არ დაემორჩილენ ამ დადგენილებას.

19 აპრილს დაახლოებით 10 ათასმა კაცმა მოაწყო საპროტესტო დემონსტრაცია კიზლაის (ანკარა) მოედანზე. დემონსტრანტებს შორის იყო ინენუ. პოლიციამ დაარბია დემონსტრანტები და 22 კაცი დააპატიმრა.

26 აპრილს მეჯლისის სხდომაზე დემოკრატიული პარტიის წარმომადგენლებმა შეიტანეს კანონპროექტი, კომისიისათვის საგანგებო რწმუნების მინიჭების შესახებ, რომელიც დამტკიცებულ იქნა.

27 აპრილს კომისია შეუდგა რწმუნებების განხორიცელებას: შემოღებულ იქნა საგანგებო მდგომარეობა ანკარასა და სტამბოლში, დაიხურა ოპოზიციური გაზეთები „ულუსი", „დუნია", „ჯუმჰურიეთი" და „აკისი".

პარტიათა შორის ბრძოლაში ჩაერთვნენ სტუდენტებიც. 18 აპრილს სტამბოლის უნიევერსიტეტის სტუდენტებმა მოაწყეს საპროტესტო დემონსტრაცია. პოლიციამ დაარბია სტუდენტები და ცეცხლი გაუხსნა მათ. რამდენიმე სტუდენტი მოკლული და დაჭრილი იყო. იმავე დღეს კომისიამ სტამბოლში შემოიღო კომენდანტის საათი, უნიევერსიტეტი დაიხურა ერთი თვით. მეორე დღეს, ანკარის უნიევერსიტეტის სტუდენტებმაც მოაწყეს საპროტესტო დემონსტრაცია. პოლიციამ ვერ შეძლო სტუდენტების დემონსტრაციის დაშლა და დახმარებისათვის მთავრობამ ჯარის ნაწილებს მიმართა. შეტაკების შედეგად რამდენიმე სტუდენტი მოკლეს და დაჭრეს.

სტუდენტებისა და ახალგაზრდების გამოსვლები და მიტინგები ჩატარდა სხვა ქალაქებშიც. მიტინგის მონაწილეები პროტესტს აცხადებდნენ მეჯლისის მიერ სპეციალური კომისიის შექმნის თაობაზე, მოითხოვდნენ მენდერესის მთავრობის გადაყენებას, ვინაიდან მთავრობამ დაარღვია დემოკრატიული მმართველობა და ქვეყანაში დიქტატურა დაამყარა.

4. 1960 წლის 27 მაისის სამხედრო გადატრიალება თურქეთში

ასეთ ვითარებაში სამხედროებმა გადაწყვიტეს დაემხოთ ჯელალ ბაიარ-მენდერესის დიქტატურა და ხელში აეღოთ ძალაუფლება. თურქეთში არმიას ყოველთვის განსაკუთრებული მდგომარეობა ეკავა. ასე იყო ოსმალეთის იმპერიაში ქემალისტურ რევოლუციამდე, ასეთივე მდგომარეობა იყო რესპუბლიკურ თურქეთშიც. არმია ეს ისეთი ფაქტორია, რომლის გამორიცხვის შემთხვევაში, გაუგებარი და აუხსნელი იქნება თურქეთის საშინაო და საგარეო პოლიტიკის მთავარი მოვლენები. არმია, ისევე როგორც ოსმალეთის იმპერიაში, რესპუბლიკურ თურქეთშიც, ქვეყნის ბატონ-პატრონად გრძნობდა თავს. ეს ძალაა, რომელიც კულისებიდან თოჯინების ძაფებით მართავდა სახელმწიფოს (ო. გიგინეიშვილი).

დემოკრატიული პარტია და მენდერესის მთავრობა ნაკლებ ყურადღებას იჩენდა არმიისა და ოფიცრების მიმართაც. ეს განსაკუთრებით გაძლიერდა 1954 წლიდან, როდესაც მენდერესმა თავის ერთ-ერთ გამოსვლაში საჯაროდ გააკრიტიკა თურქი ოფიცრები. სწორედ აქედან იწყება არმიაში "შეთქმულებათა პერიოდი, ოფიცრები მოითხოვდნენ არმიაში რეფორმების ჩატარებას.

პროფ. ო. გიგინეიშვილს შესწავლილი აქვს, თუ როგორ მოამზადეს თურქმა ოფიცრებმა 1960 წლის სამხედრო გადატრიალება.

1954 წლის მაისში ქ. თუზლას სამხედრო-საჰაერო სკოლის ორ კურსანტს კაპიტან დუნდარ სეიჰანს და ირჰან ჯაბიბს დაებადათ იდეა შეექმნათ საიდუმლო ორგანიზაცია და დაეწყოთ ბრძოლა. მაგრამ რა უნდოდათ საბოლოოდ, ან როგორ უნდა წარემართათ ბრძოლა, ამის შესახებ მათ ჯერ წარმოდგენა არ ჰქონდათ. მათ თავიანთი ჩანაფიქრი გაანდეს სკოლის კიდევ რამდენიმე ოფიცერს. თავდაპირველად მას „ათათურქისტების ორგანიზაცია" უწოდეს.

თუზლას სამხედრო-საჰაერო სასწავლებელში შექმნილი ჯგუფის პარალელურად უკმაყოფილო ოფიცრების ჯგუფები იქმნებოდა სხვა ნაწილებშიც. 1957 წლის დასაწყისში ასეთი ჯგუფი ანკარაშიც შეიქმნა. 1957 წელს შეთქმულთა ჯგუფებმა საბოლოოდ აირჩიეს აჯანყების გზა. მათ აჯანყების საორიენტაციო გეგმაც შეადგინეს, მაგრამ მათ შორის არავინ ჩანდა ხელმძღვანელის როლში, არავის ჰქონდა სათანადო ავტორიტეტი და გამოცდილება. საჭირო იყო ისეთი ლიდერის მონახვა,რომელიც არმიასა და ხალხის მასებში ავტორიტეტით სარგებლობდა. მათ წამოაყენეს ისმეთ ინონუს კან-

დიდატურა, მაგრამ შეთქმულთა მიერ შეთავაზებულ წინადადებაზე მან უარი განაცხადა. ამის შემდეგ ისინი შეჩერდნენ გენერალ ნეჯათ თეჯანის კანდიდატურაზე, რომელიც კავკასიის საზღვართან განლაგებული მესამე არმიის სარდალი იყო და მალე იგი დაინიშნა თურქეთის სახმელეთო ჯარების სარდლად. მაგრამ 1958 წლის ზაფხულში იგი მოულოდნელად გარდაიცვალა. მისი ადგილი დაიკავა გენერალმა ჯემალ გურსელმა, რომელიც აგრეთვე სამხედრო წრეებში ავტორიტეტით სარგებლობდა. შეთქმულებმა თავიანთი არჩევანი ჯემალ გურსელზე შეაჩერეს. შეთქმულებმა ჯემალ გურსელთან მოლაპარაკება სადი კოჩას დაავალეს. მან ეს მისია წარმატებით შეასრულა. 1960 თებერვალში გენერალი ჯემალ გურსელი დათანხმდა სათავეში ჩადგომოდა აჯანყებას. ამის შემდეგ სწრაფად დაიწყო მზადება აჯანყებისათვის, რომელიც მიმდინარეობდა სრულიად საიდუმლოდ. შეთქმულების აქტიურ მონაწილეებს მიენიჭათ კონსპირაციული სახელები. არჩეული იქნა 12 წევრისაგან შემდგარი კომიტეტი. მთავრობის დამხობის შემდეგ სამხედროები დიდხანს არ უნდა დარჩენილიყვნენ ხელისუფლების სათავეში. სულ მოკლე დროში უნდა ჩატარებულიყო საპარლამენტო არჩევნები და ძალაუფლება უნდა დაბრუნებოდა სამოქალაქო ხელისუფლებას.

1959 წლის დეკემბერში შეთქმულთა ორგანიზაციის წევრები შეუდგნენ აჯანყებისა და მისი შემდგომი მოქმედების გეგმის შემუშავებას. თათბირი გაიმართა ანკარაში. მიღებულ იქნა გადაწყვეტილება, რომ სახელმწიფო გადატრიალება უნდა მომხდარიყო 1960 წელს.

1960 წლის დასაწყისიდან თურქეთში მდგომარეობა მეტად გამწვავდა და დაიძაბა. მოსალოდნელი იყო ქვეყანაში დაწყებულიყო საყოველთაო-მასობრივი გამოსვლები რადიკალური სოციალური რეფორმების მოთხოვნით. ამიტომ საჭირო იყო, რაც შეიძლება მალე დაეხოთ ჯელალ ბაიარ-ადნან მენდერესის დიქტატურა, რომ შეეჩერებინათ დაწყებული სახალხო გამოსვლები.

3 მაისს თურქეთის შეიარაღებული სახმელეთო ჯარების სარდალმა გენერალმა ჯემალ გურსელმა ეროვნული თავდაცვის მინისტრს გაუგზავნა გამაფრთხილებელი წერილი. იგი მოითხოვდა პრეზიდენტის გადაყენებას, მთავრობის შემადგენლობიდან იმ პირების გამოყვანას, რომლებმაც სახელი გაიტეხეს, ანკარისა და სტამბოლის გუბერნატორების გადაყენებას, პარლამენტის დადგენილების გაუქმებას, სპეციალური კომისიის შექმნას, რომელსაც უნდა განეხილა ოპოზიციის „ძირგამომთხრელი“ საქმიანობა, დაპ-

ატიმრებული ჟურნალისტებისა და სტუდენტების განთავისუფლება.

1960 წლის 6 მაისს ჯემალ გურსელი იძულებით შვებულებაში გაუშვეს.

1960 წლის 25 მაისს კომისიამ დაამთავრა თავისი მუშაობა და მეჯლისს წარუდგინა თავისი წინადადებები. გაიმართა ძალზე ცხარე კამათი. სხდომის ბოლოს მმართველ და ოპოზიციურ პარტიებს შორის გაიმართა ჩხუბი. წესრიგის აღდგენის მიზნით გამოიძახეს პოლიცია. შემდგომ მიიღეს დადგენილება — 20 ივნისამდე დაეთხოვათ მეჯლისი. ეს ნიშნავდა იმას, რომ ქვეყანაში დამყარდა დემოკრატიული პარტიისა და მისი მთავრობის განუსაზღვრელი დიქტატურა. დაძაბულობამ უკიდურეს ზღვარს მიაღწია.

26 მაისს შეთქმულ ოფიცერთა ხელმძღვანელობამ შეიმუშავა გამოსვლის საბრძოლო გეგმა.

27 მაისს დღის 3 საათზე აჯანყებულთა ტანკები შეეიდნენ ანკარასა და სტამბოლში. აჯანყებულებმა სწრაფად დაიკავეს მნიშვნელოვანი პუნქტები: პარლამენტი, მთავრობის დაწესებულებები, აეროდრომები, ფოსტა-ტელეგრაფი, რადიოკვანძი და სხვ. დაიწყო მთავრობის წევრების დაპატიმრება. დაპატიმრებულთა შორის იყვნენ პრეზიდენტი ჯელალ ბაიარი, პრემიერ-მინისტრი ადნან მენდერესი, დემოკრატიული პარტიის ხელმძღვანელები, მინისტრები, მეჯლისის დეპუტატები დემოკრატიული პარტიიდან.

დილით თურქეთის ახალი სამხედრო ადმინისტრაციის სახელით რადიოთი გამოვიდა პოლკოვნიკი ალფარსლან თურქეში და გამოაცხადა, რომ ძალაუფლება ხელში აიღეს შეიარაღებულმა ძალებმა. თურქეთში მოხდა სამხედრო გადატრიალება და მთელი ძალაუფლება დროებით მათ ხელში გადაეიდა.

თავი IX

თურქეთის მეორე რესპუბლიკა 1961-1980 წლებში

1. თურქეთი 1960 წლის სამხედრო გადატრიალების შემდეგ

1960 წლის სახელმწიფო გადატრიალების შემდეგ, ხელისუფლება ეროვნული ერთობის კომიტეტის ხელში გადავიდა. დროებითი ეროვნული ერთობის კომიტეტი შედგებოდა 38 გენერლისა და ოფიცერისაგან და იგი იყო სახელმწიფოს უმაღლესი საკანონმდებლო ორგანო. მის თავმჯდომარედ აირჩიეს გენერალი ჯემალ გურსელი, სახმელეთო ჯარების ყოფილი სარდალი. 28 მაისიდან იგი ხელმძღვანელობდა აგრეთვე დროებით მთავრობას, მასში შევიდა 3 გენერალი და 15 სამოქალაქო პირი, რომლებიც არცერთ პოლიტიკურ პარტიას არ ეკუთვნოდნენ.

დროებითმა მთავრობამ გამოაქვეყნა სპეციალური პროგრამა, რომელშიაც მოსახლეობას ჰპირდებოდა: 1. მოქალაქეთა უფლებებისა და თავისუფლების დაცვას. 2. ანტიდემოკრატიული კანონების გაუქმებას. 3. სახელმწიფო ღონისძიებათა ახალ საფუძველზე განხორციელებას. 4. თანამედროვე მართლწესრიგზე დამყარებული ახალ დემოკრატიულ დაწესებულებათა შექმნას. 5. ეკონომიკური გამნიავებელობისათვის ბოლოს მოღებას და სახელმწიფო დაგეგმის სამმართველოს შემოღებას. 6. ზომების მიღებას ქვეყნის ეკონომიკური და ფინანსური მდგომარეობის გასაუმჯობესებლად. 7. მეზობელ ქვეყნებთან და მსოფლიოს ყველა ქვეყანასთან მეგობრული ურთიერთობის შენარჩუნების პრინციპების ერთგულებას. მთავრობამ დევიზად გამოაცხადა ათათურქის პრინციპი: „მშვიდობა ქვეყნის შიგნით, მშვიდობა მთელ მსოფლიოში“.

ეროვნული ერთობის კომიტეტმა მიიღო გადაწყვეტილება ციხეებიდან გაენთავისუფლებინათ წინანდელი მთავრობის მიერ დაპატიმრებული დემონსტრაციებისა და გამოსვლების მონაწილეები.

შეიქმნა უმაღლესი საგამომძიებლო კომისია და უმაღლესი სასამართლო; ყოფილი მთავრობის წევრების, დემოკრატიული პარტიის დეპუტატებისა და სხვა თანამდებობის პირთა დანაშაულის გამოსაძიებლად.

ეროვნული ერთობის კომიტეტმა დროებით აკრძალა პოლიტიკური პარტიების საქმიანობა, ცვლილება შეიტანა „პრესის კან-

ონში", რომლის შედეგადაც აიკრძალა დემოკრატიული პარტიის ჟურნალ-გაზეთების გამოცემა და ნება დართეს იმ გაზეთებისა და ჟურნალების გამოცემას, რომლებიც აკრძალული იყო მენდერესის მთავრობის მიერ.

ეროვნული ერთობის კომიტეტში პოლიტიკური და სოციალ-ეკონომიკური პრობლემების განხილვის დროს გამოიკვეთა ორი დაჯგუფება: ერთი — ზომიერი, რომელსაც მხარს უჭერდა ჯ. გურსელი, მეორე — რადიკალურ-ნაციონალისტური (ახალგაზრდა ოფიცრები), რომელშიაც მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა პოლკოვნიკი არფასლან თურქეში, შემდგომში რეაქციული, პროფაშისტური მოძრაობის ლიდერი.

1960 წლის აგვისტოში უთანხმოება კომიტეტში მწვავდებოდა. რადიკალურ-ნაციონალისტური ჯგუფი მოითხოვდა მთავრობის პროგრამის შეცვლას და მთავრობის შემადგენლობაში თავისი მომხრეების შეყვანას. ხანგრძლივი კამათის შემდეგ 25 აგვისტოს ეროვნულმა ერთობის კომიტეტმა 10 მინისტრი გადააყენა.

1960 წლის სექტემბრის დასაწყისში ჯემალ გურსელის მეთაურობით შეიქმნა ახალი მთავრობა, რომლის უმრავლესობა შედგებოდა პროფესორებისა და მოხელეებისაგან. თავიანთი პოზიციის

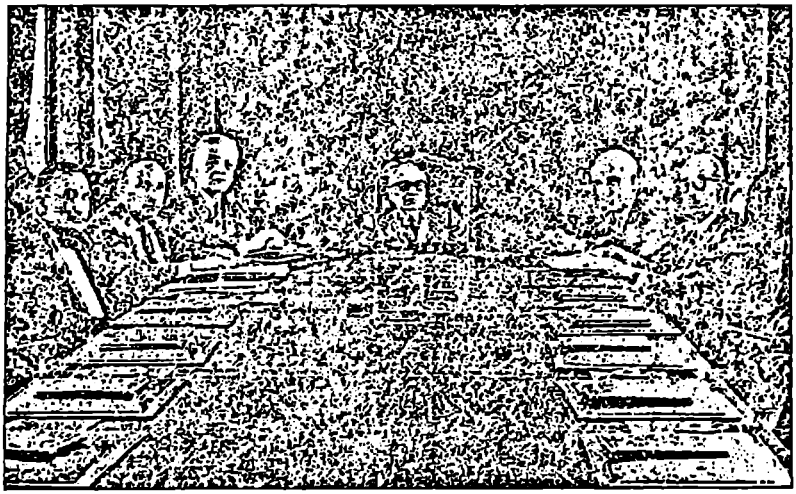

1960 წელს შეიქმნა კომისია, რომელსაც უნდა შეემუშავებინა თურქეთის ახალი კონსტიტუცია

გასამაგრებლად ზომიერებმა მთავრობის შემადგენლობაში ეროვნული თავდაცვის მინისტრის თანამდებობაზე შეიყვანეს ეროვნული ერთობის კომიტეტის წევრი გენერალი ფაჰრი ოძილეკა. მაშინ, როდესაც თურქეშს არ ჰყავდა თავისი წარმომადგენელი მთავრობაში.

1960 წლის 13 ნოემბერს ზომიერი ჯგუფის მოთხოვნით, ჯელალ გურსელმა ეროვნული კომიტეტის შემადგენლობიდან გამოიყვანა 14 რადიკალური წევრი. ისინი საზღვარგარეთ გაგზავნეს და დანიშნეს მრჩეველებად თურქეთის საელჩოებში.

1961 წლის 4 იანვარს, დამფუძნებელი კრების გახსნამდე ჯემალ გურსელის დროებითი მთავრობა გადადგა. მეორე დღეს გამოცხადდა ახალი მთავრობის შემადგენლობა. ეს იყო მესამე მთავრობა სახელმწიფო გადატრიალების შემდეგ, რომელსაც ჯემალ გურსელი მეთაურობდა. ორი წინა მთავრობისაგან განსხვავებით მის შემადგენლობაში პოლიტიკური პარტიებიდან შევიდნენ ორი სახალხო-რესპუბლიკური პარტიიდან და ერთი – რესპუბლიკურ-გლეხურ-ნაციონალური პარტიიდან.

1960 წლის დეკემბერში ეროვნული ერთობის კომიტეტმა მიიღო კანონი დამფუძნებელი კრების შესახებ. დამფუძნებელი კრება შედგებოდა ეროვნული ერთობის კომიტეტისა და წარმომადგენლობითი პალატის წევრებისაგან. დამფუძნებელ კრებას ჰქონდა საკანონმდებლო ძალაუფლება.

1961 წლის 6 იანვარს დამფუძნებელმა კრებამ დაიწყო მუშაობა. იგი შედგებოდა 295 დეპუტატისაგან, რომელთა უმრავლესობა სახალხო-რესპუბლიკური პარტიის წევრები ან მისი მომხრეები იყვნენ.

დამფუძნებელი კრების მთავარი მიზანი იყო კონსტიტუციისა და საარჩევნო კანონის შემუშავება.

1961 წლის დამდეგს მთავრობამ გადაწყვიტა შეეცვალა არსებული პარტიების სტატუსი და აგრეთვე ახალი პოლიტიკური პარტიების შექმნის წესდება. ამ დროს თურქეთში არსებობდა სახალხო-რესპუბლიკური პარტია და მუშათა და გლეხთა სახალხო პარტია. მოკლე დროში თურქეთში აღმოცენდა რამდენიმე ახალი პოლიტიკური პარტია და მათ რიცხვმა 20-მდე მიაღწია. ახლად დაარსებულ პარტიათა შორის განსაკუთრებით გამოირჩეოდნენ „სამართლიანობისა“ და „ახალი თურქეთის პარტია“. ამ პარტიების წევრების უმეტესობა ყოფილი დემოკრატიული პარტიის წევრები იყვნენ.

2. თურქეთის მეორე რესპუბლიკის კონსტიტუცია

1961 წლის 27 მაისს დამფუძნებელმა კრებამ მოიწონა კონსტიტუციის პროექტი, რომელიც ძალაში შეეიდა იმავე წლის 9 ივლისის რეფერენდუმის შედეგად.

ეს იყო თურქეთის რიგით მესამე კონსტიტუცია. პირველი კონსტიტუცია მიიღეს 1876 წლის 23 დეკემბერს. 1877 წლის დეკემბერ'ში აბდულ ჰამიდ II-მ დაითხოვა პარლამენტი. ფორმალურად კონსტიტუცია არ იყო გაუქმებული, მაგრამ ფაქტობრივად 30 წელზე მეტი ხნის განმავლობაში არ მოქმედებდა 1908 წლის ახალგაზრდა თურქთა რევოლუციამდე. მისი აღდგენის, შემდეგ მან იარსება 1924 წლამდე, როდესაც მიიღეს თურქეთის რესპუბლიკის პირველი კონსტიტუცია.

1961 წლის კონსტიტუცია აცხადებდა, რომ თურქეთის რესპუბლიკა არის ეროვნული, დემოკრატიული, საერო, სოციალურ-უფლებრივი სახელმწიფო, სადაც უმაღლესი ხელისუფლება „უსიტყვოდ ეკუთვნის ხალხს" და ემყარება ადამიანის ძირითად უფლებებს.

კონსტიტუციით საკანონმდებლო ხელისუფლება ეკუთვნოდა პარლამენტს, რომელიც შედგებოდა ორი პალატისაგან: სენატისა (150 წევრი) და ეროვნული პალატისაგან (450 დეპუტატი). აღმასრულებელ ხელისუფლებას ანხორციელებდა პრეზიდენტი, მინისტრთა საბჭო და დამოუკიდებელი სასამართლო.

პრეზიდენტს ირჩევდა პარლამენტი 7 წლის ვადით. ახალი კონსტიტუციით გაძლიერებული იყო პრეზიდენტის ძალაუფლება. მას ჰქონდა მეჯლისის დათხოვნის უფლება, შეეჩერებინა კანონის დამტკიცება და სხვა.

სენატორებს ირჩევდნენ 6 წლით (ყოველ ორ წელიწადში ხდებოდა სენატის ერთი მესამედით განახლება), სენატის 15 წევრს ნიშნავდა პრეზიდენტი, მუდმივი წევრობის უფლებით, მასში შედიოდნენ აგრეთვე ეროვნული ერთობის კომიტეტის წევრები და ყოფილი პრეზიდენტები. ეროვნული კრების დეპუტატებს ირჩევდნენ 4 წლით.

ახალი კონსტიტუციის ძირითადი პრინციპული განსხვავება 1924 წლის კონსტიტუციისაგან გამოიხატებოდა იმაში, რომ გაძლიერდა აღმასრულებელი ხელისუფლება, შეიცვალა პარლამენტის სტრუქტურა (ერთი პალატის ნაცვლად შემოიღეს ორი პალატა) და საკონსტიტუციო სასამართლო.

თურქეთის პირობებში ორპალატიანი სისტემის შემოღება (სენატი

და დეპუტატთა პალატა) არ შეიძლება ჩაითვალოს გამართლებულად. ასეთი პალატა საჭიროა მრავალეროვან, ფედერალურ ან კონფედერაციულ სახელმწიფოში. პირველ შემთხვევაში მის შემადგენლობაში შევიდოდნენ სხვადასხვა ეროვნების წარმომადგენლები, მეორეში — სახელმწიფოს შემადგენლობაში შემავალი რეგიონების (ვილაიეთების) წარმომადგენლები.

სენატის შემოღება აიხსნება მმართველი წრეების მისწრაფებით შეექმნათ ორგანო, რომლის დახმარებითაც შესაძლებელი იქნებოდა საჭირო მიმართულებით შეეზღუდათ დიდი ეროვნული კრების საქმიანობა.

რელიგიური აღმსარებლობისა და სინდისის თავისუფლების შესახებ კონსტიტუციაში ჩაწერილია: „რელიგიის სწავლება ხორციელდება სახელმწიფოს კონტროლისა და ზედამხედველობის ქვეშ", ხოლო დაწყებით და საშუალო სკოლებში რელიგიისა და მორალის სწავლება შეტანილ იქნა აუცილებელ დისციპლინად.

მიუხედავად სახელმწიფოს „კონტროლისა" და „ზედამხედველობისა", ისლამის მიმდევართა რიცხვი სწრაფად იზრდება და სახელმწიფო კონტროლს მიღმა რჩება.

კონსტიტუცია პირველად ანიჭებდა სახელმწიფოს უფლებას, მიეღო აუცილებელი ზომები უმიწო და მცირე მიწის მქონე გლეხების უზრუნველყოფისათვის. მაგრამ მთავრობას ამ მუხლის რეალიზაციის მი'ნით რეალურად არავითარი ნაბიჯი არ გადაუდგამს.

თურქეთის ახალი კონსტიტუცია, მიუხედავად ზოგიერთი ნაკლისა, წინგადადგმული ნაბიჯი იყო ქვეყანაში დემოკრატიის დამკვიდრების საქმეში.

1961 წლის მაისში მიიღეს ახალი საარჩევნო კანონი, რომლის მიხედვითაც არჩევნებში მონაწილეობის უფლება ჰქონდა 21 წლის მოქალაქეებს, ხოლო პასიური საარჩევნო უფლება სენატის კანდიდატ დეპუტატისა იყო 40 წელი, ეროვნული პარლამენტის დეპუტატისა — 30 წელი. სენატის დეპუტატებს ირჩევდნენ მაჟორიტარული წესით, ხოლო ეროვნულ პალატაში — პროპორციული სისტემით.

1961 წლის კონსტიტუციის მიღების შედეგად თურქეთში დამყარდა მეორე რესპუბლიკა.

3. თურქეთის შიდაპოლიტიკური მდგომარეობა 1961-1970 წლებში

1961 წლის 15 სექტემბერს დამთავრდა სასამართლო პროცესი დემოკრატიული პარტიის ლიდერებისა და მათი მომხრეების წინააღმდეგ. პროცესი მიმდინარეობდა მარმარილოს ზღვაში მდებარე კუნძულ იასიადაზე. სასამართლო პროცესზე გამოვლინდა ბაიარ-მენდერესის მთავრობის წევრებისა და მათი მომხრეების ბოროტმოქმედებები, რომლებიც მათ ჩაიდინეს ქვეყნის წინაშე: დემონსტრანტების დახვრეტა, დიდძალი სახსრების მითვისება, ქრთამების აღება, უცხოურ კომპანიებთან უკანონო გარიგებანი ხალხის ინტერესების საწინააღმდეგოდ და სხვ.

პასუხისგებაში მიცემული 592 კაციდან სასამართლომ 4 კაცს სიკვდილით დასჯა მიუსაჯა: მათ შორის ყოფილ პრეზიდენტ ჯელალ ბაიარს სიკვდილი სამუდამო პატიმრობით შეეცვალა, ხოლო შემდეგ ამნისტიით გაანთავისუფლეს. ყოფილი პრემიერ-მინისტრი მენდერესი, ფინანსთა მინისტრი ფოლატკანი და საგარეო საქმეთა მინისტრი ზორლუ ჩამოახრჩეს (ყოფილმა შინაგან საქმეთა მინისტრმა ნაქიმ გედიქმა ჯერ კიდევ პროცესის დაწყებამდე თავი მოიკლა). 461 კაცს მიესაჯა სხვადასხვა ვადით პატიმრობა, დანარჩენები გაანთავისუფლეს.

ეს განაჩენი იყო ბოლო ეტაპი სამხედრო დიქტატურიდან სამოქალაქო მმართველობისაკენ გადასვლაზე.

1961 წლის 24 სექტემბერს დაიწყო წინასაარჩევნო კამპანია. მასში ძირითადად ოთხი პარტია იღებდა მონაწილეობას: სახალხო რესპუბლიკური პარტია (სრპ), სამართლიანობის პარტია (სპ), ახალი თურქეთის პარტია (ათპ) და მუშათა და გლეხთა სახალხო პარტია (მგსპ).

სხვა პარტიები არ იქნენ დაშვებული წინასაარჩევნო კამპანიაში, რადგან მათ ვერ შეძლეს 15-ზე მეტ ვილაიეთში თავიანთი პუნქტების გახსნა, რასაც მოითხოვდა საარჩევნო კანონი. მთელ ქვეყანაში მიმდინარეობდა წინასაარჩევნო კამპანია.

1961 წლის 15 ოქტომბერს ჩატარდა არჩევნები პარლამენტში. არჩევნების შედეგად სამართლიანობის პარტიამ (სპ) მიიღო სენატში 70 მანდატი, ეროვნულ პალატაში — 158, სახალხო-რესპუბლიკურმა პარტიამ (სრპ) — შესაბამისად 36 და 174, ახალი თურქეთის პარტიამ (ათპ) — 28 და 65, და მუშათა და გლეხთა სახალხო პარტიამ (მგსპ) — 15 და 54.

სულ ეროვნულ პალატაში აირჩიეს 450 დეპუტატი, ხოლო სენატში – 150. ამას გარდა, სენატში მუდმივ წევრებად შეიყვანეს ეროვნული ერთობის კომიტეტის 21 წევრი და აგრეთვე პრეზიდენტის მიერ დანიშნული 15 სენატორი.

ამრიგად, სულ თურქეთის ეროვნული კრება (მეჯლისი) შედგებოდა 636 დეპუტატისა და სენატორისაგან.

1961 წლის 26 ოქტომბერს თურქეთის დიდმა ეროვნულმა კრებამ (მეჯლისი) ჯემალ გურსელი აირჩია რესპუბლიკის პრეზიდენტად.

ჯემალ გურსელი დაიბადა ერზურუმში 1895 წელს. დაწყებითი განათლება ორდუში მიიღო, საშუალო – ერზინჯანში, შემდეგ დაამთავრა სტამბოლის სამხედრო ლიცეუმში. 1915-1917 წლებში იყო არტილერიის ოფიცერი და მონაწილეობა მიიღო ჩანაკალეს დაცვაში. შემდეგ იბრძოდა პალესტინისა და სირიის ფრონტებზე. ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ომის დროს იბრძოდა დასავლეთის ფრონტზე.

პრეზიდენტი ჯემალ გურსელი (1961-1966)

1929 წელს დაამთავრა სამხედრო აკადემია. 1946 წლიდან მაღალი სამხედრო თანამდებობები ეკავა. 1958 წელს დაინიშნა სახმელეთო ჯარების მთავარსარდლად.

პრეზიდენტმა მთავრობის შედგენა დაავალა სახალხო-რესპუბლიკური პარტიის ლიდერს ისმეთ ინონუს. ეინაიდან პარლამენტში არცერთ პარტიას არ ჰქონდა აბსოლუტური უმრავლესობა, პირველად თურქეთის ისტორიაში შეიქმნა კოალიციური მთავრობა, რომელშიაც შეეიდნენ სახალხო-რესპუბლიკური და სამართლიანობის პარტიების წარმომადგენლები.

პარლამენტში არჩევნების ჩატარებასთან ერთად ვადა გაუვიდა ერთობის ეროვნულ კომიტეტს. 24 ოქტომბერს მი-

იღეს დადგენილება მისი დათხოვნის შესახებ და, კონსტიტუციის შესაბამისად, მისი წევრები გახდნენ სენატორები.

პარლამენტის არჩევნებში დიდი წარმატება მოიპოვა სამართლიანობის პარტიამ, რომელმაც თავის რიგებში გააერთიანა ყოფილი დემოკრატიული პარტიის მრავალი წევრი. ამავე დროს არჩევნების შედეგად გაირკვა, რომ ვერცერთმა პარტიამ ვერ შეძლო მოეპოვებინა ხმების უმრავლესობა თურქეთის დიდ ეროვნულ კრებაში. ამასთან დაკავშირებით პირველად თურქეთის რესპუბლიკის ისტორიაში დაისვა საკითხი კოალიციური მთავრობის შექმნის შესახებ.

1961 წლის ნოემბერში პრეზიდენტმა ჯემალ გურსელმა პირველი კოალიციური მთავრობის შედგენა დააკისრა ისმეთ ინონუს, სახალხო-რესპუბლიკური პარტიის ლიდერს. კოალიციური მთავრობის შემადგენლობაში შევიდა სახალხო-რესპუბლიკური და სამართლიანობის პარტიის წევრები.

ახალი მთავრობის პროგრამაში ნათქვამი იყო, რომ მთავრობის მიზანია დაძლიოს ეკონომიკური ჩამორჩენილობა და ახლო მომავალში დაეწიოს მოწინავე ქვეყნებს. ამ მიზნის მისაღწევად გათვალისწინებული იყო კაპიტალდაბანდებების გადიდება სახელმწიფო და კერძო ეკონომიკური შიდა ანგარიშით და უცხოეთის კაპიტალის მიზიდვით, კერძო ინიციატივის ყოველგვარი წახალისება.

საგარეო პოლიტიკის დარგში მთავრობის პოლიტიკა ითვალისწინებდა ძველი მემკვიდრეობის შენარჩუნებასა და გაფართოებას. იგი ერთგული რჩებოდა ნატოსა და სენტოს ბლოკებისა და განაგრძობდა მათთან მჭიდრო თანამშრომლობას. მართალია, ახალმა მთავრობამ განაცხადა, რომ იგი აღადგენდა ათათურქის საგარეო პოლიტიკის პრინციპებს, მაგრამ სინამდვილეში რაიმე ახალი არ შეუტანია. თუ არ გავითვალისწინებთ, რომ ერთგვარად გაუმჯობესდა ურთიერთობა საბჭოთა კავშირთან.

ახალი კოალიციური მთავრობა უძლური აღმოჩნდა გადაეჭრა გადაუდებელი სოციალურ-ეკონომიკური პრობლემები. ამის მიზეზი იყო დამხობილი მთავრობის მომხრეებთან ურთიერთობა, რომლის ერთი ნაწილი დემოკრატიული პარტიის წევრები იყვნენ და მოითხოვდნენ გასამართლებული პოლიტიკური დამნაშავეების სრულ ამნისტიას. სახალხო-რესპუბლიკური პარტია ამის წინააღმდეგი იყო.

პოლიტიკური ვითარება ქვეყანაში დაიძაბა. უკმაყოფილო იყვნენ მუშები, რომელთა მდგომარეობა არ გაუმჯობესებულა. გლეხობა კვლავ ათასგვარი გადასახადებით იყო დაბეგრილი და მევახშეების კაბალაში იმყოფებოდა. წვრილი ბურჟუაზია და ინტელიგენცია

მოელოდა რადიკალურ გარდაქმნებს, მაგრამ მათი იმედები არ გამართლდა. უკმაყოფილება სუფევდა არმიაშიც, ახალგაზრდა ოფიცრების ნაწილი – ეროვნული ერთიანობის კომიტეტის რადიკალურ დაჯგუფებას უჭერდა მხარს.

მენდერესის ყოფილი მთავრობის მომხრეები თურქეთის ქალაქებში მართავდნენ მიტინგებსა და დემონსტრაციებს და მოითხოვდნენ მეჯლისისაგან დაუყოვნებლივ გამოცხადებულიყო საყოველთაო ამნისტია პოლიტიკური პატიმრების მიმართ. პარლამენტში გაძლიერდა დემოკრატიული პარტიის მემარჯვენეების გამოსვლები სახალხო-რესპუბლიკური პარტიის წინააღმდეგ. დაიწყო ყოფილი დემოკრატიული პარტიის წევრებისა და იმ ოფიცრების დაპატიმრება, რომლებიც უთანაგრძნობდნენ და მხარს უჭერდნენ „ოთხთა" მოთხოვნებს.

პოლიტიკური კრიზისი კიდევ უფრო მწვავდებოდა, 1962 წლის 22 თებერვლის საღამოს ანკარის სამხედრო სასწავლებლის კურსანტებმა, რომლებმაც აქტიური როლი შეასრულეს ბაიარ-მენდერესის რეჟიმის დამხობაში, აგრეთვე სატანკო სასწავლებლის კურსანტებმა და ჟანდარმერიის სკოლის ოფიცრებმა თავიანთი მეთაურების ბრძანებით ალყა შემოარტყეს მეჯლისს, პრეზიდენტის სასახლესა და მთავრობის რადიოსადგურს. აჯანყებაში მონაწილეობა

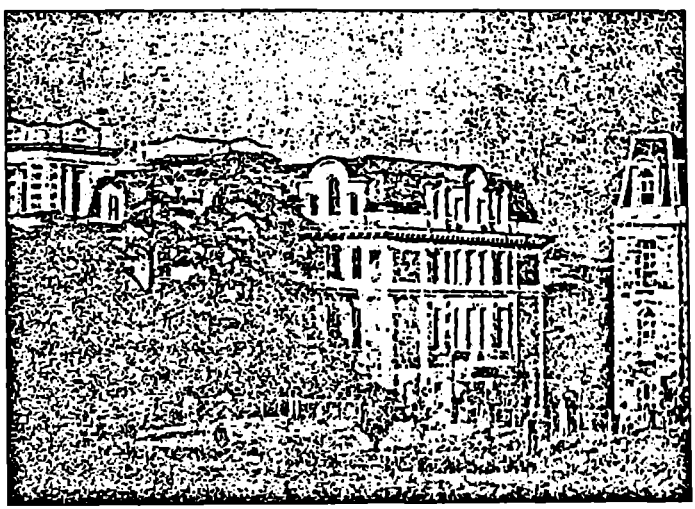

ბოღაზის უნივერსიტეტი სტამბოლში

მიიღო 8 ათასმა სამხედრომ და მათ შორის 500 ოფიცერმა. მათი ხელმძღვანელი იყო ანკარის სამხედრო სკოლის მეთაური პოლკოვნიკი თალათ აიდემირი. მაგრამ მათ არ ჰქონდათ მოქმედების საერთო გეგმა. გათენებისას ანკარაში შეეიდნენ მთავრობის ერთგული სამხედრო ნაწილები და აჯანყებულები დანებდნენ. 300-მდე სამხედრო დააპატიმრეს, 69 ოფიცერი სათადარიგოში გადაიყვანეს.

მსგავსი მოვლენების აღკვეთის მიზნით, 1962 წლის მარტში მეჯლისმა მიიღო კანონი წესრიგის დაცვის შესახებ, რომელიც ითვალისწინებდა მკაცრი ზომების მიღებას „კანონიერი ხელისუფლების" დასაცავად.

1962 წლის 31 მაისს ისმეთ ინონუს კოალიციური მთავრობა გადადგა. კოალიციურმა მთავრობამ შვიდ თვეს იარსება.

მთავრობის კრიზისი ერთ თვეს გაგრძელდა. 7 ივნისს მეორე კოალიციური მთავრობის შედგენა კვლავ ისმეთ ინონუს დაავალეს. მის შემადგენლობაში შეეიდნენ: სახალხო-რესპუბლიკური პარტიის 12 წარმომადგენელი, ახალი თურქეთის პარტიის – 6 და რესპუბლიკურ ეროვნული-გლეხური პარტიის – 4, და ერთიც „დამოუკიდებელი". ახალი მთავრობის შემადგენლობაში არ შეეიდნენ სამართლიანობის პარტიის წარმომადგენლები. მთავრობაში წამყვანი ადგილი დაიკავეს სახალხო-რესპუბლიკური პარტიის წარმომადგენლებმა.

ახალმა მთავრობამ გამოაქვეყნა სახელმძღვანელო პროგრამა, რომელიც ძალზე ბუნდოვანი იყო. მასში ნათქვამი იყო, რომ მოგვარებული იქნებოდა ქვეყნის საჭირბოროტო პრობლემები. ასეთმა ზოგადმა დაპირებებმა ხალხის მასებში უკმაყოფილება გამოიწვია.

მიუხედავად საპროტესტო გამოსვლებისა, 1962 წლის 16 ოქტომბერს მეჯლისმა მიიღო კანონი მენდერესის რეჟიმის მომხრეთა ნაწილობრივი ამნისტიის შესახებ.

სამართლიანობის პარტიის მომხრეებმა მიაღწიეს რა ნაწილობრივ ამნისტიას, 1963 წლიდან გააძლიერეს კამპანია მორიგი ამნისტიის მოთხოვნით. 1963 წლის თებერვალში პარლამენტმა მოიწონა კანონი ამნისტიის შესახებ, რომელიც შეეხო მსჯავრმისჯილთა დაახლოებით 10 ათას კაცს.

ცხარე დებატები გაიმართა ყოფილი პრეზიდენტის ჯელალ ბაიარის პატიმრობიდან განთავისულებასთან დაკავშირებით. მემარჯვენე ძალების ზემოქმედების შედეგად, ჯელალ ბაიარის ავადმყოფობის გამო, იგი 6 თვით გაანთავისუფლეს პატიმრობიდან. პროგრესული ძალებისა და, კერძოდ, სტუდენტების მოთხოვნით, მთავრობა იძულებული გახდა ჯელალ ბაიარი კვლავ აეყვანა პა-

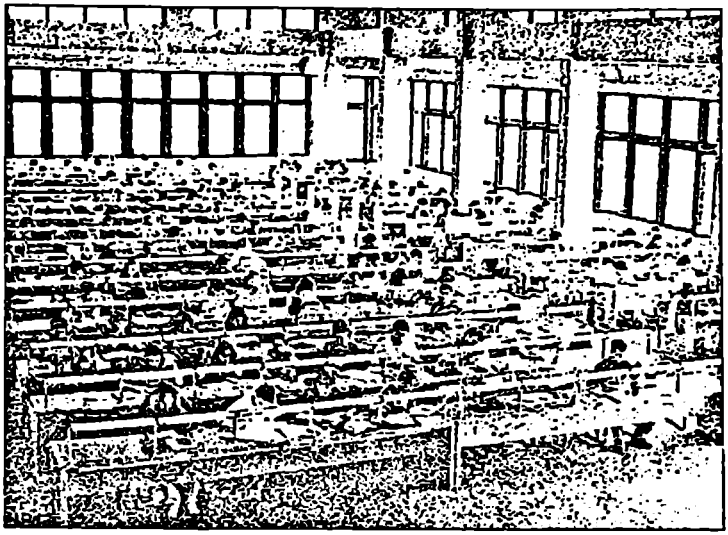

ანკარის ეროვნული ბიბლიოთეკა

ტიმრობაში. მაგრამ შემდგომ იგი მაინც გაათავისუფლეს ავადმყოფობის გამო.

1963 წლის გაზაფხულზე მდგომარეობა კვლავ დაიძაბა. 20 მაისს ანკარაში ადგილი ჰქონდა მორიგ სახელმწიფო გადატრიალების ცდას. მთავრობის წინააღმდეგ კვლავ გამოვიდნენ ანკარის სამხედრო სასწავლებლის კურსანტები და ზოგიერთი სამხედრო ნაწილი. აჯანყებულების წინააღმდეგ მთავრობამ სასწრაფოდ გადაისროლა სატანკო ნაწილები. 21 მაისს აჯანყებულთა წინააღმდეგობა დაძლეულ იქნა და ისინი დანებდნენ.

1963 წლის ივლისში ანკარაში დაიწყო სასამართლო პროცესი აჯანყებულთა პირველი ჯგუფის წინააღმდეგ. გაასამართლეს პოლკოვნიკი თ. აიდემირი და კიდევ 150 კაცი. სამხედრო ტრიბუნალმა 7 კაცს მიუსაჯა სიკვდილი, მათ შორის თ. აიდემირს მუდმივი პატიმრობა 24 – ოფიცერს, დანარჩენებს სხვადასხვა ვადით პატიმრობა, 45 კაცი, მათ შორის ა. თურქეში, გაასამართლეს.

მეორე სამხედრო ტრიბუნალმა განიხილა ანკარის სამხედრო სკოლის 1499 სტუდენტის მონაწილეობა აჯანყებაში. 166 სტუდენტს მიესაჯა სხვადასხვა წლით პატიმრობა. 1293 კურსანტი გაამართლეს, მაგრამ გარიცხეს სამხედრო სასწავლებლიდან.

ქვეყანაში შიდაპოლიტიკური მდგომარეობა კვლავ დაძაბული

იყო. ახლოვდებოდა მუნიციპალური არჩევნები, რომელიც ჩატარდა 1963 წლის 17 ნოემბერს. გამარჯვება მოიპოვა სამართლიანობის პარტიამ. მან ხმების თითქმის ნახევარი მიიღო. ამან დაუყოვნებლივ გამოიწვია კოალიციის დაშლა და მეორე კოალიციური მთავრობის გადადგომა. პრეზიდენტთან და პოლიტიკური პარტიების ლიდერებთან ხანგრძლივი კონსულტაციის შედეგად, 1963 წლის დეკემბერში შეიქმნა მესამე კოალიციური მთავრობა. ახალი მთავრობის შექმნა კვლავ ისმეთ ინონუს დაავალეს. სახალხო-რესპუბლიკური პარტიის წევრების გარდა მთავრობის შემადგენლობაში შევიდნენ მხოლოდ „დამოუკიდებლები". 1961 წლის არჩევნების შემდეგ, ფაქტობრივად, პირველად შეიქმნა მთავრობა, რომელშიც შევიდნენ მხოლოდ ერთი პარტიის წარმომადგენლები.

მთავრობა დაპირდა ხალხს ეკონომიკური მდგომარეობის გაუმჯობესებას, უმიწაწყლო გლეხებისათვის მიწის გამოყოფას, მცირე მიწის მქონე გლეხებისათვის დახმარების აღმოჩენას, სამართლიანი საგადასახადო პოლიტიკის გატარებასა და სხვ. მაგრამ ეს დაპირებები მხოლოდ ქაღალდზე დარჩა.

1964 წლის 7 ივლისს სამართლიანობის პარტიის გამარჯვებით დამთავრდა სენატის ნაწილობრივი არჩევნები. ამან კიდევ უფრო მეტად 'შეარყია მესამე მთავრობის პოზიციები, რომელიც სახალხო-რესპუბლიკური პარტიის მხარდაჭერას ემყარებოდა.

ასეთ ვითარებაში, 1965 წლის 13 თებერვალს ისმეთ ინონუს მესამე მთავრობა გადადგა და 20 თებერვალს შეიქმნა მეოთხე კოალიციური მთავრობა. მასში შევიდნენ ოპოზიციური პარტიების წარმომადგენლები: სამართლიანობის პარტიის 11 წევრი, მუშურ-გლეხურ-ნაციონალისტურის – ახალი, თურქეთისა – 4, და ნაციონალისტურის 4. მთავრობის მეთაური გახდა „დამოუკიდებელი" პოლიტიკური მოღვაწე სენატორი სუათ ჰაირი ურგოპლუ. წამყვან როლს ახალ მთავრობაში ასრულებდა სამართლიანობის პარტია.

1961 წლის არჩევნების შემდეგ ეს იყო პირველი მთავრობა, რომელშიაც არ იყო სახალხო-რესპუბლიკური პარტიის არცერთი წარმომადგენელი.

ურგოპლუს მთავრობის პროგრამა, ფაქტობრივად, არ განსხვავდებოდა წინარე მთავრობების პროგრამისაგან. მიუხედავად ამისა, საგარეო პოლიტიკის დარგში შეიმჩნეოდა ახალი ტენდენციები – გაეტარებინა შედარებით დამოუკიდებელი პოლიტიკა ნატოს მიმართ და ურთიერთობის გაუმჯობესება საბჭოთა კავშირსა და სოციალისტურ სახელმწიფოებთან.

ქვეყნის მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო 1965 წლის 10 ოქტომბ-

ერს პარლამენტში ჩატარებული არჩევნები.

არჩევნებში გაიმარჯვა სამართლიანობის პარტიამ. მან შეაგროვა ხმების 56-58 % და პარლამენტში გაიყვანა 240 დეპუტატი. სერიოზული მარცხი განიცადა სახალხო-რესპუბლიკურმა პარტიამ, რომელმაც მიიღო ხმების 36 % და შესაბამისად პარლამენტში მხოლოდ 134 მანდატი. ეროვნულმა პარტიამ მიიღო 31 ადგილი, ახალი თურქეთის პარტიამ – 19, მუშურ-გლეხურმა ეროვნულმა პარტიამ – 11, თურქეთის მუშათა პარტიამ – 11.

არჩევნებში გამარჯვების შედეგად სამართლიანობის პარტიამ მიიღო უფლება შეედგინა ერთპარტიული მთავრობა. ახალი მთავრობის პრემიერ-მინისტრი გახდა სამართლინობის პარტიის ლიდერი სულეიმან დემირელი.

ამგვარად დაიშალა კოალიციური მთავრობა და კვლავ შეიქმნა ერთპარტიული მთავრობა. დემოკრატიული მთავრობის ერთპარტიულმა მთავრობამ სულეიმან დემირელის მეთაურობით იარსება 1971 წლის 12 მარტამდე.

სამართლიანობის პარტია გამოხატავდა მსხვილი ბურჟუაზიისა და მემამულეების ინტერესებს. მისი პროგრამა ითვალისწინებდა თურქეთში უცხოეთის კაპიტალის მოზიდვას. მთავრობა გამოვიდა მიწის რეფორმის წინააღმდეგ. საგარეო პოლიტიკაში იგი, ისევე როგორც წინარე მთავრობები, მომხრე იყო ნატოსა და სენტოს ბლოკებში მონაწილეობისა და ქვეყანაში აშშ-ის სამხედრო ბაზების შენარჩუნებისა.

სახელმწიფოს სათავეში მოსვლის შემდეგ, სამართლიანობის პარტიამ მიიღო ზომები სახელმწიფო მმართველობის აპარატზე თავისი კონტროლის დასამყარებლად. გადაყენებული იქნენ გუბერნატორები, ქალაქების მერები, პროკურორები, მოსამართლეები, დიდმოხელეები; ცვლილებები განხორციელდა არმიაში, ჟანდარმერიაში, პოლიციაში. სახელმწიფოს მაღალ თანამდებობებზე დანიშნეს სამართლიანობის პარტიის მომხრეები.

სამართლიანობის პარტიის მთავრობამ მოამზადა კანონპროექტი ყოფილი დემოკრატიული პარტიის წევრების ამნისტიის შესახებ. მაგრამ ამის წინააღმდეგ გამოვიდნენ ოპოზიციური პარტიები და ეს კანონპროექტი შეჩერებულ იქნა.

ამ დროს თურქეთის პრეზიდენტი ჯემალ გურსელი მძიმედ ავად იყო და აღარ შეეძლო მეჯლისის საქმიანობაში მონაწილეობის მიღება. 1966 წლის, 28 მარტს ორივე პალატის გაერთიანებულ სესიაზე პრეზიდენტად აირჩიეს გენერალი ჯევდეთ სუნაი, თურქე-

თის გენერალური შტაბის უფროსი.

ჯევდეთ სუნაი დაიბადა ტრაპიზონში 1899 წელს. დაწყებითი და საშუალო განათლება მიიღო ერზურუმში, კერკუკში, ედირნეში და დაამთავრა კულელის სამხედრო ლიცეუმი. პირველი მსოფლიო ომის დროს იყო ოფიცერი და იბრძოდა პალესტინის ფრონტზე. 1916 წელს ეგვიპტეში ინგლისელებმა იგი დაატყვევეს. ტყვეობიდან დაბრუნების შემდეგ, მონაწილეობა მიიღო ეროვნულ-განმათავისუფლებელ ომში. ჯერ სამხრეთის, შემდეგ – დასავლეთის ფრონტზე. 1930 წელს დაამთავრა სამხედრო აკადემია. შეიარაღებულ ძალებში ეკავა სხვადასხვა მაღალი თანამდებობა. 1960 წელს დაინიშნა გენერალური შტაბის უფროსად, ხოლო 1966 წელს სენატის წევრად აირჩიეს.

პრეზიდენტი ჯევდეთ სუნაი (1966-1973)

1966 წლის ივნისში თურქეთში ჩატარდა ნაწილობრივი არჩევნები სენატში 52 ადგილიდან სამართლიანობის პარტიამ მიიღო 35 ადგილი, სახალხო-რესპუბლიკურმა პარტიამ – 13 ადგილი, დანარჩენმა პარტიებმა თითო-თითო ადგილი.

1960 წლის სახელმწიფო გადატრიალების შემდეგ, თურქეთში კვლავ თავი იჩინა ტენდენციამ, მოეხდინათ ეკონომიკის დაგეგმვა. თურქეთისათვის ეს უცხო არ იყო. ჯერ კიდევ 30-იან წლებში, საბჭოთა კავშირის მიბაძვით, შემუშავებულ იქნა ხუთწლიანი გეგმა.

ამის გამოხატულება იყო 1960 წლის სექტემბერში სახელმწიფო საგეგმო ორგანიზაციის დაარსება, რომელსაც დაევალა ხუთწლიანი გეგმის შემუშავება. 1962 წლის სექტემბრისათვის სახელმწიფო საგეგმო ორგანიზაციამ დაამთავრა ხუთწლიანი გეგმის შემუშავება და იგი გადასცა პარლამენტს დასამტკიცებლად. რეაქციული ძალების წინააღმდეგობის მიუხედავად, 1962 წლის ნოემბერში პარლამენტმა დაამტკიცა თურქეთის ეკონომიკური განვითარების ხუთწლიანი გეგმა (1963-1968 წწ.). იგი ითვალისწინებდა ეროვნული შემოსავლის გადიდებას (სახელმწიფო და კერძო სექტორის) საშუალოდ 7 %-ით. ხუთწლედის ბოლოს სამრეწველო წარმოების წილი ეროვნული შემოსავალი უნდა გაზრდილიყო 16,8 %-დან 21,4 %-მდე. სათანადო სახსრების 75 % ადგილობრივი რესურსებიდან

უნდა შეკრებილიყო, დანარჩენი თურქეთს უნდა მიეღო უცხოური სესხებისა და დახმარების სახით 11,3 მლრდ. ლირა. ხუთი წლის განმავლობაში სახელმწიფო და კერძო კაპიტალდაბანდებანი შეადგენდა 59646,8 მილ. ლირას. აქედან 10548,4 მილ. ლირა (17,7 %) მოდიოდა სოფლის მეურნეობაზე, 18456,2 მილ. ლირა (30,9 %) – მრეწველობაზე, 12116 მილ (20,3 %) – მშენებლობაზე, 8159,4 მილ. (139 %) – ტრანსპორტსა და კავშირგაბმულობაზე, 4227 მილ. (7,1 %), 1346,9 მილ. 2,3 %) – ლირა მისტმარდესი და განათლების განვითარებას, 2,3 % ჯანდაცვის სფეროს, ხოლო დანარჩენი თანხა – სხვ.ა დარგებს.

სოფლის მეურნეობის პროდუქცია უნდა გაზრდილიყო 25,6 %-ით, ნედლეულის გადამამუშავებელი მრეწველობა – 52,9 %, გადამამუშავებელი – 72,8 %, ენერგეტიკა – 83, 9%-ით. მთელი ეროვნული შემოსავალი უნდა გაზრდილიყო 40 %-ით.

პირველი ხუთწლიანი გეგმა მხოლოდ ნაწილობრივ განხორციელდა, ამის მთავარი მიზეზი იყო ის, რომ ვერ მოხერხდა მისი დაფინანსება. მიუხედავად ამისა, თურქეთისათვის მას სერიოზული მნიშვნელობა ჰქონდა. მოწინავე საზოგადოება ხუთწლიან გეგმას დადებითად შეხვდა.

1968 წელს დაიწყო თურქეთის ეკონომიკური განვითარების მეორე ხუთწლიანი 1968-1972 წწ. გეგმის შესრულება. იგი ითვალისწინებდა განვითარების საშუალო წლიურ ტემპს 7 %-ის ოდენობით, ხოლო სამრეწველო განვითარების ტემპი 12 % უნდა ყოფილიყო. ამ გეგმის შესრულებაში დიდი როლი შეასრულა საბჭოთა კავშირმა. მისი დახმარებით აიგო 7 საწარმო. მათ შორის მეტალურგიული, ნავთობგადამამუშავებელი, მინის ქარხნები და სხვა.

1968 წლის მარტში სამთავრობო პარტიამ შესძლო პარლამენტში დაემტკიცებინა ახალი საარჩევნო კანონი, რომელიც მისთვის სასარგებლო იყო.

1968 წლის 2 ივლისს ჩატარდა სენატის ნაწილობრივი არჩევნები. არჩევნებში სამართლიანობის პარტიამ მიიღო ხმების 50 %-მდე, 6 %-ით ნაკლები, ვიდრე წინა არჩევნების დროს, მაგრამ ახალი საარჩევნო კანონის წყალობით, სამთავრობო პარტიამ სენატ'ში 53 ადგილიდან მიიღო 38. ამას გარდა, სამართლიანობის პარტიის წარმომადგენლებმა ეროვნულ პალატაში მიიღეს ხუთი ვაკანტური ადგილი.

1969 წლის ოქტომბერ'ში ჩატარდა არჩევნები პარლამენტ'ში. არჩევნებში მონაწილეობა მიიღო რვა პოლიტიკურმა პარტიამ: სამართლიანობის პარტიამ (სპ) სახალხო-რესპუბლიკურმა პარტიამ

ანკარა

(რსპ), თურქეთის მუშათა პარტიამ (თმპ) ახალი თურქეთის პარტიამ (ათპ), ნდობის პარტიამ (ნპ), ეროვნულმა პარტიამ (ეპ), ეროვნული მოძრაობის პარტიამ (ემპ), ერთობის პარტიამ (ეპ).

არჩევნების შედეგად დეპუტატების ადგილები შემდეგნაირად განაწილდა: სამართლიანობის პარტიამ მიიღო 260 ადგილი, სახალხო-რესპუბლიკურმა პარტიამ – 144, ნდობის პარტიამ – 14, ერთობის პარტიამ – 7, სახალხო პარტიამ – 6, ახალი თურქეთის პარტიამ – 3, თურქეთის მუშათა პარტიამ – 2, ეროვნული მოძრაობის პარტიამ – 1, „დამოუკიდებლებმა“ – 13.

1969 წლის არჩევნებმა დაადასტურა ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოერებაში სამართლიანობის პარტიის წამყვანი როლი.

არჩევნების შემდეგ სულეიმან დემირელმა შეადგინა ახალი ერთპარტიული მთავრობა.

მთავრობის პროგრამის მიხედვით, იგი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა სოფლის მეურნეობისა და მრეწველობის განვითარებას. საგარეო პოლიტიკაში მთავრობა კვლავ რჩებოდა აშშ-ის სანდო პარტნიორად და ამავე დროს განავითარებდა ურთიერთობას საბჭოთა კავშირსა და სოციალისტურ სახელმწიფოებთან.

1969 წლის ნოემბრის დასაწყისში სამართლიანობის პარტიამ მეჯლისს მიაღებინა „კანონი პოლიტიკური ამნისტიის შესახებ“. ამ კანონით ისარგებლა ყოფილმა დემოკრატიული პარტიის 500-ზე მეტმა წევრმა, რომლებსაც ჩამორთმეული ჰქონდა პოლიტიკური უფლებები 1960 წლის გადატრიალების შემდეგ.

ამ გადაწყვეტილებამ დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია თურქ-

თის პროგრესულ საზოგადოებაში. გაიზარდა უკმაყოფილება თვით სამართლიანობის პარტიის რიგებში. 1970 წლის თებერვალში სამართლიანობის პარტიის 42 დეპუტატმა უარყოფითი ხმა მისცა ახალ საბიუჯეტო კანონს და იგი ჩავარდა. ამან გამოიწვია მთავრობის გადადგომა.

4. პოლიტიკური კრიზისის გამწვავება და 1971 წლის 12 მარტის უმაღლესი სამხედრო საბჭოს მემორანდუმი

1970 წლის მარტში სულეიმან დემირელმა კვლავ შეადგინა ახალი მთავრობა. მთავრობის ახალი პროგრამა ძველი პროგრამის სრული გამეორება იყო. სამართლიანობის პარტიის მთავრობა განაგრძობდა დემოკრატიული მოძრაობის ჩახშობასა და მშრომელი მასების წინააღმდეგ ბრძოლას.

სულეიმან დემირელმა მეჯლისში განსახილველად შეიტანა კანონპროექტი, რომელიც ზღუდავდა დემოკრატიულ უფლებებს. ამ კანონპროექტის წინააღმდეგ გამოვიდა თურქეთის რევოლუციური პროფკავშირების კონფედერაცია. მისი მოწოდებით მუშებმა დაიწყეს გაფიცვები და დემონსტრაციები. განსაკუთრებით მრავალრიცხოვანი სვლა მოეწყო 1971 წლის 15-16 ივნისს სტამბოლ-იზმირის გზაზე, სადაც თავმოყრილია სამრეწველო საწარმოებების მნიშვნელოვანი ნაწილი. დემონსტრაციაში მონაწილეობა მიიღო 100 ათასმა მუშამ. ეს იყო ყველაზე ხალხმრავალი გამოსვლა თურქეთის ისტორიაში.

დემოკრატიული პარტიის მთავრობას შეეშინდა მუშათა მოძრაობის გაძლიერებისა და მიიღო გადაწყვეტილება ერთი თვით სტამბოლსა და იზმირში გამოეცხადებინა საგანგებო მდგომარეობა. მუშების წინააღმდეგ საბრძოლველად მობილიზირებულ იქნა პოლიცია, ჟანდარმერია და სამხედრო ნაწილები. პირველად, 1960 წლის 27 მაისის სახელმწიფო გადატრიალების შემდეგ, სტამბოლის ქუჩებში გამოჩნდნენ ტანკები და ჯავშან-მანქანები. მთავრობამ შემოიღო სამხედრო ტრიბუნალები, რომლებმაც დაიწყეს სასამართლო პროცესი 15-16 ივნისის დემონსტრანტების წინააღმდეგ.

დაიწყო პროგრესული მოღვაწეების დაპატიმრება და აგრეთვე გატარდა ღონისძიებები დემოკრატიული მემარცხენე პრესის ჩახშობის მიზნით. 1970 წლის აგვისტოში აიკრძალა პროგრესული ჟურნალის „ანტის“ გამოცემა. ამ ჟურნალის 112 თანამშრომლის

წინააღმდეგ აღძრული იყო სასამართლო საქმე, რომლის მიხედვითაც მათ ემუქრებოდა 582 წლის პატიმრობა.

რეპრესიულ ღონისძიებებთან ერთად, მმართველი წრეები განაგრძობდნენ საკანონმდებლო აქტების მიღებას, მუშათა მოძრაობის ჩახშობის მიზნით.

1970 წლის ივლისის შუა რიცხვებში თურქეთის დიდმა ეროვნულმა კრებამ შეიტანა ცვლილებები პროფკავშირებისა და გაფიცვების კანონმდებლობებში. 1970 წლის ნოემბერში გაუქმებულ იქნა 1967 წლის „კანონი შრომის შესახებ". საკონსტიტუციო სასამართლომ მიიღო დადგენილება, რომ ეს კანონი არ შეესაბამება თურქეთის სოციალურ-ეკონომიკურ პირობებს.

მიუხედავად მასობრივი რეპრესიებისა, მუშათა გამოსვლები გრძელდებოდა. მუშათა მოძრაობამ თავის კულმინაციას მიაღწია 1970 წელს. ამ წელს მოეწყო ყველაზე მეტი მუშათა გაფიცვა, გამოსვლები გაგრძელდა 1971 წლის დამდეგამდე.

მოძრაობაში ჩაებნენ გლეხებიც, რადგან მათ დაკარგეს იმედი აგრარული რეფორმის ჩატარებისა, რიგ რაიონებში დაიწყეს ძალით მიწების მიტაცება.

ფართო ხასიათი მიიღო სტუდენტების გამოსვლებმა. ისინი მოითხოვდნენ სოციალ-ეკონომიკურ გარდაქმნებს. გამოსვლებში მონაწილეობას იღებდნენ ახალგაზრდათა მემარცხენე დაჯგუფებები. დემონსტრანტები მოითხოვდნენ დემირელის მთავრობის გადადგომას.

სამართლიანობის პარტიის შიგნით გაძლიერდა უთანხმოებები. 1970 წლის ივლისის ბოლოს სამართლიანობის პარტიის რიგებიდან გარიცხულ იქნა 26 დეპუტატი „პარტიის საწინააღმდეგო მოღვაწეობის გამო". გარიცხულთა შორის იყო ხუთი ყოფილი მინისტრი. სამართლიანობის პარტიას აღარ ჰქონდა პარლამენტში ხმების უმრავლესობა. მას აღარ შეეძლო ოპოზიციის წინააღმდეგ გაეტარებინა კანონპროექტები, რომლებიც მიმართული იქნებოდა ოპოზიციური და დემოკრატიული ძალების წინააღმდეგ.

ქვეყანაში პოლიტიკური და ეკონომიკური კრიზისი სულ უფრო მეტად მწვავდებოდა. პრეზიდენტმა ჯევდეთ სუნაიმ რამდენჯერმე მიმართა პრემიერ-მინისტრს სულეიმან დემირელს გადამდგარიყო. მაგრამ ეს უკანასკნელი გადადგომაზე უარს აცხადებდა.

ასეთ ვითარებაში თურქეთის პოლიტიკურ სარბიელზე კვლავ გამოჩნდა შეიარაღებული ძალების ხელმძღვანელობა, რომელმაც გადაწყვიტა ხელში აეღო ძალაუფლება. 1971 წლის 10 მარტს მოწვეულ იქნა უმაღლესი სამხედრო საბჭოს სხდომა, რომელმაც

განიხილა ქვეყანაში შექმნილი მდგომარეობა. საბჭომ მიიღო ვადაწყვეტილება, რომ დემირელის მთავრობას არ შესწევს უნარი პართოს ქვეყანა და უნდა გადადგეს.

1971 წლის 12 მარტს უმაღლესმა სამხედრო სარდლობამ პრეზიდენტი ჯევდეთ სუნაის წარუდგინა მემორანდუმი, რომელშიაც აღნიშნული იყო, რომ „პარლამენტისა და მთავრობის მოღვაწეობისა და ოპოზიციის საქმიანობის შედეგად ქვეყანა აღმოჩნდა ჩათრეული ანარქიაში, ძმათა შორის ბრძოლაში და სოციალ-პოლიტიკურ მღელვარებაში და თურქეთის რესპუბლიკის მომავალი სერიოზული საფრთხის წინაშე აღმოჩნდა, რადგან არ განხორციელდა კონსტიტუციით გათვალისწინებული რეფორმები". მემორანდუმი მიუთითებდა, რომ საჭირო იყო შექმნილიყო ზეპარტიული მთავრობა, რომელიც „ბოლოს მოუღებდა ანარქიას და შეუდგებოდა კონსტიტუციით გათვალისწინებული რეფორმების გატარებას, ათათურქის პრინციპების სულისკვეთებით". მემორანდუმი აფრთხილებდა, თუ ეს არ იქნებოდა სწრაფად განხორციელებული, მაშინ თურქეთის შეიარაღებული ძალები მზად არიან შეასრულონ მასზე დაკისრებული მისია თურქეთის რესპუბლიკის დაცვის მიზნით და ქვეყნის მმართველობა უშუალოდ აიღონ ხელში".

თურქეთის უმაღლესი სამხედრო ხელმძღვანელობა დაინტერესებული იყო ქვეყნის სტაბილური მდგომარეობით.

თურქეთში არმიის უმაღლესი ოფიცრები არიან სხვადასხვა

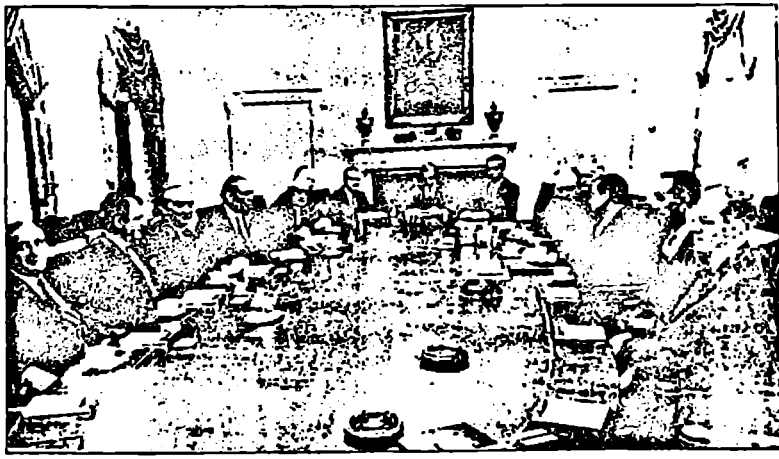

თურქეთის მონაწილეობა სენტოს სესიაზე (1970 წ. 17 მაისი)

სამრეწველო საწარმოებების აქციონერები, მათ შორის უცხოეთის კაპიტალის კონტროლის ქვეშ მყოფისა. მნიშვნელოვნად გაიზარდა ოფიცრების ხელფასი, 1961 წლიდან არმიის ურთიერთდახმარების სალაროს შექმნის შემდეგ, საგრძნობლად შეიცვალა სამხედროების ცხოვრების პირობები. თავდაპირველად ეს ორგანო შეიქმნა სამხედროების სოციალური უზრუნველყოფის მიზნით. ეს ორგანიზაცია ფინანსირდებოდა ხელფასის გადარიცხვებიდან და სწრაფად მიიღო კაპიტალისტური საწარმოს ხასიათი. მისი კაპიტალი 10 წლის განმავლობაში გაიზარდა 44 მილ. ლირიდან 1 მლრდ ლირამდე კაპიტალდაბანდების ოპერაციების შედეგად, რომლებიც განხორციელებულ იქნა ახალ სამრეწველო საწარმოებში. უმაღლესმა ოფიცრებმა დაიწყეს თავიანთი „მოგების წილის მიღება", ე. ი. აქციებიდან დივიდენდების მიღება. მოხდა არმიის ზედა ფენის ინტეგრირება ბურჟუაზიასთან.

თურქეთის არმიის სარდლობის ჩარევის შედეგად, 1971 წლის 12 მარტს სულეიმან დემირელის მთავრობა გადადგა. პოლიტიკურ პარტიებს შორის ხანგრძლივი მოლაპარაკების შედეგად, პრეზიდენტმა ჯევდეთ სუნაიმ წინადადება შესთავაზა ნ. ერიმს, რესპუბლიკური პარტიის წევრს, დეპუტატს, შეედგინა ახალი მთავრობა და გამოსულიყო პარტიის რიგებიდან.

მარტის ბოლოს ჩამოყალიბდა ახალი ზეპარტიული მთავრობა. მის შემადგენლობაში შევიდა ხუთი წარმომადგენელი სამართლიანობის პარტიიდან, სამი — სახალხო-რესპუბლიკური პარტიიდან, ერთი — სახალხო პარტიიდან, 15 — „უპარტიოებიდან", მათ შორის ერთი მუდმივი სენატორი.

ახალი ზეპარტიული მთავრობის პროგრამაში ნათქვამი იყო კონსტიტუციით გათვალისწინებული რეფორმების ჩატარებაზე, აგრარულ, საგადასახადო, ეროვნული განათლებისა და სხვა სფეროებში. ქვეყანაში დამყარდებოდა „წესრიგი და სიმშვიდე". გენერლები მთავრობისაგან მოითხოვდნენ დაეწყოთ ბრძოლა „ანარქისტებისა" და „ექსტრემისტების" მემარჯვენე და მემარცხენე მიმართულებების წინააღმდეგ.

1971 წლის 26 აპრილს ერიმის მთავრობამ გამოაცხადა, რომ ერთი თვით ცხადდებოდა საგანგებო მდგომარეობა 11 ილში (ვილაიეთში): სტამბოლი, საქარია, ზონგულდაქი, იზმირი, ესქიშეჰირი, ანკარა და სხვა.

მთავრობამ დაიწყო ფართომასშტაბიანი რეპრესიების განხორციელება დემოკრატიული ძალების წინააღმდეგ. დაიწყო მუშების, ახალგაზრდების, ეროვნულ უმცირესობათა წარმომადგენლების,

აგრეთვე პროგრესული მწერლებისა და ჟურნალისტების დაპატიმრება. დაპატიმრებულ იქნა რამდენიმე ათასი კაცი, აღძრულ იქნა სასამართლო პროცესი 333 პოლიტიკური ორგანიზაციისა და ჯგუფების წინააღმდეგ.

1971 წლის 21 ივლისს აიკრძალა თურქეთის მუშათა პარტიის საქმიანობა. შედგენილ იქნა პროგრესული ლიტერატურის სია, რომელიც აიკრძალა და ამოღებულ იქნა გაყიდვიდან და სხვ.

ერიმის მთავრობის მიერ ყველაზე მნიშვნელოვანი ღონისძიება იყო 1971 წლის 20 სექტემბერს გატარებული საკონსტიტუციო ცვლილებები, რომელიც 1961 წლის კონსტიტუციის მუხლებს ზღუდავდა და აძლიერებდა სახელმწიფო ხელისუფლების პრერეოგატივებს.

ყოველივე ამის შედეგად, მთავრობაში დაიწყო განხეთქილება. 1971 წლის დეკემბერში მის შემადგენლობიდან გამოვიდა 11 წევრი, მათ განაცხადეს, რომ აღარ არსებობს არავითარი პირობები რეფორმების გატარებისა. ერიმის მთავრობა გადადგა და პრეზიდენტმა ახალი მთავრობის შედგენა კვლავ ერიმს დაავალა.

1971 წლის 22 დეკემბერს შედგა ერიმის მეორე მთავრობა. ახალ მთავრობას ხმა მისცა 301 დეპუტატმა, წინა მთავრობამ მიიღო 332 ხმა. ახალი მთავრობა უფრო კონსერვატორული იყო ვიდრე წინა.

5. თურქეთი 1972-1980 წლებში

1972 წლის აპრილის დასაწყისში პრეზიდენტმა ჯევდეთ სუნაიმ წინადადება შესთავაზა პოლიტიკური პარტიების ხელმძღვანელებს დროებით თავი შეეკავებინათ პოლიტიკური საქმიანობისათვის, შეეცვალათ კონსტიტუცია და მთავრობის მეთაურისათვის მიეცათ უფლებამოსილება გამოეცა კანონის ძალის მქონე დეკრეტები. პოლიტიკურმა პარტიებმა კატეგორიულად უარყვეს ჯევდეთ სუნაის ეს წინადადება.

1972 წლის 17 აპრილს ერიმის მთავრობა იძულებული გახდა მეორედ გადამდგარიყო. 1972 წლის 15 მაისს ჯევდეთ სუნაიმ ახალი მთავრობის შედგენა დააკისრა ეროვნული ნდობის პარტიის ლიდერს, ეროვნული დაცვის მინისტრს ფ. მელენს.

ახალი ზეპარტიული მთავრობა თავისი მოღვაწეობის პირველივე ღონისძიებების გატარების დროს წააწყდა იმავე ეკონომიკურ და პოლიტიკურ სიძნელეებს, რომლებმაც გამოიწვია წინა მთავ-

რობის გადადგომა. მთავრობის მიერ მომზადებული ულიმდამო აგრარული კანონპროექტი უარყვეს და დააბრუნეს საბოლოო დამუშავებისათვის.

1972 წლის მაისის დასაწყისში ჩატარდა სახალხო რესპუბლიკური პარტიის საგანგებო ყრილობა. გამარჯვება მოიპოვეს რადიკალებმა, რომელთაც მეთაურობდა ბულენთ ეჯევითი. 12 მაისს ისმეთ ინონუ გადადგა პარტიის გენერალური თავმჯდომარის პოსტიდან, რომელიც მას ეკავა 1938 წლიდან. 14 მაისს ბულენთ ეჯევითი აირჩიეს სახალხო-რესპუბლიკური პარტიის თავმჯდომარედ. ინონუ გამოვიდა პარტიის რიგებიდან და სახალხო-რესპუბლიკური პარტიის 35 წევრთან ერთად დააარსა კონსერვატიული რესპუბლიკური პარტია.

1973 წლის აპრილში ჩატარდა პრეზიდენტის არჩევნები და 1973 წლის 6 აპრილის პრეზიდენტად აირჩიეს სენატორი ფაჰრი კორუთურქი.

ფაჰრი კორუთურქი დაიბადა სტამბოლში 1903 წელს. სწავლობდა საზღვაო სკოლაში, რომელიც დაამთავრა 1923 წელს, 1939 წელს — სამხედრო საზღვაო აკადემია. საზღვაო ძალებში ეკავა მაღალი თანამდებობები: რომში, ბერლინსა და სტოკჰოლმში იყო საზღვაო ატაშე. 1936 წელს მონაწილეობა მიიღო შავი ზღვის სრუტეებისადმი მიძღვნილ მონტრეს კონფერენციაში. 1958 წელს მიიღო ადმირალის წოდება. 1960 წლის შემდეგ იყო მოსკოვსა და მადრიდში თურქეთის ელჩი.

თურქეთის სახალხო-რესპუბლიკური პარტიის თავმჯდომარეები: ათათურქი, ი. ინონუ და ბ. ეჯევითი

პრეზიდენტის არჩევის შემდეგ, გადადგა მელენის მთავრობა. ახალი მთავრობის შედგენა დაევალა ნ. ტალს, რომელმაც 1973 წლის 16 აპრილს შეადგინა კოალიციური მთავრობა — სამართლიანობის პარტიისა და ნდობის რესპუბ-

ლიკის პარტიის წარმომადგენლების მონაწილეობით, მათ ჰქონდათ პარლამენტში მანდატების უმრავლესობა.

1973 წლის 26 სექტემბერს ანკარასა და სტამბოლში გაუქმდა საგანგებო მდგომარეობა, შემოღებული 1971 წლის აპრილში. ამ ხნის განმავლობაში სამხედრო ტრიბუნალებმა გაასამართლეს ძირგამომთხრელი საქმიანობის ბრალდებით 1700 კაცი, მიმდინარეობდა სასამართლო განხილვა 4 ათასი კაცის საქმისა და კიდევ მრავალი ელოდებოდა სასამართლოს.

პრეზიდენტი ფაჰრი ქორუთურქი (1973-1980)

1973 წლის 14 ოქტომბერს ჩატარდა არჩევნები მეჯლისში. სახალხო-რესპუბლიკურმა პარტიამ ეროვნულ პალატაში მიიღო 185 ადგილი, სამართლიანობის პარტიამ — 149 ადგილი.

პარლამენტის არჩევნების შემდეგ არმიის ხელმძღვანელობამ გამოაცხადა, რომ ის დამთავრებულად თვლის შეიარაღებული ძალების მისიას.

1974 წლის იანვარში შეიქმნა „ნაციონალური ფრონტის" კოალიციური მთავრობა ბ. ეჯევითის მეთაურობით. მასში 25 კაცი შევიდა: 10 სახალხო რესპუბლიკის წარმომადგენელი და 7 — ეროვნული კეთილდღეობის პარტიის პრემიერ-მინისტრის მოადგილის პოსტი დაიკავა ერბაქანმა, კეთილდღეობის პარტიის გენერალურმა თავმჯდომარემ.

ახალი მთავრობა აღმოჩნდა არასიცოცხლისუნარიანი. უთანხმოება დაიწყო კოალიციის წევრებს შორის მთავრობის პროგრამის შემუშავებასთან დაკავშირებით, მაგრამ მთავრობის კოალიციის დაშლა შეჩერდა კეიპროსის კრიზისთან დაკავშირებით (1974 წლის 15 ივლისი).

1975 წლის 19 მარტს შეიქმნა კოალიციური მთავრობა ოთხი პარტიის მონაწილეობით. პრემიერ მინისტრი გახდა სულეიმან დემირელი. კოალიციაში შევიდნენ შემდეგი პარტიები: სა-

მართლიანობის, ეროვნული ხსნის, ნდობის რესპუბლიკური პარტია და დემოკრატიის ნაციონალისტური პარტია.

71-იან წლებში პოლიტიკურ ასპარეზზე ერთმანეთს დაუპირისპირდა ორი სოციალ-პოლიტიკური დაჯგუფება. ერთი მათგანი აერთიანებდა მსხვილი ბურჟუაზიის წარმომადგენლებს. მათ ინტერესებს გამოხატავდა სამართლიანობის პარტია. 1975 წელს სამართლიანობის პარტიამ, სხვა მემარჯვენე პარტიებთან ერთად, შექმნა „ნაციონალური ფრონტი". კოალიციური მთავრობის ეკონომიკური კურსი მიზნად ისახავდა კერძო კაპიტალისა და კომპრადორული ბურჟუაზიის პოზიციების განმტკიცებას.

მსხვილ ბურჟუაზიას უპირისპირდებოდა საშუალო და წვრილი ბურჟუაზია, რომლებიც დაკავშირებული იყვნენ ეკონომიკის სახელმწიფო სექტორთან. მასში შედიოდნენ აგრეთვე მოსამსახურეები, ინტელიგენციის წარმომადგენლები. მათ ინტერესებს გამოხატავდა სახალხო-რესპუბლიკური პარტია. ამ ორ დაჯგუფებას შორის მიმდინარეობდა ბრძოლა.

1977 წლის 5 ივნისს ჩატარდა პარლამენტის ვადამდელი არჩევნები. არჩევნებში გამარჯვებას მიაღწია სახალხო-რესპუბლიკურმა პარტიამ. მან ეროვნულ პარლამენტში მიიღო 213 ადგილი, სამართლიანობის პარტიამ — 189, ეროვნულ კეთილდღეობის პარტიამ — 24, სახალხო ნაციონალურმა პარტიამ — 16, რესპუბლიკის დემოკრატიულმა პარტიამ — 3, დემოკრატიულმა პარტიამ — 1 და „დამოუკიდებლებმა" — 4 ადგილი.

სენატის არჩევნები, რომლის განახლება ხდებოდა ორ წელიწადში ერთხელ ერთი მესამედით, ასეთი შედეგებით დამთავრდა: სახალხო-რესპუბლიკურმა პარტიამ მიიღო — 28 ადგილი, სამართლიანობის პარტიამ — 21 და სახალხო-ნაციონალურმა პარტიამ — 1 ადგილი.

ამრიგად, არჩევნების შედეგად, სახალხო-რესპუბლიკურმა პარტიამ შედარებითი უპირატესობა მოიპოვა როგორც ეროვნულ პალატაში, ასევე სენატში.

1977 წლის 21 ივნისს სახალხო რესპუბლიკური პარტიის ლიდერმა ეჯევითმა შეადგინა ერთპარტიული მთავრობა. მას იმედი ჰქონდა, რომ მხარს დაუჭერდნენ სხვა პოლიტიკური პარტიები, მაგრამ მისი იმედი არ გამართლდა. პირველსავე სხდომაზე მთავრობას უნდობლობის ვოტუმი გამოუცხადეს და ეჯევითის მთავრობა გადადგა.

21 ივლისს სამართლიანობის პარტიის ლიდერმა სულეიმან

დემირელმა შეადგინა მეორე კოალიციური „ნაციონალური ფრონტის“ მთავრობა, რომლის შემადგენლობაშიც შევიდნენ სამი პარტიის წარმომადგენლები: სამართლიანობის, ნაციონალურ დემოკრატიული პარტიისა და ეროვნული კეთილდღეობის პარტიის.

მეორე „ნაციონალისტური ფრონტის“ მთავრობამ ვერ შეძლო გადაეწყვიტა ქვეყნის წინაშე მდგომი ვერცერთი პრობლემა.

თურქეთში გაძლიერდა ინფლაცია, უმუშევართა რიცხვმა 1977 წლის ბოლოსათვის მიაღწია 3 მილიონს, გაიზარდა ფასები ფართო მოხმარების საგნებზე. თურქეთის საგარეო ვალმა 7 მილიარდ დოლარს მიაღწია.

1977 წლის დეკემბერში სამართლიანობის პარტიის რიგებიდან გამოვიდა რამდენიმე პარლამენტის წევრი. ამის გამო დემირელის მთავრობამ დაჰკარგა უმრავლესობა მეჯლისში და იძულებული შეიქნა გადამდგარიყო.

1978 წლის 5 იანვარს შეიქმნა ერთპარტიული მთავრობა ეჯევითის მეთაურობით. ახალმა მთავრობამ გამოაცხადა მემარცხენე ცენტრისტული კურსი.

ბულენთ ეჯევითის მთავრობამ შეიმუშავა ეროვნული უსაფრთხოების კონცეფცია, რომელიც ითვალისწინებდა: ა) ნატოში უფრო დამოუკიდებელი პოლიტიკის გატარებას; ბ) სხვადასხვა ქვეყანასთან მრავალმხრივი ურთიერთობის გაფართოებას; გ) ნატოსაგან დამოუკიდებელი სპეციალური შეიარაღებული ძალების ჩამოყალიბებას; დ) ისეთი ეროვნული სამხედრო მრეწველობის შექმნას,

პაკისტანის პრეზიდენტი გენერალი ბენაზირ ბხუტო თურქეთში შეხვდა ს. დემირელს (1977 წ. 2 ნოემბერი)

რომელიც შეძლებდა თანამედროვე იარაღის წარმოებას (ი. ბატიაშვილი).

მთავრობამ ვერ შესძლო დაეძლია სერიოზული ფინანსურ-ეკონომიკური სიძნელეები. ქვეყნის მდგომარეობა უარესდებოდა.

1979 წლის 14 ოქტომბერს ჩატარდა ნაწილობრივი არჩევნები მეჯლისში. წარმატებას მიაღწია სამართლიანობის პარტიამ. მან მიიღო ყველა ხუთი მანდატი ეროვნულ კრებაში და 33 – სენატში. სახალხო-რესპუბლიკურმა პარტიამ კი ვერცერთი ადგილი ვერ მიიღო ეროვნულ კრებაში, ხოლო სენატში მიიღო 12 ადგილი.

1978 წლის 12 ნოემბერს სულეიმან დემირელმა შეადგინა ერთპარტიული მთავრობა. მთავრობის სათავეში სამართლიანობის პარტიის მოსვლა ნიშნავდა მემარჯვენე ძალების გამარჯვებას. ახალმა მთავრობამ გაატარა ეკონომიკის ლიბერიზაციისა და დასავლეთთან კიდევ უფრო მეტად დაახლოების პოლიტიკა.

6. თურქეთის საგარეო პოლიტიკა 1960-1980 წლებში

1960 წლის სახელმწიფო გადატრიალების შემდეგ, ფაქტობრივად, თურქეთის საგარეო პოლიტიკის კურსი არ შეცვლილა. იგი განაგრძობდა დასავლეთის ქვეყნებთან მჭიდრო თანამშრომლობას და სამხედრო ბლოკებში (ნატო, სენტო) მონაწილეობას. ამავე დროს თურქეთმა ერთგვარად გააფართოვა თანამშრომლობა საბჭოთა კავშირთან და სოციალისტურ სახელმწიფოებთან.

1963 წლის დამდეგისათვის თურქეთის ტერიტორიაზე ააგეს 60-მდე აეროდრომი და სარაკეტო მოედანი. აშშ-ის დახმარებით, თურქეთის ტერიტორიაზე აშენდა სხვადასხვა სამხედრო ობიექტი. თურქეთის შეიარაღებულმა ძალებმა მონაწილეობა მიიღეს ნატოს მიერ მოწყობილ სამხედრო მანევრებსა და წვრთნაში.

ამ პერიოდში განსაკუთრებით დაიძაბა ვითარება კვიპროსის საკითხთან დაკავშირებით.

1960 წლის 16 აგვისტოს კვიპროსმა მიიღო დამოუკიდებლობა და რესპუბლიკად გამოცხადდა. პრეზიდენტად აირჩიეს მაკარიოსი. მაგრამ კუნძულზე მცხოვრებ ბერძენმა ოფიცრებმა, რომლებიც მხარს უჭერდნენ ენოზის საბერძნეთთან შეერთებას, 1974 წლის 15 ივნისს მოაწყვეს მთავრობის საწინააღმდეგო აჯანყება და პრეზიდენტი მაკარიოსი გადააყენეს. ეს სახელმწიფო გადატრიალება მოწყობილი იყო საბერძნეთის მმართველი ხუნტის დახმარებით. ენოზისის იდეის მომხრეებმა დაიწყეს ქვეყნის სამხრეთ ნაწილში

მცხოვრები თურქების დევნა და შევიწროება. მათ თავი შეაფარეს ჩრდილოეთში გამაგრებულ ანკლავებს.

თურქეთში ამან დიდი რეაქცია გამოიწვია, დაიწყო სამხედრო სამზადისი. 1964 წლის 5 ივნისს პრემიერ-მინისტრმა ინონუმ განაცხადა: „თურქეთი მოვალედ თვლის უსრუნველყოს კვიპროსზე თურქული მოსახლეობის უსაფრთხოება“.

ჯერ კიდევ 1964 წლის მარტში თურქეთის მთავრობამ გააუქმა 1930 წელს საბერძნეთთან დადებული ხელშეკრულება მოსახლეობის დასახლების, ვაჭრობისა და ნაოსნობის შესახებ. ხელშეკრულების გაუქმების შემდეგ, თურქეთში მცხოვრები 300 ბერძენი მოქალაქე იძულებული იყო 15 დღის განმავლობაში დაეტოვებინა თურქეთი. ძალზე დაიძაბა თურქეთ-საბერძნეთის ურთიერთობა.

1964 წლის 22 ივლისს თურქეთის მთავრობამ, თურქული მოსახლეობის დაცვის მიზნით, ჯარის ნაწილები გადასხა კვიპროსის ჩრდილოეთ ნაწილში. თურქებმა მოახდინეს კვიპროსის ტერიტორიის დაახლოებით 40 პროცენტის ოკუპაცია. ამის შემდეგ დაიწყო ოკუპირებული ტერიტორიიდან ბერძნების გასახლება. 200 ათასზე მეტი ბერძენი გადასახლდა სამხრეთში, ხოლო დაახლოებით 40 ათასი თურქი — ჩრდილოეთში.

თურქეთის ჯარების კვიპროსზე გადასხმასთან დაკავშირებით, საბერძნეთმა მობილიზაცია გამოაცხადა და დაიწყო ჯარების თავმოყრა თურქეთის საზღვართან. თურქეთიც შეუდგა სამხედრო სამზადისს. 14 ვილაიეთში გამოცხადდა სამხედრო მდგომარეობა.

ამავე დროს საბერძნეთში დაიწყო ომის საწინააღმდეგო გამოსვლები. საბერძნეთის ხუნტას მთაყოფა გადადგა. 23 ივლისს შეიქმნა ახალი მთავრობა. ასევე გადადგა კვიპროსის მარიონეტული პრეზიდენტი სამსონი. კვიპროსის პარლამენტის თავმჯდომარემ გ. კრილიდისმა, რომელიც ასრულებდა პრეზიდენტის მოვალეობას მისი არყოფნის დროს, მიიღო ზომები კუნძულზე კონსტიტუციური მმართველობის აღსადგენად და ქვეყნიდან უცხოეთის ჯარების გასაყვანად, მაგრამ უშედეგოდ.

1975 წლის 13 თებერვალს კვიპროსის თურქეთის თემის ხელმძღვანელობამ, თურქეთის ჯარების მიერ დაკავებულ ტერიტორიაზე, შექმნა განცალკევებული სახელმწიფოებრივი წარმონაქმნი „ჩრდილოეთ კვიპროსის თურქეთის რესპუბლიკა“. რომლის პრეზიდენტი გახდა რაულ ბენქთაში. გარდა თურქეთისა ამ მთავრობას არავინ არ ცნობს.

60-იანი წლებიდან გაფართოვდა საბჭოთა კავშირის ურთიერთობა თურქეთთან. გაუმჯობესდა საჰაერო და სარკინიგზო კავშირი

ორ ქვეყანას შორის. 1963 წელს მოსკოვში ხელი მოაწერეს შეთანხმებას ტვირთბრუნვის გაზრდის შესახებ.

გაიზარდა კულტურული, სპორტული და სამეცნიერო კონტაქტები. ვითარდებოდა ეკონომიკური და კულტურული კავშირები, რაც შეესაბამებოდა ორივე ქვეყნის ეროვნულ ინტერესებს.

1967 წლის მარტში მოსკოვში დაიდო შეთანხმება თურქეთში სამრეწველო ობიექტების მშენებლობის შესახებ. ამ ხელშეკრულებით საბჭოთა კავშირს თურქეთისათვის უნდა მიეწოდებინა მასალები და სამრეწველო მოწყობილობა.

70-იან წლებში საბჭოთა კავშირის ტექნიკური ხელშეწყობით ქ. ისკანდერუნში აგებული იყო მეტალურგიული ქარხანა, ალუმინის ქარხანა — სეიდშეჰირში, ნავთობის გადამამუშავებული ქარხანა — ალიაღაში, ქიმიური ქარხანა ბანდირმეში, ხე-ტყის დამამუშავებელი ქარხანა ართვინში.

1975 წელს, საბჭოთა კავშირსა და თურქეთს შორის ეკონომიკური კავშირის გაფართოების მიზნით, ხელი მოაწერეს სამთავრობო შეთანხმებას 10-12 წლის განმავლობაში ეკონომიკური და ტექნიკური თანამშრომლობის შემდგომი გაფართოების მიზნით.

საბჭოთა კავშირის მიერ თურქეთისათვის სამრეწველო ობიექტების მშენებლობით, მან დახმარება აღმოუჩინა თურქეთს მეორე ხუთწლედის (1968-1972 წწ.) გეგმის შესრულების საქმეში.

საბჭოთა კავშირ-თურქეთის თანამშრომლობის გაფართოებასთან ერთად, გაიზარდა ორი ქვეყნის სახელმწიფო მოღვაწეთა ურთიერთშორის ოფიციალური ვიზიტები. ასე, მაგალითად, 1964 წლის ნოემბერში საბჭოთა კავშირში იმყოფებოდა თურქეთის პრემიერ-მინისტრის მოადგილე ერბაქანი, 1965 წლის თებერვალში — თურქეთის პრემიერ-მინისტრი ურგუპლუ, 1967 წლის სექტემბერში — თურქეთის პრემიერ-მინისტრი დემირელი, 1977 წლის მარტში — თურქეთის საგარეო საქმეთა მინისტრი ჩაგლაგილი, 1978 წლის ივნისში — პრემიერ-მინისტრი ეჯევითი, ხოლო თურქეთში საპასუხო ვიზიტით ჩავიდნენ: 1965 წლის იანვარში საბჭოთა კავშირის პრეზიდიუმის თავმჯდომარე პოდგორნი, 1965 წლის მაისში საბჭოთა კავშირის საგარეო საქმეთა მინისტრი ა. გრომიკო, 1975 წლის დეკემბერში — საბჭოთა კავშირის მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარე ნ. კოსიგინი და სხვ.

თავი X

თურქეთის მესამე რესპუბლიკა 1980-2000 წლებში

1. 1980 წლის 12 სექტემბრის სამხედრო გადატრიალება

1979-1980 წლების მიჯნაზე თურქეთის სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობა ძალზე გაუარესდა. ქვეყანაში იწყება ეკონომიკური კრიზისი. მკვეთრად დაეცა ეკონომიკური ზრდის ტემპები, გაიზარდა უმუშევრობა და ინფლაცია. სწრაფად გაიზარდა ფასები პირველმოხმარების საგნებზე. ასე, მაგალითად, 1970 წლიდან 1979 წლამდე ფასები გაიზარდა 800 პროცენტით, ხოლო ხელფასი კი უმნიშვნელოდ. 1980 წელს ინფლაციის დონემ 90 პროცენტს მიაღწია. 1981 წლისათვის უმუშევართა რიცხვმა 4 მილ. მიაღწია. 1980 წლის დამდეგისათვის ერთი მილიონი თურქი მუშა დასავლეთ ევროპის ქვეყნებში მუშაობდა.

1978 წლის იელისის დამდეგს იზმირში ჩატარდა მშრომელთა მასობრივი დემონსტრაციები. მასში მონაწილეობა მიიღო 50-ზე მეტმა საზოგადო ორგანიზაციამ.

1980 წლის თებერვალში სამი კვირის განმავლობაში გაფიცული იყვნენ იზმირის სასოფლო-სამეურნეო საწარმოების მუშები და მოსამსახურეები. გაიზარდა გლეხთა გამოსვლებიც.

ეკონომიკურ კრიზისს თან დაერთო პოლიტიკური კრიზისიც.

თურქეთის პოლიტიკურ ცხოვრებაში მნიშვნელოვანი აქტი იყო თურქეთის ახალი პრეზიდენტის არჩევა. 1980 წლის აპრილის დასაწყისში ვადა გაუვიდა პრეზიდენტი ფ. კორუთურქის რწმუნებულებას. ჩატარდა ორივე პალატის გაერთიანებული სხდომის კენჭისყრის 110 ტური, მაგრამ ვერცერთმა კანდიდატმა ვერ მიიღო საჭირო ხმების რაოდენობა და ახალი პრეზიდენტი ექესი თეის განმავლობაში ვერ აირჩიეს. 7 აპრილიდან თურქეთის პრეზიდენტის დროებითი მოვალეობის შესრულება დაევალა სენატის თავმჯდომარეს ი. ჩაგლარგილს.

გამწვავდა ბრძოლა პოლიტიკურ პარტიებს შორის და განსაკუთრებით ორ პარტიას (სამართლიანობისა და სახალხო-რესპუბლიკურს) შორის. დემირელი და სამართლიანობის პარტია სახალხო-რესპუბლიკურ პარტიას კომუნიზმს და ქურთების მხარდაჭერაში ადანაშაულებდა, ხოლო ეჯევითი აქცენტს აკეთებდა სამართლიანობის პარტიის პროისლამურ და პროფაშისტურ ორიენტაციაზე.

მეჯლისში, პარტიათა ურთიერთდაპირისპირებულობის გამო, ვერ მოხერხდა ვერც ერთი მნიშვნელოვანი საკითხის გადაჭრა. ფაქტობრივად, პარალიზებული იყო მეჯლისის საქმიანობა, რის შედეგადაც არაქმედითუნარიანი შეიქმნა როგორც საკანონმდებლო, ასევე აღმასრულებელი ხელისუფლება.

ქვეყანაში ამავე დროს მძვინვარებდა ანარქია და ტერორი, რომელშიაც აქტიურად მონაწილეობდნენ მემარჯვენე ნაციონალისტური ორგანიზაციები. უკანასკნელი ორი წლის განმავლობაში ტერორისტების ხელით დაიღუპა 5 ათასი კაცი და დაიჭრა 14 ათასზე მეტი, უმეტესად პროგრესული შეხედულებების პიროვნებები. ექსტრემისტული გამოსვლები გრძელდებოდა მძიმე ეკონომიკური მდგომარეობის პირობებში. ფართოვდებოდა საგაფიცვო მოძრაობა, ძლიერდებოდა ქურთების გამოსვლები, ეროვნული უფლებების მიღებისათვის.

ახლო და შუა აღმოსავლეთში შექმნილმა პოლიტიკურმა კრიზისმა (1979 წელს ირანში შაჰის რეჟიმის დამხობა და ისლამური რესპუბლიკის დამყარება, 1979 წლის დეკემბერში აეღანეთში საბჭოთა ჯარების შესვლა) დააჩქარა თურქეთში სამხედრო გადატრიალება.

თურქეთს ძალზე დიდი სამხედრო-სტრატეგიული მნიშვნელობა აქვს და ამერიკის შეერთებული შტატები დაინტერესებული იყვნენ თურქეთში სტაბილური მდგომარეობის შენარჩუნებით. თურქეთი ნატოს წევრია და მჭიდროდ თანამშრომლობს მასთან. თურქეთის უმაღლესმა სარდლობამ, არ არის გამორიცხული, რომ აშშ-ის რჩევით, გადაწყვიტა მოეწყო სახელმწიფო გადატრიალება და ხელში აეღო ძალაუფლება.

ასეთ ვითარებაში 1980 წლის 12 სექტემბერს თურქეთში სამხედროებმა მოაწყვეს სახელმწიფო გადატრიალება. შეიარაღებული ძალების ხელმძღვანელობამ ხელში აიღო ძალაუფლება. შეიქმნა ეროვნული უშიშროების საბჭო, რომლის ხელმძღვანელი გახდა ამ გადატრიალების მეთაური გენერალური შტაბის უფროსი, არმიის გენერალი ქენან ევრენი, ეროვნული უშიშროების საბჭომ აიღო მთელი საკანონმდებლო ფუნქციები. ეროვნული საბჭოს შემადგენლობაში შევიდნენ სახმელეთო, საჰაერო და საზღვაო შეიარაღებული ძალების სარდლები, აგრეთვე ჟანდარმერიისა და პოლიციის მეთაურები. ეროვნული უშიშროების საბჭომ დაითხოვა მეჯლისი და დემირელის მთავრობა, აკრძალა ყველა პოლიტიკური პარტიების და საზოგადოებრივი ორგანიზაციის საქმიანობა, გააუქმა პარ-

ლამენტის დეპუტატების ხელშეუვალობა და მთელ ქვეყანაში საგანგებო მდგომარეობა გამოაცხადა.

გენერალმა ევრენმა თავის გამოსვლაში აღნიშნა, რომ გადატრიალება მიზნად ისახავს ქვეყანაში აღადგინოს წესრიგი და მოახდინოს შიდაპოლიტიკური მდგომარეობის სტაბილიზაცია. სახელმწიფოს ახალმა მეთაურმა აგრეთვე განაცხადა, რომ თურქეთი დარჩება ნატოს ერთგული და პატივს სცემს დადებულ საერთაშორისო ხელშეკრულებებს.

ეროვნული უშიშროების საბჭოს განცხადებაში აღნიშნული იყო, რომ სამხედრო ადმინისტრაციის შემოღება დროებით ხასიათს ატარებდა. როგორც კი მოისპობა მიზეზები, რამაც გამოიწვია ქვეყანაში პოლიტიკური არასტაბილურობა, შეიარაღებული ძალები გადასცემდნენ ხელისუფლებას სამოქალაქო ხელმძღვანელობას და აღდგენილი იქნებოდა კონსტიტუციური საპარლამენტო სისტემის მმართველობა და პოლიტიკური პარტიების თავისუფალი საქმიანობა.

1980 წლის 20 სექტემბერს პრემიერ-მინისტრი გახდა ყოფილი ადმირალი ბულენდ ულუსი, ხოლო მისი მოადგილე – თურგუთ

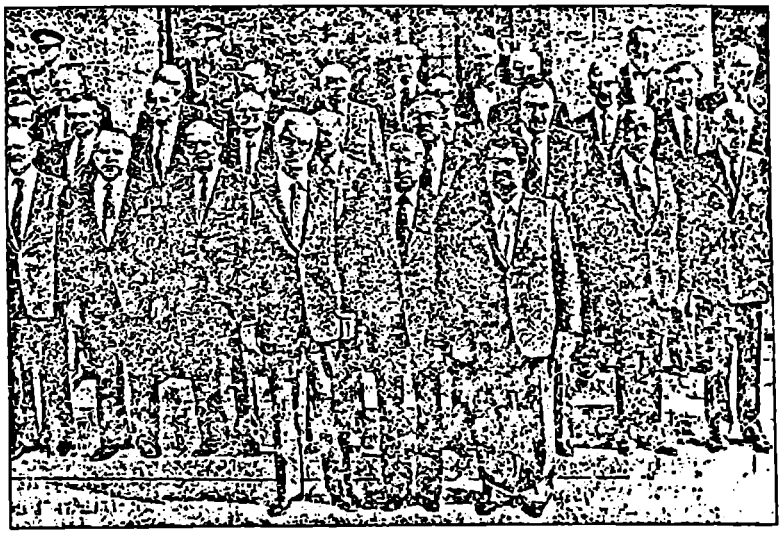

1980 წლის 12 სექტემბრის სამხედრო გადატრიალების შემდეგ მთავრობა შეადგინა გადამდგარმა ადმირალმა ბულენდ ულუსუმ. პრემიერი მთავრობის წევრებთან ერთად.

ოზალი, საგარეო საქმეთა მინისტრი – ილთერ თურქმენი. 27 მინისტრიდან შვიდი – სამხედრო იყო.

1980 წლის 12 სექტემბრის გადატრიალების შემდეგ ქვეყანაში დამყარდა სამხედრო დიქტატურა. მთელი ძალაუფლება გადავიდა ეროვნული უშიშროების საბჭოს ხელში, გენერალ ევრენის მეთაურობით.

გადატრიალების შემდეგ რამდენიმე კვირის განმავლობაში დააპატიმრეს 11500 პირი, ხოლო ერთი წლის განმავლობაში – 122600.

1981 წლის 16 ოქტომბერს აიკრძალა პოლიტიკური პარტიები და მათი ქონება ნაციონალიზირებულ იქნა. რადიკალურ პოლიტიკოსების მიმართ აღძრულ იქნა სასამართლო საქმეები და ზოგ მათგანს სხვადასხვა ვადით აეკრძალა პოლიტიკური მოღვაწეობა.

თურქეთის რესპუბლიკის ისტორიაში ეს იყო მესამე შემთხვევა (პირველი მოხდა 1960 წლის 27 მაისს, მეორე – 1971 წლის 12 მარტს (როდესაც სამხედროებმა დროებით ხელში აიღეს ძალაუფლება, არეულობისა და პოლიტიკური კრიზისის მოსპობის მიზნით). ქვეყანაში წესრიგის დამყარების შემდეგ ჯარისკაცები ყაზარმებში დაბრუნდნენ და სახელმწიფოს მმართველობასა მოქალაქეობის ხელში გადავიდა. ამაში მდგომარეობს თურქეთის სამხედრო გადატრიალებების თავისებურება. „ეს არის არსებითი განმასხვავებელი ნიშანი თურქეთისა და სხვა ქვეყნების სამხედრო გადატრიალებებს შორის. თუ ბანანის რესპუბლიკებში სამხედროთა მიზანი ხელისუფლების მოპოვებაა, თურქეთში მიზანი ქემალიზმის პრინციპების დაცვა,ქვეყნის თავისუფლებისა და სტაბილურობის შენარჩუნებაა, ძალაუფლების ხელში აღება კი მხოლოდ ამის მიღწევის საშუალებაა. ეს ასე რომ არ ყოფილიყო, თურქი სამხედროები ასე ადვილად არავის გადასცემდნენ ხელისუფლებას“ (ზ. ბატიაშვილი).

საერთოდ, თურქეთის ისტორიაში სამხედროები ყოველთვის მნიშვნელოვან როლს თამაშობდნენ. გ. სორდია შენიშნავს, რომ „მთელი პოსტქემალისტური პერიოდის მანძილზე ერთადერთი ძალა, რომელიც ბოლომდე იცავდა ქემალიზმის პრინციპებს,იყო არმია. ის დღესაც წარმოადგენს ლაიციზმის მთავარ საყრდენს“.

2. თურქეთის მესამე რესპუბლიკის კონსტიტუცია

1980 წლის 12 სექტემბრის სამხედრო გადატრიალების შემდეგ გაუქმდა 1961 წლის თურქეთის კონსტიტუცია. შეიქმნა სპეციალ-

ური კომისია ახალი კონსტიტუციის შემუშავების მიზნით. ამ კომისიამ შეადგინა ახალი კონსტიტუციის პროექტი, რომელიც განიხილა და დაამტკიცა მეჯლისმა, შემდეგ – ეროვნული უშიშროების საბჭომ.

1982 წლის 7 ნოემბერს, კონსტიტუციის მიღებასთან დაკავშირებით, ჩატარდა სახალხო რეფერენდუმი. კონსტიტუციას მხარი დაუჭირა 17 მილიონმა ამომრჩეველმა, წინააღმდეგ წავიდა 1,6 მილიონი. ახალი კონსტიტუცია ძალაში შევიდა 18 ნოემბერს. კონსტიტუციის მიღებით თურქეთში დამყარდა მესამე რესპუბლიკა.

თურქეთის ყოველ მოქალაქეს, რომელსაც შეუსრულდება 19 წელი აქვს, არჩევნებში მონაწილეობის უფლება. ჯარისკაცებს, უნტეროფიცრებს, სამხედრო კურსანტებს, სასჯელის მოხდის ადგილებში მყოფ მსჯავრდადებულებს ხმის მიცემის უფლება არა აქვთ.

კონსტიტუციით ყოველი თურქი, რომელსაც შეუსრულდა 30 წელი, შეიძლება არჩეულ იქნეს დეპუტატად.

დეპუტატად არჩევის უფლება არა აქვთ პირებს, რომლებსაც არა აქვთ მინიმუმ დაწყებითი განათლება, იმყოფებიან ზედამხედველობის ქვეშ, არ გაუვლიათ საავალდებულო სამხედრო სამსახური, ჩამორთმეული აქვთ სახელმწიფო სამსახურში მუშაობის უფლება.

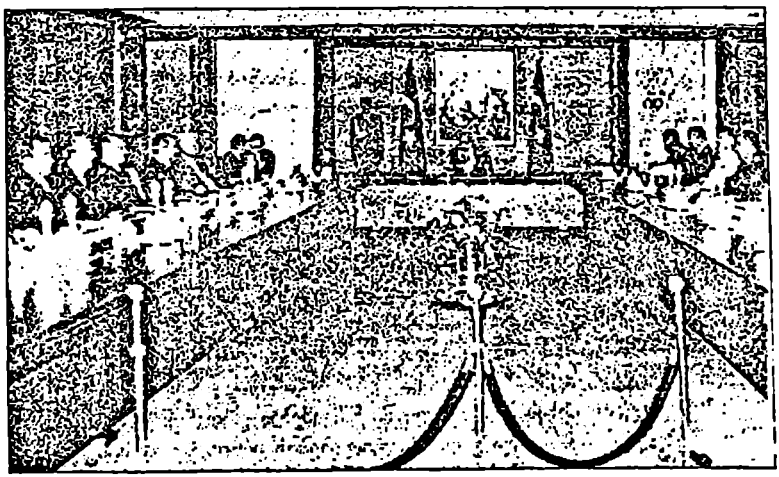

ეროვნული უშიშროების საბჭოს სხდომა

დეპუტატად არჩევა ეკრძალებათ აგრეთვე მათ, ვინც ნასამართლევი იყო ისეთი სამარცხვინო დანაშაულებების გამო, როგორიცაა გაყვლანგვა, ძარცვა, კორუფცია, ქურდობა, თაღლითობა და სხვა.

კონსტიტუციით მთელი ძალაუფლება განაწილდა საკანონმდებლო, აღმასრულებელ სასამართლო ხელისუფლებებს შორის.

აღმასრულებელ ხელისუფლებას ახორციელებს რესპუბლიკის პრეზიდენტი და მინისტრთა საბჭო.

პრეზიდენტს ირჩევს პარლამენტი შვიდი წლის ვადით იმ პირებისაგან, რომლებიც აკმაყოფილებენ დეპუტატად არჩევისათვის საჭირო მოთხოვნებს. პრეზიდენტის არჩევა მეორე ვადით არ შეიძლება. პრეზიდენტის არჩევისათვის საჭიროა პარლამენტის დეპუტატების ხმათა ორი მესამედი. პრეზიდენტი აღჭურვილია საკმაოდ დიდი უფლებებით. იგი სარგებლობს საკანონმდებლო, აღმასრულებელი და ასევე სასამართლო ხელისუფლების პრეროგატივით. პრეზიდენტი პასუხისმგებელია პარლამენტის წინაშე, მას არ ეკისრება პოლიტიკური პასუხისმგებლობა მის მიერ განხორციელებული საქმიანობისათვის. პრეზიდენტი შეიძლება გადაყენებულ იქნეს თანამდებობიდან მხოლოდ სამშობლოს ღალატის შემთხვევაში, პარლამენტის წევრთა მინიმუმ ერთი მესამედის წინადადებით და წევრთა სრული შემადგენლობის სამი მეოთხედის გადაწყვეტილებით.

პრეზიდენტი არ უნდა იყოს არცერთი პარტიის წევრი.

პრეზიდენტი ნიშნავს საკონსტიტუციო სასამართლოს წევრებს, სახელმწიფო საბჭოს ერთ მეოთხედს, სახელმწიფო კონტროლის პალატის წევრებს, რესპუბლიკის გენერალურ პროკურორს და მის მოადგილეს, უმაღლესი განთლების საბჭოს წევრებს, და უნივერსიტეტების რექტორებს.

პრეზიდენტის ავადმყოფობის, დროებითი არყოფნის ან სიკვდილის შემთხვევაში, სახელმწიფოს მეთაურის მოვალეობას ასრულებს დიდი ეროვნული კრების თავმჯდომარე.

პრემიერ-მინისტრს ნიშნავს რესპუბლიკის პრეზიდენტი თურქეთის დიდი ეროვნული კრების წევრთა რიგებიდან. მინისტრებს წარადგენს პრემიერ-მინისტრი თურქეთის დიდი ეროვნული კრების წევრთა რიგებიდან ან სხვა პირებისაგან, მინისტრები ინიშნებიან რესპუბლიკის პრეზიდენტის მიერ.

საკანონმდებლო ხელისუფლება ეკუთვნის პარლამენტს ანუ თურქეთის დიდ ეროვნულ კრებას. პარლამენტი ერთპალატიანია და შედგება 550 დეპუტატისაგან (1961 წლის კონსტიტუციით პარლამენტი ორი პალატისაგან შედგებოდა – დეპუტატთა პალატა და სენატი). პარლამენტის არჩევნები ტარდება ყოველ ხუთ წელიწად-

ში ერთხელ. პარლამენტის მიერ მიღებულ კანონებს ამტკიცებს პრეზიდენტი თხუთმეტი დღის განმავლობაში, პრეზიდენტს შეუძლია არ დაამტკიცოს კანონი და დაუბრუნოს პარლამენტს ხელახალი განხილვისათვის. მაგრამ, თუ პარლამენტმა იგი კვლავ წინანდელი სახით მიიღო, პრეზიდენტი ვალდებულია დაემორჩილოს პარლამენტის გადაწყვეტილებას.

კონსტიტუციით გაზრდილია სამხედრო პირების გავლენა ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებაზე. ასე, მაგალითად, კონსტიტუციით სახელმწიფოს უშიშროების საკითხებს განიხილავს ეროვნული უშიშროების საბჭო პრეზიდენტის თავმჯდომარეობით. საბჭოს შემადგენლობაში შედიან პრემიერ-მინისტრი, გენერალური შტაბის უფროსი, ეროვნული თავდაცვის, შინაგან საქმეთა, საგარეო საქმეთა მინისტრები, სამხედრო-სახმელეთო, სამხედრო-საზღვაო, სამხედრო-საჰაერო ძალებისა და ჟანდარმერიის მეთაურები.

ახალი კონსტიტუციით შეიზღუდა ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული უფლებები და გაფართოვდა პრეზიდენტისა და აღმასრულებელი ხელისუფლების უფლებები. შეიზღუდა მოქალაქეთა უფლებები სიტყვის თავისუფლებაზე, მასობრივი ინფორმაციის გამოყენების საშუალებებზე, კრებებისა და მიტინგების მოწყობაზე და სხვ.

კონსტიტუციაში შეტანილია ახალი დებულებები პოლიტიკური პარტიების შექმნისა და მათი საქმიანობის შესახებ. აიკრძალა პარტიებთან ახალგაზრდული და ქალთა ორგანიზაციების შექმნა, პარტიების თანამშრომლობა საზოგადოებებთან, პროფკავშირებსა და კოპერატივებთან. პარტიის წევრობა ეკრძალება სასწავლებლების პროფესორ-მასწავლებლებსა და სტუდენტებს. შეიზღუდა პოლიტიკური პარტიების საქმიანობა და მასზე დაწესდა სახელმწიფო კონტროლი.

მნიშვნელოვნად შეიზღუდა საუნივერსიტეტო თვითმართველობა და იგი შემოიფარგლა „სამეცნიერო თვითმართველობით". უნივერსიტეტები იმყოფება სახელმწიფოს კონტროლის ქვეშ. უნივერსიტეტის რექტორები და დეკანები ინიშნებიან სახელმწიფოს მეთაურის მიერ.

კონსტიტუციის მიღების შემდეგ, მოსახლეობის ნაწილი უკმაყოფილო იყო მისი ზოგიერთი მუხლით და დაიწყო გამოსვლები მასში ცვლილებების შეტანის მიზნით.

1987 წლის 17 მაისს კონსტიტუციაში შეიტანეს შესწორებები და ცვლილებები, მაგრამ ისინი არსებითი ხასიათისა არ იყო.

1995 წლის 23 ივლისს თურქეთის პარლამენტმა, ხანგრძლივი

დისკუსიის შემდეგ, დაამტკიცა ე. წ. „დემოკრატიული რეფორმების პაკეტი".

ამ დადგენილებით, კონსტიტუციაში შეიტანეს მთელი რიგი ცვლილებებისა. აქედან აღსანიშნავია ამომრჩევლების ასაკობრივი ცენზის შემცირება 18 წლამდე. ამან მნიშვნელოვნად გაზარდა ელექტორატის რაოდენობა. აღსანიშნავია ის, რომ ხმის უფლება მიეცათ საზღვარგარეთ მყოფ თურქ მოქალაქეებს (რომელთა რაოდენობა შეადგენდა 2,5 მილიონს). ამასთანავე დეპუტატების რიცხვი პარლამენტში გაიზარდა 450-დან 500-მდე. პროფკავშირებმა უფლება მიიღეს დაამყარონ კავშირი პოლიტიკურ პარტიებთან და იმოღვაწეონ პოლიტიკურ სარბიელზე. გაუქმდა კანონი, რომელიც ზღუდავდა პროფკავშირების ურთიერთობას პოლიტიკურ პარტიებთან. ახალგაზრდებსა და ქალებს მიეცათ პოლიტიკური ორგანიზაციების შექმნის უფლება. გამარტივდა პარლამენტიდან დეპუტატების გაწვევის პროცედურა და სხვ.

მიღებული დადგენილება უფლებას აძლევს უნივერსიტეტის პროფესორ-მასწავლებლებს დაიკავონ ხელმძღვანელი თანამდებობები პოლიტიკურ პარტიებში. სტუდენტებს აგრეთვე უფლება აქვთ შეიდნენ პოლიტიკურ პარტიებში და სხვ.

ერთი სიტყვით, კონსტიტუციაში შეტანილი ცვლილებები აფართოებდა დემოკრატიის პრინციპებს.

3. თურქეთი კონსტიტუციის მიღების შემდეგ

ახალი კონსტიტუციის მიღების შემდეგ, ეროვნული უშიშროების საბჭოს თავმჯდომარე ქენან ევრენი აირჩიეს ქვეყნის პრეზიდენტად (1982 წ. 7 ნოემბერი). ქენან ევრენი დაიბადა 1918 წ. მანისას ვილაიეთში ქ. ალაშეჰირში. დაწყებითი და საშუალო განათლება მიიღო ალაშეჰირში, მანისაში, ბალიკესირში და სტამბოლში. შემდეგ დაამთავრა მალთეფეს სამხედრო ლიცეუმი. 1938 წელს სწავლობდა სახმელეთო-სამხედრო სკოლაში. 1949 წელს დაამთავრა სამხედრო აკადემია. სხვადასხვა დროს ეკავა მაღალი სამხედრო თანამდებობები. 1978 წლის 7 მარტს დაინიშნა გენერალური შტაბის უფროსად.

სამხედრო გადატრიალებების შემდეგ აიკრძალა პოლიტიკური პარტიების საქმიანობა. ეს აკრძალვა გავრცელდა პროფკავშირებსა და საზოგადოებრივ ორგანიზაციებზედაც.

ქვეყანაში პოლიტიკური პარტიების აკრძალვის შემდეგ, ეროვნუ-

პრეზიდენტი ქენან ევრენი (1982-1989)

ლი უშიშროების საბჭომ დაასახელა 242 პირი, რომელთაც აეკრძალათ პოლიტიკური საქმიანობა 10 წლით, სხვებს – ხუთი წლით. ამ სიაში მოხვდნენ ყოფილი პოლიტიკური პარტიის ხელმძღვანელები სულეიმან დემირელი, ბულენთ ეჯევითი და სხვ.

1983 წლის 24 აპრილიდან გაუქმდა პოლიტიკური პარტიების აკრძალვა და დაიწყო ახალი პოლიტიკური პარტიების ჩამოყალიბების პროცესი. შეიქმნა 15 პოლიტიკური პარტია, მაგრამ არჩევნებში დაშვებულ იქნა მხოლოდ სამი: პირველი – დემოკრატიული პარტია. ამ პარტიის დამფუძნებლები იყვნენ ყოფილი სამხედროები გენერალ თურგუთ სუნალფის ხელმძღვანელობით. მეორე იყო მემარცხენე ორიენტაციის სახალხო პარტია. მისი დამფუძნებელი იყო ნეჯეთ ჯალფი. ეს პარტია იზიარებდა სახალხო-რესპუბლიკური პარტიის ექვს პრინციპს. ორივე ეს პარტია იდეოლოგიურად საკმაოდ ახლოს იდგა ერთმანეთთან. მესამე პოლიტიკური პარტია იყო თურგუთ ოზალის ხელმძღვანელობით ჩამოყალიბებული დედასამშობლოს პარტია. ამ პარტიის პროგრამა, პოლიტიკური თვალსაზრისით იყო კონსერვატორული, ხოლო ეკონომიკის განვითარების თვალსაზრისით ლიბერალური.

1983 წლის ნოემბერში ჩატარდა არჩევნები პარლამენტში. არჩევნებში გაიმარჯვა თურგუთ ოზალის დედასამშობლოს პარტიამ. მან თურქეთის ეროვნულ კრებაში ხმების 45 პროცენტი მიიღო.

სპეციალისტების აზრით, დედასამშობლოს პარტიის გამარჯვების მთავარი მიზეზი ის იყო, რომ იგი ერთადერთი სამოქალაქო პარტია იყო. ამასთან ერთად თურგუთ ოზალი სარგებლობდა ლიბერალის, ანტიეტატისტისა და ანტიბიუროკრატის რეპუტაციით.

დედასამშობლოს პარტიის წარმატება განაპირობა აგრეთვე ეკლექტიკურმა იდეოლოგიამ, რომელიც გამოხატავდა ოთხი ერთმანეთისაგან განსხვავებული პრინციპის გაერთიანებას,რაც ყველა ფენისათვის მისაღები იყო. გარდა ამისა, დედასამშობლოს პარტია, სხვა პარტიებთან შედარებით, რიტორიკაზე უფრო მეტად ახალი

პროექტების განხორციელებასა და მოსახლეობის დასაქმებას პირდებოდა.

ეროვნულმა უშიშროების საბჭომ არჩევნების დროს აშკარად დაუჭირა მხარი ნაციონალურ დემოკრატიულ პარტიას და შედეგები სამხედროებისათვის მოულოდნელი აღმოჩნდა. მან ხმების 23 პროცენტი მიიღო, რაც ყველაზე დაბალი შედეგი იყო, სახალხო პარტიამ კი ხმების 30 პროცენტი მიიღო.

არჩევნების შემდეგ პრემიერ-მინისტრი გახდა თურგუთ ოზალი.

1980 წელს ჯერ კიდევ დემირელის მთავრობამ მიიღო ქვეყნის ეკონომიკის სტაბილიზაციის მიზნით „ღონისძიებათა პაკეტი", რომელიც მოამზადა პრემიერ-მინისტრის მრჩეველმა ეკონომიკის დარგში თურგუთ ოზალმა. პროგრამა მიზნად ისახავდა ქვეყნის ეკონომიკური პოტენციალის გაზრდას ინდუსტრიალიზაციისა და ბუნებრივი რესურსების ოპტიმალური გამოყენების ბაზაზე. პროგრამა აგრეთვე ითვალისწინებდა ეკონომიკაში უცხოეთის კაპიტალის მოზიდვას.

გახდა რა პრემიერ-მინისტრი, თურგუთ ოზალმა გამოაცხადა, რომ იგი მომხრეა გაატაროს „ღონისძიებათა პაკეტი", რომელიც ჯერ კიდევ ადრე მის მიერ იყო შედგენილი. მან დააზუსტა, დაამატა და მასში შეიტანა ზოგიერთი ცვლილება.

მთავრობა გადაუდებელ ამოცანად თვლიდა დაჩქარებულიყო ადგილობრივი წარმოების მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის რეორგანიზაცია და მოდერნიზაცია, რომ მას შესძლებოდა გაეძლო უცხოეთის კონკურენციისათვის, საბაჟო ტარიფების თანდათანობით შემცირებით და ღია საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლით. მთავრობამ კურსი აიღო ეკონომიკის ლიბერალიზაციაზე, ე. ი. სახელმწიფო კაპიტალიზმის მოდელიდან თავისუფალ საბაზრო ეკონომიკური ურთიერთობების დამკვიდრებით. ეს ნიშნავდა ექსპორტის მაქსიმალურ სტიმულირებას, ყოველგვარ შეუზღუდველობას იმპორტზე, უცხოეთის კაპიტალდაბანდებების წახალისებას, სახელმწიფო საწარმოების პრივატიზაციას.

პრემიერ-მინისტრის თურგუთ ოზალის მიერ გატარებულმა ეკონომიკური ლიბერალიზაციის პოლიტიკამ ცენტრალური ანატოლიიდან წამოსული ახალი საქმიანი ელიტა შექმნა. მისი წევრების უმრავლესობა პროვინციული ქალაქებიდან იყვნენ. მათი მშობლები ძირითადად წვრილი ვაჭრები, პატარა მაღაზიების მფლობელები და ფერმერები იყვნენ. პროვინციული ახალგაზრდობა ქალაქებისაკენ დაიძრა, სადაც განათლება მიიღო და მუშაობა დაიწყო თანამედროვე ეკონომიკურ სექტორში. ისინი ურბანული საშუალო

კლასის წევრები გახდნენ. ამასთან არ ესწრაფოდნენ დასავლეთთან დაახლოებას, მხოლოდ უცხოური ტექნიკური სიახლეების გადმოღებას აპირებდნენ. მათთვის დასავლეთში ძირითადად აშშ იგულისხმებოდა, სადაც მათი ნაწილი კვალიფიკაციის ასამაღლებლად მიემგზავრებოდა. მათ, ძველი არისტოკრატიისაგან განსხვავებით, აკლდათ არისტოკრატიული წარმომაველობა და ხალხის საერთო კეთილდღეობაზე ნაკლებად ფიქრობდნენ. მთავარი საზრუნავი სიმდიდრის დაგროვება და მათ მიერ შექმნილი ახალი წესრიგის დაცვა იყო (მ. კომახია).

4. თურქეთის ეკონომიკური განვითარება 80-90 წლებში

ოზალის მთავრობამ მნიშვნელოვან წარმატებებს მიაღწია დასახული გეგმის განხორციელების საქმეში. ათი წლის განმავლობაში თურქეთმა მოახდინა დიდი ნახტომი მრეწველობის განვითარებაში. ამჟამად თურქეთი შედის მსოფლიოში ეკონომიკურად ყველაზე დინამიკურად განვითარებად ქვეყანათა ათეულში.

სწრაფად ვითარდება მრეწველობის სხვადასხვა დარგები:

საავტომობილო, ნავთობის გადამუშავების, საფეიქრო, კავშირგაბმულობის, სოფლის მეურნეობის სურსათის გადამუშავების დარგში და სხვ. თურქული საქონელი პროდუქციის დაბალი ფასისა და კარგი ხარისხის გამო, ფეხს იკიდებს უცხოეთის ბაზარზე. 1979 წლიდან ქვეყნის ექსპორტი გაიზარდა 3-ჯერ და 1986 წელს შეადგინა 7,5 მილიარდი დოლარი, ამასთან სამრეწველო მოცულობა გაიზარდა 80 %-მდე. ეკონომიკური ზრდის ყოველწლიური ტემპი ბოლო სამი წლის განმავლობაში შეადგენდა 5-8 %-ს, ხოლო 1995 წლის ზრდის ტემპის მაჩვენებელმა 10 % შეადგინა.

ქვეყანა აწარმოებს 1 მილიონ ტელევიზორს, 150 ათას ვიდეომაგნიტოფონს, მსუბუქი ავტომანქანების გამოშვებამ მიაღწია 100 ათასს.

თურქეთში დამუშავებითი მრეწველობის მთავარი დარგებია კვების, საფეიქრო, საშენ მასალათა და ქიმიური მრეწველობა.

თურქეთში მნიშვნელოვნად გაიზარდა ავტოპარკი. 1994 წელს ავტოპარკში იყო 3028 ათასი მსუბუქი ავტომანქანა. 688 ათასი — სატვირთო, 88 ათასი ავტობუსი.

ბოლო წლებში მნიშვნელოვნად გაიზარდა ტურისტთა რიცხ-

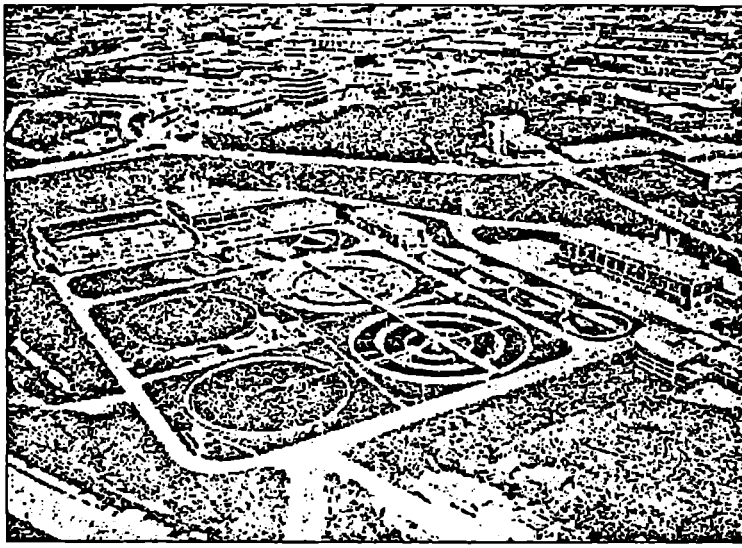

სტამბოლის სამრეწველო რაიონი

ვი თურქეთში. 1997 წელს ტურისტთა რიცხვმა 9,7 მილიონს მიაღწია და ტურიზმიდან ყოველწლიური შემოსავალი 7,5 მილიარდ დოლარს შეადგენდა.

მნიშვნელოვანი ძვრები მოხდა სოფლის მეურნეობაში: საგრძნობლად გაიზარდა სოფლის მეურნეობის ტექნიკური აღჭურვილობა. 1980 წელს თურქეთის მინდვრებში მუშაობდა 436,4 ათასი ტრაქტორი, ხოლო 1986 წელს – 612,7 ათასი, სალეწი მანქანა 92,8 ათასი და 126,6 ათასი, სასხურებლები 320,1 ათას და 463,8 ათასი, წვიმის მოწყობილობა 26,1 ათასი და 76,3 ათასი, გამოშვებულ იქნა ქიმიური სასუქები 6,0 მილ. ტ. და 7,7 მილ. ტ.

სოფლის მეურნეობის მთავარი დარგია მიწათმოქმედება, რომელიც სოფლის მეურნეობის პროდუქციის ღირებულების 2/3-ს იძლევა. სათესი ფართობის დაახლოებით 80 % უჭირავს მარცველეულ კულტურებს. ძირითადად მოჰყავთ ხორბალი და ქერი. 1995 წელს მოიყვანეს ხორბალი 18 მილ. ტ. და ქერი 7,5 მილ. ტონა. მოჰყავთ აგრეთვე თამბაქო,ჩაი,თხილი, ლეღვი,ზეთის ხილი, ბამბა და სხვ.

სასოფლო პროდუქციის ზრდამ მნიშვნელოვნად გადააჭარბა მოსახლეობის ტემპების ზრდას, ამან კი საშუალება მისცა სახელმ-

წიფოს შეეწყვიტა სასურსათო პროდუქტების შემოტანა საზღვარგარეთიდან და ნაწილი პროდუქტებისა გაეტანა საზღვარგარეთ.

ამავე წლებში გაიზარდა მადნის ამოღება. ელექტროენერგიის გამოშვება გაიზარდა 24,6-დან 40,5 მილრდ. კილ. საათით, რამაც საშუალება მისცა მთავრობას მოეხდინა სოფლების 93,7 % ელექტროფიკაცია.

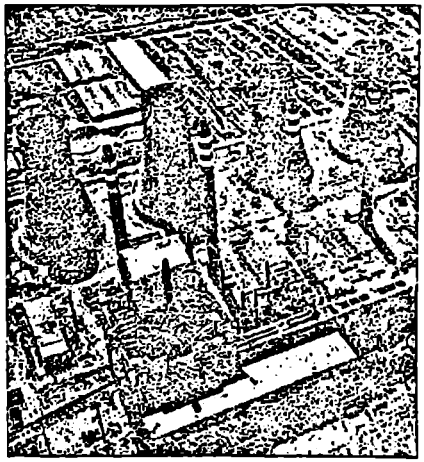

აფშინ-ელბისტანის ტერმინალი

1980 წლამდე თურქეთში რეგისტრირებული იყო 100 უცხოური კომპანია, რომელსაც ჩადებული ჰქონდა კაპიტალდაბანდების 229 მილიონი დოლარი, ხოლო 1990 წლისათვის თურქეთში მოქმედებდა 1484 კომპანია, რომელსაც თურქეთის ეკონომიკაში ჩადებული ჰქონდა 3816 მილიონი დოლარი.

1960 წლის ბოლოდან თურქეთში იქმნებოდა ჰოლდინგური კომპანიები — პირველი თურქული კერძო კაპიტალისტური მონოპოლიები. ისინი იღებდნენ საგრძნობ დახმარებას მთავრობისაგან. მსხვილ ჰოლდინგებში გაერთიანებული იყვნენ ადგილობრივი და უცხოური კომპანიები.

რეფორმების შედეგად გაიზარდა უცხოეთის კაპიტალის დაინტერესება თურქეთით. ამჟამად თურქეთში ორ ათეულზე მეტი საერთაშორისო ბანკია გახსნილი.

ამ მხრივ აღსანიშნავია 1985 წელს მიღებული კანონი თურქეთის ტერიტორიაზე თავისუფალი ეკონომიკური ზონების შექმნის შესახებ. ამ კანონის მიღების შემდეგ თურქეთის ტერიტორიაზე ფუნქციონირებს ექვსი თავისუფალი ეკონომიკური ზონა: ანტალიაში, მესინაში, სტამბოლში, ტრაპიზონსა და აიდინში.

სახელმწიფომ დღის წესრიგში დასვა საკითხის მსხვილი სახელმწიფო საწარმოების გადაცემა-გაყიდვა კერძო სექტორისათვის, ე. ი. „ხალხისათვის". ასე, მაგალითად, 1983 წელს გაიყიდა ბოსფორის ხიდის აქციები და სხვ.

ქვეყნის განვითარების სტრატეგია ერცელდება სამხედრო

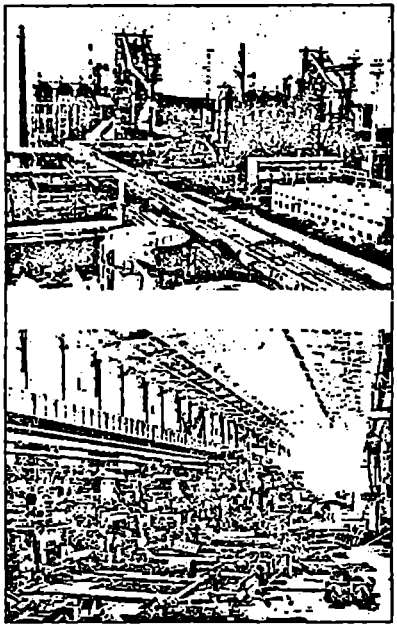

ისქანდერუნის სამრეწველო ობიექტი აშენებული საბჭოთა სპეციალისტების დახმარებით

მრეწველობის სფეროზედაც. მთავრობა ხელს უწყობს სამხედრო ტექნიკის წარმოების დარგში ნატოს ქვეყნების სამხედრო კომპანიებთან თანამშრომლობას. ამავე დროს თურქეთ'ში შენდება სამხედრო ქარხნები ახლო და შუა აღმოსავლეთის ზოგიერთი ქვეყნის ფინანსური მონაწილეობით. ქარხნები მიაწვდიან თავიანთ სამხედრო პროდუქციას ამ რეგიონის სახელმწიფოებს.

1987 წელს თურქეთში მოეწყო პირველი რაკეტის გამო'შვება, რომელიც მთლიანად დამზადებული იყო ადგილობრივი კომპონენტებისაგან, თურქეთის ტექნოლოგიით, ხოლო 1988 წელს ამერიკული ლიცენზიით ააგეს ბომბდამშენ-გამანადგურებელი ფ-16-ი.

თურქეთის მთლიანი ეროვნული შემოსავლის ზრდის ტემპები თანდათანობით უახლოვდება „ახალი ინდუსტრიული ქვეყნების" (სამხრეთ-აღმოსავლეთი აზია და შორეული აღმოსავლეთი) მონაცემებს. 1981-1983 წლებში იგი შეადგენდა წელიწადში 3-4 %, 1984-1985 წლებში – 5 %, 1986-1987 წლებში მიაღწია 7,8 %, ამასთან სოფლის მეურნეობაში პროდუქციის ზრდა 1983-1986 წლებში გაიზარდა 3 %-ით, ხოლო მრეწველობაში შეადგენდა 8,6 %-ს. მრეწველობის სწრაფი განვითარების შედეგად 1980 წელს მრეწველობის ეროვნული პროდუქციის ხვედრითი წონა შეადგენდა 21,9 %-ს, ხოლო სოფლის მეურნეობისა – 24,1 %-ს, ხოლო 1987 წელს შესაბამისად 26,0 და 20.9 %.

ამრიგად, მრეწველობის ხვედრითმა წონამ გაუსწრო სოფლის მეურნეობას. თურქეთი აგრარული ქვეყნიდან გადაიქცა ინდუსტრიულ-აგრარულ ქვეყნად.

თურქეთის ეკონომიკურმა განვითარებამ ხელი შეუწყო საგარ-

ეო ვაჭრობის სწრაფ ზრდას. 1979 წელს საგარეო ვაჭრობის ტვირთბრუნვა შეადგენდა 7,3 მლრდ. დოლარს, ხოლო 1987 წელს გაიზარდა 24,4 მილიარდ დოლარამდე. თურქეთის წელილი მსოფლიო ვაჭრობაში 8 წლის განმავლობაში თითქმის 3-ჯერ გაიზარდა: 0,24 %-დან 0,71 %-მდე, საგარეო ტვირთბრუნვის ტემპი 1980-1987 წლებში შეადგენდა 15 %-ს. თურქეთმა გაუსწრო აზიის ისეთ სახელმწიფოებს, როგორიც არიან სინგაპური – 4,0 %, ჰონკონგი – 12,4 %, სამხრეთ კორეა – 12,9 %, და ტაივანი – 14,0 %.

თურქეთის ექსპორტის სტრუქტურაში მოხდა რადიკალური ცვლილებები: თუ 1979 წელს სამრეწველო საქონლის ხვედრითი წონა შეადგენდა 40,6 %, 1987 წელს მან მიაღწია 81,8 %-ს.

ნაციონალური ექსპორტის წილი საგრძნობლად გაიზარდა 1980 წლიდან 1990 წლამდე; 2,9 მილიარდიდან – 14,7 მილიარდამდე. ამასთან შემცირდა სოფლის მეურნეობის პროდუქციის ხვედრითი წონა და მრეწველობისა კი – გაიზარდა.

თუ ადრე თურქეთი უცხოური კრედიტების ვალში იმყოფებოდა, ეკონომიკური რეფორმების შედეგად, მან დაფარა ვალები, დააგროვა ოქროს რეზერვის სოლიდური მარაგი. 1993 წლისათვის შეადგინა 18,3 მილიარდი დოლარი. თურქეთის შიდა ეროვნულმა პროდუქციამ შეადგინა 200 მილიარდი დოლარი, ხოლო საერთო ეროვნული

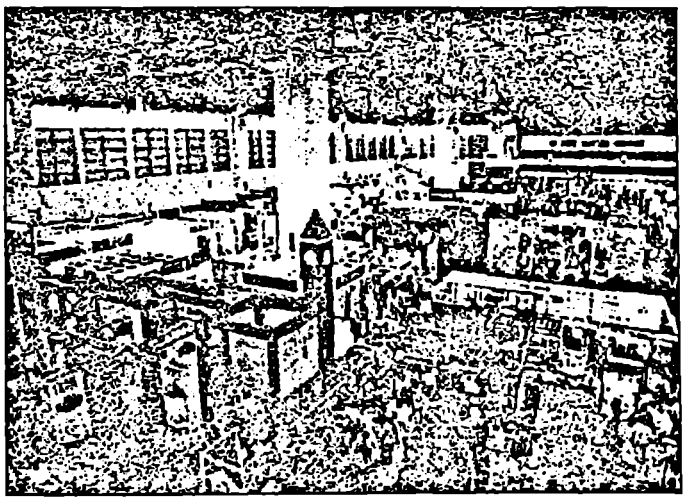

საფეიქრო კომბინატი სტამბოლში

პროდუქციის წილმა ერთ მოსახლეზე – 3 ათასი დოლარი.

თურქეთის კერძო კაპიტალი ფართოდ იყენებს ლოზუნგს „ისლამური სოლიდარობა“ და აქტიურად იჭრება ნავთობით მდიდარ ახლო და შუა აღმოსავლეთის სახელმწიფოებში, განსაკუთრებით ერაყსა და ირანში.

თურქეთი მათ ამარაგებს სამრეწველო საქონლით, უთმობს თავის ტერიტორიას სატრანზიტო საქონლის გასატარებლად და სანაცვლოდ იღებს ნავთობსა და სხვა პროდუქტებს.

ხანგრძლივი დროის განმავლობაში თურქეთის სამრეწველო საქონლის წილი ამ ქვეყნებში შეადგენდა 20-30 %-ს, 1982 წლიდან – 59,7 %-ს, ხოლო 1984 წელს – 72,1 %-ს.

70-80 წლების მიჯნაზე თურქეთმა პირველად დაიწყო საწარმოო კაპიტალის ექსპორტი. 1978 წელს 17 თურქულმა სამშენებლო ფირმამ სხვადასხვა ქვეყანაში შეასრულა სხვადასხვა სამუშაო 7,6 მილ. დოლარის ღირებულების და თავის ქვეყანაში გადარიცხა 57,3 მილ. დოლარი მოგება. 1985 წელს 200 თურქული ფირმის მიერ ჩატარებული სამუშაო შეადგენდა 15 მილიარდ დოლარს.

1983 წელს თურქეთის მუშებმა (200 ათასი მუშა), რომლებიც საზღვარგარეთ მუშაობენ, სამშობლოში გადარიცხეს 864 მილიონი დოლარი (ი. ანთელავა).

თურქეთის ეკონომიკას ახასიათებს რიგი მოუგვარებელი პრობლემები: ასე, მაგალითად, მწვავედ დგას ინფლაციის პრობლემა. 1980-1983 წლებში ინფლაცია შეადგენდა 31,3%-ს, 1983-1991 წლებში 49%-ს, 1991-1995 წლებში 85,5 %-ს. ინფლაციამ ღრმად მოიკიდა ფეხი თურქეთის ეკონომიკაში. ეს კი იწვევს ფასების ზრდას ფართო მოხმარების საგნებზე და მშრომელი მასების ეკონომიკური მდგომარეობის გაუარესებას.

თურქეთს ძალზე აწუხებს აგრეთვე უმუშევრობის პრობლემა. თურქეთში წლების განმავლობაში უმუშევართა რიცხვი შეადგენს 8-16 %-ს. ეს კი მეწარმეებს აძლევს შესაძლებლობას დააწესონ მინიმალური ხელფასი, რომელიც თურქეთში გაცილებით ნაკლებია, ვიდრე განვითარებულ ქვეყნებში.

მიუხედავად უარყოფითი მხარეებისა, თურქეთის ეკონომიკამ დიდ წარმატებებს მიაღწია. თურქეთი აგრარულ-ინდუსტრიული ქვეყნიდან გადაიქცა ინდუსტრიულ-აგრარულ ქვეყნად. იგი თავისი დონით გაუსწორდა სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიისა და შორეული აღმოსავლეთის „ახალ ინდუსტრიულ სახელმწიფოებს“.

5. ისლამური პარტიების გამოსვლა პოლიტიკურ ასპარეზზე და თურქეთი XX საუკუნის დამლევს

მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ თურქეთის მმართველმა წრეებმა დაიწყეს რელიგიის პრინციპების მიმართ უფრო ზომიერი პოლიტიკის გატარება, ლაიციზმის პრინციპების შერბილება. ამით მათ სურდათ ხალხის მასებზე შეესუსტებინათ კომუნისტური იდეების გავლენა.

ისლამისტების გავლენის აღდგენას საგარეო ფაქტორმაც შეუწყო ხელი. მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ საბჭოთა კავშირის საერთაშორისო გავლენა მნიშვნელოვნად გაიზარდა. აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებში სახელმწიფოს სათავეები კომუნისტების ხელში გადავიდა და დაიწყო ამ ქვეყნებში სოციალისტური წყობილების დამყარება. კომუნისტების გავლენა გაძლიერდა დასავლეთ ევროპის ქვეყნებშიც. ასეთ ვითარებაში თურქეთის მმართველმა წრეებმა გადაწყვიტეს კომუნისტური საფრთხისათვის დაეპირისპირებინათ ისლამი.

1946 წელს მეჯლისში დაისვა საკითხი რელიგიური განათლების გაფართოების შესახებ. ერთმა დეპუტატმა თავის გამოსვლაში განაცხადა, რომ „ასეთი ღონისძიება წინ აღუდგება კომუნისტურ საფრთხეს"-ო. დისკუსიის შედეგად მეჯლისმა მიიღო კანონი, რომლითაც ბოლო მოეღო „უკიდურესი ლაიციზმის" პოლიტიკას და ხელი შეუწყო რელიგიური განათლების გაფართოებას.

სეკულარიზაციის პოლიტიკის შესუსტებამ თანდათანობით გააძლიერა ისლამისტების პოზიციები, რამაც საბოლოო ჯამში შექმნა ხელსაყრელი პირობები ისლამისტური ორგანიზაციებისა და ისლამური პარტიების შესაქმნელად.

ერთი სიტყვით, მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ თურქეთში თანდათანობით იწყება რეისლამიზაცია.

1947 წლიდან სკოლებში შემოიღეს რელიგიის გაკეთილები, ხოლო ანკარის უნივერსიტეტში გახსნეს ღვთისმეტყველების ფაკულტეტი. 1948 წლიდან ნება დართეს მსურველებს წასულიყვნენ მექაში ჰაჯის შესასრულებლად.

დემოკრატიული პარტიის მმართველობის (1950-1960) პერიოდში რელიგია სასწავლო პროგრამებში შეიტანეს. სხვადასხვა ქალაქებში გაიხსნა იმამ ჰათიბის რელიგიური სკოლები, მიიღეს გადაწყვეტილება უმაღლესი ისლამური ინსტიტუტების გახსნის შესახებ.

დემოკრატიული პარტიის მმართველობის დროს ოთხჯერ მეტი მეჩეთი აშენდა, ვიდრე სკოლა.

60-იანი წლებიდან თურქეთის პოლიტიკურ ცხოვრებაში თანდათან იზრდება რელიგიის როლი და მაღლდება რელიგიის მსახურთა განათლების დონე. ასე, მაგალითად, 1962 წელს თურქეთში მცხოვრები 60 000 რელიგიის მსახურთაგან განათლება არ ჰქონდა 55 000, დაწყებითი განათლება 3106, საშუალო განათლება – 1298, რელიგიური – 417, საუნივერსიტეტო – 370.

მთავრობის მიერ კომპრომისზე წასვლის შედეგად პარალელურად იქმნებოდა რელიგიური საძმოები, ორდენები, სექტები და სხვა. მნიშვნელოვნად გაფართოვდა რელიგიურ-კულტურული საზოგადოებების საქმიანობა.

ქვეყანაში შეიქმნა ხელსაყრელი პირობები ისლამის ფაქტორის გაძლიერებისათვის. ამასთან ერთად ამ მოვლენებზე გარკვეული ზეგავლენა მოახდინა საგარეო ვითარებამაც.

თურქეთის მმართველი წრეები მიისწრაფოდნენ დაემყარებინათ მეგობრული ურთიერთობა ნავთობით მდიდარ მუსლიმურ სახელმწიფოებთან. 1967 წელს,როდესაც ისრაელმა ომი დაიწყო ეგვიპტის, სირიისა და იორდანიის წინააღმდეგ, თურქეთის მთავრობამ პირველად უარი თქვა მხარი დაეჭირა ისრაელისათვის და ნეიტრალიტეტი გამოაცხადა. ამას გარდა, იგი შეუერთდა იმ სახელმწიფოთა რიცხვს, რომლებიც მოითხოვდნენ ისრაელის ჯარების გაყვანას ოკუპირებული ტერიტორიებიდან.

1969 წელს თურქეთმა მონაწილეობა მიიღო ქ. რაბათში (მაროკო) გამართულ მუსლიმური ქვეყნების კონფერენციაში. შემდგომ წლებში თურქეთი მონაწილეობდა ყოველი ისლამური ორგანიზაციის საქმიანობაში.

ნეჯმეთინ ერბაქანი

ყოველივე ამან ხელი შეუწყო თურქეთში პროისლამური პარტიების დაარსებას.

1970 წლის 26 იანვარს, პირველად თურქეთის ისტორიაში, ლეგალურად დაარსდა პროისლამისტური ეროვნული წესრიგის პარტია. მისი დამაარსებელი იყო ნეჯმეთინ ერბაქანი.

უნდა აღინიშნოს, რომ რესპუბლიკის დაარსების დროიდან ისლამისტები ყოველთვის იმყოფებოდნენ პოლიტიკური ცხოვრების ეპიცენტრ-

ში. ისლამისტური დაჯგუფებები არსებობდა სახალხო-რესპუბლიკურ პარტიაში, დემოკრატიულ პარტიაში და სამართლიანობის პარტიაში, ეროვნული წესრიგის პარტიის ჩამოყალიბება კი ისლამისტთა არსებობის რეალობის ოფიციალური აღიარება იყო (ტ. ლებანიძე).

ეროვნული წესრიგის პარტიის პროგრამაში ნათქვამი იყო, რომ მისი მიზანია „მაღალგანვითარებული ცივილიზაციის შექმნა, რომელიც მთელი მსოფლიოსათვის მაგალითი იქნებოდა, როგორც ეს თურქი ერის დიდებულ წარსულში იყო". ამ მიზნის მიღწევისათვის პარტია აპირებდა უმაღლესი მორალის აღიარებას სამართლიანობისაკენ სწრაფვას.

პარტიის პროგრამაში არაფერი იყო ნათქვამი, რომ პარტია სეკულარიზმს უარყოფდა. თუმცა პროგრამის ერთი თავი სეკულარიზმის კრიტიკას შეიცავდა.

პროგრამაში არაფერი იყო ნათქვამი თურქეთის დასავლეთ ევროპასთან დამოკიდებულებაზე და „საერთო ბაზარში" შესვლის შესახებ. ერბაქანის განცხადებით, ამ ორგანიზაციაში შესვლით დასავლეთი თურქეთის კოლონიზაციას მოახდენდა. ერბაქანი მოუწოდებდა მუსლიმურ ქვეყნებს შეექმნათ „ისლამური ქვეყნების საერთო ბაზარი".

ეროვნული წესრიგის პარტია გამოხატავდა წვრილი ბურჟუაზიის, ვაჭრების საშუალო ფენების ინტერესებს. ეროვნული წესრიგის პარტიამ დაიწყო ლაიციზმის პრინციპების წინააღმდეგ კამპანია, რაც გახდა ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი ამ პარტიის დახურვისა. 1971 წელს, სამხედროების მიერ გამოცემული მემორანდუმის შემდეგ, ერბაქანი დააპატიმრეს, ხოლო „ეროვნული წესრიგის პარტია" აკრძალეს.

მიუხედავად ამისა, ისლამისტებს ფარხმალი არ დაუყრიათ. 1972 წლის ოქტომბერში მათ დააარსეს „ეროვნული ხსნის პარტია", რომელიც „ეროვნული წესრიგის პარტიის" მემკვიდრე გახდა.

ერბაქანის მეთაურობით შექმნილმა ახალმა პარტიამ 1973 წლის არჩევნებში ხმების 11,8 პროცენტი მიიღო. იგი შეეიდა კოალიციურ მთავრობაში სახალხო-რესპუბლიკურ მთავრობასთან, რომელსაც მეთაურობდა ბულენთ ეჯევითი.

1977 წლის არჩევნებში ეროვნული ხსნის პარტიამ ხმების 8,6 პროცენტი მოიპოვა. მიუხედავად ამისა, შეეიდა სულეიმან დემირელის მიერ შედგენილ მეორე „ეროვნული ფრონტის" კოალიციურ მთავრობაში.

1980 წლის 12 სექტემბრის სამხედრო გადატრიალების შემდეგ ქვეყანაში არსებული პოლიტიკური პარტიები და მათ შორის ეროვნული ხსნის პარტიის საქმიანობა აიკრძალა. ერბაქანი დააპატიმრეს და პასუხისმგებლობაში მისცეს. ერბაქანს მიუსაჯეს 8 თვის პატიმრობა.

1987 წელს, თურგუთ ოზალის ინიციატივით, ჩატარდა რეფერენდუმი პოლიტიკური აკრძალვების გაუქმებასთან დაკავშირებით. ეს აკრძალვა შემოღებულ იქნა 1980 წელს სამხედრო გადატრიალების შემდეგ. რეფერენდუმზე ხალხმა მხარი დაუჭირა აკრძალვის გაუქმებას. რეფერენდუმის შემდეგ ქვეყანაში პოლიტიკური საქმიანობა გამოცოცხლდა. პოლიტიკურ სარბიელზე კვლავ გამოვიდნენ ისეთი პოლიტიკური მოღვაწეები, როგორიც არიან სულეიმან დემირელი, ბულენთ ეჯევითი, ნეჯმეთინ ერბაქანი და სხვ.

1987 წელს ერბაქანი კვლავ დაუბრუნდა პოლიტიკურ მოღვაწეობას და იგი აირჩიეს 1983 წელს დაარსებული „კეთილდღეობის პარტიის" გენერალურ თავმჯდომარედ. აქედან დაწყებული ერბაქანი გახდა ლეგალური ისლამური მოძრაობის ერთპიროვნული ლიდერი.

1987 წლის პარლამენტში არჩევნების დროს „კეთილდღეობის პარტიამ" ხმების 7,2 პროცენტი მიიღო, ხოლო 1989 წლის ადგილობრივ არჩევნებში – 9,8 პროცენტი.

ამრიგად, პარტიის ამომრჩეველთა რიცხვი თანდათანობით გაიზარდა, რაც ისლამისტების გავლენის ზრდის მაჩვენებელი იყო.

აღსანიშნავია ის, რომ 1980 წლის სახელმწიფოს გადატრიალების შემდეგ გაფართოვდა კონტაქტები ისლამურ სამყაროსთან. 1981 წელს ანკარასა და სტამბოლში გაიხსნა ისლამის ისტორიის, კულტურისა და ხელოვნების ცენტრი: სტატისტიკური, ეკონომიკური და სოციალური გამოკვლევების ცენტრი, ისლამის განვითარების ბანკი და სხვ. ამ ქალაქებში ჩატარებულ კონფერენციებს ესწრებოდნენ ლაიცისტური რესპუბლიკის როგორც პრეზიდენტი,ასევე პრემიერ-მინისტრი. ამ კონფერენციებზე მიღებული გადაწყვეტილებებით თურქეთმა აიღო ვალდებულება აღმოუჩინოს დახმარება აზიისა და აფრიკის ისლამურ ცენტრებსა და ინსტიტუტებს.

ცხადია, თურქეთში ისლამური კვლევის ცენტრების გახსნამ ხელი შეუწყო ქვეყანაში ისლამის გავლენის ზრდას.

პრემიერ-მინისტრმა თურგუთ ოზალმა შეძლო შეიარაღებულ ძალებთან ურთიერთობაში გარკვეული გავლენა მოეპოვებინა და ცდილობდა განეხორციელებინა სამხედროებზე სამოქალაქო კონტროლი. ასე, მაგალითად, 1987 წელს მან შეაჩერა გენერალური

შტაბის უფროსად ნეჯეთ ოზთოღანის დანიშვნა და მის ნაცვლად ეს თანამდებობა დაიკავა მისთვის უფრო მისაღებმა პირმა ნეჯათ თორუმმა. შემდგომში კი, უკვე თავისი პრეზიდენტობის დროს, იგივე პიროვნება აიძულა გადამდგარიყო თანამდებობიდან.

1989 წლის 9 ნოემბერს თურგუთ ოზალი ეროვნულმა კრებამ პრეზიდენტად აირჩია. ეს იყო მეორე შემთხვევა, როდესაც პრეზიდენტად სამოქალაქო პირს ირჩევდნენ. ექვსი წინა პრეზიდენტი სამხედრო პირი იყო. თურგუთ ოზალის შემდეგ, მომდევნო ორივე პრეზიდენტი სამოქალაქო პირია. ამრიგად, თურგუთ ოზალმა სათავე დაუდო პრეზიდენტად სამოქალქო პირების არჩევას. მართალია, უკანასკნელი სამი პრეზიდენტი სამოქალაქო ხელისუფლებიდან არიან, მაგრამ სამხედროების გავლენა ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებაზე ჯერ კიდევ საგრძნობია.

პრეზიდენტი თურგუთ ოზალი (1989-1993)

თურგუთ ოზალი დაიბადა 1927 წელს ქ. მალათიაში. პირველდაწყებითი განათლება მან დაბა სილიფქეში მიიღო. საშუალო სკოლის დამთავრების შემდეგ, იგი სტამბოლის ტექნიკური უნივერსიტეტის ელექტრონიკის ფაკულტეტზე შევიდა, რომელიც 1950 წელს დაამთავრა და მიიღო ელექტრო-ინჟინერის კვალიფიკაცია. 1952 წელს საინჟინრო-ეკონომიკის სპეციალიზაციის მიზნით გაემგზავრა აშშ-ში. 1961-1966 წლებში თურგუთ ოზალი მაღალ თანამდებობებზე მუშაობდა ელექტროსისტემის საპროექტო საბჭოში და დიდი წელილი შეიტანა გიგანტური სიმძლავრეების ჰიდროელსადგურების დაპროექტებისა და მშენებლობის საქმეში. ერთდროულად იგი ლექციებს კითხულობდა შუა აღმოსავლეთის ტექნიკურ უნივერსიტეტში.

თურგუთ ოზალი აქტიურ როლს თამაშობდა ქვეყნის ეკონომიკის განვითარებასა და მის პრაქტიკულ განხორციელებაში.

1971 წლის 12 მარტის ამბების შემდეგ, იგი გაემგზავრა აშშ-ში, სადაც 1973 წლამდე დაჰყო. 1976 წელს თურგუთ ოზალი „საბანჯის ჰოლდინგის" გენერალური კოორდინატორი გახდა. მალე მას სამრეწველო პროფკავშირების გენერალურ თავმჯდომარედ ირჩევენ.

1979 წელს თურგუთ ოზალი სულეიმან დემირელის მთავრობა-

ში პრემიერ-მინისტრის თანაშემწედ დაინიშნა და აქტიურად ჩაება პოლიტიკურ საქმიანობაში.

პრეზიდენტად არჩევის შემდეგ თურგუთ ოზალმა წარმატებით გააგრძელა პრემიერ-მინისტრობის დროს დაწყებული ქვეყნის ეკონომიკური გარდაქმნები.

თურგუთ ოზალმა დაიწყო ლიბერალური პოლიტიკის გატარება. გამოცემულ იქნა მეორე გარდაქმნების რეფორმათა პაკეტი. 1991-1993 წლებში განხორციელდა რიგი დემოკრატიული ღონისძიებანი, რომლებმაც კონსერვატორებისა და სამხედროებში დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია.

1991 წლის 20 ოქტომბერს მეჯლისში ჩატარდა არჩევნები. არჩევნების შედეგად გაიმარჯვა ჭეშმარიტების გზის პარტიამ (ჭგპ). მან პარლამენტში მიიღო 178 ადგილი, დედასამშობლოს პარტიამ (დსპ) – 115 ადგილი, სოციალ-დემოკრატიულმა სახალხო პარტიამ (სდსპ) – 80 ადგილი, კეთილდღეობის პარტიამ (კდპ) – 7 ადგილი.

კოალიციური მთავრობა შეადგინა ჭეშმარიტების გზის პარტიის ლიდერმა სულეიმან დემირელმა.

1993 წლის 17 აპრილს გარდაიცვალა თურგუთ ოზალი. მან თურქეთის ისტორიაში დიდი პოლიტიკური მოღვაწის სახელი მოიპოვა. მის მიერ გატარებული ეკონომიკური პროგრამების წარმატებით განხორციელებამ და ქვეყნის ეკონომიკის არნახულმა აღმავლობამ მას დიდი აეტორიტეტი და პოპულარობა მოუტანა. მის მიერ გატარებული ეკონომიკური რეფორმების შედეგად თურქეთი აგრარულ-ინდუსტრიული ქვეყნიდან ინდუსტრიულ-აგრარულ ქვეყნად გადაიქცა. თურგუთ ოზალმა დიდად შეუწყო ხელი სამ მნიშვნელოვან მიმართულებას: თავისუფალ საბაზრო ეკონომიკას, რელიგიისა და სინდისის თავისუფლებას, კერძო ინიციატივასა და კონკურენციის თავისუფლებას. მან ევროკავშირის წინაშე დასვა საკითხი თურქეთის ევროკავშირში სრულუფლებიან წევრად მიღების შესახებ. თურგუთ ოზალი იყო ინიციატორი შავი ზღვის ქვეყნების ეკონომიკური თანამშრომლობის საერთაშორისო ორგანიზაციის შექმნისა და სხვ.

თურგუთ ოზალი იყო თურქეთის პირველი პრეზიდენტი, რომელმაც ჰაჯი შეასრულა. ათათურქის შემდეგ, თურგუთ ოზალი ყველაზე პოპულარული პრეზიდენტია.

თურგუთ ოზალის გარდაცვალების შემდეგ პრეზიდენტად აირჩიეს სულეიმან დემირელი (1993-2000).

სულეიმან დემირელი თურქეთის უახლოესი ისტორიის ერთ-ერთი გამოჩენილი პოლიტიკური მოღვაწეა. იგი დაიბადა 1924 წლის

1 ნოემბერს ისპარტას ვილაიეთის სოფელ ისლამქოიში. 1949 წელს დაამთავრა სტამბოლის ტექნიკური უნივერსიტეტი. შემდეგ სტაჟირებას გადიოდა აშშ-ში. სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ დემირელი ხელმძღვანელობდა რამდენიმე საზღვარგარეთულ კომპანიას, ლექციებს კითხულობდა ანკარის შუა აღმოსავლეთის ტექნიკურ უნივერსიტეტში.

60-იანი წლების დასაწყისიდან დემირელი ჩაება პოლიტიკურ საქმიანობაში. 1964 წელს იგი აირჩიეს სამართლიანობის პარტიის გენერალურ თავმჯდომარედ.

1965 წელს დემირელი გახდა პრემიერ-მინისტრი და ეს თანამდებობა ეკავა 1971 წლის მარტამდე. 1979-1980 წლებში კვლავ პრემიერ-მინისტრია.

1980 წლის 12 სექტემბრის სახელმწიფო გადატრიალების შემდეგ მას 7 წლით აუკრძალეს პოლიტიკური მოღვაწეობა.

1983 წლიდან დემირელმა განაახლა პოლიტიკური მოღვაწეობა. მისი მონაწილეობით შეიქმნა ჭეშმარიტების გზის პარტია და 1987 წელს იგი აირჩიეს ამ პარტიის თავმჯდომარედ. დემირელი თურქეთის ეკონომიკური მოდერნიზაციის ერთ-ერთი ინიციატორი იყო. დემირელი საქართველოსთან თანამშრომლობის აქტიური მომხრეა.

პრეზიდენტი სულეიმან დემირელი (1993-2000)

სულეიმან დემირელის პრეზიდენტად არჩევის შემდეგი პრემიერ-მინისტრი გახდა ქ-ნი თანსუ ჩილერი. ამავე დროს ჩილერი აირჩიეს ჭეშმარიტების გზის პარტიის გენერალურ თავმჯდომარედ.

90-იანი წლების დასაწყისიდან იზრდება ისლამისტური ელექტორატის ექსტრემისტული ორგანიზაციების რიცხვი. 1991 წელს გაუქმდა სისხლის სამართლის კოდექსის 163 მუხლი, რომელიც კრძალავდა ისლამის გამოყენებას პოლიტიკური და პირადი

ინტერესებისათვის. დღითი დღე მატულობდა ისლამისტური ორგანიზაციების პარტიების ელექტორატი. 1994 წლის მარტის მუნიციპალური არჩევნების შედეგად, კეთილდღეობის პარტიის წარმომადგენლებმა ქვეყნის 28 დიდი ქალაქის მერის თანამდებობა დაიკავეს და აგრეთვე წარმატება მოიპოვეს პარლამენტის მორიგ არჩევნებში.

1995 წლის 24 დეკემბერს პარლამენტში ჩატარდა არჩევნები. დეპუტატის მანდატები ასე განაწილდა: კეთილდღეობის პარტიამ (კდპ) მიიღო 158 ადგილი, დედასამშობლოს პარტიამ (დსპ) – 132 ადგილი, ჭეშმარიტების პარტიამ (ჭპ)– 135 ადგილი, მემარცხენე დემოკრატიულმა პარტიამ (მდპ) – 76 ადგილი, სახალხო რესპუბლიკურმა პარტიამ (სრპ) – 49 ადგილი.

ამრიგად ვერცერთმა პარტიამ ვერ მიიღო უმრავლესობა, ამიტომ დედასამშობლოსა და ჭეშმარიტების გზის პარტიები გაერთიანდა და შეადგინეს ორპარტიული მთავრობა, პრემიერ-მინისტრი გახდა მესუთ ილმაზი, მაგრამ კოალიცია მალე დაიშალა და 1996 წლის 29 ივნისს შეიქმნა ახალი კოალიცია, რომელშიაც შეეიდა ჭეშმარიტების გზისა და კეთილდღეობის პარტია და პრემიერ მინ-

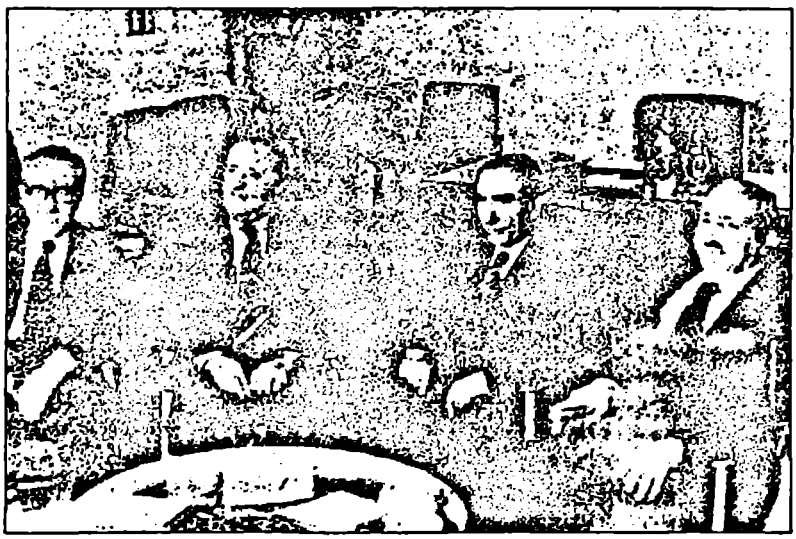

შეიქმნა მთავრობის კოალიცია. მარცხნიდან ს. დემირელი, არფასლან თურქეში, ნეჯმეთინ ერბაქანი.

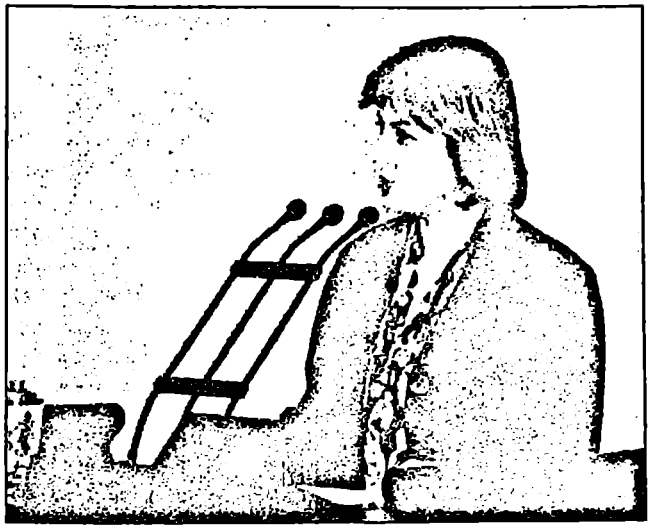

თანსუჰ ჩილერი

ისტრის თანამდებობას მონაცვლეობით დაიკავებდნენ თანსუჰ ჩილერი და ნეჯმეთინ ერბაქანი. თავდაპირველად პრემიერ-მინისტრი გახდა ნეჯმეთინ ერბაქანი. იგი „კეთილდღეობის პარტიის“ სახელით მოუწოდებდა: „ჭეშმარიტ დემოკრატიაზე“ გადასვლას, „დემოკრატიული საგარეო პოლიტიკის გატარებას“, ისლამურ სახელმწიფოებთან დაახლოებას, რწმენის თავისუფლების აღიარებას, ჩადრის ტარების თავისუფლებას,დღეში ხუთჯერ ლოცვას,რელიგიური სკოლების თავისუფალ საქმიანობას, ლოცვაში არაბული ენის გამოყენებას და სხვ.

კეთილდღეობის პარტიამ მიაღწია საერო და ისლამური ფაკულტეტების კურსდამთავრებულთა დიპლომების გათანასწორებას და ასეთ პირებს უფლება მიეცათ ემუშავათ და ემსახურათ სახელმწიფო დაწესებულებებში.

კეთილდღეობის პარტიის აქტივისტებმა სამხედრო ლიდერები დაადანაშაულეს ყაზარმებში ჯარისკაცებისათვის ლოცვის შესაძლებლობის წართმევაში.

ერბაქანი საგარეო პოლიტიკაში ატარებდა ისლამურ სახელმწიფოებთან დაახლოების პოლიტიკას.

1996 წლის ნოემბერში ანკარაში ჩატარდა ისლამური ქვეყნების „თანამშრომლობისა და განვითარების“ კონფერენცია. ერბაქა-

ნის ინიციატიით მიიღეს დადგენილება დასავლური „შვიდეულის“ მსგავსი ისლამური „რვათა კავშირის“ შექმნის შესახებ. კონფერენციას ესწრებოდნენ თურქეთის, ეგვიპტის, ირანის, პაკისტანის, მალაზიის, ბანგლადეშის, ინდონეზიისა და ნიგერიის წარმომადგენლები. მისი შტაბბინა სტამბოლში უნდა ყოფილიყო.

ახალი ორგანიზაციის წევრების პირველი შეხვედრა მოეწყო ანკარაში 1997 წლის 4 იანვარს. პრემიერმა ერბაქანმა განაცხადა, რომ „ამ შეხვედრის მიზანი იყო არა მარტო ისლამური, არამედ ყველა განვითარებული ქვეყნის გაერთიანება ერთ ჯგუფად“. ერბაქანმა წამოაყენა „ისლამური გაეროს“, „ისლამური ნატოს“ მსგავსი გაერთიანების შექმნის იდეა“.

შემდეგი შეხვედრა დაინიშნა 1998 წლის ნოემბერ-დეკემბერში, მაგრამ ეს ვერ მოხერხდა თურქეთში შექმნილი შიდა პოლიტიკური ვითარების გამო.

60-იანი წლებიდან თურქეთში იქმნება მემარჯვენე რადიკალურ ნაციონალისტური დაჯგუფებები. ამ საქმეში დიდი წელილი მიუძღვის პოლკოვნიკ ალფ-არსლან თურქეშს, რომელმაც 1960 წლის სამხედრო გადატრიალებაში აქტიური მონაწილეობა მიიღო, მაგრამ მალე იგი გარიცხულ იქნა ეროვნული ერთიანობის კომიტეტიდან. 1965 წელს არფასლან თურქეში შევიდა გლეხთა ეროვნულ პარტიაში და იმავე წელს იგი აირჩიეს ამ პარტიის თავმჯდომარედ. მან შეძლო პარტიაში რიგი ცვლილებების შეტანა და პარტიამ მიიღო უკიდურესად ნაციონალისტური და ნახევრად გასამხედროებული იერი. 1968 წელს ამ პარტიის ბაზაზე ჩამოყალიბდა ყველაზე მემარჯვენე ჯგუფები, რომლებსაც ულქუჯუები ეწოდათ. 1969 წლიდან პარტიას ეწოდა ნაციონალისტური მოძრაობის პარტია, ხოლო მის ახალგაზრდულ ფრთას – „რუხი მგლები“ („Bozkurt“).

არფასლან თურქეში

არფასლან თურქეშმა პარტიის მიზნები ჩამოაყალიბა თავის წიგნში „ცხრა სხივი“. მასში იგი ანვითარებდა ახალი სახელმწიფოს შექმნის იდეას, რომელიც განსხვავებული იქნებოდა როგორც კაპიტალიზმისაგან, ასევე სოციალიზმისაგან. მისი საბოლოო მიზანი იყო, ისლა-

მური დროშით, მსოფლიოში გაბატონება და დიდი თურქული სახელმწიფოს შექმნა.

ფეთჰოლა გულენი

ნაციონალური მოძრაობის პარტია ცხრა პრინციპს ეფუძნება,აქედან ძირითადი პრინციპი ნაციონალიზმი და ისლამიზმია. პარტია დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს თურქულენოვან ხალხებთან ურთიერთობას. ნაციონალისტებს სურთ განახორციელონ პანთურანიზმი, რომელიც გულისხმობს თურქული წარმომავლობის ხალხების გაერთიანებას ერთი სახელმწიფოს ფარგლებში.

პარტიასთან შეიქმნა ნახევრად გასამხედროებული ორგანიზაციები და მათი ახალგაზრდა წევრები იწერთნებიან სპეციალურ ბანაკებში.

ნაციონალური მოძრაობის პარტია თურქეთის ყველაზე მობილიზებული და ორგანიზებული პარტიაა. უსიტყვოდ სრულდება უფროსის ბრძანებები და მითითებები (ზ. ბატიაშვილი).

1980 წლის სამხედრო გადატრიალების შემდეგ პარტიის საქმიანობა აიკრძალა, არფასლან თურქეში და პარტიის რიგი წევრები დააპატიმრეს. 80-იანი წლების შუა პერიოდში პარტიამ დროებით სახელი შეიცვალა და განაახლა თავისი მოღვაწეობა.

1997 წელს გარდაიცვალა არფასლან თურქეში. მისი გარდაცვალების შემდეგ პარტიის გავლენა არ შესუსტებულა. 1999 წლის არჩევნების დროს ხმების 18 პროცენტი მოაგროვა. ამჟამად პარტიის გენერალური თავმჯდომარეა დეეღეთ ბაჰჩელი.

თურქეთში ისლამური სახელმწიფოს შექმნისა და აქ შარიათის წესების დამკვიდრების მიზნით ქვეყანაში მოქმედებდნენ ისლამისტური ორგანიზაციები. მათ შორის აღსანიშნავია უკიდურესი ექსტრემისტული ისლამისტური ორგანიზაციები როგორიცაა „დიდი აღმოსავლეთის ისლამური ფრონტი", „ისლამური მოძრაობის ორგანიზაცია", „ჰეზბულაჰი" და სხვები. მათი მიზანია თურქეთში ლაიციზმისა და დემოკრატიის მოსპობა და ხალიფატის აღდგენა.

თურქეთში აგრეთვე აქტიურად მოქმედებენ ისლამური ორდენები თარიქათები, სულეიმანიები, აჯზიმენდიები, ნაქშბენდიები და სხვები. ისინი თავისი მიზნების მისაღწევად აქტიურად იყენებენ ისლამის პროპაგანდას, საგანმანათლებლო მოღვაწეობას და

პოლიტიკურ პირებთან თანამშრომლობას. განსაკუთრებით აქტიურია ნურჯუების მიმდინარეობა. მისი ლიდერია ფეთჰოლა გულენი. თურქეთსა და მსოფლიოს სხვა ქვეყნებში გახსნილია 300-ზე მეტი მისი სახელობის სკოლა, რომლებშიც 400 ათასზე მეტი მოსწავლე სწავლობს. მათი დაფინანსება ხდება ფეთჰოლა გულენის ფონდიდან, რომლის კაპიტალი 25 მილიარდ დოლარს შეადგენს. ამ სასწავლებლების უმრავლესობა გაიხსნა ყოფილი საბჭოთა კავშირის სახელმწიფოებში: ყაზახეთში, თურქმენეთში, უზბეკეთში, აზერბაიჯანსა და საქართველოში.

გულენის საგანმანათლებლო სისტემა თვით თურქეთის ლაიცისტური წყობილებისათვის მიუღებელია, როგორც საშიში მოვლენა, რის გამოც 1998 წლის შემოდგომაზე ქვეყანაში აიკრძალა 37 ლიცეუმის მოღვაწეობა. ასევე აიკრძალა სხვა ქვეყნებში გულენის 12 სასწავლებლის მოქმედება.

ისლამისტური ორგანიზაციათა ინტერესების გამომხატველია უმსხვილესი ეკონომიკური გაერთიანებები, ფირმები, ბანკები, მასმედიის საშუალებები.

ფეთჰოლა გულენი აცხადებს, რომ „მისი სასწავლებლის ყოველი მოსწავლე მომავალი არმიის ჯარისკაცია". იგი არ მალავს, რომ მისი საბოლოო მიზანია თურქეთის სახელმწიფოს შარიათული მოწყობა და მთელ მსოფლიოს მასშტაბით ისლამური კანონების გავრცელება.

კეთილდღეობის პარტიის საშინაო და საგარეო პოლიტიკამ და მის მიერ გატარებულმა ღონისძიებებმა ქვეყანაში ისლამური რეჟიმის დამყარების საფრთხე შექმნა. 1997 წლის თებერვალში სამხედროებმა გადაწყვიტეს ბრძოლა დაეწყოთ ეროვნული უშიშროების საბჭოში კეთილდღეობის პარტიის წინააღმდეგ.

რეჯაი ქუთანი

1997 წლის 28 თებერვალს ჩატარდა თურქეთის ეროვნული საბჭოს სხდომა, რომელმაც შეიმუშავა რიგი ღონისძიებანი ისლამური იდეოლოგიისა და მისი საქმიანობის შესწავლის მიზნით.

მევსუთ ილმაზი

1998 წლის 16 იანვარს თურქეთის საკონსტიტუციო სასამართლომ, რეა თვის სასამართლო პროცესის შედეგად, აკრძალა კეთილდღეობის პარტია. პარტიის ქონება ხაზინას გადაეცა. პარტიის გენერალურ თავმჯდომარეს ნეჯეთ ერბაქანს და კიდევ ხუთ ხელმძღვანელს ხუთი წლით აეკრძალათ პოლიტიკური მოღვაწეობა.

აკრძალული კეთილდღეობის პარტიის წევრები გადავიდნენ „სათნოების (ღირსების) პარტიაში". ამ ახალი პარტიის ლიდერად 1998 წლის 14 მაისს აირჩიეს რეჯაი ქუთანი.

ამავე დროს ძლიერდება ბრძოლა ისლამური ფუნდამენტალიზმის წინააღმდეგ. თუ ადრე ფუნდამენტალისტების აღკვეთით, ახალი კანონით მას სამუდამო პატიმრობა ემუქრება. ამავე დროს მიიღეს კანონი, რომლის მიხედვითაც სახელმწიფო დაწესებულებებსა და უნივერსიტეტებში აიკრძალა თურბანის (ქალებისათვის თავსაფარი) ტარება. კანონის დამრღვევებს მიესჯებოდათ პატიმრობა 6 თვიდან ერთ წლამდე.

ოქტომბერში მთელ ქვეყანაში მიმდინარეობდა ისლამისტების გამოსვლები. ისინი მოითხოვდნენ სახელმწიფო დაწესებულებებსა და სასწავლებლებში თურბანის ტარების აკრძალვის გაუქმებას.

ქვეყანაში პოლიტიკური მდგომარეობა რთულდებოდა. 25 ნოემბერს პარლამენტმა უნდობლობის ვოტუმი გამოუცხადა მთავრობას და ახალი კაბინეტის შედგენა დაავალა დემოკრატიული პარტიის ლიდერს ბულენთ ეჯევითს. 1999 წლის 17 იანვარს შეიქმნა უმცირესობის მთავრობა, ბულენთ ეჯევითის მეთაურობით.

ახლად ჩამოყალიბებულმა ღირსების (სათნოების) პარტიის ლიდერებმა გადაწყვიტეს, ელექტორატის გაზრდის მიზნით, ყურადღება გაემახვილებინათ ქვეყნის საჭირბოროტო საკითხებზე. ასე, მაგალითად, მათ მხარი დაუჭირეს თურქეთის შესვლას ევროპის კავშირში იმ დროს, როდესაც ისლამისტური პარტიები ამის წინააღმდეგი იყვნენ. ისინი გამოდიოდნენ დემოკრატიისა და ადამიანის უფლებების დაცვის მოთხოვნით. მათ მხარი დაუჭირეს ქურთებისათვის კულტურული უფლებების მინიჭებას. პარტიამ შეცვალა

ბულენთ ეჯევითი

ქალებისადმი დამოკიდებულება. პარტიის რიგებში მიიღეს უმაღლესი განათლების მქონე ქალები. პარტიის ცენტრალურ ორგანოს შემადგენლობაში შეიყვანეს სამი ქალი, რომლებიც ჩადრს არ ატარებდნენ. ორატორი ქალები აღარ საუბრობდნენ საზოგადოებრივ დაწესებულებში ქალების ჩადრის აკრძალვის გაუქმებაზე, აწყობდნენ ქალებისა და მამაკაცების მონაწილეობით ერთობლივ ბანკეტებსა და სხვ.

ღირსების პარტიის დეპუტატის მერვე ქავაქჩის (წარმომავლობით ქართველია) პარლამენტის შენობაში ჩადრიანი ქალის შესვლამ პარლამენტში დიდი აურზაური გამოიწვია და ერთგვარად შელახა პარტიის ავტორიტეტი.

1999 წლის 18 აპრილს თურქეთში ჩატარდა არჩევნები მეჯლისში. არჩევნების შედეგად მემარცხენე-დემოკრატიულმა პარტიამ პარლამენტში მიიღო 136 ადგილი, ნაციონალური მოძრაობის პარტიამ 129 ადგილი, ღირსების (სათნოების) პარტიამ – 86 ადგილი და ჭეშმარიტების გზის პარტიამ – 85 ადგილი. დანარჩენმა პარტიებმა ვერ გადალახეს 10 %-იანი ბარიერი.

მართალია,არჩევნებში გამარჯვება მოიპოვეს დემოკრატიულმა ძალებმა, მაგრამ ახლად ჩამოყალიბებულმა ისლამისტურმა ღირსების (სათნოების) პარტიამ არჩევნებში მესამე ადგილი დაიკავა, რაც იმაზე მიუთითებს, რომ იგი ხალხის მასებში გავლენით სარგებლობს.

პრეზიდენტმა სულეიმან დემირელმა მთავრობის შედგენა დაავალა მემარცხენე-დემოკრატიული პარტიის ლიდერს ბულენთ ეჯევითს. 9 იანვარს პრეზიდენტმა დაამტკიცა ახალი მთავრობის შემადგენლობა: პრემიერ-მინისტრი – ბულენთ ეჯევითი, ვიცე-პრემიერი და სახელმწიფო მინისტრი – დევლეთ ბაჰჩელი (ნაციონალური მოძრაობის პარტია), საგარეო საქმეთა მინისტრი – ისმაილ ჯემი (მემარცხენე დემოკრატიული პარტია).

დევლეთ ბაჰჩელი

ბულენთ ეჯევითი თურქეთის ერთ-ერთი გამოჩენილი პოლიტიკური მოღვაწეა. იგი დაიბადა 1925 წელს სტამბოლში. მამამისი იყო მეცნიერებათა დოქტორი, ეროვნული კრების დეპუტატი სახალხო-რესპუბლიკური პარტიიდან. ბულენთ ეჯევითმა განათლება მიიღო სტამბოლის პრესტიჟულ რობერტ კოლეჯში, რომელიც 1944 წელს დაამთავრა. მუშაობა დაიწყო ლონდონში თურქეთის საელჩოს, პრეს-ატაშეს თანამდებობაზე. 1950 წელს, თურქეთში დაბრუნების შემდეგ, მსახურობდა სახალხო-რესპუბლიკური პარტიის ორგანოში გაზეთ „ულუსში".

პოლიტიკურ საქმიანობაში ჩაება 60-იან წლებიდან. 1961 წელს ისმეთ ინონუს პირველ კოალიციურ მთავრობაში დაინიშნა დასაქმების მინისტრად და ეს თანამდებობა ეკავა 1965 წლამდე. 1974, 1977, 1978-1979 წლებში იყო თურქეთის პრემიერ-მინისტრი.

1966-1971 წლებში ბულენთ ეჯევითი იყო სახალხო-რესპუბლიკური პარტიის გენერალური მდივანი, ხოლო 1972 წელს, ისმეთ ინონუს პარტიის რიგებიდან გამოსვლის შემდეგ, იგი აირჩიეს სახალხო-რესპუბლიკური პარტიის გენერალურ თავმჯდომარედ და ამ პარტიის ლიდერი იყო 1980 წლის სახელმწიფო გადატრიალებამდე.

80-იან წლებში, სამხედრო გადატრიალების შემდეგ, რამდენჯერმე იქნა დაპატიმრებული და აეკრძალა პოლიტიკური მოღვაწეობა. 1987 წელს აკრძალვა მოეხსნა და დაუბრუნდა პოლიტიკურ მოღვაწეობას.

1989 წელს ბულენთ ეჯევითმა დატოვა პარტია და ჩამოაყალიბა ახალი პარტია, რომელსაც ნდობის პარტია ეწოდება.

2000 წლის მაისისათვის პრეზიდენტობის ვადა უმთავრდებოდა სულეიმან დემირელს. საპრეზიდენტო არჩევნებს წინ უძღოდა თითქმის ერთწლიანი დებატები სულეიმან დემირელისათვის საპრეზიდენტო ვადის გაგრძელებასთან დაკავშირებით.

პრემიერ-მინისტრი ბულენთ ეჯევითი და მისი მომხრეები მოითხოვდნენ მხარი დაეჭირათ სულეიმან დემირელისათვის საპრეზიდენტო ვადის გაგრძელებისათვის. ისინი თვლიდნენ, რომ ქვეყნის ახალ პრეზიდენტს უნდა ჰქონოდა საგარეო პოლიტიკის დარგში

პრეზიდენტი აჰმედ ნეჯდეთ სეზერი (2000 წ. 5 მაისი)

დიდი გამოცდილება, რადგან მისი მთავარი ამოცანა იქნებოდა თურქეთის გაწ-ევრიანება ევროპის კავშირში. ასეთი პიროვნება კი, მათი აზრით, იყო სულეიმან დემირელი.

ბულენთ ეჯევითის მცდელობის მიუხედავად, პოლიტიკური პარტიების უმრავლესობამ, რომლებიც პარლამენტის დეპუტატები იყვნენ, მხარი არ დაუჭირეს სულეიმან დემირელისათვის საპრეზიდენტო ვადის გაგრძელებას და კონსტიტუციაში სათანადო ცვლილებების შეტანას.

ხუთმა საპარლამენტო ფრაქციამ პრეზიდენტის კანდიდატად დაასახელა საკონსტიტუციო სასამართლოს თავმჯდომარე აჰმედ ნეჯდეთ სეზერი. თურქეთის დიდმა ეროვნულმა კრებამ 5 მაისს რესპუბლიკის მე-10 პრეზიდენტად აირჩია აჰმეთ ნეჯდეთ სეზერი. იგი უკვე ზედიზედ მესამე სამოქალაქო პრეზიდენტია.

აჰმედ ნეჯდეთ სეზერი დაიბადა 1941 წლის 13 სექტემბერს აფიონში. 1958 წელს დაამთავრა აფიონის ლიცეუმი, 1962 წელს – ანკარის უნივერსიტეტის იურიდიული ფაკულტეტი. 1977-1978 წლებში იყო ანკარის უნივერსიტეტის იურიდიული ფაკულტეტის ბაკალაერი სამოქალაქო სამართლის დარგში.

1983 წლის 7 მარტიდან მსახურობდა საკასაციო სასამართლოში.

1988 წლის 27 სექტემბერს აჰმედ სეზერი დაინიშნა საკასაციო სასამართლოს წევრად, ხოლო 1998 წლის 6 იანვრიდან, პრეზიდენტად არჩევნამდე, იგი იყო საკონსტიტუციო სასამართლოს თავმჯდომარე.

თურქეთის პრესა ახალი პრეზიდენტის თვისებების შესახებ წერს: „ხელმომჭირნეა, თითოეულ დახარჯულ ყურუშს ანგარიშობს, არ უყვარს ცერემონიები. ლაპარაკობს ცოტას და ისიც ძირითადის შესახებ. ეკონომიკის კუთებით ცდილობს სხვებსაც მაგალითი

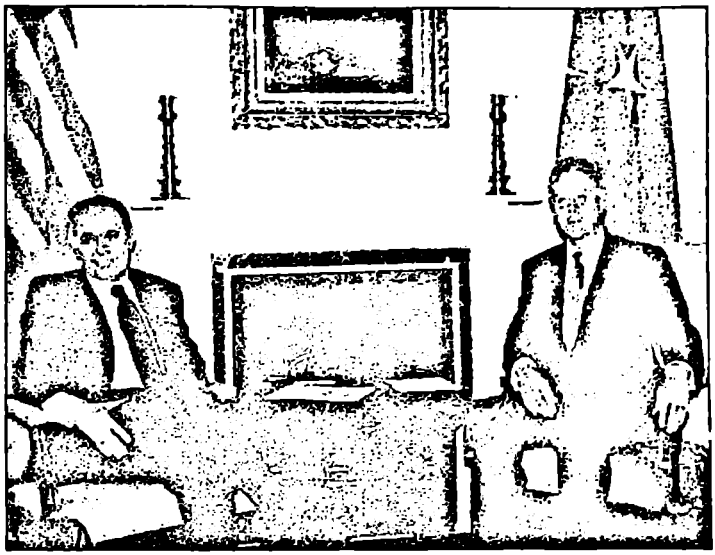

პრეზიდენტები ბილ კლინტონი და ნეჯდეთ სეზერი

მისცეს. განსაკუთრებით უყვარს თეატრისა და ბეშიქტაშის ყურება".

თურქეთის საზოგადოება იმედოვნებს, რომ ახალი პრეზიდენტი, რომელსაც დიდი სასამართლო გამოცდილება აქვს და კარგად იცნობს კანონებს, დააჩქარებს რეფორმების პროცესს და ხელს შეუწყობს თურქეთის მიღებას ევროკავშირში.

პრეზიდენტად არჩევის შემდეგ აპმედ ნეჯდეთ სეზარმა განაცხადა: „კონსტიტუციაში აუცილებელი ცვლილებები უნდა გატარდეს, რომელიც ადამიანის უფლებების სფეროში საყოველთაო ნორმებს შეესაბამება. აზრის გამოხატვის თავისუფლების შემზღუდავი კანონები უნდა გაუქმდეს".

თავი XI

თურქეთი და ევროკავშირი

ომების თავიდან აცილების მიზნით, ევროპის გაერთიანების იდეა ჯერ კიდევ XVII საუკუნეში გაჩნდა, მაგრამ მისი განხორციელება მხოლოდ მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ გახდა შესაძლებელი.

1949 წელს ლონდონში დაარსდა პირველი ინტეგრირებული ორგანო – ევროპის საბჭო. მაგრამ იმ დროს ევროპის სახელმწიფოთა უმრავლესობა მზად არ აღმოჩნდა დაეთმო სახელმწიფოებრივი სუვერენიტეტი ევროპული პოლიტიკური კავშირის სასარგებლოდ. ამის გამო ევროპელებმა დროებით თავი შეიკავეს პოლიტიკური კავშირისაგან და გადაწყვიტეს მისი განხორციელება ეკონომიკური ინტეგრაციით დაეწყოთ.

1950 წელს საფრანგეთის საგარეო საქმეთა მინისტრმა რობერტ შუმანმა წამოაყენა წინადადება-საფრანგეთისა და გერმანიის ქვანახშირისა და ფოლადის მრეწველობის მართვის ერთობლივი ორგანიზაციის შექმნისა. მისი აზრით, ასეთი კავშირი შეარიგებდა ფრანგებსა და გერმანელებს და მომავალში თავიდან აიცილებდა მათ შორის ომებს.

1952 წელს შეიქმნა „ქვანახშირისა და ფოლადის მრეწველობის ევროპული თანამეგობრობის კავშირი" („სამთამადნო კავშირი"). ამ ორგანიზაციაში, საფრანგეთისა და გერმანიის გარდა, გაწევრიანდნენ იტალია და ბენილუქსის ქვეყნები – სულ ექვსი სახელმწიფო. მალე ეს ორგანიზაცია გასცდა მრეწველობის ერთი დარგის ჩარჩოებს.

1957 წელს, რომში „სამთა კავშირის" წევრებმა ხელი მოაწერეს შეთანხმებას „ევროპის ეკონომიკური თანამეგობრობის" შექმნის შესახებ. ამავე დროს შეიქმნა – „ევროპის ატომური თანამეგობრობა" („ევრო-ატომი"), რომლის ხელშეკრულება ძალაში შევიდა 1958 წელს. ეს ხელშეკრულება ითვალისწინებდა წევრ სახელმწიფოთა შორის ეტაპობრივად საბაჟო ბარიერების მოხსნას – ერთიანი ეკონომიკური სისტემის („საერთო ბაზარი") შექმნას. ერთობლივი აგრარული პოლიტიკის გატარებას და სხვა.

1967 წელს შეიქმნა სამივე ევროპული ორგანიზაციის „სამთამადნო კავშირი", „ეკონომიკური თანამეგობრობა" და „ევრატომი"

(ერთიანი ხელმძღვანელობა). ამგვარად, ჩამოყალიბდა „ევროპის თანამეგობრობა“.

ევროპის თანამეგობრობის სრულყოფის ხანგრძლივი პროცესი დასრულდა 1992 წლის მარტში, ევროპის კავშირის ხელშეკრულების ხელმოწერით და იგი საბოლოოდ ძალაში შევიდა 1993 წლის 1 ნოემბერს, როდესაც კავშირმა იურიდიული სტატუსი მიიღო.

ევროკავშირის წევრმა სახელმწიფოებმა დათმეს თავიანი სუვერენული უფლებების ნაწილი. ერთიანი ეკონომიკური სივრცე ითვალისწინებს ეროვნულ კანონმდებლობათა უნიფიკაციას, შრომის პირობებისა და ანაზღაურების იმიგრაციის პირობების სფეროში, სავალუტო კავშირის დამყარებას და საბოლოო ჯამში ერთიანი ვალუტის ევროს შემოღებას ყველა ქვეყნისათვის. საერთო მოქალაქეობასა და პასპორტების შემოღებას, კავშირის შიგნით საზღვრების გაუქმებას.

ევროკავშირის ორგანოებია: ევროპული საბჭო, მინისტრთა საბჭო, ევროკომისია, ევროპარლამენტი და სასამართლო.

ევროპული საბჭო – კავშირის უმაღლესი ორგანოა, მას ევალება სახელმწიფოთა და მთავრობათა მეთაურების პერიოდული შეხვედრების ორგანიზაცია, რომლებზედაც ათანხმებენ კავშირის პოლიტიკის ზოგად პრინციპებს.

მინისტრების საბჭო – მინისტრების ყოველთვიური შეხვედრა სხვადასხვა საკითხებზე (მასში მონაწილეობენ საგარეო საქმეთა, ეკონომიკისა და ფინანსების, სოფლის მეურნეობის მინისტრები).

ევროპის კავშირის კომისია – კავშირის მთავარი აღმასრულებელი მუდმივმოქმედი ორგანო, რომელიც კორდინირებას უწევს ევროკავშირის პოლიტიკის რეალიზაციას, დირექტივების გაცემის საშუალებით. მისი წევრების უფლებამოსილება ოთხი წელია.

ევროპარლამენტი შედგება 518 დეპუტატისაგან, რომელთაც პირდაპირი კენჭისყრით ირჩევს ევროკავშირის ქვეყნების მოსახლეობა ხუთი წლის ვადით. მისი ადგილსამყოფელია სტრასბურგი.

სასამართლო შედგება ცამეტი მოსამართლისა და ექვსი გენერალური ადვოკატისაგან. სასამართლო წყვეტს დავას წევრ სახელმწიფოებს შორის.

სულ მალე ამ ორგანიზაციის წევრებმა სახელმწიფოებმა დიდ წარმატებებს მიაღწიეს თავიანთი ქვეყნის სამეურნეო მშენებლობაში და ევროპის რიგმა სახელმწიფოებმა გამოთქვეს სურვილი ამ ორგანიზაციებში გაწევრიანების შესახებ. 1979 წელს ამ ორგანიზაციას შეუერთდნენ დიდი ბრიტანეთი, ირლანდია, დანია, 1981 წელს – საბერძნეთი, 1986 წელს – ესპანეთი და პორტუგალია.

ამჟამად ევროკავშირში გაერთიანებულია 12 სახელმწიფო.

თურქეთი ერთ-ერთი პირველი სახელმწიფო იყო, რომელმაც 1959 წელს ევროპის ეკონომიკურ კავშირში გაწევრიანებაზე პირველი განაცხადი გააკეთა. იმავე წელს კავშირმა თურქეთს სრულ გაწევრიანებამდე ასოცირებული ურთიერთობა შესთავაზა. 1963 წლის 12 სექტემბერს თურქეთმა და ევროპის ეკონომიკურმა კავშირმა ხელი მოაწერეს ასოციაციის შექმნას, რომელიც ძალაში შევიდა 1964 წლის 1 დეკემბერს. ამის შემდეგ შეიქმნა საბაჟო კავშირი და დაიწყო მხარეების ეკონომიკური დაახლოება. თურქეთმა წარმატებით განახორციელა სტრუქტურული ცვლილებები, კავშირის რეკომენდაციები და ეკონომიკის დარგში წარმატებებს მიაღწია.

1987 წელს 14 აპრილს თურქეთის პრემიერ-მინისტრმა თურგუთ ოზალმა განცხადება შეიტანა ევროკავშირში სრულუფლებიან წევრად მიღების შესახებ.

თურქეთი ევროკავშირის სრულუფლებიანი წევრი რომ გახდეს, მან ევროკავშირის რიგი მოთხოვნები უნდა დააკმაყოფილოს: გააუმჯობესოს ადამიანის უფლებების დაცვა და ქვეყნის დემოკრატიზაცია. მან ამ მიზნით უნდა გადახედოს თავის კანონმდებლობას, რომელიც უნდა შეესაბამებოდეს საერთო ევროპული კანონმდებლობების ნორმებს, დაამყაროს შიდასტაბილობა, აღმოფხვრას ტერორიზმი, ქურთული პრობლემა მოაგვაროს მოლაპარაკების გზით, მიაღწიოს ეკონომიკურ სტაბილიზაციას და სხვა.

ასე, მაგალითად, 1982 წლის თურქეთის კონსტიტუციის რიგი მუხლები არ შეესაბამება ევროკავშირის სტანდარტებს და მოითხოვს შესწორებას. მართალია, 1987 და 1995 წლებში თურქეთის კონსტიტუციაში შეტანილ იქნა მთელი რიგი ცვლილებებისა (იხ. გე.) დემოკრატიული უფლებების გაზრდის მიზნით, მაგრამ ეს არ აღმოჩნდა საკმარისი. კერძოდ, ევროკავშირი მოითხოვს კონსტიტუციაში შეტანილ იქნეს ცვლილებები, რომლებიც ზღუდავენ მოქალაქის უფლებებს. ასეთებია კონსტიტუციის მე-13 და მე-14 მუხლები.

ევროსაბჭო თვლის, რომ თურქეთის ეროვნული უშიშროების საბჭოში დიდია სამხედროების გავლენა. ასე, მაგალითად, უშიშროების საბჭოს შემადგენლობაში შედიან: პრეზიდენტი, პრემიერ-მინისტრი, საგარეო საქმეთა, ეროვნული თავდაცვისა და შინაგან საქმეთა მინისტრები, გენერალური შტაბის უფროსი, სამხედრო-სახმელეთო, სამხედრო-საზღვაო, სამხედრო-საჰაერო და ჟანდარმერიის მეთაურები. ევროკავშირი მოითხოვს საბჭოს შემადგენლობის გაზრდას სამოქალაქო პირებით. მის შემადგენლობაში შეიყვანონ:

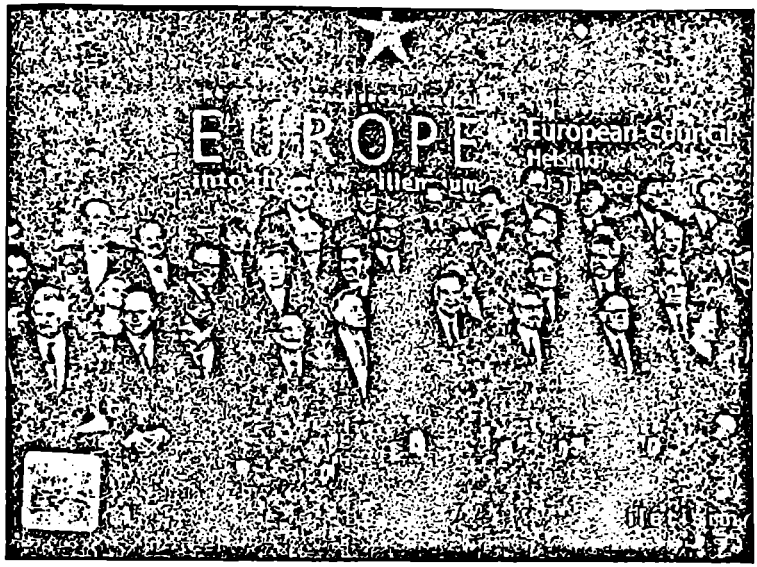

ჰელსინკის სამიტი. 1999 წ.

ვიცე-პრემიერი, ფინანსთა და იუსტიციის მინისტრები.

თურქეთის კონსტიტუციით, თურქეთში მცხოვრები ნებისმიერი პირი, განურჩევლად ეთნიკური და რელიგიური კუთვნილებისა, ითვლება თურქ მოქალაქედ. (1923 წლის ლოზანის ხელშეკრულების გადაწყვეტილებით, თურქეთში ეროვნულ უმცირესობათა განსაზღვრა მოხდა რელიგიური მონაცემების მიხედვით და არამუსლიმი ბერძნები, სომხები და ებრაელები აღიარებულ იქნენ ეროვნულ უმცირესობებად, ხოლო არათურქი მაჰმადიანები ქურთები, ქართველები, ლაზები — მუსლიმ უმრავლესობად).

თურქეთის ევროკავშირში მიღება გარკვეულწილად დაკავშირებულია ქურთების საკითხის მოგვარებასთან.

თურქეთის მთავრობა ქურთების მიმართ ასიმილაციის პოლიტიკას ანხორციელებდა. ამის შედეგი იყო ის, რომ 1925 და 1937 წლებში ადგილი ჰქონდა ქურთთა დიდ აჯანყებებს. მართალია, ამ გამოსვლებს შედეგი არ მოჰყოლია, მაგრამ ქურთებს არ შეუწყვეტიათ ბრძოლა ეროვნული ინტერესების დასაცავად.

XX საუკუნის 60-იან წლებში ქურთული ეროვნული მოძრაობა გამოცოცხლებას იწყებს. იქმნება ქურთული პოლიტიკური პარტიე-

ბი. აქედან ყველაზე დიდი გავლენა ქურთების მუშათა პარტიამ მოიპოვა აბდულა ოჯალანის ხელმძღვანელობით. დაიწყო შეიარაღებული პარტიზანული ბრძოლა ხელისუფლების წინააღმდეგ. ეს მოძრაობა განსაკუთრებით გაძლიერდა 80-იან წლებში. 1987 წელს თურქეთის სამხრეთ-აღმოსავლეთის 10 პროვინციაში საგანგებო მდგომარეობა გამოცხადდა. ქურთებით დასახლებულ რაიონებში, ფაქტობრივად, საომარი ოპერაციები მიმდინარეობდა, რის შედეგადაც ორივე მხარე დიდ ზარალს განიცდიდა.

თურქეთის მთავრობა ქურთების პრობლემის გადასაწყვეტად მხოლოდ სამხედრო გზას ირჩევდა და ამ საკითხის პოლიტიკურ მოგვარებაზე უარს აცხადებდა.

1999 წელს აბდულა ოჯალანის დაპატიმრების შემდეგ, ქურთების გამოსვლები შესუსტდა, რაც საშუალებას იძლევა ეს საკითხი მშვიდობიანი გზით მოგვარდეს.

ევროკავშირის ექსპერტები ურჩევენ თურქეთის მთავრობას შეამსუბუქონ თავისი პოლიტიკა ქურთების მიმართ, ქურთებს უფრო მეტი კულტურული უფლებები მიანიჭოს, რაც შეანელებს მათ სეპარატიზმს.

თურქეთის საგარეო საქმეთა მინისტრი ისმაილ ჯემი და ევროკავშირის საგარეო კომისარი ჰავიერ სოლანა

ევროსაბჭო, როგორც ზემოთ ითქვა, განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობს ქურთებისათვის კულტურული უფლებების მინიჭებას. ამჟამად თურქეთში გამოდის ქურთული გაზეთები, არის ქურთული წიგნების გამოცემის პრეცედენტები, ქურთებმა მიიღეს კელევითი ცენტრის დაარსების უფლება და სხვა (გ. სორდია).

ევროკავშირის მოთხოვნაა აგრეთვე გაუქმდეს თურქეთში სიკვდილით დასჯა. მართალია, 1984 წლიდან თურქეთში სიკვდილით დასჯაზე მორატორიუმია გამოცხადებული, მაგრამ ამ საკითხის საბოლოოდ გადაწყვეტა ქურთების ლიდერს აბდულა ოჯალანს უკავშირდება. თურქეთის ულტრა მემარჯვენე პარტიების ხელმძღვანელები აცხადებენ, რომ ისინი სიკვდილის დასჯის გაუქმებას, მხოლოდ მას შემდეგ დათანხმდებიან, როცა ოჯალანს სიკვდილით დასჯიან.

თურქეთის მმართველი წრეები აცხადებენ, რომ ისინი თანახმა არიან გააუქმონ სიკვდილით დასჯა, მაგრამ ამისათვის საჭიროა დრო, საზოგადოებრივი აზრის მოსამზადებლად.

ევროკავშირი განსაკუთრებით დაჟინებით მოითხოვს, რომ თურქეთმა კავშირში გაწევრიანებამდე ქურთების საკითხი პოლიტიკური გზით მოაგვაროს.

თურქეთის გაერთიანებას ევროკავშირში ყველა როდი უჭერს მხარს. 1997 წლის მარტში, ბრიუსელში ევროკავშირის კონფერენციაზე ქრისტიანულ-დემოკრატიული პარტიის ლიდერებმა განაცხადეს რომ „თურქეთის ადგილი ევროპაში არ არის, რადგან იგი არ ფლობს ევროპისათვის დამახასიათებელ კულტურულ და ჰუმანურ ღირსებებს“.

აღსანიშნავია, რომ თურქეთი ერთადერთი მუსლიმური ქვეყანაა, რომელსაც ევროკავშირში შესვლა სურს.

თურქეთის ევროკავშირში გაწევრიანებას ერთი გარემოებაც უშლის ხელს: დღესდღეობით თურქეთის მოსახლეობა 66 მილიონს აღემატება, ანუ ამ მაჩვენებლებით ევროკავშირის წევრებს შორის მას მხოლოდ გერმანია უსწრებს, მაგრამ ზრდის ასეთი ტემპების შენარჩუნების შემთხვევაში, მისი მოსახლეობა 2010 წლისათვის იქნება 80 მილიონი, ხოლო 2020 წლისათვის კი მიუახლოვდება 100 მილიონს. ამგვარად, თურქეთის ევროკავშირში გაწევრიანების შემთხვევაში, ის უახლოეს ხანში გახდება ყველაზე დასახლებული ქვეყანა და მიიღებს ევროკავშირში ყველაზე დიდ კვოტას (ათს), ზუსტად იმდენს, რამდენიც გააჩნიათ დიდ ბრიტანეთსა და გერმანიას, ანუ თურქეთი ეფექტურად შეძლებს გავლენა იქონიოს ორგანიზაციის გადაწყვეტილებებზე. ეს ფაქტორი, თურქეთის კავშირში

გაერთიანებისათვის, ერთ-ერთ ყველაზე მნიშვნელოვან არაოფიციალურ ბარიერად სახელდება“ (გ. სორდია).

თურქეთის საგარეო საქმეთა მინისტრმა ისმაილ ჯემმა თავის ერთ-ერთ გამოსელაში განაცხადა, რომ „თურქეთის შესვლა ევროკავშირში გამოწვეულია არა სიყვარულით, არამედ მოგვაგონებს ქორწინებას ანგარებით“.

მუსლიმანური სახელმწიფოების პოლიტიკური ლიდერები სხვადასხვანაირად აფასებენ თურქეთის მიხწრაფებას გახდეს ევროკავშირის წევრი. ასე,მაგალითად, ლიბიის ლიდერი მუამარ კადაფი აცხადებს: „ევროპისათვის არ არის ხელსაყრელი, რომ თურქეთი შეიდეს ევროკავშირში. თურქეთი ის ხეა, რომელსაც ფესვები აზია'ში ღრმად გაუდგამს და მხოლოდ ტოტებით ეხება ევროპას. თურქეთი არის მუსლიმური, სუნიტური აღმოსავლური სახელმწიფო, თავისი კულტ'ურით, ტრადიციებით, წესჩვეულებებით. თურქეთის შესვლა ევროკავშირში გვაგონებს ერთი ადამიანის ორგანოს გადანერგვას მეორე ადამიანის სხეულში, რომელიც მისთვის უცხოა და ბიოლოგიურად შეუთავსებელი.“

1999 წლის ოქტომბერში ჰელსინკის ევროკავშირის სამიტის გადაწყვეტილებით თურქეთი ევროკავშირში გაწევრიანებისათვის ოფიციალურად კანდიდატ ქვეყნად დასახელდა.

XXI საუკუნის დამდეგს ცნობილი გახდება თურქეთს მიიღებენ ევროკავშირში, თუ იგი ისლამურ ქვეყნებს დაუახლოვდება.

თავი XII

საქართველო-თურქეთის ურთიერთობა თანამედროვე ეტაპზე

საბჭოთა კავშირის დაშლისა და საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ თურქეთი იყო ერთ-ერთი პირველი სახელმწიფო, რომელმაც სცნო საქართველოს დამოუკიდებლობა (1991 წ. 16.12) და დაამყარა მასთან დიპლომატიური ურთიერთობა (2.15, 1992 წ.).

1992 წლის იელისის ბოლოს საქართველოში ჩამოვიდა თურქეთის მთავრობის ოფიციალური დელეგაცია პრემიერ-მინისტრ სულეიმან დემირელის მეთაურობით. მოლაპარაკების დროს განიხილეს ორივე მხარისათვის მნიშვნელოვანი პოლიტიკური, ეკონომიკური და კულტურული საკითხები.

30 ივლისს, ხელი მოაწერეს ხელშეკრულებას „საქართველოს და თურქეთის რესპუბლიკებს შორის მეგობრობის, თანამშრომლობისა და კეთილმეზობლური ურთიერთობის შესახებ".

გარდა ამისა, ხელმოწერილ იქნა ექვსი მნიშვნელოვანი დოკუმენტი: „ხელშეკრულება განათლების, მეცნიერების, კულტურისა და სპორტის დარგში თანამშრომლობის შესახებ", „ხელშეკრულება სავაჭრო-ეკონომიკური თანამშრომლობის შესახებ", „ხელშეკრულება ინვესტიციების ურთიერთწახალისებისა და დაცვის შესახებ", „ხელშეკრულება საჰაერო მიმოსვლის შესახებ", „ხელშეკრულება საერთაშორისო სატრანსპორტო მიმოსვლის შესახებ" და „საზღვაო შეთანხმება".

ამ ხელშეკრულებების დადების შემდეგ იწყება ახალი ეტაპი საქართველო-თურქეთის ურთიერთობაში. დამყარდა და განვითარდა თანამშრომლობა ყველა სფეროში.

ურთიერთმოლაპარაკების შედეგად განისაზღვრა თანამშრომლობის პრიორიტეტული მიმართულებები სოფლის მეურნეობის, მსუბუქი მრეწველობის, ტრანსპორტის, კომუნიკაციებისა და ტურიზმის განვითარების დარგში და სხვ.

1991-1993 წლებში საქართველო-თურქეთის ეკონომიკური ურთიერთობა უმთავრესად ცალმხრივი იყო. თურქეთი საქართველოს ჰუმანიტარულ დამხმარებას უწევდა, აძლევდა შეღავათიან კრედიტებს. აქედან განსაკუთრებით აღსანიშნავია თურქეთის მიერ

საქართველოსათვის მარცვლეულის მიწოდება, როდესაც საქართველო ღრმა ეკონომიკურ კრიზისს განიცდიდა.

1992 წლის 22 ივლისს დაარსდა თურქეთ-საქართველოს ბიზნეს საბჭო, რომელიც მოწოდებული იყო ხელი შეეწყო ორ ქვეყანას შორის თანამშრომლობის განვითარებისათვის. ორ ქვეყანას შორის სავაჭრო-ეკონომიკური კავშირის საფუძველი გახდა 1992 წლის 30 ივლისის ხელშეკრულება მეგობრობისა, თანამშრომლობისა და კეთილმეგობრობის შესახებ.

თურქეთი საქართველოს პირველი სავაჭრო პარტნიორია. წლიური საქონელბრუნვის მოცულობა დაახლოებით 200 მილიონ დოლარის ფარგლებშია.

1995 წლიდან საქართველოში ეკონომიკური სტაბილიზაციის შემდეგ ორ ქვეყანას შორის განვითარდა სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობა.

თურქეთიდან საქართველოში შემოტანილ იქნა საქონელი: ხორბალი, ფეტვი, შაქარი და სხვა საკვები პროდუქტები.

საქართველოდან კი თურქეთში გაიტანეს ფერადი ლითონი, ბამბა, მიწა, ქაღალდი, ტყავ-ქსოვილები, ხის პროდუქცია, ელექტროენერგია და სხვ. იხ. ცხრილი № 1

ცხრილი № 1

თურქეთიდან საქართველოში იმპორტირებული ძირითადი საქონელი (1.000 $)

საქონლის დასახელება	1998	1999	2000	ცვალებადობა (%) 1999-2000
ხორბლისა და ჭვავის ფქვილი	16.902	12.774	21.384	67.40
შაქარი (ჭარხლის)	10.400	10.283	11.857	15.31
კაბელი	421	650	11.092	1606.46
რადიო, ტელევიზია და აქსესუარები	3915	169	6.992	4100.00
ქაღალდი	1984	2.947	2.988	1.39
ხორბალი და ჭვავი	529	301	2.904	864.78
სარეცხი საშუალებები	1.529	2.342	2.086	-10.93
ავტომობილები და მოტოციკლეტები	6.271	2.449	1.758	-28.17
ნავთობი და ნავთობპროდუქტები	1.234	791	1.655	109.23

მოსაპირკეთებელი საშუალებები	805	648	1.538	137.35
აკუმულატორები	251	459	1.473	220.92
ლითონის კონსტრუქციები	1.034	532	1.238	132.71
საფუარი	741	839	1.202	43.27
ქვერცხი	3.357	5.190	1.195	-76.97
სხვა საქონელი	49.063	32.885	39.271	19.42
ჯამი	98.438	74.196	108.633	48.28

ცხრილი № 2

საქართველოდან თურქეთში ექსპორტირებული ძირითადი საქონელი (1.000 $)

საქონლის დასახელება	1998	1999	2000	ცვალებადობა (%) 1999/2000
ფერადი ლითონების ჯართი	971	19.885	31.415	57.98
ალუმინის ჯართი	32	1.228	9.368	662.87
ელექტროენერგია	–	2.621	6.135	134.07
ადრეული ნაეთობი და ნაწარმი	–	–	5.954	–
ფეროშენადნობთა ნაწარმი	140	–	5.480	–
ხის მორები	3.134	2.381	2,546	6.93
სპილენძის ჯართი	–	327	2.408	636.39
ხის პროდუქცია	471	732	1.715	134.29
სასუქი	1.735	363	1.700	368.32
ალუმინის ნაწარმი	401	957	1.277	33.44
პროფილირებული ალუმინი	331	1.112	995	-10.52
ნახერხი	981	905	718	-20.66
ნაეთობპროდუქტები	2.578	1.665	6.92	-58.44
ტყავი	728	396	431	8.84
სხვა საქონელი	8.787	5.158	2.791	-45.89
ჯამი	20.291	37.835	73.623	94.59

ცხრილი № 3

თურქეთ-საქართველოს შორის ექსპორტ-იმპორტის მოცულობა (1000 $)

წელი	ექსპორტი	იმპორტი	ჯამი
1996	110.319	32.495	142.814
1997	173.510	65.934	239.444
1998	164.146	91.007	255.153
1999	114.200	93.289	207.489
2000	131.338	154.959	286.297
წელი	**ექსპორტი**	**იმპორტი**	**ჯამი**
1996	25.897	76.625	102.522
1997	39.426	116.771	156.197
1998	20.291	98.438	118.729
1999	37.835	74.196	112.031
2000	73.623	108.633	182.256

ოფიციალური მონაცემებით, 2000 წლისათვის საქართველოში მოქმედებდა 45 თურქული ფირმა კვების მრეწველობის, კომუნიკაციების, ტრანსპორტის, მშენებლობისა და სხვა სფეროებში.

გარკვეული თანამშრომლობა დამყარდა ენერგეტიკის სფეროში. ადრე თურქეთის რესპუბლიკა საბჭოთა კავშირიდან იღებდა წელიწადში 600 მილიონ კილოვატ/საათს ელექტროენერგიას, 90-იანი წლების დასაწყისში ზამთრის პერიოდში შექმნილი სიძნელეების გამო, საქართველო თურქეთიდან იღებდა დაახლოებით 250-300 მილიონ კილოვატს, ხოლო შეთანხმების საფუძველზე ზაფხულის თვეებში ვუბრუნებთ გარკვეული გადავადებით.

თურქეთი საქართველოში ინვესტიციების დაბანდებით შედარებით გვიან დაინტერესდა და ამჟამად საქართველოს ეკონომიკაში ფუნქციონირებს 12 საწარმოო და ინვესტირების მოცულობა შეადგენს 3,9 მილიონ აშშ დოლარს, რაც საქართველოში დაბანდებული

უცხოური ინვესტიციების საერთო მოცულობის 4 პროცენტს შეადგენს.

უაღრესად დიდია სარფის სასაზღვრო ჭიშკრის მნიშვნელობა ორ ქვეყანას შორის ურთიერთობაში. ამ გზით თურქეთი დაკავშირებულია კავკასიისა და შუა აზიის ქვეყნებთან.

საქართველო და თურქეთი დაინტერესებული არიან ურთიერთშორის საავტომობილო, სარკინიგზო, საჰაერო და საზღვაო თანამშრომლობის გაფართოებით.

ორ ქვეყანას შორის ურთიერთობის გაფართოებას გარკვეულად ხელი შეუწყო 1995 წელს ვალე-თურქეთის საკონტროლო გამშვები პუნქტის გახსნამ.

უახლოეს მომავალში გაიხსნება ჩილდირ-არწახის (აქთაში) მესამე სასაზღვრო გამშვები პუნქტი.

მომზადებულია პროექტი ყარსი-ახალქალაქის 120 კმ-იანი რკინიგზის ხაზის მშენებლობასთან დაკავშირებით.

დაიწყო ფოთი-რიზეს ოპტიკურ-ბოჭკოვანი სისტემის მშენებლობა.

თურქეთი აპირებს დაიწყოს სამსუნ-სარფის ავტომაგისტრალის მშენებლობა, რომელიც დააკავშირებს ქვეყნის ცენტრალურ რაიონებს საქართველოსთან. ამ მაგისტრალის მშენებლობაზე მსოფლიო ბანკმა გამოყო 60 მილიონი დოლარი.

კასპიის ზღვის რეგიონში აღმოჩენილ იქნა ნავთობისა და გაზის დიდძალი მარაგი. თურქეთი და ევროპის სახელმწიფოები, რომლებიც განიცდიან ამ ნედლეულის ნაკლებობას, დაინტერესებული არიან მათი ევროპაში შეტანით. ამისათვის არსებობს ორი სატრანსპორტო გზა: 1. ბაქო-ნოვოროსიისკი და 2. ბაქო-ბათუმი. მაგრამ ამ მარშრუტებით ნავთობის გატანა აღარ აკმაყოფილებს გაზრდილ მოთხოვნილებებს და მისი ტრანსპორტირებისათვის გაჩნდა ახალი შესაძლო ვარიანტები: 1. აზერბაიჯანი-საქართველო-თურქეთი. 2. აზერბაიჯანი-სომხეთი-ნახიჭევანი-თურქეთი. 3. აზერბაიჯანი-ირანი-ნახიჭევანი-თურქეთი. 4. აზერბაიჯანი-ირანი-თურქეთი.

თურქეთი საქართველოს ერთ-ერთი სტრატეგიული პარტნიორია.

თურქეთის მთავრობა ყველაზე მეტად დაინტერესებულია აზერბაიჯან-საქართველო-თურქეთის მარშრუტით და, მისი ინიციატივით, შემუშაავებულ იქნა ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის ნავთობსადენი მილის მშენებლობის პროექტი. ამ პროექტს მხარი დაუჭირეს აშშ-ის და ევროპის ნავთობის კომპანიებმა. საქართველოში, ისევე როგორც თურქეთში, ნავთობისა და გაზის მარაგი ძალზე მცირეა, ამიტომ

საქართველო დაინტერესებულია, რომ ნავთობმა მის ტერიტორიაზე გაიაროს, რაც მას მოუტანს ნავთობსაც და ვალუტასაც.

საქართველოს, თურქეთისა და აზერბაიჯანის პრეზიდენტების დიდი ძალისხმევის შედეგად, და აშშ-ის პრეზიდენტ კლინტონის მხარდაჭერით, 1999 წლის 18 მარტს სტამბოლში ხელი მოაწერეს „ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის" ძირითადი საექსპლოატაციო მილსადენის სამთავრობათაშორისო ხელშეკრულებას.

ნავთობსადენის სიგრძე 1830 კილომეტრია; საპროექტო სიმძლავრე, 45-60 მილიონი ტონა წელიწადში, მშენებლობის ღირებულება – 2,4 მილიარდი აშშ-ის დოლარი, მშენებლობა უნდა დამთავრდეს 2004 წლის ბოლოს.

საქართველოს შემოსავალი, აქ გატარებული ნავთობის ტარიფის მიხედვით, შეადგენს წელიწადში საშუალოდ, 62,5 მილიონ დოლარს. საქართველოს მონაკვეთზე გასაწევი ხარჯები შეადგენს 515 მილიონ დოლარს, ხოლო საპროექტო ხარჯები – 400 მილიონ დოლარს.

ამავე პერიოდში შემუშავებულ იქნა „ბაქო-თბილისი-არზრუმის" გაზსადენის პროექტი. მისი სიგრძე შეადგენს 685 კილომეტრს. გაზსადენის გამტარუნარიანობა წელიწადში 36 მილიარდი კუბური მეტრი ბუნებრივი აირია. ამ პროექტის მშენებლობა ეღირება 2,9 მილიარდი დოლარი, აქედან საქართველოს ტერიტორიაზე დაბანდებული იქნება 500 მილიონი დოლარი. გაზსადენის მშენებლობის დამთავრება გათვალისწინებულია 2004 წლის ბოლოსათვის.

გაზსადენი ძირეულად შეცვლის საქართველოს ენერგეტიკულ ბალანსს. საქართველო უსასყიდლოდ, წელიწადში 1,5 მილიარდ კუბურმეტრ გაზს მიიღებს, რაც ორჯერ აღემატება მოხმარების ჩვენს დღევანდელ დონეს. გარდა ამისა, საქართველოს უფლება ეძლევა ყოველწლიურად შეისყიდოს შეღავათიან ფასებში 0,5 მილიარდი კუბური მეტრი ბუნებრივი აირი. მთლიანად გაზსადენის პროექტის ფუნქციონირების პერიოდში საქართველო უფასოდ მიიღებს და შეღავათიან ფასებში შეიძენს 58,8 მილიარდ კუბურ მეტრ გაზს. ქვეყნის ბიუჯეტის მიერ მისაღები ნომინალური შემოსავალი 40 წლის მანძილზე, სავარაუდოდ, 7 მილიარდს შეადგენს, ანუ წელიწადში საშუალოდ 175 დოლარს.

ორივე პროექტის მშენებლობის პროცესში დასაქმებულია 80 პროცენტი ადგილობრივი სპეციალისტი და მუშახელი.

გაზსადენის პროექტის მშენებლობისა და განვითარებისათვის საჭირო ტვირთების 80 პროცენტი შემოტანილ იქნება ბათუმისა და ფოთის პორტებიდან ჩვენი სარკინიგზო, საავტომობილო და საავი-

აციო ტრანსპორტის საშუალებით. საქართველოს შემოსავალი ტრანსპორტირებული ტვირთის თითოეულ ტონაზე 8-10 დოლარს შეადგენს.

ამრიგად, ნავთსადენისა და გაზსადენის მშენებლობის შედეგად საქართველო მიიღებს ვალუტას და გაუმჯობესდება ქვეყნის ენერგო რესურსების მარაგი, რაც ხელს შეუწყობს მისი ეკონომიკის შემდგომ განვითარებას.

2002 წლის 18 სექტემბერს სინგაჰალის ნავთობის ტერმინალზე საფუძველი ჩაეყარა ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის ნავთობსადენის მშენებლობას. ამ დღეს ბაქოში საზეიმო ცერემონიალზე შეიკრიბნენ და სიტყვები წარმოთქვეს თურქეთის რესპუბლიკის პრეზიდენტმა ა. სეზერმა, პრეზიდენტმა ე. შევარდნაძემ, აზერბაიჯანის პრეზიდენტმა ჰ. ალიევმა, აშშ-ის ენერგეტიკის მინისტმა სპენსერ აბრაჰამმა. შეკრებილებმა მოისმინეს აშშ-ის პრეზიდენტის ჯ. ბუშის, საფრანგეთის პრეზიდენტის ჟაკ შირაკის, დიდი ბრიტანეთის პრემიერ-მინისტრის ტონი ბლერის, ნორვეგიის პრემიერ-მინისტრის ბუნევიკის მისასალმებელი წერილები. „საუკუნის პროექტის“ მშენებლობა დაიწყო.

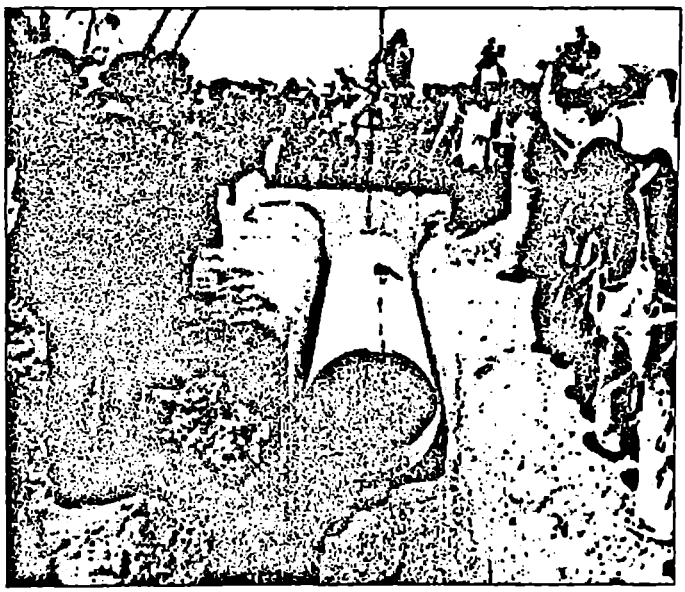

დაიწყო ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის ნავთობსადენის მშენებლობა

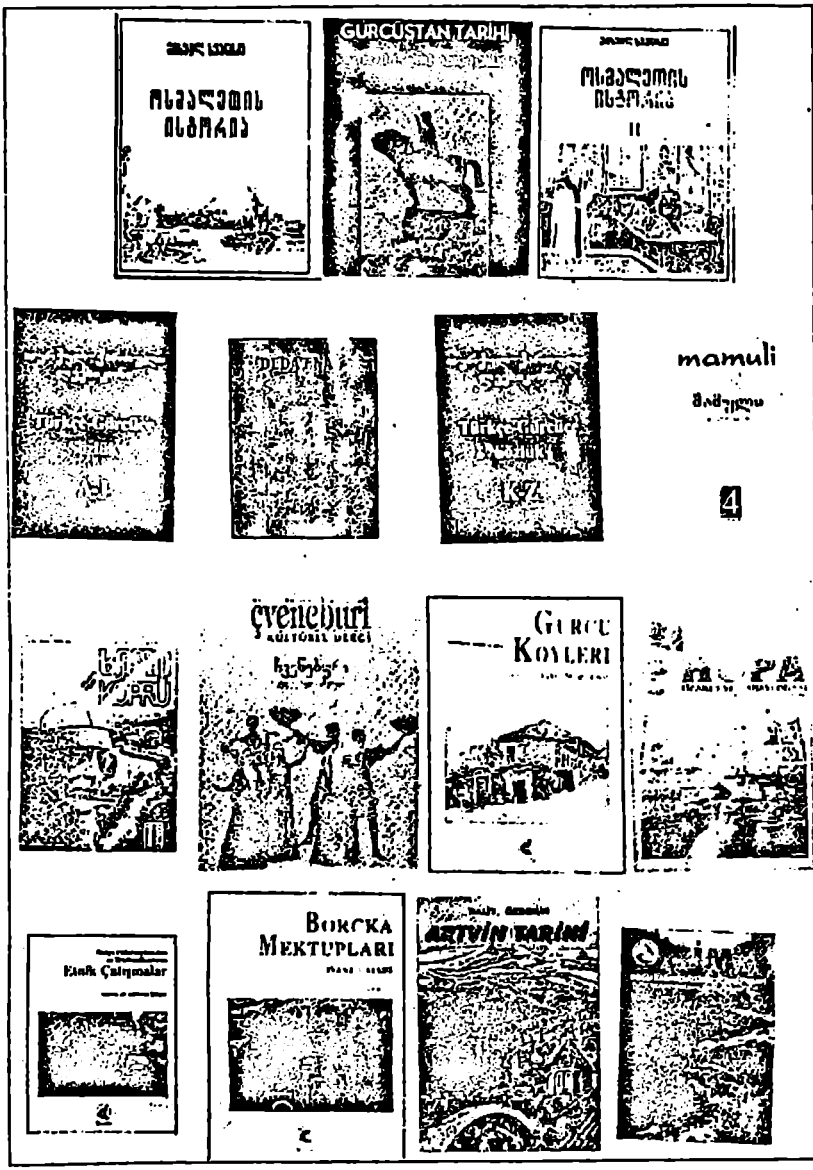

ნიგნები საქართველო-თურქეთის შესახებ

საქართველოსათვის გარკვეული მნიშვნელობა აქვს აგრეთვე ბაქო-სუფსის ნავთობსადენს და სუფსაში 2002 წელს აგებულ ტერმინალს.

ყურადღებას იმსახურებს შაჰდენიზის ბუნებრივი აირის პროექტი. მუშავდება აგრეთვე ტრანსკასპიური ბუნებრივი აირის მშენებლობის პროექტი. ყველა ამ პროექტის რეალიზაციის შემთხვევაში საქართველოს ეკონომიკური მდგომარეობა მკვეთრად გაუმჯობესდება.

საქართველოსა და თურქეთს შორის ეკონომიკური თანამშრომლობა კიდევ უფრო გაფართოვდა მას შემდეგ, რაც 1992 წლის 25 ივნისს სტამბოლში, თურქეთის პრეზიდენტის თურგუთ ოზალის ინიციატივით, დაარსდა შავი ზღვის რეგიონის ეკონომიკური თანამშრომლობის საერთაშორისო ორგანიზაცია (შემოკლებით ბისეკი). ბისეკში გაერთიანდა 11 სახელმწიფო. მათ შორის შავი ზღვის რეგიონის ექვსი სახელმწიფო – თურქეთი, საქართველო, ბულგარეთი, რუსეთი, რუმინეთი, უკრაინა და კიდევ ხუთი სახელმწიფო – აზერბაიჯანი, სომხეთი, ალბანეთი, აგრეთვე მოლდოვა და საბერძნეთი, რომლებსაც არა აქვთ გასასვლელი შავ ზღვაზე.

ბისეკის ორგანიზაციასთან თანამშრომლობა შეუძლია ყველა დაინტერესებულ სახელმწიფოს ან სახელმწიფოთა ჯგუფს, საერთაშორისო ორგანიზაციებსა და კომპანიებს. ავსტრია, იტალია, საფრანგეთი, გერმანია, პოლონეთი, სლოვაკია, ისრაელი, ეგვიპტე, ტუნისი ბისეკში დამოუკიდებლობის სტატუსით სარგებლობენ.

შავი ზღვა უძველესი დროიდან დიდ როლს ასრულებდა არა მარტო შავიზღვისპირა რეგიონის, არამედ შორეულ ქვეყნებთან ეკონომიკური და კულტურული თანამშრომლობის საქმეში. ამ რეგიონზე გადიოდა ცნობილი აბრეშუმის გზა, რომელმაც დაუკავშირა ერთმანეთთან ევროპისა და აზიის ქვეყნები. უძველესი დროიდან (ჯერ კიდევ აქემენიდების ხანაში) შავი ზღვა წარმოადგენდა საიმხედრო თვალსაზრისით მნიშვნელოვან სტრატეგიულ რეგიონს. ოსმალთა ბატონობის პერიოდში მან დაკარგა თავისი ოდინდელი მნიშვნელობა. ამ ორგანიზაციის შექმნით დაიწყო ახალი ერა რეგიონის ისტორიაში. ბისეკის მთავარი მიზანია შექმნას ევროპის ერთიანი ზონა და რეგიონში დაამყაროს მშვიდობა, სტაბილურობა დ ხელი შეუწყოს ეკონომიკური თანამშრომლობის განვითარებას.

1993 წელს შეიქმნა ბისეკის საპარლამენტო ასამბლეა, რომელიც საპარლამენტო ბაზას წარმოადგენს ბისეკის ქვეყნებს შორის ეკონომიკური, სოციალური, კულტურული და პოლიტიკური თანამშრომლობისათვის.

ბისეკის დაარსების შემდეგ, დაიწყო მასში შემავალი ქვეყნების თანამშრომლობა სხვადასხვა სფეროებში, როგორიცაა კავშირგაბმულობა, საზღვაო და ზღვისპირა სატრანსპორტო მიმოსვლა, ტელეკომუნიკაციები და შესაბამისი ინფრასტრუქტურა, ენერგეტიკა, ბუნებრივი აირის მიწოდება-განაწილება, მსუბუქი და კვების მრეწველობა, მეთევზეობა, სოფლის მეურნეობა და აგრომრეწველობა, წიაღისეული ნედლეულის მოპოვება და გადამუშავება, ჯანდაცვა და მედიკამენტების წარმოება, მეცნიერება და ტექნიკა, ინფორმატიკა, გარემოების დაცვა, ვაჭრობა, და ტურიზმი და სხვ.

1994 წელს დაარსდა შავი ზღვის ვაჭრობისა და განვითარების ბანკი, რომელსაც ხელი მოაწერა თერთმეტივე სახელმწიფოს წარმომადგენელმა. იგი ძალაში შევიდა 1997 წლის 24 იანვარს. ბანკის მიზანია ეკონომიკის გარდაქმნის პროცესებისათვის ხელშეწყობა, რეგიონალური პროცესებისა და პროგრამების დაფინანსება, მონაწილე სახელმწიფოებს შორის ვაჭრობის გაფართოვება, შავი ზღვის რეგიონის ეკონომიკური განვითარების დაჩქარება და რეგიონის მოსახლეობის ცხოვრების დონის გაუმჯობესება.

საქართველოსა და თურქეთს შორის დაიდო ხელშეკრულებები „საავტომობილო", საჰაერო და საზღვაო-სატრანსპორტო სფეროში თანამშრომლობის შესახებ" (1992 წლის 30 ივლისი), „საჰაერო ტრანსპორტის სფეროში თანამშრომლობა" (1995 წლის 30 იელისი", „სარკინიგზო მშენებლობის შესახებ" (1996 წლის 4 აპრილი).

1999 წლის 17 აპრილს დამთავრდა ილიჩოვსკის სარკინიგზო-საბორნე გადასასვლელის მშენებლობა, რომელიც ფოთს, ბათუმს, ილიჩოვსკსა და ვარნას აკავშირებს. მის მშენებლობაში დიდი წვლილი მიუძღვის შავიზღვისპირა ქვეყნების ეკონომიკური თანამშრომლობის ორგანიზაციას.

განსაკუთრებით კარგად ვითარდება ურთიერთობა სამხედრო სფეროში. თურქეთის თავდაცვის სამინისტრო დიდ დახმარებას უწევს ქართულ ჯარს. 1998 წლიდან დღემდე ამ მიზნით გრანტის სახით გადმოცემულია 15 მილ. 300000 აშშ-ს დოლარი.

103 ქართველმა კურსანტმა დაამთავრა თურქეთის სხვადასხვა სამხედრო სასწავლებელი. ამჟამად თურქეთში სწავლობს 96 ქართველი კურსანტი...

თურქეთმა განახორციელა მარნეულის სამხედრო აეროდრომის მოდერნიზაცია. თურქეთის მთავრობამ დიდი დახმარება აღმოუჩინა საქართველოს სამშვიდობო ოცეულს კოსოვოში სამშვიდობო მისიით გაგზავნაში. ქართულმა სამშვიდობო ოცეულმა გაი-

არა წინასწარი მომზადება თურქეთის რესპუბლიკაში და შემდგომ გაემგზარა კოსოვოში.

საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ, დაიწყო ახალი ერა თურქეთ-საქართველოს ურთიერთობაში. დამყარდა და გაფართოვდა სამეცნიერო-კულტურული ურთიერთობა ორ ქვეყანას შორის.

ამასთანავე საგრძნობლად შეიცვალა თურქეთის ხელისუფლების დამოკიდებულება თურქეთში მცხოვრები ქართული წარმომავლობის მოსახლეობის მიმართ.

1992 წლის იელისში თბილისში ყოფნის დროს თურქეთის პრემიერ-მინისტრმა სულეიმან დემირელმა განაცხადა: „თურქეთში მცხოვრები ქართული წარმოშობის მოსახლეობა აშენებს იმ ხიდს, რომელმაც უნდა დააკავშიროს ჩვენი ქვეყნები. ეს ქართული წარმოშობის პიროვნებები – ჩვენი თანამემამულეები, სწორედ ის სანდო ხალხია, რომელსაც შეიძლება მივანდოთ ეს საქმე".

თურქეთში მცხოვრები ქართველები დიდი ნდობით სარგებლობენ. მათ მნიშვნელოვანი ადგილი უკავიათ ქვეყნის სახელმწიფოს მმართველობაში და კერძო ბიზნესში. თურქეთის პარლამენტში ამჟამად ქართული წარმოშობის 18 დეპუტატია.

თურქეთის სხვადასხვა ქალაქებში გახსნილია ქართული სათვისტომოები: „ბათუმიდან და რეგიონებიდან გადასახლებულთა კულტურისა და სოლიდარობის საზოგადოება" (1988 წ.), ანკარაში – „სამხრეთ კავკასიიდან გადასახლებულთა კულტურის, ფოლკლორისა და სოლიდარობის საზოგადოება" (1989 წ.), ბურსაში – ბურსას ვილაიეთის ინგოლუს მაზრის სოფელ ჰაირიეში „სოფელ ჰაირიეს ტურიზმისა და ინფორმაციის საზოგადოება" (1962 წ.), გიოლუქში – „ართვინელთა და ბათუმელთა კულტურისა და სოლიდარობის საზოგადოება".

თურქეთში დაარსდა მეგობრობისა და თანადგომის ფონდი, რომლის თავმჯდომარეა მეელუთ ართვინლი (გოგლიძე).

ქართული წარმოშობის თურქეთის მოქალაქეებთან თანამშრომლობასა და კონტაქტებს დიდი მნიშვნელობა აქვს ორ ქვეყანას შორის მეგობრული ურთიერთობის განვითარების საქმეში.

2000 წელს სტამბოლში დაარსდა „თურქეთ-საქართველოს განათლებისა და კულტურის ფონდი", რომლის პრეზიდენტია საქართველოს საპატიო მოქალაქე, ბიზნესმენი და საზოგადო მოღვაწე ნიჰათ გიოქიითი (გოგიტიძე).

თურქეთის ქალაქებსა და სოფლებში შექმნილია ქართული ხალხური სიმღერებისა და ცეკვების ფოლკლორული ანსამბლები,

რომლებიც დიდი პოპულარობით სარგებლობენ არამარტო ქვეყნის შიგნით, არამედ აწყობენ კონცერტებს საზღვარგარეთაც. ამ ანსამბლებს შორის უნდა დავასახელოთ „იბერია", მელაშვილის (ოზკანი) ხელმძღვანელობით ქ. ბურსაში 1987 წელს დაარსებული ბურსის ქართული ხალხური სიმღერებისა და ცეკვის ფოლკლორული ანსამბლი.

თურქეთში საქართველოს ისტორიისა,ქართული ლიტერატურისა და კულტურის პროპაგანდის საქმეში ნაყოფიერად მოღვაწეობს ფაპრეედინ ჩილოღლუ (ბექა ჭილაშვილი). მან ამ საკითხებზე გამოაქვეყნა წერილები, წიგნი და მანვე გამოსცა XIX საუკუნის 90-ანი წლების თურქი მოღვაწის დოქტორ ისმეთზადე მეპმედ არიფის წიგნი „ქართული სოფლები თურქეთში". ფ. ჩილოღლუმ აგრეთვე გამოაქვეყნა „ქართველთა ისტორია". იგი აგრეთვე ნაყოფიერად მოღვაწეობს ჟურნალ „ჩვენებურში".

სამსუნის უნივერსიტეტის პროფესორმა ბილალ დინდარმა (მიქელაძემ) თურქულ ენაზე თარგმნა შოთა რუსთველის „ვეფხისტყაოსანი".

თურქულ ენაზე ითარგმნა ცნობილი ქართველი ისტორიკოსების ივ. ჯავახიშვილის, ს. ჯანაშიასა და ნ. ბერძენიშვილის „საქართველოს ისტორია".

თურქულ ენაზე ითარგმნა მ. ვანლიშისა და ა. თანდილავას „ლაზების ისტორია", დაიბეჭდა იაკობ გოგებაშვილის „დედაენა" და სხვ.

საქართველოს ისტორიის, ლიტერატურის, კულტურისა და საქართველო-თურქეთის მეგობრული ურთიერთობის განვითარების საქმეში მნიშვნელოვან როლს ასრულებს ჟურნალი „ჩვენებური", რომლის დამაარსებელი იყო აპმედ მელაშვილი (ოზკანი) ხოლო ამჟამად მისი რედაქტორია ოსმან ნური მერჯანი (იმედაშვილი).

ამჟამად დღის წესრიგში დგას სტამბოლში ქართული უნივერსიტეტის დაარსება, რომლის ადგილსამყოფელი იქნება ქართველ კათოლიკეთა საკანესთან. სტამბოლში გამოდიოდა აგრეთვე თურქულ ქართული ჟურნალი „მამული".

ტაო-კლარჯეთის ქართული კულტურის ძეგლებით დაინტერესდა თურქი მეცნიერი ქალბატონი მინე კადიროღლუ. მან შეისწავლა ამ რეგიონის რიგი ქართული ძეგლებისა და შედეგები გამოაქვეყნა შრომებში თურქულ და ინგლისურ ენებზე. ამ თემაზე მან წაიკითხა რამდენიმე მოხსენება თბილისსა და ქუთაისში გამართულ სამეცნიერო სესიებზე.

დიდია ინტერესი საქართველოში მეზობელი თურქეთისადმი. ეს გასაგებიცაა, რადგან მასთან მრავალსაუკუნოვანი ისტორია გვაკავშირებს.

საქართველოში წარმატებით იკვლევენ არა მარტო საქართველო-თურქეთის ურთიერთობის სხვადასხვა პრობლემებს, არამედ სწავლობენ საკუთრივ თურქეთის პოლიტიკურ ისტორიას, სოციალურ-ეკონომიკურ ურთიერთობებს,ენის, ლიტერატურისა და ფოლკლორის საკითხებს.

საქართველოში თურქოლოგიას საფუძველი ჩაუყარა აკადემიკოსმა სერგი ჯიქიამ. მან მრავალი საყურადღებო ნაშრომი გამოაქვეყნა. აქედან განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი და ფასდაუდებელია „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი" (ოთხ წიგნად).

90-იანი წლებიდან საქართველოში განსაკუთრებით ფართოდ გაიშალა თურქეთის ისტორიისა და საქართველო-თურქეთის ურთიერთობის საკითხების შესწავლა. ეს აიხსნება იმით, რომ ქართველ მეცნიერებს საშუალება მიეცათ წასულიყვნენ თურქეთში სამეცნიერო მივლინებებში, ემუშავათ თურქეთის არქივებსა და ბიბლიოთეკებში და სხვა სამეცნიერო დაწესებულებებში (ქართველი თურქოლოგების ნაშრომების სია დაწვრილებით იხ. ბიბლიოგრაფიაში).

თურქეთის ახალი ისტორიის საკითხებთან დაკავშირებით საყურადღებო წიგნები გამოაქვეყნეს ქართველმა თურქოლოგებმა: ო. გიგინეიშვილმა, „თურქეთის 1960 წლის 27 მაისის სახელმწიფო გადატრიალების მოკლე ისტორია", ნ. კომახიძემ „მეზობელო კარისაო", ე. მაკარაძემ „თანამედროვე თურქეთის აქტუალური საკითხები", ზ. ბატიაშვილმა „თურქეთის შეიარაღებული ძალები", მისივე, — „თურქეთი" (ცნობარი), გ. სორდიამ 1982 წლის „თურქეთის რესპუბლის კონსტიტუცია", აგრეთვე „დემოკრატიულ ნორმათა პრობლემები თურქეთის კანონმდებლობებში" მ. სვანიძემ „ოსმალეთის ისტორია" ორ ტომად, მისივე „ქაროველები თურქეთში" და სხვა.

თურქეთისა და თურქეთ-საქართველოს ურთიერთობის საკითხებს ნაყოფიერად იკვლევენ: ც. აბულაძე, გ. ალასანია, ნ. შენგელია, მ. სვანიძე, ზ. შაშიკაძე და სხვ.

ქართველი თურქოლოგები განსაკუთრებით წარმატებით მუშაობენ საქართველოს შესახებ თურქული წყაროების შესწავლა-პუბლიკაციაზე, რომელსაც საქართველოში საფუძველი ჩაუყარა აკად. ს. ჯიქიამ. ამ მხრივ აღსანიშნავია ც. აბულაძის, გ. ალასანიას, ნ. შენგელიას, გ. ფუთურიძის, მ. ილურიძის მიერ გამოცემული თურქული წყაროები.

თურქეთის პრეზიდენტები

ქემალ ათა თურქი

ისმეთ ინონუ

ჯელალ ბაიარი

ჯემალ გურსელი

ჯევდეთ სუნაი

ფაპრი ქორუთურქი

ქენან ევრენი

თორგუთ ოზალი

სულეიმან დემირელი

აპმეთ ნეჯდეთ სეზერი

1997-1999 წლებში თურქეთში სამეცნიერო მივლინებაში იმყოფებოდა ნ. შენგელია. მან ანკარისა და სტამბოლის არქივებში მეტად საყურადღებო დოკუმენტები მოიძია საქართველო-თურქეთის ურთიერთობის შესახებ და შეუდგა მათ გამოქვეყნებას.

საქართველოში წარმატებით იკელევენ თურქულ ენას, ლიტერატურას, კულტურასა და ფოლკლორს. აღსანიშნავია ნ. ჯანაშიას, მ. ჯიქიას,ი. გაბისკირიას,ი. გოცირიძის, ლ. რუხაძის, ლ. ჩლაიძის, გ. ანთელავას, ე. კვანტალიანის, ნ. გურგენიძის, გ. შაყულაშვილის, ქ. ლორთქიფანიძისა და სხვათა გამოკვლევები.

1989-1993 წლებში თურქეთში სამეცნიერო მივლინებაში იმყოფებოდა ბათუმის შოთა რუსთაველის სახ. სახელმწიფო უნივერსიტეტის დოცენტი შ. ფუტკარაძე. მან მოინახულა ქართველებით დასახლებული სოფლები, შეაგროვა და ჩაიწერა დიდძალი ენობრივი და ფოლკლორული მასალა, ამ საკითხებს მან მიუძღვნა იქ მცხოვრები ქართველების შესახებ მონოგრაფია „ჩვენებურების ქართული“.

1997 წლის 26 აგვისტოს დაარსდა საქართველო-თურქეთის სამეცნიერო-კულტურული ურთიერთობის საზოგადოება. იგი მოწოდებულია კიდევ უფრო მეტად გააფართოოს და მრავალმხრივი გახადოს ორ ქვეყანას შორის სამეცნიერო და კულტურული თანამშრომლობა.

ქართველ თურქოლოგთა ჯგუფმა, ლ. ჩლაიძის რედაქტორობით,გმოაქვეყნა ორ ტომად „თურქულ-ქართული ლექსიკონი“ და გამოსაცემად აშზადებს „ქართულ-თურქულ ლექსიკონს“. ი. გოცი-

პრემიერ-მინისტრი რეჯეფ ერდოღანი
და პრეზიდენტი ჯორჯ ბუში

რიძემ გამოსცა „თურქული ენის სახელმძღვანელო“, ს. ჯიქიამ „თურქული ქრესტომათია“ და სხვ.

ქართველი თურქოლოგები ნ. ჯანაშია, ლ. ჩლაიძე, ი. გოცირიძე, ს. კაჭარავა და სხვ. თარგმნიან თურქულ ენაზე ქართველი კლასიკოსებისა და თანამედროვე მწერლებისა და პოეტების ნაწარმოებებს, ხოლო თურქი მწერლებისას — ქართულად.

ქართველი თურქოლოგები მონაწილეობენ თურქეთში გამართულ სამეცნიერო კონგრესებსა და სიმპოზიუმებში და თავიანთ ნაშრომებს ბეჭდავენ მათ სამეცნიერო გამოცემებში: ც. აბულაძე, გ. ალასანია, ნ. შენგელია, მ. სვანიძე, ზ. შაშიკაძე, ე. მაჩიტაძე.

საქართველო-თურქეთს შორის კულტურულ-მეგობრული ურთიერთობის გაფართოება-განვითარების საქმეში დიდი როლი შეასრულა გაზეთმა „ხიდმა“, რომელიც 1993 წელს დაარსდა, ხოლო ამ გაზეთის ბაზაზე 2002 წლიდან გამოდის ჟურნალი „ახალი ხიდი“ ქართულ-თურქულ ენებზე, მისი რედაქტორია ა. იმედაშვილი. ეს ჟურნალი წარმატებით აგრძელებს წინამორბედის ტრადიციებს.

საქართველოში მოქმედებს თურქებს მიერ დაარსებული სამი სასწავლებელი: თბილისის ს. დემირელის სახელობის კოლეჯი, ბათუმის რ. შაპინის სახელობის ლიცეუმი და თბილისის შავი ზღვის საერთაშორისო უნივერსიტეტი. სასწავლებლებში სწავლება ინგლისურ ენაზეა, თურქული ენა ისწავლება არჩევით, ხოლო ქართული სავალდებულოა. ქუთაისში გახსნილია თურქული ენის შემსწავლელი კურსები.

საქართველოს ოცამდე სკოლაში და უმაღლეს სასწავლებლებში ისწავლება თურქული ენა.

საქართველოს უმაღლეს სასწავლებლებში ასობით თურქი ახალგაზრდა სწავლობს. 10 წლის მანძილზე საქართველოს უმაღლეს სასწავლებლებში ქართულ ენას დაეუფლა და უმაღლესი განათლება მიიღო 600-ზე მეტმა ახალგაზრდამ, მათ შორის არიან ქართული წარმოშობის თურქი მოქალაქეები. ერთი სიტყვით, ორ ქვეყანას შორის იზრდება და ფართოვდება საგანმანათლებლო-სამეცნიერო-კულტურული ურთიერთობები.

თურქეთის ისტორიის ქრონოლოგია

1914 წ. 1 აგვისტო – დაიწყო პირველი მსოფლიო ომი.
1914 წ. 2 აგვისტო – სტამბოლში გერმანიასა და თურქეთს შორის დაიდო საიდუმლო სამხედრო კავშირი.
1914 წ. 9 სექტემბერი – თურქეთმა გააუქმა კაპიტულაციების რეჟიმი.
1914 წ. 29 ოქტომბერი – გერმანია-თურქეთის ფლოტმა დაბომბა რუსეთის ნავსადგურები: ოდესა, სევასტოპოლი, ნოვოროსიისკი.
1914 წ. 3 ნოემბერი – რუსეთმა ომი გამოუცხადა თურქეთს.
1914 წ. 5 ნოემბერი – ინგლისმა ომი გამოუცხადა თურქეთს.
1914 წ. 6 ნოემბერი – საფრანგეთმა ომი გამოუცხადა თურქეთს.
1914 წ. 11 ნოემბერი – თურქეთის სულთანმა საღვთო ომი გამოუცხადა ანტანტის სახელმწიფოებს.
1916 წ. რუსეთის ჯარებმა დაიკავეს არზრუმი, ერზინჯანი და ტრაპიზონი.
1917 წ. 18 დეკემბერი – ერზინჯანის დროებითი ზავი თურქეთსა და ამიერკავკასიის კომისარიატს შორის.
1918 წ. 3 მარტი – ბრესტ-ლიტოვსკის საზავო ხელშეკრულება.
1918 წ. 14 მარტი-14 აპრილი – ტრაპიზონის საზავო კონფერენცია.
1918 წ. 11 მაისი-4 ივნისი – ბათუმის საზავო კონფერენცია.
1918 წ. 4 ივნისი – ბათუმის საზავო ხელშეკრულებები დადებული თურქეთსა და ამიერკავკასიის რესპუბლიკებს შორის.
1918 წ. 15 აგვისტო – სულთნის ჰატიშერიფი (ბრძანებულება) ყარსის, არტაანისა და ბათუმის მაზრების ოსმალეთის იმპერიასთან შეერთების შესახებ.
1918 წ. 30 ოქტომბერი – მუდროსის დროებითი ზავი თურქეთსა და ანტანტის სახელმწიფოებს შორის.
1918 წ. 3-8 ნოემბერს ინგლისის ჯარებმა დაიკავეს მოსული და მოსულის ოლქი.
1918 წ. 11 ნოემბერი – კომპიენის დროებითი ზავი გერმანიასა და ანტანტის სახელმწიფოებს შორის.
1918 წ. 20 დეკემბერი – ინგლისისა დ საფრანგეთის ჯარებმა დაიკავეს ქალაქი ადანა.
1918 წ. 3 მარტი – ერზრუმში დაარსდა აღმოსაველეთის ვილაიეთების „უფლებათა დაცვის“ კომიტეტი.

1919 წ. 13 აპრილი — ინგლისის ჯარებმა დაიკავეს ყარსი და დააპატიმრეს „ყარსის მთავრობის“ წევრები.

1919 წ. 29 აპრილი — იტალიის ჯარები გადასხმულ იქნა ანტალიაში.

1919 წ. 19 მაისს — სამსუნში ჩავიდა მუსტაფა ქემალი და სათავეში ჩაუდგა ეროვნულ-განმათავისუფლებელ ბრძოლას.

1919 წ. 28 ივნისი — ვერსალის საზავო ხელშეკრულება გერმანიასა და ანტანტის სახელმწიფოებს შორის.

1919 წ. 23 ივლისი-7 აგვისტო — ერზრუმში ჩატარდა აღმოსავლეთის ვილაიეთების „უფლებათა დაცვის“ საზოგადოების კონგრესი.

1919 წ. 12 სექტემბერი — სივასში ჩატარდა სრულიად თურქეთის „უფლებათა დაცვის“ კონგრესი, რომლის თავმჯდომარედ აირჩიეს მუსტაფა ქემალი.

1919 წ. ნოემბერ-დეკემბერი — ჩატარდა არჩევნები თურქეთის პარლამენტში.

1920 წ. 12 იანვარი — სტამბოლში გაიხსნა პარლამენტის სესია.

1920 წ. 28 იანვარი — პარლამენტმა მიიღო „ეროვნული აღთქმის“ დეკლარაცია.

1920 წ. 16 მარტი — ინგლისის ჯარებმა დაარბიეს თურქეთის პარლამენტი.

1920 წ. 18 აპრილი — სტამბოლში შეიქმნა „ხალიფათის არმია“ ანატოლიაში,. „ამბოხებულების“ წინააღმდეგ საბრძოლველად.

1920 წ. 23 აპრილი — ანკარაში გაიხსნა თურქეთის დიდი ეროვნული კრება.

1920 წ. 26 აპრილი — მუსტაფა ქემალმა წერილი გაუგზავნა ლენინს და ითხოვა დამყარებულიყო დიპლომატიური ურთიერთობა ორ ქვეყანას შორის.

1920 წ. 30 აპრილი — მუსტაფა ქემალი აირჩიეს ანკარის მთავრობის თავმჯდომარედ.

1920 წ. 11 მაისი — სტამბოლის სასამართლომ, სულთნის ბრძანებით, მუსტაფა ქემალს სიკვდილი მიუსაჯა.

1920 წ. 22 ივნისს — საბერძნეთის არმია ანატოლიასა და თრაკიაში შეტევაზე გადავიდა.

1920 წ. 8 ივლისი — ბერძნებმა ბურსა დაიკავეს.

1920 წ. 25 ივლისი — ბერძნების ჯარებმა აიღეს ადრიანოპოლი.

1920 წ. 10 აგვისტო — სევრის საზავო ხელშეკრულება.

1920 წ. 10 სექტემბერი — თურქეთის კომუნისტური პარტიის პირველი ყრილობა.

1920 წ 24 სექტემბერი — დაიწყო ომი ოსმალეთსა და სომხეთს შორის.

1920 წ. 15 ნოემბერი – თბილისში ჩამოვიდა ქიაზიმ ბეი, ანკარის მთავრობის სრულუფლებიანი წარმომადგენელი.

1920 წ. 2 დეკემბერი – ალექსანდროპოლის (გუმბრის) საზავო ხელშეკრულება თურქეთსა და სომხეთს შორის.

1921 წ. 10 იანვარი – სოფელ ინონუსთან თურქებმა ბერძნებზე მოიპოვეს პირველი გამარჯვება.

1920 წ. 20 იანვარი – მიიღეს თურქეთის დროებითი კონსტიტუცია.

1921 წ. 8 თებერვალი – დამყარდა დიპლომატიური ურთიერთობა საქართველოსა და ანკარის მთავრობებს შორის.

1921 წ. 28 იანვარი – ტრაპეზუნში ვერაგულად დახოცეს მუსტაფა სუფხი და 18 თურქი კომუნისტი.

1921 წ. 16 მარტი – მოსკოვის რუსეთ-თურქეთის მეგობრობისა და ძმობის ხელშეკრულება.

1921 წ. 13 ოქტომბერი – ყარსის მეგობრობისა და ძმობის ხელშეკრულება თურქეთსა და ამიერკავკასიის რესპუბლიკებს შორის

1921 წ. 31 მარტი – სოფელ ინონუსთან თურქებმა მოიპოვეს მეორე გამარჯვება ბერძნებზე.

1921 წ. 23 აგვისტო-13 სექტემბერი – მდინარე საკარიასთან ბრძოლები საბერძნეთ-თურქეთის არმიებს შორის.

1921 წ. 13 სექტემბერი – თურქებმა მოიპოვეს გამარჯვება ბერძნებზე.

1921 წ. 19 სექტემბერი – მუსტაფა ქემალს მიანიჭეს მარშლის წოდება და გაზის (გამარჯვებულის) ტიტული.

1922 წ. 3 იანვარი – თურქეთ-უკრაინის მეგობრობისა და ძმობის ხელშეკრულება.

1922 წ. 26 აგვისტო – თურქეთის არმია გადავიდა შეტევაზე ბერძნების წინააღმდეგ.

1922 წ. 9 სექტემბერი – თურქეთის ჯარებმა იზმირი გაანთავისუფლეს.

1922 წ. 18 სექტემბერი – მთელი ანატოლია განთავისუფლებულ იქნა ოკუპანტებისაგან.

1922 წ. 11 ოქტომბერი – მუდანიის დროებითი ზავი.

1922 წ. 1 ნოებერი – სასულთნოს გაუქმება.

1922 წ. 17 თებერვალი-14 მარტი – იზმირის ეკონომიკური კონგრესი.

1923 წ. 11 სექტემბერი – დაარსდა თურქეთის სახალხო (რესპუბლიკური) პარტია.

1923 წ. 6 ოქტომბერი – თურქეთის ჯარი შეეიდა სტამბოლში.

1923 13 ოქტომბერი – ანკარა გამოცხადდა თურქეთის დედაქალაქად.

1923 წ. 29 ოქტომბერი – თურქეთი რესპუბლიკად გამოცხადდა. პრეზიდენტად მუსტაფა ქემალი აირჩიეს.

1923 წ. 30 ოქტომბერი – პირველი რესპუბლიკური მთავრობის კაბინეტი შეადგინა ისმეთ ინონუმ.

1924 წ. 3 მარტ . – გაუქმდა სახალიფო.

1924 წ. 8 აპრილი – გაუქმდა შარიათის სასამართლოები.

1924 წ. 20 აპრილი – მიღებულ იქნა თურქეთის რესპუბლიკის პირველი კონსტიტუცია.

1924 წ. 9-18 ნოემბერი – დაარსდა პროგრესულ-რესპუბლიკური პარტია.

1924 წ. 20 ნოემბერი – გადადგა ისმეთ ფაშა და მთავრობა შეადგინა ალი ფეთჰი ბეიმ.

1925 წ. თებერვალ-აპრილი – ქურთების აჯანყება შეიხ-საიდის მეთაურობით.

1925 წ. 17 თებერვალი – გაუქმდა აშარის გადასახადი.

1925 წ. 26 თებერვალი – გაუქმდა ფრანგული კომპანია „რეჟი".

1925 წ. 3 მარტი – გადადგა ალი ფეთჰი ბეის კაბინეტი, ახალი მთავრობა შეადგინა ისმეთ ფაშამ.

1925 წ. 3 ივნისი – აიკრძალა პროგრესულ-რესპუბლიკური პარტია.

1925 წ. 25 ნოემბერი – აიკრძალა ფესკების ტარება და შემოიღეს ევროპული ტანსაცმელი.

1925 წ. 30 ნოემბერი – გაუქმდა დერვიშული ორდენები და დაიხურა მონასტრები (თექე).

1925 წ. 17 დეკემბერი – პარიზში საბჭოთა კავშირმა და თურქეთმა ხელი მოაწერეს. მეგობრობისა და ნეიტრალიტეტის ხელშეკრულებას.

1925 წ. 26 თებერვალი – შემოიღეს ევროპული წელთაღრიცხვა და კალენდარი.

1926 წ. – მიიღეს ახალი სამოქალაქო კოდექსი.

1927 წ. 17 თებერვალი – აღდგა დიპლომატიური და საკონსულო ურთიერთობა თურქეთსა და ამერიკის შეერთებულ შტატებს შორის.

1927 წ. 11 მარტი – ანკარაში საბჭოთა კავშირსა და თურქეთს შორის დაიდო ხელშეკრულება ეაჭრობისა და ხლვაოსნობის შესახებ.

1927 წ. 15-23 ოქტომბერი – სახალხო-რესპუბლიკური პარტიის მეორე ყრილობა.

1928 წ. 9 აპრილი – კონსტიტუციიდან ამოღებული იქნა ფრაზა „თურქეთის სახელმწიფოს რელიგია ისლამია".

1928 წ. 1 ნოემბერი – არაბული ანბანიდან ლათინურზე გადასვლა.

1930 წ. აგვისტო-ნოემბერი – დაიხურა ლიბერალურ-რესპუბლიკური პარტია, ალი ფუად ბეის მიერ დაარსებული.

1930 წ. ნოემბერი – თურქეთ-საბერძნეთის ხელშეკრულება, მეგობრობისა და ნეიტრალიტეტის შესახებ.

1931 წ. 10-14 მაისი – სახალხო რესპუბლიკური პარტიის მესამე ყრილობა.

1932 წ. აპრილ-მაისი – პრემიერ-მინისტრ ისმეთ ინონუს ვიზიტი მოსკოვში.

1932 წ. 18 ივლისი – თურქეთი მიიღეს ერთა ლიგაში.

1934 წ. შემოიღეს გვარის კანონმდებლობა.

1934 წ. 5 დეკემბერის – ქალებმა მიიღეს პარლამენტში მონაწილეობის უფლება.

1935 წ. 16 სექტემბერი – კაისერიში გაიხსნა საფეიქრო კომბინატი.

1935 წ. 9-14 მაისი – სახალხო-რესპუბლიკური პარტიის IV ყრილობა.

1936 წ. 20 ივლისი – მონტრეს კონვენცია შავი ზღვის სრუტეების შესახებ.

1936 წ. 20 ივლისი – თეირანში ხელი მოაწერეს საადაბადის პაქტს (თურქეთი, ირანი, ერაყი, ავღანეთი).

1937 წ. 25 ოქტომბერი – ინონუს მთავრობა გადადგა და ახალი მთავრობა შეადგინა ჯელალ ბაიარმა.

1938 წ. 31 მარტი – თურქეთ-საბჭოთა კავშირის შეთანხმება საკონსულოების ურთიერთშემცირების შესახებ.

1938 წ. 31 ივლისი – დაიდო ხელშეკრულება ბალკანეთის ანტანტის ქვეყნებსა და ბულგარეთს შორის ურთიერთთავდაუსხმელობის შესახებ.

1938 წ. 10 ნოემბერი – გარდაიცვალა ქემალ ათათურქი.

1938 წ. 11 ნოებრი – ისმეთ ინონუ არჩეულ იქნა თურქეთის პრეზიდენტად, ხოლო მთავრობა შეადგინა რეფიქ საიდამმა.

1939 წ. 16 იანვარი – გერმანიამ თურქეთს კრედიტის სახით მისცა 150 მილიონი მარკა.

1939 წ. 27 აპრილი – ანკარაში ჩავიდა გერმანიის ახალი ელჩი ფონ პაპენი.

1939 წ. 23 ივნისი – საფრანგეთ-თურქეთის შეთანხმება ალექსანდრეტას სანჯაყის თურქეთისათვის გადაცემის შესახებ.

1939 წ. 1 აგვისტო – დაიწყო მეორე მსოფლიო ომი.

1939 წ. სექტემბერ-ოქტომბერი – მოსკოვში იმყოფებოდა თურქეთის საგარეო საქმეთა მინისტრი შუქრუ სარაჯოღლუ.

1939 წ. 19 ოქტომბერი – ინგლის-საფრანგეთ-თურქეთის ხელშეკრულება ურთიერთდახმარების შესახებ.

1940 წ. 25 ივლისი – დაიდო გერმანია-თურქეთის სავაჭრო ხელშეკრულება.

1941 წ. 1 მარტი – ბულგარეთი შეუერთდა „სამთა კავშირს". გერმანიის ჯარები შევიდნენ ბულგარეთში.

1941 წ. 6 აპრილი – გერმანიის თავდასხმა იუგოსლავიასა და საბერძნეთზე.

1941 წ. 2 მაისი – ინგლისელებმა სამხედრო ოპერაციები დაიწყეს ერაყში რაშიდ ალ გაილანის მთავრობის წინააღმდეგ.

1941 წ. 31 მაისი – ინგლისის ჯარებმა დაიკავეს ბაღდადი და მოახდინეს პროფაშისტური მთავრობის დამხობა.

1941 წ. 8 ივნისი – ინგლისისა და საფრანგეთის ჯარები შეეიდნენ სირიაში.

1941 წ. 18 ივნისი – გერმანია-თურქეთის ხელშეკრულება „მეგობრობისა და თანამშრომლობის შესახებ".

1941 წ. 22 ივნისი – გერმანიის თავდასხმა საბჭოთა კავშირზე.

1941 წ. 25 ივნისი – თურქეთმა გამოაცხადა ნეიტრალიტეტი გერმანიის მიერ საბჭოთა კავშირზე თავდასხმასთან დაკავშირებით.

1941 წ. 4 დეკემბერი – პრეზიდენტ რუზველტის განცხადება თურქეთზე „ლენდლიზის" კანონის გავრცელების შესახებ.

1941 წ. 7 დეკემბერი იაპონიის თავდასხმა პირლ-ჰამბორზე და იაპონიის მიერ ომის დაწყება აშშ-ისა და ინგლისის წინააღმდეგ.

1943 წ. 30-31 იანვარი – ადანაში ჩერჩილის შეხვედრა ი. ინონუსთან.

1943 წ. 28 ნოემბერი – 1 დეკემბერი – თეირანის კონფერენცია.

1943 წ. 4-6 დეკემბერი – კაიროში ერთმანეთს შეხვდნენ რუზველტი, ჩერჩილი და ინონუ.

1944 წ. 2 აგვისტო – თურქეთმა გაწყვიტა დიპლომატიური ურთიერთობა გერმანიასა და იაპონიასთან.

1945 წ. 4-12 თებერვალი – სამი დიდი სახელმწიფოების მეთაურების კონფერენცია ყირიმში.

1945 წ. 23 თებერვალი – თურქეთმა ომი გამოუცხადა გერმანიასა და იაპონიას.

1945 წ. 19 მარტი – საბჭოთა მთავრობამ მოახდინა 1925 წლის საბჭოთა კავშირ-თურქეთის მეგობრობისა და ნეიტრალიტეტის ხელშეკრულების დენონსირება.

1945 წ. 8 მაისი – გერმანიამ გამოაცხადა კაპიტულაცია.

1945 წ. 17 ივლისი-2 აგვისტო – ბერლინის (პოტსდამის) კონფერენცია.

1945 წ. 9 აგვისტო – საბჭოთა კავშირმა ომი გამოუცხადა იაპონიას.

1945 წ. 2 სექტემბერი – იაპონიამ გამოაცხადა კაპიტულაცია.

1945 წ. 22 სექტემბერი – სახალხო-რესპუბლიკური პარტიიდან გარიცხეს ოპოზიციონერები. ჯელალ ბაიარმა უარი თქვა დეპუტატობაზე და განაცხადა, რომ განზრახული აქვს ახალი პარტიის დაარსება.

1946 წ. თურქეთში გაუქმდა პოლიტიკური პარტიების აკრძალვა და თურქეთში მრავალპარტიული სისტემა დამყარდა.

1946 წ. 20 იანვარი – ჯელალ ბაიარმა დააარსა დემოკრატიული პარტია.

1946 წ. 21 ივლისი – ჩატარდა არჩევნები მეჯლისში, გაიმარჯვა სახალხო-რესპუბლიკურმა პარტიამ.

1946 წ. 7 აგვისტო – საბჭოთა მთავრობის ნოტა თურქეთის მთავრობისადმი მონტრეს კონვენციის გადასინჯვის მიზნით.

1947 წ. – სკოლებში შემოიღეს რელიგიის გაკვეთილები, ანკარის უნივერსიტეტში გაიხსნა ღვთისმეტყველების ფაკულტეტი.

1947 წ. 12 მარტი – აშშ-ის პრეზიდენტის ტრუმენის დოქტრინა თურქეთსა და საბერძნეთისათვის ეკონომიკური დახმარების აღმოჩენის შესახებ.

1948 წ. შეიმუშაავეს მარშალის გეგმა, ტრუმენის დოქტრინის რეალიზაციის მიზნით.

1948 წ. – მოსახლეობას ნება დართეს წასულიყვნენ მექაში, ჰაჯის შესასრულებლად.

1950 წ. 14 მაისი – არჩევნებში გაიმარჯვა დემოკრატიულმა პარტიამ. ჯელალ ბაიარი აირჩიეს თურქეთის პრეზიდენტად, ადნან მენდერესი – პრემიერ-მინისტრად.

1950-1960 წწ. დემოკრატიული პარტია მთავრობის სათავეში.

1950-1953 წწ. –თურქეთის სამხედრო ბრიგადამ მონაწილეობა მიიღო კორეის ომში.

1952 წ. – თურქეთი გახდა ნატოს წევრი (ჩრდილოეთ ატლანტიკის სამხედრო ბლოკი).

1953 წ. 30 მაისი – საბჭოთა მთავრობის განცხადება, რომ მას არა აქვს ტერიტორიული პრეტენზიები თურქეთის მიმართ.

1955 წ. 24 თებერვალი – შეიქმნა ბაღდადის პაქტი, მასში შევიდა თურქეთი, ერაყი, ირანი, პაკისტანი.

1958 წ. – დაიშალა ბაღდადის ბლოკი.

1959 წ. – თურქეთი გახდა სენტოს წევრი (სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიის ქვეყნების კავშირი).

1959 წ. 5 მარტი – დაიდო სამხედრო ხელშეკრულება თურქეთსა და აშშ-ს შორის.

1960 წ. 27 მაისი – სახელმწიფო გადატრიალება თურქეთში გენერალ გურსელის მეთაურობით. შეიქმნა ეროვნული ერთობის კომიტეტი.

1960 წ. 28 მაისი – ჯემალ გურსელმა შეადგინა პირველი მთავრობა.

1960 წ. 12 ივნისი – გაუქმდა 1924 წ. კონსტიტუცია.

1960 წ. – აიკრძალა დემოკრატიული პარტია.

1960 წ. სექტემბერი – ჯემალ გურსელმა შეადგინა მეორე მთავრობა.

1969 წ. 14 ოქტომბერი-1961 წ. 15 სექტემბერი – სასამართლო პროცესი დემოკრატიული პარტიის წევრებზე კუნძ. იასიადაზე.

1961 წ. 5 იანვარი – ჯემალ გურსელმა შეადგინა მესამე მთავრობა.

1961 წ. 6 იანვარი – ანკარაში გაიხსნა დამფუძნებელი კრება.

1961 წ. 27 მაისი – დამფუძნებელმა კრებამ მიიღო თურქეთის ახალი კონსტიტუცია.

1961 წ. 15 ოქტომბერი – ჩატარდა არჩევნები მეჯლისში.

1961 წ. ოქტომბერი – დაიშალა ეროვნული უშიშროების კომიტეტი.

1961-1967 წწ. – გენერალი გურსელი თურქეთის პრეზიდენტი.

1961 წ. ნოემბერი – შეიქმნა პირველი კოალიციური მთავრობა ისმეთ ინონუს მეთაურობით.

1963 წ. 12 სექტემბერი – თურქეთმა განაცხადი გააკეთა შესულიყო ევროპის ეკონომიკურ კავშირში.

1965 წ. თებერვალი – გადადგა მესამე კოალიციური მთავრობა, ისმეთ ინონუს მეთაურობით და შეიქმნა მეოთხე კოალიციური მთავრობა ურგუპლოს მეთაურობით.

1969 წ. – თურქეთმა მონაწილეობა მიიღო ქ. რაბათში გამართულ ისლამური ქვეყნების კონფერენციაში.

1970 წ. – პირველად თურქეთის რესპუბლიკის ისტორიაში ლეგალურად დაარსდა პროისლამური „ეროვნული წესრიგის“ პარტია.

1971 წ. 12 მარტი – არმიის უმაღლესი სარდლობის მოთხოვნით გადადგა სულეიმან დემირელის მთავრობა და შეიქმნა ახალი მთავრობა ერიმის მეთაურობით.

1971 წ. მარტი – სამხედროების მიერ გამოცემული მემორანდუმის შემდეგ „ეროვნული წესრიგის“ პარტია აიკრძალა, ხოლო მევსუთ ერბაქანი დააპატიმრეს.

1967-1973 წწ. – თურქეთის პრეზიდენტი გენერალი ჯევდეთ სუნაი.

1971 წ. 22 დეკემბერი – შეიქმნა ერიმის მეორე მთავრობა.

1972 წ. 15 მაისი – მთავრობა შეადგინა მალენმა.

1972 წ. ოქტომბერი – ისლამისტებმა დააარსეს „ეროვნული ხსნის“ პარტია.

1973 წ. ოქტომბერი – ჩატარდა არჩევნები პარლამენტში.

1973 წ. – პარლამენტის არჩევნების შემდეგ არმიის ხელმძღვანელობამ განაცხადა, რომ დამთავრებულად თვლის თავის მისიას.

1973-1980 წწ. – კორუ თურქი თურქეთის პრეზიდენტი.

1974 იანვარი – შეიქმნა კოალიციური მთავრობა ბულენთ ეჯევითის მეთაურობით.

1975 წ. მარტი – მთავრობა შეადგინა სამართლიანობის პარტიის ლიდერმა სულეიმან დემირელმა.

1977 წ. ივნისი – ჩატარდა არჩევნები პარლამენტში.

1977 წ. 21 ივნისი – მთავრობა შეადგინა ბულენთ ეჯევითმა.

1977 წ. 21 ივლისი – მთავრობა შეადგინა სულეიმან დემირელმა.

1978 წ. 5 იანვარი – ერთპარტიული მთავრობა შეადგინა ბულენთ ეჯევითმა.

1979 წ. 14 ოქტომბერი – ჩატარდა არჩევნები პარლამენტში.

1979 წ. 12 ნოემბერი – ერთპარტიული მთავრობა შეადგინა სულეიმან დემირელმა.

1980 წ. 12 სექტემბერი – მოეწყო სახელმწიფო გადატრიალება გენერალ ქენან ევრენის მეთაურობით.

1980 წ. 20 სექტემბერი – ადმირალმა ბულენთ ულუსუმ შეადგინა ახალი მთავრობა, მისი მოადგილე გახდა თურგუთ ოზალი.

1981 წ. 16 ოქტომბერი – ეროვნული უშიშროების საბჭომ აკრძალა ყველა პოლიტიკური პარტიის საქმიანობა.

1982 წ. 7 ნოემბერი – სახალხო რეფერენდუმის შედეგად მიიღეს თურქეთის ახალი კონსტიტუცია.

1982-1989 წწ. – თურქეთის პრეზიდენტი ქენან ევრენი.

1983 წ. 24 აპრილი – მოიხსნა პოლიტიკური პარტიების აკრძალვა და დაფუძნდა მრავალი ახალი პარტია.

1983 წ. – დაარსდა პროისლამური „კეთილდღეობის პარტია", მის გენერალურ თავმჯდომარედ აირჩიეს ნეჯმეთინ ერბაქანი.

1983 წ. 6 ნოემბერი – ჩატარდა არჩევნები პარლამენტში. გაიმარჯვა მემარჯვენე „დედა სამშობლოს" პარტიამ და მისმა ლიდერმა თურგუთ ოზალმა შეადგინა ახალი მთავრობა.

1987 წ. 14 აპრილი – პრემიერ-მინისტრმა თურგუთ ოზალმა განცხადება შეიტანა თურქეთის ევროკავშირში სრულუფლებიან წევრად მიღების შესახებ.

1987 წ. – ერბაქანი დაუბრუნდა პოლიტიკურ მოღვაწეობას და იგი აირჩიეს „კეთილდღეობის" პარტიის გენერალურ თავმჯდომარედ.

1989-1993 წწ. – თურგუთ ოზალი თურქეთის პრეზიდენტი.

1989 წ. 20 ოქტომბერი – პარლამენტში ჩატარდა არჩევნები, შეიქმნა კოალიციური მთავრობა, სულეიმან დემირელის მეთაურობით.

1991 წ. – გაუქმდა სისხლის სამართლის კოდექსის 163-ე მუხლი, რომელიც კრძალავდა ისლამის გამოყენებას პოლიტიკური და პირადი ინტერესების მიზნით.

1991 წ. 16 დეკემბერი – თურქეთმა იცნო საქართველოს დამოუკიდებლობა.

1992 წ. 21 მაისი – თურქეთმა დაამყარა დიპლომატიური ურთიერთობა საქართველოსთან.

1992 წ. 30 ივლისი – თბილისში ხელი მოაწერეს ხელშეკრულებას „საქართველოსა და თურქეთის რესპუბლიკებს შორის თანამშრომლობისა და კეთილმეგობრული ურთიერთობის შესახებ“.

1993-2000 წწ. – სულეიმან დემირელი თურქეთის პრეზიდენტი.

1993-1996 წწ. – პრემიერი იყო თანსუჰ ჩილერი.

1995 წ. დეკემბერი – პარლამენტში ჩატარდა არჩევნები. შეიქმნა ორპარტიული მთავრობა მევსუთ ილმაზის მეთაურობით.

1996 წ. 20 იანვარი – შეიქმნა ახალი კოალიციური მთავრობა, პრემიერი გახდა ტანსუჰ ჩილერი და ნეჯმეთინ ერბაქანი მონაცელეობით.

1997 წ. 27 აგვისტო – დაარსდა საქართველო-თურქეთის სამეცნიერო-კულტურული საზოგადოება.

1998 წ. 16 იანვარი – თურქეთის საკონსტიტუციო სასამართლომ აკრძალა კეთილდრეობის პარტია. პარტიის გენერალურ თავმჯდომარეს ნეჯმეთინ ერბაქანს და კიდევ ხუთ ხელმძღვანელს აუკრძალეს 5 წლით პოლიტიკური მოღვაწეობა. აიკრძალა აგრეთვე სახელმწიფო დაწესებულებებში და უნივერსიტეტებში თურბანის (თავსაფრის) ტარება.

1998 წ. 14 მაისი – აკრაძალული კეთილდღეობის პარტიის წევრები გადაკიდნენ ღირსების (სათნოების) პარტიაში და მისი ლიდერი გახდა რეჯაი ქუთანი.

1999 წ. 17 იანვარი – მთავრობაში შექმნილი კრიზისის გამო მთავრობის შედგენა დაევალა ბულენთ ეჯევითს.

1999 წ. 18 მარტი – სტამბოლში ხელი მოაწერეს „ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის“ ძირეული საექსპლუატაციო გაზსადენის სამთავრობო-საერთაშორისო ხელშეკრულებას.

1999 წ. ოქტომბერი – ჰელსინკის ევროკავშირის სამიტის გადაწყვეტილებით, თურქეთი ევროკავშირის გაერთიანებისათვის ოფიციალურ კანდიდატ ქვეყნად დასახელდა.

2000 წ. 5 მაისი – თურქეთის პრეზიდენტად აირჩიეს აჰმედ ნეჯდეთ სეზერი.

თურქეთის კონსტიტუციები

1. 1876 წ. 23 დეკემბერი.
2. 1921 წ. 20 იანვარი – დროებითი კონსტიტუცია.
3. 1924 წ. 20 აპრილი – თურქეთის რესპუბლიკის პირველი კონსტიტუცია.
4. 1961 წ. 27 მაისი – მეორე რესპუბლიკის კონსტიტუცია.
5. 1982 წ. 7 ნოემბერი – მესამე რესპუბლიკის კონსტიტუცია.

თურქეთის პრეზიდენტები

1. მუსტაფა ათათურქი 1923-1938 წწ.
2. ისმეთ ინონუ 1938-1950 წწ.
3. ჯელალ ბაიარი 1950-1960 წწ.
4. ჯემალ გურსელი 1961-1967 წწ.
5. ჯევდეთ სუნაი 1967-1973 წწ.
6. კორუ თურქი 1973-1980 წწ.
7. ქენან ევრენი 1982-1989 წწ.
8. თურგუთ ოზალი – 1989-1993 წწ.
9. სულეიმან დემირელი – 1993-2000 წწ.
10 აჰმედ ნეჯდეთ სეზერი – 2000 წ.– 2007 -
11. აბდულა გიული – 2007-

თურქეთის ისტორიის ბიბლიოგრაფია

I. წყაროები

თურქეთის რესპუბლიკის კონსტიტუცია (1982 წ.). თურქულიდან თარგმნა და გამოსაცემად მოამზადა გიორგი სორდიამ, თბ., 2000.

ბარონი ფრიდრიხ კრეს ფონ კრესენშტაინი, ჩემი მისია კავკასიაში. გერმანულიდან თარგმნა, ისტორიული ნარკვევი და კომენტარები დაურთო ნოდარ მუშკუდიანმა. ქუთაისი, 2002.

ჟორდანია ნ., ჩემი წარსული, მოგონებანი, პარიზი, 1953.

შალიკაშვილი დ., საქართველოს წარმომადგენელი თურქეთში 1921 წელს. იხ. შარაძე გურამ – ქართული ემიგრანტული ჟურნალისტიკის ისტორია, ტ. 3, თბ., 2003 წ., ჟრნ. „თეატრი და ხელოვნება“, თბ., 1991 წ. №1-2.

ჰიზლი დ. ს, ჩემი მოგზაურობა თურქეთში (თარგმანი ინგლისურიდან რეზო გაჩეჩილაძისა), „მიმომხილველი“, №6-9, თბ., 1972.

Аралов С.И., Воспоминания советского дипломата 1922-1923 гг. М., 1960.

Ататюрк Мустафа, Избранные речи и выступления, М., 1966.

Мустафа Кемаль (Ататюрк), Путь новой Турции т. I-IV М., 1929-1934.

Геноцид армян в Османской империи. Сборник документов и материалов под редакцией проф. М.Г. Нерсесияна, Ереван, 1966.

Доукменты внешней политики СССР, т. I-IV. М., 1957-1960.

Документы министерства иностранных дел Германии. Вып. II. Германская политика в Турции (1941-1943) М., 1948.

Документы и материалы по внешней политике Закавказья и Грузии, Тф. 1919.

Джемал паша, Записки 1913-1919 гг. Тб., 1923.

Караосманоглу Якуб Кадри. Дипломат поневоле. Перев. с турецкого, М., 1966.

Ключников Ю.В. и Сабанин А.В., Международная политика новейшего времени в договорах, нотах и декларациях, ч. II-III. М., 1926-1929.

Константинополь и проливы по секретным документам б. Министерства иностранных дел. т. I-II, М., 1925-1926.

О конвенции в Монтре по черноморским проливам. Газ. «Известия», 13 августа 1946 г., 28 сентября 1946 г.

Пекер Э.Д., 40 лет на дипломатической службе. Воспоминания турецкого дипломата. М., 1971.

Раздел Азиатской Турции. По секретным документам б. министерства иностранных дел. Под ред. Е.А. Адамова, М., 1924.

Севрский мирный договор и акты, подписанные в Лозане. перевод с фран. текста. М., 1927.

Фрунзе М.В., Поездка в Агору, Собр. соч., т. I. М., 1948.

Atatürk Kemal, Nutluk Gazi Mustafa Kemal tarafindan Cumhuriyet Halk Firkasinin. c. I-III, Ankara-Istanbul, 1927-1934.

Atatürkün söylev ve demeçleri (1919-1939) c. 1-3 Ankara, Istanbul 1945-1954.

Cebesoy A.F. Moskva hatırları (1920-1922), Istanbul, 1955.

Cebesoy A.F. Mili, Mücadele Hatırları. Istanbul, 1953.

Documents on the British Foreign Policy, 1919-1939. First Ser. vol. IV, Oxford, 1948-1950.
Inönünün söylev ve demeçleri, c. 1-2, Istanbul 1963.
Ismet paşanın siyasi ve demeçleri, c. 1-2, Istanbul, 1946.
Inönü Ismet. Kemal Atatürk, The creator of the Turkish Republlik 1937.
Karabekir kazim, Istiklal Harbimiz, Merk Yayincilik A.S. Istanbul 1998.
Karabekir Kazim, Doğunun Kurtuluşu, Erzurum, 1990.
Traité de Lausanne, Paris, 1923.

II. სამეცნიერო ლიტერატურა

ა) ქართულ ენაზე

ავალიშვილი ზ.ურაბ, საქართველოს დამოუკიდებლობა 1918-1921 წწ. საერთაშორისო პოლიტიკაში, თბ., 1929 წ.
ალასანია გ.ული, ქართველები ბ-ნ რონალდ სიუნის თვალსაზრისით, თბ., 1987.
ალასანია გ.ული, ნაციონალიზმის კვლევის პოლიტიკურ-კულ-ტურული ასპექტები, ქართველური მემკვიდრეობა, IV, ქუთაისი, 2000.
ანთელავა გიორგი, საფრანგეთში ემიგრანტი თურქების კულტურული და რელიგიური ცხოვრების მოწყობის ერთი ასპექტი. აკად. გ. წერეთლის სახ. აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის აკად. შ. ამირანაშვილის სახ. ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმის „ნარკვევები", IV, საიუბილეო კრებული, მიძღვნილი პროფ. ნ. ლომოურის 70 წლისთავისადმი, თბ., 1998.
ანთელავა გიორგი, თურქები დასავლეთ ევროპაში მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ (ზოგადი მიმოხილვა), ე. თაყაიშვილის სახ. საქართველოს ისტორიის საზოგადოების აფხაზეთის ორგანიზ. „საისტორიო ძიებანი" IV, 2001.
ანთელავა გიორგი, თ.ურქები და ემიგრაცი.ელი პროცესები დასავლეთ ევროპაში მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ (ზოგადი მიმოხილვა), თბ., ი. ჭავჭავაძის სახ. ენისა და კულტურის უნიევრსიტეტის „საისტორიო შტუდიები", III, 2002.
ანთელავა გიორგი, საფრანგეთში თურქი ემიგრანტების ცხოვრების მოწყობის ზოგიერთი ასპექტი, აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტ.ტი, თბილისის აზიისა და აფრიკის ინსტიტუტი, „პერსპექტივა", XXI, IV, თბ., 2002.
ანთელავა გიორგი, ისლამი და საფრანგეთში ემიგრირებ.ული

თურქების ეთნიკური და რელიგიური იდენტურობის საკითხი, „პოლიტიკა“, 5, თბ., 2002.

ანთელავა გიორგი, თურქები გერმანიაში: დაქირავებული მუშებიდან დამქირავებელ მეწარმეებამდე, „პოლიტიკა“, 6, თბ., 2002.

ანთელავა გიორგი, თურქი რმიგრანტების მეორე თაობის განათლების და ინტეგრაციის პრობლემები გერმანიაში, „ვალერიან გაბაშვილი – 90“ საიუბილეო კრებული, თბ., 2003.

ანთელავა გ., თურქული ისლამური ორგანიზაციების მოღვაწეობა თანამედროვე საფრანგეთში (ზოგადი მიმოხილვა), სამეცნიერო კვლევის ორგანიზაცია (თისკა) ACADEMIA ისტორიულ-ფილოლოგიური ჟურნალი, ტ. 4. 2002.

ანთელავა გ., თურქების რელიგიურ-კულტურული ცენტრები თანამედროვე საფრანგეთში, ი. ჭავჭავაძის სახ. ენისა და კულტურის უნივერსიტეტი,ენა და ლიტერატურა,ფილოლოგიური სერია,1,2002.

ანთელავა გ., თურქები ევროპის სატრანსპორტო ქსელში, ივ. ჯავახიშვილის სახ. თბილისის სახ. უნივერსიტეტის სოხუმის ფილიალის „მოამბე“, 2004.

ანთელავა გ., თანამედროვე ევროპა და თურქეთი (მიგრაცია), თბ., 2004.

ბატიაშვილი ზ., „თანამედროვე თურქეთი“, საქართველოს სტრატეგიული კვლევებისა და განვითარების ცენტრის ბიულეტენი, №12. თბ., ივლისი 1998.

ბატიაშვილი ზ., „ცნობარი თურქეთზე“, საქართველოს სტრატეგიული კვლევებისა და განვითარების ცენტრის ბიულეტენი, 23, თბ., აპრილი, 1999.

ბატიაშვილი ზ., „არჩევნების შედეგები თურქეთში“ საქართველოს სტრატეგიული კვლევებისა და განვითარების ცენტრი. სერია: „საგარეო პოლიტიკა და ეროვნული უსაფრთხოება“, №1, თბ., მაისი 1999.

ბატიაშვილი ზ., „ათათურქი და ქემალიზმი“, „თურქეთის ცნობები“, №6, ნოემბ. 1999.

ბატიაშვილი ზ., „თურქეთის შეიარაღებული ძალები“, თბ., 2000.

ბატიაშვილი ზ., „თურქეთის შეიარაღებული ძალები და საგარეო, პოლიტიკა“, „პოლიტიკა“ №1, თბ., 2002.

ბენდიანაშვილი ალ., საქართველოს პირველი რესპუბლიკა {1918-1921 წწ.} თბ., 2001.

ბაწაში წ., ქართველების დასახლება თანამედროვე თურქეთში, „ახლო აღმოსავლეთის ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები“ თბ., 1988.

ბაწაში წ., ეთნიკური პროცესები ჩრდილოეთ-აღმოსავლეთ ანატოლიაში, თბ., 1988.

გაჩეჩილაძე რ., ქართული მოსახლეობა თურქეთში, „მიმომხილველი“ №6-9 თბ., 1972.

გაჩეჩილაძე რ., ახლო აღმოსავლეთი, თბ., 1977.

გაჩეჩილაძე რ., ახლო აღმოსავლეთი სივრცეში, ხალხი და პოლიტიკა, თბ., 2003.

გიგინეიშვილი ო., თურქიზმი და ოსმალეთის საგარეო პოლიტიკა. თბ., 1983.

გიგინეიშვილი ო., XX საუკუნეთა თურქეთის საზოგადოების იდეოლოგიის ისტორიიდან, აღმოსავლური კრებ. თბ., 1982.

გიგინეიშვილი ო., „ნაციონალიზმის ქემალისტური დებულება“ მახლობელი აღმოსავლეთს ქვეყნების ახალი და უახლესი ისტორია, თბ., 1983.

გიგინეიშვილი ო., „თურქეთის 1960 წლის 27 მაისის სახელმწიფო გადატრიალების მოკლე ისტორია“, თბ., 1989.

დონაძე ვ., საზღვარგარეთული აღმოსავლეთის ქვეყნების ახალი ისტორია, თბ., 1983.

დონაძე ვ., საზღვარგარეთული აზიისა და აფრიკის ისტორია, ნაწ, II, თბ., 1969.

დონაძე ვ., საზღვარგარეთული აზიისა და აფრიკის უახლესი ისტორია, თბ., 1991.

ენუქიძე დ., შავი ზღვის სრუტეების პრობლემა, თბ., 1996.

იმედაშვილი ა., ხელშეკრულების 19 წლისთავი, „ახალი ხიდი“, 2002 №5

იმედაშვილი ა., საქართველო-თურქეთის სამეცნიერო კავშირები XX საუკუნის 90-იან წლებში, „ახლო აღმოსავლეთი და საქართველო“, ტ. III, თბ., 2002.

იმედაშვილი ა., ბელთაძე მ., „ლაიცისტური თურქეთი იმარჯვეებს“, „საქართველოს რესპუბლიკა“, №2, 197.

ისლამი, ენციკლოპედიური ცნობარი, თბ., 1999.

კილაძე ს., თურქეთის საშინაო და საგარეო პოლიტიკის ზოგიერთი საკითხი, თბ., 1987

კირთაძე ნ., ევროპა და დამოუკიდებელი საქართველო, თბ., 1997.

კომახია მ., ქურთების პრობლემა: 'შესაძლოა დესტაბილიზაციის წყარო რეგიონში. საქართველოს სტრატეგიული კვლევებისა და განვითარების ცენტრი, ბიულეტენი №50, მარტი/2003.

კომახია მ., თურქეთ-ევროკავშირის ურთიერთობა. საქართველოს

სტრატეგიული კვლევებისა და განვითარების ცენტრი, ბიულეტენი №41, აგვისტო, 2002.

კომახია მ., თურქეთ-რუსეთის ურთიერთობა და სამხრეთ კავკასია. საქართველოს სტრატეგიული კვლევებისა და განვითარების ცენტრის ბიულეტენი, №6, მარტი, 2002.

კომახია მ., „პოლიტიკური ისლამი თურქეთში". საქართველოს სტრატეგიული კვლევებისა და განვითარების ცენტრის ბიულეტენი, 47, თებ., 2001.

მაკარაძე ე., თანამედროვე თურქეთის აქტუალური საკითხები XX საუკუნის 90-იანი წლები, ბათუმი, 2002.

მაკარაძე ე., გიგიტიძე მ., კვიპროსის საკითხი აღმოსავლურ პოლიტიკაში XX საუკუნის 60-70 წლებში. ბათუმი, 2003.

მაკარაძე ე., ნატო და კვიპროსის პრობლემა, „ისტორია-ფილოლოგია" (შრომების კრებული), ივ. ჯავახიშვილის სახ. თბილ. უნივერსიტეტი, თბ., 1988.

მაჩიტიძე ე., 1980 წლის 12 სექტემბრის სამხედრო გადატრიალება თურქეთში. ისტორიულ-პოლიტიკური ძიებანი, კრებული I, თბილისი, 1993.

მაჩიტიძე ე., თურქეთის რესპუბლიკის საშინაო მდგომარეობის ზოგიერთი თავისებურება 70-იანი წლების დასასრულს. ორიენტალისტური ძიებანი. კრებული I, თბილისი, 1994.

მაჩიტიძე ე., სამხედრო ხელისუფლების მიერ გატარებული ღონისძიებანი თურქეთში 80-იანი წლების დასაწყისში, ორიენტალისტური ძიებანი, კრებული I, თბილისი 1994.

მაჩიტიძე ე., XX საუკუნის 70-იან წლებში ნაციონალისტური მოძრაობის ზოგიერთი საკითხი თურქეთში, ორიენტალისტური ძიებანი, კრებული 3-4, თბილისი, 1995.

მაჩიტიძე ე., ისლამისტური პარტიები თანამედროვე თურქეთში, ორიენტალისტური ძიებანი, კრებული 3-4, თბილისი, 1995.

მაჩიტიძე ე., არმიის როლი თურქეთის სზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში XX საუკუნის 60-80-იან წლებში. ორიენტალისტური ძიებანი, კრებული 5, თბილისი, 1996.

მაჩიტიძე ე., ცვლილებები თურქეთის კონსტიტუციაში, ორიენტალისტური ძიებანი, კრებული 5, თბილისი. 1996.

მაჩიტიძე ე., თურქეთის რესპუბლიკის ეკონომიკური ვითარება 80-იანი წლების დასაწყისში (სამხედრო რეჟიმის პერიოდში), თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გეოპოლიტიკის კათედრის შრომები, ტ. II, თბ., 1999.

ლებანიძე ტ., თურქეთში საპარლამენტო სისტემა და პირველი

თურქული პარტიები, „კავკასიის მაცნე“, 3, 2003.
ლებანიძე ტ., თურქეთში მრავალპარტიულ სისტემაზე გადასვლა და დემოკრატიული პარტიის მმართველობა, ვ. გაბაშვილისადმი მიძღვნილი კრებული, თბ., 2003.
ლებანიძე ტ., პარტიები და პოლიტიკური მდგომარეობა თურქეთში XIX ს-ის ბოლოს და XX საუკუნის პირველ ნახევარში, თბ., 2004.
ლებანიძე ტ., თურქეთის შიდა პოლიტიკა 1945-1980 წლებში და პოლიტიკური პარტიები თბ., 2003.
სეფიაშვილი ე., საქართველოს თანამშრომლობა BSEC-ში, საქართველოს სტრატეგიული განვითარებისა და კვლევების ცენტრის ბიულეტენი, №7, თებ. 2001 წ.
სვანიძე მ., 1914 წელს ოსმალეთსა და საქართველოს განთავისუფლების კომიტეტს შორის დადებული საიდუმლო ხელშეკრულება „ქართული დიპლომატია“, წელიწდეული, ტ. 2, თბ., 1955.
სვანიძე მ., ქართველები თურქეთში, თბ., 1996.
სვანიძე მ., ბრესტის ზავი და საქართველო, „ქართული დიპლომატია“, წელიწდეული“, ტ. 3, თბ., 1996.
სვანიძე მ., 1917 წლის 18 დეკემბრის ერზინჯანის დროებითი ზავი, „ქართული დიპლომატია“, წელიწდეული, ტ.4, თბ., 1998.
სვანიძე მ., ქალაქ პეტრას ლოკალიზაციისათვის, საიუბილეო კრებული მიძღვნილი პროფ. ვ. ლომოურისადმი დაბადების 70 წლ. ნარკვევები, ტ. IV თბ., 1998.
სვანიძე მ., ტრაპიზონის კონფერენცია 1918 წ. 14 მარტი – 14 აპრილი, „ქართული დიპლომატია“, წელიწდეული, ტ. 5, თბ., 1998.
სვანიძე მ., ზავი და მარმარილოს ზღვებს შორის არხის გაყვანის პროექტები, ძველად და ახლა. „ეპოქა“, 1998, №4. (თანაავტორი ბელთაძე).
სვანიძე მ., 1918 წ. 11 მაისი – 4 ივნისი ბათუმის კონფერენცია და საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დაარსება – „ქართული დიპლომატია“, ტ. 6, 1999 წ.
სვანიძე მ., დიპლომატიური ურთიერთობის დამყარება საქართველოსა და ქემალის თურქეთის მთავრობებს შორის, „ქართული დიპლომატია“, ტ. 7. 2000.
სვანიძე მ., ოსმალეთის ისტორია (1600-1923) ტ. II, თბ., 2002.
სვანიძე მ., ტოპონიმი ბათუმი – თურქულ წყაროებსა და სამეცნიერო ლიტერატურაში, „გივი ჟორდანია 90“, თბ., 2001.
სვანიძე მ., აკად. ვ. გაბაშვილი 90, „ახალი ხიდი“, 2002, №1.
სვანიძე მ., ეძებენ ბოსფორის ალტერნატივას, „ახალი ხიდი“ 2003, №3.] 5.

სვანიძე მ., დიპლომატიური ბრძოლა ბათუმისა და ბათუმის ოლქისათვის 1918-1921 წლებში. „ქართული დიპლომატია", წელიწდეული, ტ. 8.

სვანიძე მ., ქალდეის ისტორიიდან (ტ. გაბაშვილის „მიმოსვლის" ერთი ადგილის განმარტებისათვის) ვ. გაბაშვილის საიუბილეო კრებული, თბ., 2003.

სვანიძე მ., ქემალისტური რევოლუცია, „ახალი ხიდი", 2003 №4.

სვანიძე მ., რეცენზია წიგნზე ნ. კომახიძე, სოფლის მეურნეობა და გლეხთა მდგომარეობა აღმოსავლეთ თურქეთში მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ, თბ., 1965, „საქართველოს ეკონომისტი", 1966 წ. №3.

სვანიძე მ., თურქეთის საისტორიო საზოგადოების VIII კონგრესი, მაცნე, 1977, №11.

სვანიძე მ., საბჭოთა და პოლონელ ისტორიკოსთა სიმპოზიუმი სოხუმში, მაცნე, ისტ. სერ. 1976, №2.

სვანიძე მ.,ქართული ლეგიონი ოსმალეთში პირველი მსოფლიო ომის დროს, „სამშობლო", 1992, 7-10 VI.

სვანიძე მ., ქართული კულტურის კერა სტამბოლში, თსუ მესხეთის ფილიალი სამეცნიერო სიმპოზიუმი, „ახალციხე-ყარსი" 2002 წ. 23-24 5.

სვანიძე მ., დიმიტრი შალიკაშვილი „წინაპრები და შთამომავალნი", „ქართული დიპლომატია" წელიწდეული, თბ., ტ. II. 2004.

სვანიძე მ., საქართველო-თურქეთის ურთიერთობის ისტორიიდან 1920 წლის 25 ივლისის ანკარის მთავრობის ნოტა საქართველოსადმი. „ქართული დიპლომატია", წელიწდეული, ტ. II, 2004.

სიორიძე მ., სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო 1914-1918 წლებში, ბათუმი.

სორდია გ. ევროპიზაცია და ისლამიზმი თანამედროვე თურქეთში, ჟრ. „პოლიტიკა" №9, 2000.

სორდია გ. თურქეთის ეკონომიკური მდგომარეობის საკითხები თსუ 'შრომები, 2002.

სორდია გ. ოსმალურ-ჰანიფიტური სამართლის სკოლის თავისებურებანი, „კავკასიის მაცნე", №6, 2001.

სორდია გ., კონსტიტუციონალიზმის განვითარება და ადამიანის უფლებები თურქეთ'ში, „ქართული დიპლომატია" — წელიწდეული, №9, 2002.

სურგულაძე ა. სურგულაძე პ., საქართველოს ისტორია 1783-1890 თბ., 1991.

ფირცხალავა ა., დიდი აბრეშუმის გზა, „ახალი ხიდი“, №2, 2002.
ფუტკარაძე შ., ჩვენებურების ქართული, ბათუმი, 1993.
ყავრელიშვილი რ., ორი თურქული დოკუმენტი „ყარსის მთავრობის შესახებ“, „ახლო აღმოსავლეთი და საქართველო“, ტ. III, 2000;
ყავრელიშვილი რ., თურქული საარქივო წყაროები ბრესტ-ლიტოვსკის საზავო კონფერენციის შესახებ, „მესხეთის ისტორია და თანამედროვეობა“, ახალციხე, 2000.
ყავრელიშვილი რ., ამიერკავკასიის კომისარიატის პოლიტიკური ურთიერთობის ისტორია [1917] ახალციხე-ყარსის სიპოზიუმის შრომები, ახალციხე-ყარსი. 2001.
ჯაფარიძე შ., მუსტაფა ქემალ ათათურქი – პოლიტიკოსი და სახელმწიფო მოღვაწე, ბათუმი, 1996.

ბ) რუსულ ენაზე

Алиев Г.З., Турция в период правления младотурок, М., 1979.
Алибеков И.В., Государственный Капитализм в Турции, М., 1966.
Армянский вопрос на Лозанской конференции. Тиф., 1926.
Багиров Ю.А., Из истории советско-турецких отношений (1920-1922) Баку, 1955.
Васильев В., О турецком «нейтралитете» во второй мировой войне. М., 1951.
Габидулин Х.З., Младотурецкая революция. М., 1936.
Глебов А., Линия дружбы, М., 1960.
Годес М., Что такое кемалистский путь и возможен ли он в Китае. М., 1928.
Гурко-Кряжин В.А., Ближный Восток и державы. М., 1925.
Гурко-Кряжин В.А. Возникновение национально-освободительного движения в Турции. Обзор источников, Новый Восток, 1928, №23-24.
Гурко-Кряжин В.А., История революции в Турции. М., 1923.
Гасратян М.А., Турция в 1960-1963 годах, М., 1965.
Вдовиченко Д.И., Национальная буржуазия Турции, 1962.
Вдовиченко Д.И., Борьба политических партий в Турции 1944-1965, М., 1967.
Данилов В.И., 7000 километров по Турции, М., 1975.

Данилов В.И., Средние слои в политической жизни в современной Турции, М., 1968.

Данциг Б., Турция (Полит.-эконом очерк) М., 1940.

Живкова А.П., Англо-турецкие отношения 1938-1945 гг. М., 1997.

Жуковский П.М., Земледельческая Турция, М-Л., 1933.

Завриев Д.С., Восточная Анатолия. Экономический очерк., Тиф. 1936.

Завриев Д.С., К новейшей истории северо-восточных вилаетов Турции, 1947.

Ирандуст, Движущие силы кемалистской революции, М-Л., 1928.

Инджикиян О.Г., Буржуазия Османской империи, Ереван, 1977.

Кадишев А.П., Интервенция и гражданская война в Закавказье. М., 1960.

Кайзер Ж., Европа и новая Турция. Перевод с фран., М., 1920.

Корхмазян Р.С., Турецко-германские отношения в годы второй мировой войны, Ереван, 1977.

Корсун Н.Г. Балканский фронт мировой войны 1914-1918 гг. М., 1939.

Корсун Н.Г., Первая мировая война на Кавказском фронте, М., 1946.

Корсун Н.Г., Греко-турецкая война 1919-1922 гг., М., 1940.

Кузнецова С.И., Установление советско-турецких отношений, М., 1961.

Кряжин В. (Гурко). Раздел Турции во время мировой войны, Новый Восток, М., 1923 №4.

Лазарев М.С., Крушение турецкого господства на Арабском Востоке 1914-1918 гг. М., 1960.

Мейер М.С., Еремеев Д.Е. История Турции в средние века и новое время, М., 1992.

Миллер А.Ф., Краткая история Турции, М. 1948.

Миллер А.Ф., Очерки новейшей истории Турции, М-Л., 1948.

Миллер А.Ф., Турция. Актуальные проблемы новой и новейшей истории, М., 1983.

Новичев А.Д., Турция. Краткая история, М., 1965.

Новичев А.Д., Очерки экономики Турции до первой мировой войны, М-Л., 1973.

Новичев А.Д., Экономика турции в период первой мировой войны, М-Л., 1935.

Нотович Ф.И., Дипломатическая борьба в годы первой мировой войны. т. I. Потеря союзников Балканского п-ова, М-Л., 1947.

Новейшая история Турции, М., 1968.

Павлович М.П., (М. Вельтман) Революционная Турция, М., 1921.

Петросян Ю.А., Орешкова С.Ф., Гасратян М.А., Очерки истории Турции, М., 1983.

Поцхверия Б.М., Внешняя политика Турции после второй мировой войны, М., 1976.

Орешкова С.Ф., Ульченко Н.Ю., Россия и Турция (проблемы формирования границ) М., 1999.

Саакян Р.Г., Франко-турецкие отношения и Киликия в 1918-1923 гг. Ереван, 1986.

Саркисян Е.К. Экспансионистическая политика Османской империи в Закавказье накануне и в годы первой мировой войны, Ереван, 1962.

Сванидзе М.Х., Изучение истории Турции в Грузии за тридцать лет (1945-1975), Тюркологический сборник 1976, М., 1984.

Сванидзе М.Х., Завоевание османами Северо-Западного побережья Кавказа, Источниковедение истории и кудьтуры народов Дагестана и Северного Кавказа 12-13 октября 1983 г. Тезисы докладов. «Сообщении», Махачкала, 1989 г. с. 27, 28.

Сванидзе М.Х., Основоположник грузинской тюркологий С.С. Джикия в связи 80 летием со дня рождения, Вечерний Тбилиси, 20/X, 1978 г.

Сванидзе М.Х., Первый национальный съезд Грузии, «Свободная Грузия», 5/X, 1991 г.

Сванидзе М.Х., Установление дипломатических отношений Грузии с правительством Анкары, «Свободная Грузия», 23/V, 1992 г.

Сванидзе М.Х., Друг и коллега грузинских историков и востоковедов, «Сильнее смерти», Сбор. посв. акад Зия Бунятову, Баку, 2002 г.

Сокольский П., Очерки современной Турции, Тб., 1921 г.

Ставровский А., Закавказье после октября, М-Л., 1925.

Старченков Г., Роль армии в общественно-политической системе, «Азия и Африка сегодня», 1984, №7.

Турецкая Республика (справочник), М., 1975.

Турция – история, экономика, политика, М., 1984.

Турецкая республика в 60-70е годы. Вопросы общественно-политического развития. М., 1984.

Турецкая республика, справочник, М., 1989.

Фадеева И.Л., Официальные доктрины в идеологии и политике Османской империи (османизм-панислемизм), М., 1985.

Шамсутдинов А.М., Турецкая республика, краткий очерк истории, М., 1962.

Шамсутдинов А.М., Национально-освободительная борьба в Турции 1918-1923. М. 1966.

Шпилкова В.И., Младотурецкая революция 1908-1909 гг. М., 1977.

Шахинлер Ментор, Кемализм, пер. с франц. М., 1998.

Юст К., Анатолийская печать, Тиф., 1922.

Юст К., Кемализм (Письма из Турции), Красная новь, М-Л., 1926, №9.

გ) თურქულ ენაზე

Andrews Peter Alford. Türkiye'de etnik gruplar, Istanbul, 1992.

Abadan Yavuz. Inkilāp Tarihine Girişi. Ankara. 1960.

Abadan Yavuz, Inkilāp ve inkilapilik, Ankara, 1933.

Akşin Aptülahat. Atatürkün diş politika ilkeleri ve diplomasi, Istanbul, 1966.

Aksit N., Milli Tarihi, c. I-II. Istanbul, 1993.

Agkut Seref. Kemalism. Istanbul, 1936.

Akşit Naelesi. Milli Tarihi. c. I-II, Istanbul, 1993.

Armanuglu fahir. Siyasi tarihi. 1789-1960, Ankara 1964.

Bayur Y.H. Türk inkilābi tarihi. c. I, Ankara, 1964.

Bayur Y.H. Türkiye Devletinin diş siyasi. Istanbul 1938.

Erkin F.C. Türk-Sovyet ilişkileri ve boğazlar meselesi, Ankara, 1968.

Esmer Ahmet Sükrü. Siyasi Tarihi (1919-1921). Ankara, 1953.

Esmer Ahmet Sükrü. Türk Diplomasi 1920-1955. Istanbul, 1959.

Gönlüboil M., Sar C. Atatürk ve Türkiyenin diş politikasi (1919-1938). Istanbul. 1963.
Kani Irtem Süleyman. Böğazlar meselesi. Istanbul, 1936.
Karal Enver Ziya. Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1960). Istanbul, 1962.
Lewis Bernard. Ortadoğu, Istanbul, 1996.
Olaylarla. Türk diş politikasi (1919-1965). Ankara, 1969.
Özdarim S.N. Atatürk devrimi kronolojisi, Istanbul, 1963.
Şapolyo E.B. Kemal Atatürk ve MIlli mücadcle tarihi, Ankara, 1958.
Uçok Coşkum. Siyasi Tarih Dersleri. Ankara, 1961.
Uykucu K.E., 1919-den 1973-e kadar Cumhuriyet tarini ansiklopedisi, Istanbul, 1973.
Yönlübol M., Sar C., Atatürk ve turkiyenin diş politikasi (1919-1938), Istanbul, 1963.

დ) დასავლეთ ევროპულ ენებზე

Armstrong H. C., Capitain. Mustafa Kemal, Paris. 1933.
Anderson M. S. The Eastern Question 1774-1923. London 1966.
Benoist-Méchin J. Le Loup et le léopard. Moustapha Kemal ou la mort d'un Empire, Paris 1954.
Between the Danube and the Caucasus, Budapest, 1987.
Documents on the British Foreign Policy 1919-1935. First Series, vol. I-IV, Oxford, 1948-1950.
Driault E. La Question d'Orient 1918-1937. Paris, 1939.
Economie et societés dans l'Empire Ottoman (fin du XVIII – debut du XX), Paris, 1983.
Evans Laurence. United States policy and partition of Turkey 1914-1965 Paris, 1965.
Garnier Jean-Paul, La fin de L'Empire Ottoman. Du sultan Rouge a Mustafa Kemal, Paris 1973.
Centizon Paul. Mustafa Kemal oû L'Orient en march. Paris, 1929.
Karal Enver Ziya. L'image de la France chez Atatürk, Paris. 1981.
Kedourie Elie. England and the Middle East. London, 1956.
Kilic Altemur. Turkey and the world. Washington 1959.
Kinross, Lord. Ataturk. London 1977.

Lewis Bernard. The emergence of Modern Turkey. London., 1961.

Mantran Robert. Histoire de la Turquie. Paris, 1961.

Marriott J. A. R. The Eastern Question. Oxford, 1951.

Medlicott W. N. British Foreign Policy since Versailles 1919-1963. London, 1968.

Pech Edgard. Les Alliés et la Turquie, Paris 1925.

Rain Pieere. L'Europe de Versailles. 1919-1939. Paris. 1945.

Richard D. Robinson, The First Turkish Republic. Cambridge. 1963.

Savanjian L. Le Kemalisme contre les chretien d'Anatolie, Paris, 1922.

Shaw St. History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. Vol. 1-6, Cambridge, London – New York – Melbourne 1978.

Speroo Willy. Moustapha Kemal Ataturk (1882-1938). Paris, 1958.

Svanidze M., Point des etudes sur l'histoire de la Turquie et la Georgie. "Tureica", revue d'etudes Turque, t. IX/X, Paris, 1978.

La Turquie contemporaine, Ankara, 1935.

Tongas Gerard. Ataturk and the true nature of Modern Turkey, London, 1973.

Vere-Hodge Edvard Reginald, Turkish Foreign Policy 1918-1948. Genev. 1950.

Zara Phillippe, Moustapha Kemal dictateur, Paris, 1936.

Ziyaeddin Fahri Ziya Cökalp. Sa vie sa sociolojie, Paris, 1936.

შინაარსი

შესავალი. თურქეთის დამარცხება მსოფლიო ომში 5

თავი I. ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლა თურქეთში 1919-1922 წლებში 8

1. მუდროსის დროებითი ზავი და თურქეთის ტერიტორიის ოკუპაცია ანტანტის ჯარების მიერ 8
2. ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის დაწყება, არზრუმისა და სივასის კონგრესები 11
3. სტამბოლში მეჯლისის (პარლამენტის) მოწვევა 17
4. ანკარაში თურქეთის დიდი ეროვნული კრების მოწვევა 20
5. სევრის საზავო ხელშეკრულება 24
6. დიპლომატიური ურთიერთობის დამყარება საბჭოთა რუსეთთან 27
7. ომი სომხეთთან 29
8. დიპლომატიური ურთიერთობის დამყარება საქართველოსა და ანკარის მთავრობებს შორის 31
9. საქართველოს საკითხი მოსკოვის რუსეთ-თურქეთის მოლაპარაკების დროს 40
10. 1921 წლის 16 მარტის მოსკოვის რუსეთ-თურქეთის ხელშეკრულება მეგობრობისა და ძმობის შესახებ 52
11. ყარსისა და ანკარის მეგობრობისა და ძმობის ხელშეკრულებები თურქეთსა და ამიერკავკასიის და უკრაინის რესპუბლიკებთან 54
12. ანატოლიის განთავისუფლება ოკუპანტებისაგან და მუდანიის დროებითი ზავი 56

თავი II. ლოზანის კონფერენცია 60

1. ლოზანის კონფერენციის გახსნა 60
2. თურქეთის საზღვრების საკითხი 62
3. შავი ზღვის სრუტეების საკითხი 63
4. კაპიტულაციების რეჟიმის გაუქმება 65
5. ფინანსურ-ეკონომიკური საკითხები 66
6. კონფერენციის მუშაობის განახლება და შედეგები 68

თავი III. ქემალისტური რევოლუცია თურქეთში 71

1. სასულთნოს გაუქმება 71
2. რესპუბლიკის გამოცხადება 76
3. სახალიფოს გაუქმება 80

თავი IV. თურქეთის პირველი რესპუბლიკა. თურქეთი 1923-1929 წლებში 83

1. თურქეთის რესპუბლიკის პირველი კონსტიტუცია 83
2. იზმირის ეკონომიკური კონგრესი 84
3. ცვლილებები სოფლად 86

4. პროგრესულ-რესპუბლიკური პარტიის დაარსება და ოპოზიციური ძალების გამოსვლები 88
5. ქემალისტების რეფორმები 90
6. თურქეთის საგარეო პოლიტიკა 98

თავი V. თურქეთი 1929-1938 წლებში 100
1. თურქეთი 1929-1933 წლების მსოფლიოს ეკონომიკური კრიზისის დროს 100
2. თურქეთის საგარეო პოლიტიკა 108
3. 1936 წლის მონტრეს კონფერენცია შავი ზღვის სრუტეების შესახებ ... 113
4. თურქეთის საშინაო პოლიტიკა 118
5. თურქეთის საგარეო პოლიტიკა მეორე მსოფლიო ომის წინ 123
6. ალექსანდრეტას სანჯაყის საკითხი და თურქეთის დაახლოება საფრანგეთ-ინგლისთან 125

თავი VI. თურქეთი მეორე მსოფლიო ომის დროს 1939-1945 წლებში .. 131

1. მეორე მსოფლიო ომის დაწყება და თურქეთი 1939-1941 წლებში 131
2. ფაშისტური გერმანიის თავდასხმა საბჭოთა კავშირზე და თურქეთი 1941-1945 წლებში 137

თავი VII. თურქეთი 1945-1950 წლებში 144

1. თურქეთის საშინაო პოლიტიკა, მრავალპარტიული სისტემის შემოღება 144
2. თურქეთის ეკონომიკური მდგომარეობა 150
3. თურქეთის საგარეო პოლიტიკა 153
4. მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ შავი ზღვის სრუტეების საკითხი 155

თავი VIII. თურქეთი 1950-1960 წლებში 161
1. დემოკრატიული პარტიის მმართველობა 161
2. საგარეო პოლიტიკა 171
3. შიდაპოლიტიკური ვითარების გამწვავება 76
4. 1960 წლის 27 მაისის სამხედრო გადატრიალება თურქეთში 178

თავი IX. თურქეთის მეორე რესპუბლიკა 1961-1980 წლებში 181
1. თურქეთი 1960 წლის სამხედრო გადატრიალების შემდეგ 181
2. თურქეთის მეორე რესპუბლიკის კონსტიტუცია 184
3. თურქეთის შიდაპოლიტიკური მდგომარეობა 1961-1970 წლებში 186
4. პოლიტიკური კრიზისის გამწვავება და 1971 წლის 12 მარტის უმაღლესი სამხედრო საბჭოს მემორანდუმი 197
5. თურქეთი 1972-1980 წლებში 201
6. თურქეთის საგარეო პოლიტიკა 1960-1980 წლებში 206

თავი X. თურქეთის მესამე რესპუბლიკა 1980-2000 წლებში 209

1. 1980 წლის 12 სექტემბრის სამხედრო გადატრიალება 209
2. თურქეთის მესამე რესპუბლიკის კონსტიტუცია 212
3. თურქეთი კონსტიტუციის მიღების შემდეგ 216
4. თურქეთის ეკონომიკური განვითარება 80-90 წლებში 219
5. ისლამური პარტიების გამოსვლა პოლიტიკურ ასპარეზზე და
თურქეთი XX საუკუნის დამლევს 225

თავი XI. თურქეთი და ევროკავშირი 242

**თავი XII. საქართველო-თურქეთის ურთიერთობა
თანამედროვე ეტაპაზე 249**

თურქეთის ისტორიის ქრონოლოგია 265
თურქეთის კონსტიტუციები 275
თურქეთის პრეზიდენტები 275
თურქეთის ისტორიის ბიბლიოგრაფია 276
I. წყაროები 275
II. სამეცნიერო ლიტერატურა .....
ა) ქართულ ენაზე 277
ბ) რუსულ ენაზე 283
გ) თურქულ ენაზე 286
დ) დასავლეთ ევროპულ ენებზე 287